

سُورَةُ الْأَعْرَافِ

Ketabton.com

تفسير احمد

ترجمه و تفسير سورة «الاعراف»

تتبع و نگارش: امين الدين سعيدى - سعيد افغانى

تفسیر احمد

فهرست مضامین سورۀ الاعراف

شماره	نام سوره	معانی و محتوی سوره ها	صفحه
	الاعراف	نامگذاری سوره	
1		مکی بودن ومدنی بودن سوره الاعراف	
2		تعداد آیات کلمات و حروف سوره الاعراف	
3		فضیلت سوره الاعراف	
4		ارتباط سوره الاعراف با سوره انعام	
5		خصوصیت خاصی سوره الاعراف	
6		مهمترین موضوعات مطروحه در این سوره	
7		خلاصه ای از مضامین سوره اعراف	
8		محتوای اساسی سوره الاعراف	
9		اصحاب اعراف چه کسانی اند؟	
10		- موضوعات آیات (1 الی 3) در باره، پیروی از دستورات قرآن عظیم الشأن	
11		- موضوعات آیات(4 الی 9)در مورد فرجام تکذیب کنندگان پیامبران در دنیا و آخرت	
12		- هر کس غیر الله را سرپرست گرفت، منتظر قهر الهی باشد	
13		- موضوعات آیات (10 الی 18) در باره نعمتهای الله تعالی بر بنی آدم و ارزش او، طرد شدن شیطان از رحمت حق تعالی	
14		«الصَّاعِرِينَ»	
15		- موضوعات آیات (19 الی 25) در باره قصه ی آدم علیه السلام در بهشت و بیرون رفتنش از آن	
16		- رسوایی، کشف حجاب و برهنگی، از اهداف شیطان است	
17		- موضوعات آیات (26 الی 27) در باره نعمتها و الطاف لطفها و مهربانی های الهی، حذر از حيله، دروغ، شعبده بازی، مکر و فریب، شیاطین	
18		- موضوعات آیات (28 الی 30) در باره مشرکان و تقلید از نیاکان و دلایل بی اساس شان	

19	- موضوعات آیات (31 الی 32) در باره مباح بودن زینت ها و خوردنی ها و نوشیدنی های پاکیزه
20	- اساساً اسراف در خوردن و نوشیدن جایز نیست
21	- اعتدال در خوردن و نوشیدن به نفع دین و دنیا است
22	- احکام هشتگانه شرعی فقط در یک آیه
23	- موضوع آیه (33) در باره اصول محرمات
24	- پایان زندگی هر قوم و ملتی
25	- موضوعات آیات (35 الی 39) در باره خطاب به ملل مختلف از زبان پیامبران، سرانجام دروغ گویی، جایگاه بی باوران در سرای آخرت
26	- موضوعات آیات (40 الی 43) هشدار جدی به کافران
27	- رنجشهای اهل جنت با همدیگر، از قلوب آنها اخراج میگردد
28	- موضوعات آیات (44 الی 47) مناظره و گفتگوی میان بهشتیان، دوزخیان و اعرافیان، بعد از اینکه هر یکی از فرقه‌ها در مقام و جایگاه خود، قرار گرفتند
29	- اصحاب اعراف
30	- موضوعات آیات (48 الی 49) در باره مناظره و گفتگو میان اعرافیان و دوزخیان
31	- موضوعات آیات (50 الی 51) در باره گفتگوی دوزخیان و بهشتیان بعد از استقرار هر یک از آنها در منزلگاه خود
32	- موضوعات آیات (52 الی 53) در باره فضیلت قرآن و منفعت و حجیت مطلق آن برای همه‌ی مردم سخن میگوید و معذرت بی‌پایه‌ی آنانرا باطل می‌شمرد
33	- موضوعات آیات (54 الی 56) در باره ربوبیت و الوهیت، به فریاد خواندن
34	- موضوعات آیات (57 الی 58) در مورد نعمتیهای متعددی الله متعال که بر بندگانش ارزانی فرموده، از جمله باریدن برف و باران و روییدن گل و گیاه و درختان
35	- موضوعات آیات (59 الی 64) قصه‌ی نوح علیه السلام
36	- توضیح مختصری بر زندگی نوح علیه السلام
37	- مختصری بر عوامل بت پرستی

38	- حکمت و فلسفه‌ی بعثت و نبوت
39	- خلاصه داستان نوح علیه السلام
40	- تعداد حاملان کشتی نوح
41	- موضوعات آیات (65 الی 72) در باره قصه‌ی هود علیه السلام
42	- مختصری بر زندگانی تاریخی قوم هود
43	عذاب قوم هود
44	- موضوعات آیات (73 الی 79) قصه‌ی حضرت صالح علیه السلام
45	- ثمود
46	- موضوعات آیات (80 الی 84) در باره قصه‌ی لوط علیه السلام
47	- مختصری از زندگی نامه لوط
48	- موضوعات آیات (85 الی 87) قصه شعیب علیه السلام
49	- زندگی نامه مؤجز شعیب علیه السلام
50	- موضوعات آیات (88 الی 93) ادامه‌ی قصه‌ی شعیب علیه السلام و گفتگوی او با سران کفر
51	- موضوعات آیات (94 الی 95) در باره سنت الهی و سرنوشت کافران
52	- موضوعات آیات (96 الی 100) در باره اینکه اگر از در فرمان درآیند، برکات و خیرات آسمان به آنان خواهد رسید، سپس آنان را که نافرمان اند به عذاب سریع در شبانگاه یا روز هنگام، هشدار می دهند
53	- موضوعات آیات (101 الی 102) عبرت گرفتن از سرگذشت پیشینیان
54	موضوعات آیات (103 الی 116) قصه و سرگذشت موسی علیه السلام و فرعون و فرعونیان
55	- زندگی نامه مختصری موسی علیه السلام
56	- فرعون کیست
57	- سایر معجزات عصای موسی
58	- موضوعات آیات (117 الی 126) ایمان آوردن ساحران به پروردگار، تهدید فرعون ساحران را، پافشاری آنان بر ایمان به الله واحد

59	- موضوعات آیات (127 الی 129) در باره مشوره کردن فرعون بارهبران مملکتی در مورد موسی علیه السلام و پیروانش، و موضوع گفتگوی موسی علیه السلام با قومش
60	- موضوعات آیات(130 الی 133) در مورد مجازات گناهکاران در دنیا، و نشانه های نه گانه
61	- موضوعات آیات (134 الی 137) بخشی دیگر از قصه‌ی موسی علیه السلام
62	- موضوعات آیات (138 الی 141) در باره نعمتهای بی دریغ الله متعال به بنی اسرائیل و سرپیچی آنان از فرمان حق
63	- موضوعات آیات (142 الی 145) در باره مناجات موسی علیه السلام، سخن گفتن او با الله، درخواست رؤیت الله، نزول تورات
64	- موضوعات آیات (146 الی 147) در باره علل اصلی کفر، مجازات و تکبیر ورزیدن
65	- موضوعات آیات (148 الی 149) در باره قصه گوساله‌ی سامری
66	- موضوعات آیات(150الی151)دربارهخشم موسی، نکوهش هارون به خاطر گوساله پرستی قومش
67	- موضوعات آیات (152 الی 154) در باره مجازات ظالمان گوساله پرستی و پذیرش توبه‌ی توبه کاران، پایان داستان گوساله پرستی
68	- سزای برخی از گناهان در همین دنیا هم داده میشود
69	- موضوعات آیات (155 الی 157) در باره برگزیدن موسی علیه السلام هفتاد نفر را برای میعادگاه و راز و نیاز با پروردگار هنگام مشاهده ی زلزله‌ی کوه
70	- خبائث
71	- موضوعات آیات (159 الی 162) نعمت های الهی بر بنی اسرائیل در صحرای تیه، امر به سکونت بنی اسرائیل در آن قریه (بیت المقدس)
72	- تحریف ها در قانون الهی
73	- برخی از نعمتهای اعطا شده الهی بر بنی اسرائیل
74	- موضوعات آیات (163 الی 166) در باره حيله گری قوم يهود در مورد شكار ماهی در روز شنبه و سزای نافرمانان

75	- موضوعات آیات (167 الی 171) درباره برافراشتن سایه‌بان آسای کوه بر بالای سر یهودیان، خوار گشتنشان تا روز قیامت، پراکندگی آنان در زمین و ممتاز بودن صالحان در برابر بدکاران
76	- موضوعات آیات (172 الی 174) در باره گرفتن پیمان عام از عموم بنی آدم
77	- موضوعات آیات (175 الی 177) قصه‌ی بلعم بن باعورا و سایر گمراهان و تکذیب کنندگان
78	- بلعم بن باعورا کیست؟
79	- موضوعات آیات (178 الی 179) در باره راهیابی و گمراهی، صفت دوزخیان
80	- الحاد و کجروی در اسماء الله متعال
81	- موضوعات آیات متبرکه (181 الی 186) در باره موضوعات ذیل هر یک: 1- راه یافتگان 2- دروغ پردازان، بحث بعمل آمده است
82	- موضوعات آیه (187) در مورد اینکه روز قیامت کی برپا می‌گردد
83	- موضوعات آیات (189 الی 193) در مورد یادآوری خلقت اولی، امر به یکتاپرستی، پیروی از قرآن، خود داری از شرک
84	- موضوعات آیات (194 الی 198) در مورد موقعیت بتها، وبت پرستان را که مورد نکوهش قرار گرفته بحث نموده و در ضمن موحدان را از رفتار پست آنان و حقیقت بتان آگاه می‌سازد
85	- موضوعات آیات (199 الی 202) در موارد مهمی از «اصول اخلاقی اجتماعی»، برخورد با مردم و راه راست و پایدار را بیان می‌دارد
86	- اصول فضایل و مکارم اخلاق
87	- موضوعات آیات (204 الی 206) در باره گوش فرادادن به قرآن و شیوه‌ی یاد الله
88	- فرق «استماع» و «انصات» چیست؟
89	- لطیفه زیبا در فایده استعاذه
90	- بعضی از فضایل و احکام سجده
91	مکثی بر بعضی از منابع و مأخذها

بسم الله الرحمن الرحيم

د « تفسير احمد » د ځانگړنو مهم ټکي

د «تفسير احمد» په ژباړه او تفسير کې تر ډېره بريده هڅه شوې ده چې د سورتونو په ژباړه، تفسير او د موضوعاتو په بيانولو کې له ساده او روانې ژبې کار واخستل شي. په دې تفسير کې د سورتونو تفسير په مستنده توگه يعنې قرآن د قرآن له مخې او د رسو الله صلی الله عليه وسلم له نبوي احاديثو څخه گټه اخستل شوې ده؛ ددې ترڅنگ تر ډېره بريده هڅه شوې ده چې په تفسير کې د علماوو او فقهاوو له اختلافي مسایلو څخه ډډه وشي. په دې تفسير کې هڅه شوې ده چې له ټولو منابعو او علمي حوالو څخه په مستند توگه گټه پورته شي او د کمزور، عجيبو او بې اعتباره احاديثو او حوالو څخه د امکان تر حده مخنيوی وشي. همدارنگه د ټولو روايتونو سرچينې په علمي او اکديکه توگه بنودل شوي دي.

په دې تفسير کې هغو موضوعاتو او مسایلو ته زياته پاملرنه شوې ده چې د ځوان نسل لپاره اړين او حياتي گڼل کېږي، په ځانگړې توگه په بنوونځيو او پوهنتونونو کې د زده کړيالانو لپاره.

د قرآن کریم د آيتونو او د هدايت کونکو پيغامون په تشریح او تفسير کې فرقه يي او مذهبي تعصباتو ته هيڅ ډول پاملرنه نه ده شوې.

- د دې تفسير په ليکلو کې او لوستونکو ته په اسانه بڼه د مفاهيمو د پوهېدلو په موخه تر ډېره بريده هڅه شوې تر څو هغه کلمې جملې او ستونزمن عبارتونو او مفردات چې په مبارکه آيتونو کې راغلي په ساده او روانه ژبه واضح شوي دي.

- لوستونکو ته د مفاهيمو سره د بلدتيا او په اسانه بڼه د پوهېدلو په موخه مخکې له دې چې ترجمه او تفسير پيل شي له اصلي موضوع مخکې د محتوا او تفسير يوه کوچنۍ خلاصه وړاندې شوې ده.

- د مبارکو آيتونو د تفسير په برخه کې په يوه آيې کې راغلي موضوعات په لومړي سر کې ټول راټول شوي او اساسي ټکي او مفاهيم يې په خلاصه بڼه باندې وړاندې شوي دي همدارنگه تر څنگ يې په مبارکه آيتونو کې راغلی پيغام او دا چې د مسلمانانو دنده او مسووليت په دې برخه کې څه دی هغه هم په خلاصه بڼه په کې ځای پر ځای شوی دي سربره پر دې د مباحثو او توضيح په برخه کې مې تر ډېره بريده دا هڅه کړې تر څو له هغو نادرو حديثونو او روايتونو څخه چې لوستونکي ورسره اشنا نه دي کار وانخلم تر څو وکولای شم د لوستونکو ذهنونه له مغشوشتيا او بې ځايه اندېښنو له رامنځته کېدلو څخه وساتم.

- په دې بحث کې د آيتونو د نازلېدلو شان او مستندات د معتبرو منابعو کتابونو او رواياتو له مخې ځای پر ځای يې اخذونه بنودل شوي دي او پاتې منابع او اخليکونه په بشپړه امانتدارۍ سره په اخر سر کې هم راوړل شوي دي.

- د آيتونو په تفسير کې په ځانگړې بڼه د قراني حکاياتو کيسو او داستانونو په تفسير کې تر ډېره دا هڅه شوې چې له ډېر ځيرتيا او دقت څخه کار واخيستل شي ددې له پاره چې خدای مکره د اسراييلينو او نور بې سندو او جعلي تشریحاتو اغېز پرې رانشي او له هغو څخه په بشپړه بڼه امن کې وساتل شي. همدارنگه تر اخري حده پورې دا هڅه شوې تر څو په خلاصه بڼه اصلي مطلب روښانه شي.

- ژباړو او په ځانگړې بڼه د ايتونو د تفسير په برخه کې ځينې موارد په ډېره خلاصه بڼه توضيح شوي دي خو په هغو برخو کې چې د ډېرو توضيحاتو او سپړنو اړتيا ليدل شوې ډېر توضيحات ورکول شوي. په يقيني بڼه چې د قران کریم د صحت والي بنسټيزه مرجع محمد مصطفی صلی الله عليه وسلم ته د هغه نزول دی او د ټولو مسلمانانو د هدايت او لارښوونې له پاره همدا کتاب تر ټول بهترينه مرجع او لارښوود دی خو د دې له پاره چې لوستونکي په هر اړخيزه بڼه د ايتونو په حکمتونو نکتو گټو تفسيرې اسرارو او رازونو د پوهېدلو له پاره د بېلابېل تفصيلونه هم راوړل شوي دي.

- د دې تفسير په ليکنو کې ضروري موخډونه د متن به داخل کې او نور ماخډونه په مجموعي بڼه د همدې (احمد) تفسير په آخره کې په بشپړه توگه ذکر شوي دي.

- د دې تفسير په ليکلو کې هڅه شوې تر څو د ايتونو شمېر، کلماتو شمېر او د مبارکه ايتونو د تورو شمېر له موثوقو منابعو څخه په گټه اخيستنې وپېژندل شي.

- په دغه تفسير کې تحليلونه او توضيحات د اهل سنت او جماعت په بنسټ ترسره شوي او تر ډېره دا هڅه شوې تر څو له مذهبي او فرقوي تعصباتو څخه خالي وي.

د دې تفسير ليکنه څېړنه او ترتيب په ۲۰۱۹ م کال د امين الدين (سعیدی - سعيد افغاني) له خوا پيل او په جزوي، جزوي بڼه ترتيب شوی دی.

د احمدي تفسير د هېواد له بېلا بېلو پوهانو، عالمانو، د افغانستان علومو اکاډمۍ او پوهنتونونو له خوا د کتنې وروسته د هغه په بېلابېلو برخو باندې يې تقيظونه هم ليکلي دي.

درنو لوستونکو!

قران کریم په خپل ذات کې الهي معجزه او د بشر د لارښوونې کتاب دی. خدای (ج) د خپل عظمت له برکته دا کتاب ټولو مرضونو، شهواتو او زړونو ته شفاء او د تسکين يوه الهه گرځولي ده او په مرسته يې علم او يقين ترلاسه کولای شو.

دا يو څرگند حقيقت دی چې هيڅ مسلمان د قران کریم صحت او معجزې اوسېدلو په اړه کوم شک نه لري او خدای (ج) په خپله د دې به اړه په خپل کلام کې گڼې څرگندونې لري، لارښوونې او له بد بختيو څخه د ژغورنې لارې او داسې نور موارد هغه څه دي چې مونږ يې د قران کریم په بېلابېلو برخو او کيسو کې موندلای شو چې په هغو کې د بشريت له پاره خیر، برکت، لوړه پوهه، حيرانونکي رازونه او داسې نور په کې نغښتي دي.

قران کریم د دنيوي او اخروي بنيگنو نيکمرغيو او سوکاليو منشه ده. د قران کریم له لارښوونو عملي کول د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم سنت دی.

قران کریم ټولو پخواني پيغمبرانو ته د رالېږل شويو اسماني کتابونو تصديق کوونکی دی. يا الله ته زموږ روح او روان د دې برکتې کتاب په شغلو او پلوشو روڼ او روښانه کړي.

امين يا رب العالمين
د احمد تفسير ليکونکی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
سورة الأعراف
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سورة أعراف در مکه مکرمه نازل شد و دارای دوصدو شش آیه و بیست و چهار رکوع است.

نامگذاری سوره:

چون نام اعراف در آیه چهل و هشتم این سوره آمده بنام بدین نام مسمی گردیده است. همچنان سوره اعراف به نام های: «سورة المص» مسمی بوده و دلیل آن اینکه بعضی از سوره هایی که با حروف مقطعه شروع شده اند با اسم همان حروف مقطعه شان نامگذاری شده اند؛ مثل سوری اعراف که «المص» هم نامیده شده است. (تفسیر قرآن مهر، ج 7، ص 24). همچنان این سوره بنام «سورة میقات»؛ به خاطر اینکه ذکر میقات حضرت موسی علیه السلام در آیه یکصد و چهل و سوم این سوره آمده است، مسمی مییاشد. ابن جریر میگوید: اعراف، جمع عُرف که در زبان عربی به هر چیز بلند و مرتفعی در زمین، عُرف گویند؛ مانند: تاج خروس، یال اسب و کفتار (لیوه)، موج و آبکوهی بحری، بلندی تپه و غیره.

اعراف حصارى و محل است که در بین بهشت و دوزخ قرار گرفته است و ساکنان آن دو را از هم جدا میکند. مُفسِر الامام ابن جریر الطبری از حُدیفه روایت کرده است که در باره ی اهل اعراف از پیامبر صلی الله علیه وسلم سؤال کردند که گفت: آنها افرادی هستند که اعمال نیک و بدشان مساویست، گناهانشان مانع ورود آنها به بهشت می شود، و حسنات و اعمال نیکشان از رفتن آنها به دوزخ جلوگیری میکند، بنابر این در این حصار متوقف میمانند تا زمانی که خداوند متعال درباره ی آنها حکم می کند.

مکی بودن و مدنی بودن سوره الأعراف:

در مورد اینکه آیا سوره اعراف مکی و یا مدنی است، اختلاف رأی بین علماء وجود دارد. أبو عباس (رض) در (مقامات التنزیل) میفرماید که: سوره اعراف مکی است، محمد بن سائب کلبی مفسر تفسیر احکام القرآن میفرماید که: پانزده آیات سوره مبارکه الأعراف مدنی اند، و این آیات مدنی عبارت اند از: «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعَجَلَ» تا «وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ»، و از «وَسَلُّهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ» تا «وَدَرَسُوا مَا فِيهَا» «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ».

تعداد آیات کلمات و حروف سوره الأعراف:

طوریکه در فوق هم یادآور شدیم؛ سوره اعراف دارای (24) بیست و چهار رکوع، و (206) دوصد و شش آیات، و (3387) سه هزار و سه صد و هشتاد و هفت کلمه، و (14635) چهارده هزار و شش صد و سی پنج حرف، و (6604) شش هزار و شش صد و چهار نقطه مییاشد.

ملاحظه: (اقوال علماء در شمارش تعداد کلمات و حروف سوره های قرآن در طریق حساب و نوع قرائت متفاوت اند. تفصیل آنرا میتوان در سوره فاطر همین تفسیر مطالعه فرمایید).

فضیلت سورة الأعراف:

مفسر الإمام ابن جریر الطبری روایت میکند که چون این آیه کریمه نازل گردید، پیامبر صلی الله علیه وسلم از جبرئیل علیه السلام پرسیدند: یعنی چه باید کرد؟ گفت: خداوند تو را امر کرده است که اگر کسی بر تو ظلم کرد او را عفو نمائی، اگر برایت چیزی نداد تو برایش چیزی بدهی، و اگر با تو مقاطعه کرد بدیدنش بروی، و امام جعفر صادق (رض) میفرماید: در قرآن کریم آیه که در مورد مکارم اخلاق نزول یافته باشد و از این آیه جامع‌تر باشد، و اصلاً جود ندارد.

ارتباط سورة الأعراف با سورة أنعام:

خداوند متعال سورة أنعام را با ذکر رحمتش خاتمه داده و در آغاز سورة أعراف، توصیفی از قرآن کریم و اینکه احکام دین و مطالب حکمت آمیز در آن است، آورده است.

خصوصیت خاصی سورة الأعراف:

سورة أعراف یکی از هفت سورة طولانی قرآن (سبع طوال) میباشد. اقوال در سبع (هفت) طوال (طولانی) هم مختلف است به گفته بعضی سوره های بقره، آل عمران، نساء، مائده، أنعام، أعراف و انفال به همراه توبه را سبع طوال میگویند ولی برخی دیگر سورة هفتمی را یونس میدانند و معتقدند که انفال و توبه جزو آنها نیست (این قول مفسر مطرح و مشهور جهان اسلام سعید بن جبیر (رض) می باشد).

روایت از رسول الله صلی الله علیه وسلم نقل شده که فرمود: خداوند هفت سورة طوال را به جای تورات و سوره های مؤمنین را به جای انجیل و سوره های مثنائی را به جای زبور به من داد، و پروردگار مرا با دادن سوره های مفصل فزونی بخشید.

سورة أعراف اولین سورة بزرگ قرآن کریم در ترتیب نزول، بلندترین سورة مکی، و اولین سوره ای است که داستان های پیامبران را به تفصیل به بیان گرفته است.

یادداشت:

قابل تذکر است که: آخرین آیه این سوره یعنی (آیه 206) دارای سجده تلاوت میباشد. شما میتوانید معلومات تفصیلی در مورد حکم سجده تلاوت را در سورة «النجم» همین تفسیر مطالعه فرمایید.

مهمترین موضوعات مطروحه در این سوره:

مهمترین اهداف سوره ای اعراف درشش اصل کلی بطور ذیل خلاصه میشود:

اول: توحید، ایمان عبادت، تشریح و صفات و منزلت و ربوبیت خدا،

دوم: وحی، کتابهای آسمانی، نبوت و پیامبران،

سوم: روز رستاخیز، زنده شدن و پاداش و کیفر،

چهارم: اصول تشریح و قانونگذاری و برخی قواعد عمومی شرع، و این که: شارع دین؛ خدای جهانیان است.

پنجم: آیات، نشانه ها، معجزات و سنن الهی در عالم خلق و تکوین،

ششم: سنن خدا در اجتماع و تمدن بشریت. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن)

خلاصه ای از مضامین سورة أعراف:

از بررسی تمام سوره، معلوم میشود که بیشتر مضامین آن متعلق به معاد (آخرت - روز بازگشت) و رسالت هستند و در اولین و نخستین آیه: «كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ» مضمون نبوت و در آیه ۶: «فَانسَلْ» مضمون تحقیق معاد و آخرت است و از

نصف رکوع چهارم تا ختم رکوع ششم کاملاً بحث از آخرت است. سپس از رکوع هشتم تا بیست و یکمین رکوع آن، معاملات ذکر شده اند که از انبیاء عل و اُمتهای ایشان واقع شده اند و همه این مسایل، متعلق به رسالت اند و در ضمن آن قصص، سزای منکرین رسالت هم آمده است تا که منکرین فعلی عبرت بگیرند و از نصف رکوع بیست دو تا پایان رکوع بیست و سه هم بحث از معاد است. فقط در آغاز هفتمین و بیست دومین رکوع و بیشتر آخرین رکوع، یعنی بیست و چهارمین بحث خصوصی بر توحید است بقیه بسیارند که قسمتی از سوره اینگونه هست که در آن احکام فرعی و جزئی بمناسبت مقام ذکر گردیده است. [بیان القرآن].

محتوای اساسی سوره الأعراف:

طوری که یادآور شدیم؛ سوره مبارکه أعراف از جمله اولین سوره‌های قرآنی است که بطور تفصیلی به داستان پیامبران علیهم السلام می پردازد. هدف این سوره مانند سایر سوره‌های مکی، عبارت است از استقرار و تحکیم مبانی و اصول دعوت اسلامی، از قبیل توحید و یگانگی خدای عزوجل، و تقریر بعث و جزا و وحی و رسالت.

این سوره در آغاز به قرآن عظیم به عنوان معجزه‌ی جاودانی محمد صلی الله علیه وسلم پرداخته است و مقرر داشته است که این قرآن نعمتی عظیم است که خدای رحمان منت آن را بر تمام بشریت نهاده است. بنابر این بر آنان واجب است که تمام رهنمودها و توجیهاتش را دست اویز قرار دهند، تا به نیکبختی دو جهان نایل آیند.

توجه انسان را به نعمت خلق آنان از یک پدر جلب کرده است. و توجه آنان را به این نکته جلب کرده است که الله متعال احترام نوع انسان را در وجود پدر بشر یعنی حضرت آدم علیه السلام نمایانده است که دستور داد فرشتگان در مقابلش سر سجده خم کنند. سپس انسان را از حيله و نیرنگ شیطان یعنی دشمنی که در کمین آنها است، برحذر داشته است؛ چون شیطان در کمین است و سر راه انسان را گرفته است تا آنها را از راه راست و هدایت منع و آنان را از خالق خود دور کند.

الله متعال داستان آدم را با شیطان باز گفته است، و خروج آدم را از بهشت و نزول او را به سوی زمین به عنوان نمونه‌ای از مبارزه و کشمکش بین خیر و شر و حق و باطل یادآور شده است، و کینه و دشمنی شیطان را نسبت به آدم و ذریتش بیان کرده است. از این رو - بعد از بیان عداوت ابلیس نسبت به پدر انسان - چهار مرتبه پشت سر هم تحت عنوان یا بَنِي آدَمَ انسان را مورد خطاب قرار داده است و این طرز بیان مخصوص این سوره میباشد. خداوند آنها را از دشمنی شیطان برحذر میدارد که این دشمنی تبدیل به بخشی از وجود وی شده است همان‌گونه که وسوسه و تردید را در دل پدر آنان، آدم إلقا نمود تا او را دچار لغزش نمود و او را مرتکب گناه و عصیان کرد: «يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا».

همچنین سوره‌ی مبارکه یکی از مناظری را که در روز قیامت رُخ می دهند مورد بررسی قرار داده است، منظره‌ی سه گروه که محاوره و گفت و شنود در بین آنها جریان پیدا میکند، گروهی متشکل از مؤمنان اهل بهشت، و گروهی کافر و اهل دوزخ و گروه سوم که قرآن جز در این سوره نامی از آنان به میان نیاورده است، که به نام اهل أعراف موسوم اند، و این سوره به نام آنان، «سوره‌ی اعراف» موسوم شده است. منظره‌ای که در روز بعث و جزا تمام بشریت بدون تمثیل و تخیل آنها خواهند دید. اهل حق یعنی «جنتیان»،

أهل باطل یعنی دوزخیان را مورد تمسخر و ریشخند قرار میدهند، و ندای آسمانی بانگ نفرین و محروم را بر آنان میزند. پرده‌ی حجاب بین دو فرقه کشیده شده و مردانی با چهره و سیمای تمام آشنا بر آن ایستاده‌اند. أهل بهشت با چهره و سیمای سفید و نورانی شناخته میشوند، و أهل دوزخ با روی سیاه و چین پیشانی و ابر و پریشان و ترشروی در هم کشیده مشخص می‌شوند.

این سوره‌ی مبارکه داستان پیامبران علیهم السلام یعنی نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی را به تفصیل به بیان می‌گیرد، قصه‌ی آنان را با پیر پیامبران، حضرت «نوح» شروع کرده و از انکار، بغاوت، سرسختی و تکذیب و عدم پذیرشی که از جانب قومش با آن مواجه شده بود بحث را به آغاز می‌گیرد.

داستان حضرت موسی علیه السلام، ماجرای وکشمکش‌های او را با فرعون یاغی به تفصیل بیان گرفته و درباره‌ی بلا و مصیبت و گرفتاری‌هایی که برای بنی اسرائیل پیش آمد، به تفصیل بیان میکند بعد از این که نعمت خدا را تغییر دادند، خدا آنها را مجازات کرد و آنان را به میمون و خوک مسخ نمود.

همچنین در این سوره بدترین مثال برای علمای سوء ذکر شده و زشت‌ترین و بدترین سیما را از آنان ارائه داده است که خیال و تصور نمیتواند از آن بدتر و زشت‌تر ترسیم نماید. آنها را به سگی زبان درکشیده تشبیه کرده است که نمیتواند از نفس زدن باز ایستد، و مدام در گل ولای و لجن در می‌غلتد: «وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ»، چنین تشبیهی به حقیقت زشت‌ترین و پست‌ترین تصویر است از کسی که خدا علم مفید را به او عطا کرده، اما او آن را برای گردآوری مال اندک، ثروت، و دارایی دنیای ناپایدار به کار برده، در نتیجه برای او به صورت لکه‌ی ننگ و پستی درآمده است؛ چون از چنین علمی بهره نگرفته و بر راه راست ایمان استقامت نداشته و لباس دانش را از تن درآورده، و شیطان او را دنبال کرده و او را گمراه نموده است.

این سوره با اثبات یگانگی الله متعال و سرزنش آنان که چیزی را پرستش میکنند که نه زبانی دارد و نه سودی، نمی‌بیند و نمی‌شنود، خاتمه یافته است.

آنها سنگ و بت را شریک خدا قرار دادند، در صورتی که الله عز و جل به تنهایی آنها را خلق کرده و از حرکات و عاقبت و مکان آنها آگاه است. بدین ترتیب سوره همان‌طور که با بیان توحید شروع شده بود، به توحید نیز خاتمه می‌یابد. پس فراخوانی به سوی تصدیق یگانگی و ربوبیت معبود حقیقی در اول و آخر سوره آمده است. (برای تفصیل ملاحظه فرماید: تفسیر صفاة التفسیر شیخ صابون)

أصحاب أعراف چه کسانی آند؟

علماء در باره أصحاب أعراف برچند وجه اختلاف نظر دارند: بعضی برآنند که اصحاب اعراف، شهدا اند. و بعضی برآنند که آنان، فضلا و صلحای مؤمنان آند که فارغ از مَشغله و آنفسای خود در اعراف به مطالعه احوال مردم مصروف میباشند که این قول مجاهد است. بعضی برآنند که اصحاب اعراف، فرشتگانی‌اند که برآن دیوار گماشته شده‌اند و مؤمنان و کافران را قبل از ورودشان به بهشت و دوزخ از هم جدا می‌کنند. بعضی برآنند که آنان مردمی آند که ثوابها و گناهانشان برابر است و اعمال نیکشان کمتر از آن است که بتوانند به‌وسیله آن وارد بهشت گردند، سپس به فضل و رحمت الهی وارد بهشت میشوند و آخرین

کسانی که به بهشت وارد میشوند، ایشان‌اند. که این قول ابن عباس و ابن مسعود رضی الله عنهما و عده دیگری از سلف است و ابن‌کثیر نیز این قول را ترجیح داده و از دیگر اقوال قوی‌تر می‌باشد. به هر حال؛ بر اعراف مردمانی هستند: «که هر یک از اهل بهشت و دوزخ را به سیمای آنان می‌شناسند» یعنی: به نشانه‌های آنان؛ چون سپیدی یا سیاهی چهره هایشان «و اهل بهشت را ندا میدهند» یعنی: کسانی که بر اعرافند، هنگامی که اهل بهشت را می‌بینند، ایشان را به‌عنوان تحیت و شادباش و اکرامشان چنین ندا میدهند: «که سلام بر شما باد. اینان هنوز وارد بهشت نشده‌اند اما طمع آن را دارند» یعنی: اصحاب اعراف هنوز وارد بهشت نشده‌اند ولی به ورود در آن طمع داشته و چنین امیدی را در سر می‌پروراند زیرا فضل و رحمت الهی بر اهل بهشت را می‌بینند و می‌نگرند که رحمت خداوند متعال بر خشم وی غلبه کرده است.

روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «آنگاه که رب العالمین از داوری میان بندگان فارغ می‌شود، به اصحاب اعراف می‌گوید: شما آزادکردگان منید پس در هر جایی از بهشت که می‌خواهید، بهره ببرید و بخرامید.» «و چون چشمانشان» یعنی: چشمان اصحاب اعراف «به سوی دوزخیان گردانیده شود، می‌گویند: پروردگارا! ما را در زمره گروه ستمکاران» که به دوزخ در افتاده اند «قرار نده.»

«و اهل اعراف مردانی» از سران کفار «را نداء میدهند که آنرا به قیافه هایشان می‌شناسند» یعنی: به نشانه هایشان و «می‌گویند: جمعیت شما» که آنرا برای بازداشتن از راه خدا گرد می‌آوردید. یا آن مال‌هایی را که در جهت باطل گرد می‌آوردید «و آن همه سرکشی که می‌کردید» یعنی: استکبار و گردنکشی‌تان «کفایت‌تان نکرد» و به کارتان نیامد، بلکه سرانجام به این روزگار بد و این عذاب ابد در افتادید.

«آیا هم اینان بودند که شما سوگند یاد می‌کردید که هرگز خدا شامل هیچ رحمتی قرارشان نمیده؟» یعنی: اصحاب اعراف در حالیکه به سوی فقرا و مستضعفان مسلمان که به بهشت درآمده‌اند، اشاره می‌کنند، خطاب به کفار می‌گویند: مگر هم‌اینان نبودند که شما آنها را به حساب نمی‌آوردید و سوگند یاد می‌کردید که خدا هیچ رحمتی به آنان نخواهد رسانید «اینک به بهشت درآید، نه بیمی بر شماست و نه اندوهگین می‌شوید» این از ادامه سخن اصحاب اعراف است. یعنی اصحاب اعراف به مسلمانان می‌گویند: اینک به بهشت در آید... به قولی دیگر: این سخن خداوند خطاب به خود اصحاب اعراف است که ایشان را به رحمت خود وارد بهشت می‌گرداند.

مفسر ابو محمد اسماعیل سدی (127 ق) در تفسیر خویش (تفسیر السدی الکبیر)، مینویسد: «اصحاب اعراف مردم را از سیمایشان می‌شناسند؛ اهل دوزخ را با سیاهی چهره هایشان و اهل بهشت را با سپیدی چهره هایشان پس چون از مقابل گروهی که آنان را به سوی بهشت می‌برند، عبور می‌کنند؛ می‌گویند: سلام علیکم! و چون از برابر گروهی که آنان را به سوی دوزخ می‌برند، عبور میکنند؛ می‌گویند: پروردگارا! ما را با قوم ستمگر همراه مگردان.» (تفصیل را میتوان در تفسیر انوار القرآن مطالعه فرمایید)

ترجمه و تفسیر سُورَه الأعراف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدای بخشاینده و مهربان

المص ﴿١﴾

المص «الف لام میم صاد» معنای این حروف به الله متعال معلوم است. (۱) باید گفت که: از مجموع 29 سوره‌ای که با حروف مقطعه آغاز یافته است، بعضی با حروف «الم» و بعضی با حرف «ص» شروع شده است؛ اما این سوره با مجموعه‌ی «المص» آغاز شده که شاید بیانگر آن باشد که آنچه در تمام آن سوره‌ها می باشد، در این سوره نیز هست. (تفسیر المیزان)

حکمت و فلسفه‌ی حروف مقطعه در بدایت برخی از سوره‌ها برای التفات و دقت دیدها و هشدار در مورد «اعجاز قرآن» است که از این حروف مقطع تنظیم و تشکیل شده. همچنان به این امر اشاره بعمل می آورد که: قرآن از این حروف ترکیب یافته است، با این وجود مبلغان و فصیحان و نابغه‌های آن روزگار از آوردن شبیه آن ناتوان و درمانده شدند. از ابن عباس (رض) روایت شده است که معنی آن چنین است: منم الله که هر چیزی را میدانم و تفصیل میدهم. و ابو العالیه گفته است: الف حرف اول الله و لام حرف اول لطیف و میم حرف اول مجید و صاد حرف اول اسم مبارکش صادق، می باشد. (بنقل از تفسیر صفاوة التفاسیر).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه که (1 الی 3) در باره: پیروی از دستورات قرآن عظیم الشان، بحث بعمل آمده است:

كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِيُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

این کتابی [با عظمت] است که به سوی تو نازل شده است؛ پس نباید در سینه ات به خاطر آن (بخاطر تکذیب مشرکان) تنگی و فشار باشد، (این کتاب بر تو نازل شد) تا به وسیله آن (مردم را) بیم دهی، و برای مؤمنان [مایه] تذکر و پند باشد. (۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِيُنذِرَ»: از لجاجت کفار تشویش و اضطراب نداشته باش، وظیفه‌ی تو فقط انداز است، نه اجبار.

قرآن، کتابی بس بزرگ است. توجه به قرآن و مفاهیم آن، سبب سعاهی صدر است. شرط رسالت و تبلیغ، هم سعاهی صدر است.

مفسران می نویسند: پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم پس از نزول قرآن عظیم الشان، نگران نپذیرفتن مردم و مخالفت آنان با قرآن بود که خداوند متعال با این آیه پیامبر صلی الله علیه وسلم را تسلی می دهد.

«كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ»: یعنی ای محمد! قرآن کریم کتابی است که از سوی خداوند متعال بر تو نازل شده پس در تبلیغ آن به مردم دچار دلتنگی نشو،

«فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ» از بیم تکذیب قومت دلت تنگ نباشد. یعنی نباید در سینه ات نسبت به آن تنگی و تردیدی وجود داشته باشد. یعنی بدون تردید و ترس آن را به مردم برسان و نگران این مباش که مخالفان چگونه از آن استقبال میکنند. آنان اگر ناراحت

میشوند، بگذار ناراحت بشوند، اگر مسخره می کنند، بگذار مسخره کنند، اگر سخنان گوناگون می سازند، بگذار بسازند، و اگر دشمنی و عداوت شان افزایش می یابد، بگذار افزایش یابد، تو بدون هیچ تردید و واهمه ای این پیام را برسان و از تبلیغ آن ابایی نداشته باش. ولو در این راه شکنجه و تکذیب شوی که خدای تعالی تو را حفظ می کند.

«حَرَجٌ»: در لغت بر بیشه‌ی پر از درختان خاردار اطلاق می شود که عبور از آن مشکل باشد. پس معنا و مفهوم وجود حرج در دل این است که انسان راه خود را پر از مخالفت‌ها و مزاحمت‌ها بیابد و قلبش از پا پیش گذاشتن بهراسد. از همین مفهوم در جاهای متعددی از قرآن به (ضیق صدر) تعبیر شده است. به طور مثال «وَلَقَدْ نَعَلْمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ» (سوره حجر: 97) (و به طور قطع می دانیم که سینه تو از آن چه می گویند تنگ می شود. یعنی تو وقتی مخالفت‌ها، عناد و لجاجت آنان را می بینی نگران و پریشان میشوی که آخر چگونه می توان آنان را به راه راست آورد).

ابن عباس (رض) «حَرَجٌ» را شَكِّ تفسیر کرده. گویا، معنی «فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ «حَرَجٌ» با «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُتَمَرِّينَ» متحد است؛ یعنی از شأن پیغمبری که الله متعال کتاب خویش را بر وی فرود آورده، بعید است که به قدر يك ذره نسبت به احکام و اخبار آن کتاب در دل وی شك و شبهه راه یابد. (بنقل از تفسیر کابلی).

«لِتُنذِرَ بِهِ وَ ذِكْرِي لِلْمُؤْمِنِينَ(2)»: یعنی مطلب از فرود آوردن کتاب این است که تو سراسر جهان را از مستقبل آن آگاه سازی، و از انجام شرّ بترسانی؛ و این درباره مؤمنان يك پیغام و پند مؤثر ثابت گردد.

قابل تذکر است که: هشدارهای انبیاء برای عموم انسانها است، ولی تنها مؤمنان از آنها بهره گرفته و متذکر می شوند.

اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

(پس آنچه را از سوی پروردگارتان بر شما نازل شده، پیروی کنید. و غیر از او (الله) از دوستان دیگر پیروی نکنید، چه اندک پند می‌گیرید.

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ»: کمتر پند می‌گیرید و متذکر می‌گردید. راجع به قوانین و احکام الهی چندان چیزی نمی‌دانید. گاه‌گاهی یادآور و پندپذیر می‌گردید.

(قَلِيلًا) صفت موصوف چون (زَمَانًا) یا (تَذَكَّرًا) است و (مَا) زائد و برای تأکید قَلْت است.

تفسیر:

در این هیچ جای شکی نیست که: پیروی کردن از آیات الهی، سبب رشد و تربیت بشر می‌گردد طوری که می‌فرماید: «اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ»: ای مردم از قرآنی پیروی کنید که از جانب الله بر شما نازل شده است و دربرگیرنده‌ی نور هدایت میباشد. یعنی از کتابی پیروی کنید، که در آن رموز نجات و موفقیت دنیا و آخرت شما نهفته است. و از سنت مطهر پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز پیروی کنید که این سنت نیز وحی الله متعال بر پیامبرش است.

سنت پیامبر صلی الله علیه وسلم، مبین و مفسر قرآن عظیم الشان می باشد طوری که خداوند متعال در (آیه 7/سوره الحشر) می‌فرماید: «وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا»: (و آنچه را که پیامبر به شما داده، بگیرید و از آنچه شما را منع نموده است اجتناب نمایید).

از حسن بصری (رض) روایت کرده اند که گفته است: ای فرزند آدم، فرمان یافته ای که

از کتاب الله و سنت پیامبر او محمد صلی الله علیه وسلم پیروی کنی، الله میداند، هر آیه‌ای که نازل شده، خدا دوست می‌دارد که تو بدانی آن آیه در باره چه چیزی نازل شده و به چه معنی است.

«وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ»: غیر از الله دوستان و سرپرستانی از قبیل بت‌ها و رهبان و کاهنان برنگیرید و انتخاب نکنید که امور خود را به دست آنان بسپارید و از مقرراتی که برایتان معین می‌کنند اطاعت کنید.

از فحواى آیه مبارکه بر می‌آید که: غیر الله متعال کسی دیگری را معبود خویش قرار ندهید، و آنها را شرکای الله یگانه قرار ندهید.

بجای کتاب الله از دوستانی پیروی نکنید که دین خویش را از آنان تقلید کرده‌اید چنانکه اهل جاهلیت با اطاعت از رؤسای خود در حلال و حرام، چنین می‌کردند.

واضح است که: نتیجه‌ی پیروی از وحی، قرار گرفتن تحت ولایت الهی است و ترک آن، قرار گرفتن تحت ولایت دیگران است.

«أَوْلِيَاءَ» یعنی: به جای الله از میان شیاطین جن و انس دوستانی نگیرید که شما را بر آن دارند که بتان و هوای نفس خود را پرستش و از بدعت‌ها پیروی کنید و شما را از دین الله و آنچه الله برایتان فرو فرستاده و به شما فرمان داده است که از آن پیروی کنید، به گمراهی بکشانند.

کلمه اولیاء (سرپرست‌ها) در این جا به این معنا به کار رفته است که اگر انسان از راهنمایی و هدایت هر کسی که پیروی کند، در حقیقت او را ولی و سرپرست خود قرار میدهد، خواه با زبان از حمد و ثنای او رطب اللسان باشد و یا او را آماج لعن و نفرین قرار دهد، خواه معترف به سرپرستی او باشد و خواه به شدت آن را انکار کند.

«قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (3)» خیلی کم متوجه میشوید. مفسرخازن گفته است: یعنی جز تعدادی کم پند نمیگیرید. (تفسیر خازن ۱۷۳/۲).

خوانندگان گرامی!

در آیه‌ی قبلی، وظیفه‌ی پیامبر صلی الله علیه وسلم را در انذار و تذکر بیان کرد و در این آیه مبارکه وظیفه‌ی امت را در اطاعت و تبعیت از کتاب الله و سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم به بیان میگیرد. در آیه قبلی از پیامبر صلی الله علیه وسلم «سعه صدر» میخواست، و در این آیه مبارکه از امت، «تبعیت» میطلبد. در آیه قبلی، «أُنزِلَ إِلَيْكَ» بود، و در این آیه مبارکه «أُنزِلَ إِلَيْكُمْ» است.

مفسر مشهور جهان اسلام شیخ مودودی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: این آیه مبارکه مضمون و مبحث اصلی این سوره را تشکیل میدهد. اساسی‌ترین فراخوان آمده در این گفتار این است که هدایت و راهنمایی‌ای که بشر برای سپری کردن زندگی خود در دنیا به آن نیاز دارد و علمی که برای دانستن و فهمیدن حقیقت خود و جهان هستی و غرض و غایت وجود خود به آن نیاز. ضرورت دارد و اصولی که برای پی‌ریزی اخلاق، فرهنگ و تمدن و سبک زندگی خود برپایه‌های درست به آنها نیاز دارد، برای همه‌ی آنها بایستی فقط به الله، پروردگار و صاحب اختیار جهانیان رابه حیث راهنمای خود بپذیرد و تنها از راهنمایی‌ای پیروی کند که الله متعال به وسیله‌ی پیامبران خود فرستاده است. خدا را ترک کردن و به راهنمای دیگری رجوع کردن و خود را به راهنمایی او سپردن از اساس یک روش نادرست برای بشر است که نتیجه‌ی آن همواره مهلک بوده و مهلک خواهد بود.

نگاهی مؤجزی به دروس حاصله آیات (1 الی 3):
الف: قرآن، به شهادت عقل سلیم، جز از طریق وحی، ممکن نیست. و محمد صلی الله علیه وسلم، امی و درس نخوانده، تنها از راه وحی الهی، آتریاد گرفت.

ب: بر پیامبران، واجب است پیام حق را - به طور تمام و کمال - به مردم برسانند.

ج: مقصود از قرآن، هشدار به کافران و گناهکاران و پند و اندرز به مؤمنان و راستگویان و مخلصان است.

د: فعل امر «اتبعوا» خطاب به همه‌ی مردم است که از دین اسلام و قرآن، تبعیت کنند، حلال و حرامی که الله متعال بیان کرده، به درستی آنها را بپذیرند، تمام دستورات او را گردن نهند و از کارهای بد امتناع ورزند. (سوره نحل آیه 44). پس، پیروی همه جانبه از قرآن و سنت، قطعاً واجب است.

ه: پیروی از هر کس به نام دین، همچون اهل کتاب از دانیان و رهبانان - که راه غیر الله را در پیش گرفته باشند - حرام است. (سوره توبه آیه: 31).

و: ترک کردن آرا و نظریات شخصی یا اجتهادی با وجود نص قاطع شرعی.

ز: امتناع از بندگی غیر الله و ترک دوستی با آن کس که راه کج را در پیش گرفته است. (بنقل از تفسیر فرقان).

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (4 الی 9) در مورد فرجام تکذیب کنندگان پیامبران در دنیا و آخرت، بحث بعمل آمده است.

وَ كُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ ﴿٤﴾

چه بسیار از قریه های که اهلش را [به سبب گناهانشان] هلاک کردیم و عذاب ما در حالیکه شب یا نیم روز در استراحت و آرامش بودند، به آنان رسید. (۴)

«وَ كُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا»: و چه بسیارند قریه‌هایی که ما آنها را به سبب اعراض از ایمان هلاک و نابود کردیم، «فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا»: و چون اراده نمودیم تا هلاکشان کنیم آن‌ها را در شب در حالی گرفتیم که غرق در خواب بودند، «أَوْ هُمْ قَائِلُونَ (4)» و یا در نیمه‌های روز که بازهم در کمال غفلت خواب شده بودند یعنی در وقت «قیلوله» یعنی خواب نیمروزی عذاب به صورت ناگهانی به سراغ آنها آمد بدون اینکه آمادگی داشته باشند تا خود را محاسبه و یاتوبه کنند.

نباید فراموش کنیم که: قهر الهی، احياناً ناگهانی بسراغ انسان می آید، روز و ساعت مشخص و فرصتی برای فکر و چاره‌جویی ندارد.
 «قیلوله»:

عبارت از خواب نیمروز است. برخی از مفسران نگاهشده اند که: قیلوله، استراحت در نیمروز به سبب شدت گرماست، چه با خواب همراه باشد و چه با خواب همراه نباشد.

مفسر أبو حیان میفرماید: نزول عذاب را به این موقع اختصاص داده است؛ چون این موقع زمان آرامش و آسایش و استراحت است، پس نزول عذاب در آن موقع سخت‌تر و غیر عادی، زمخت، و شنیع است؛ زیرا نابود شدگان غافلگیر می‌شوند. (البحر ۴/۲۶۹).

شیخ عزیزالدین نسفی در تفسیر خویش «نسفی» مینویسد: «قوم لوط علیه السلام شبانگاه به وقت سحر و قوم شعیب علیهم السلام به وقت قیلوله نابود ساخته شدند».

مفسر تفسیر فرقان می نویسد: این آیه ها، عذاب الهی را به دو وقت اختصاص داده که

هنگام خواب و استراحت است و آمدن عذاب در آن وقت، بسیار سخت و رنج آور خواهد بود و مردم هیچگونه مهلت و آمادگی دفاع از خود را نخواهند داشت و ستمگران به گناه خود اعتراف می کنند و بسیار حسرتمند و پشیمان اند، اما پشیمانی اثر ندارد. (سوره اعراف آیات 97 و 98)، (سورة نحل آیات 45 الی 47).

هر کس غیر الله را سرپرست گرفت، منتظر قهر الهی باشد:

در آیه مبارکه ملاحظه می‌داریم که: قرآن با بیان هلاکت قریه‌ها به جای هلاکت مردم، عظمت عذاب را بیان میکند مناطقی که با قهر الهی نابود شدند، بسیار است، باید از تجربیات تلخ دیگران، عبرت بگیریم، یعنی برای پند و عبرت شما، مثال های اقوامی موجود است که از هدایت خدا منحرف شده به پیروی از شیطان ها و انسان های منحرف روی آوردند و در آخر به قدری انحرافشان افزایش یافت که وجودشان تبدیل به آلودگی ای غیرقابل تحمل بر زمین شد و عذاب خدا آمد و زمین را از لوث نجاست و پلیدی آنان پاک کرد. متوجه باید باشیم که: مجازات الهی مخصوص قیامت نیست، ممکن است در دنیا هم نمونه‌هایی از آن را به چشم سر خویش مشاهده و احساس نمایم.

فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بِأَسْنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (۵)

زمانی که عذاب ما به سراغ شان آمد، اعترافشان جز این نبود که گفتند: قطعاً ما ظالم بوده ایم. (ولی این اعتراف به گناه دیگر دیر شده بود و به حالشان سودی و فایده ای نداشت). (۵) «فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بِأَسْنَا»: وقتی که عذاب بر آنها نازل شد و عذاب را مشاهده کردند و علایم آنرا دیدند چاره‌ای نداشتند جز اینکه فریاد و ناله برآورند و استغاثه و اعتراف کنند. ملاحظه می‌داریم که: حوادث و خطرها، چگونه غرور را می شکند و پرده‌های غفلت را کنار زده و وجدان‌ها انسانی را بیدار می‌سازد. طوری که می‌فرماید: «إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (5)»: بی شک ما جز ستمگران پیش نبودیم؛ ما به الله شریک آورده و پیامبران را تکذیب نموده‌ایم و این است جزای ما.

یعنی بعد از اینکه ظلم و عدوان، کفر و عصیان آنها از حد گذشت؛ در لذات و شهوات این جهان فانی فرو رفتند، و در باره عذاب الهی هیچ نیندیشیدند، و خواستند از خواب، آسایش متلذذ شوند؛ ناگهان عذاب ما فرا رسید. درین منظره مهلك؛ وحشتنا و هنگامه گیرودار، همه حشمت و کبریایی خویش را فراموش کردند؛ از چهار جهت جز فریاد «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»: چیزی شنیده نمیشد. گویا، در آن وقت بر آنها آشکار گردید، و به اقرار آمدند که الله متعال ذاتی است که بر کسی ستم و ظلم نمی‌کند؛ بلکه این ما بودیم که خود بر خود ظلم را روا داشتیم!

قسم به ذات پروردگار که این حسرت و ندامت بیش از حد، در آنها هنگامی صورت می‌گیرد که هیچ نفعی به حال آنها در پیشگاه خداوند متعال ندارد. و واضح است که: این اعتراف بعد از وقت، هیچ سودی به حالشان نمی‌رساند. ای انسان به یاد داشته باشید که: اگر امروز با اختیار خود خضوع نکردید، روزی آمدنی است که به اجبار کرنش خواهید کرد.

تاریخ بشریت پر از این نوع دستگیری هاست و این مثال‌ها نشانه‌ی روشنی بر این امر اند که انسان در این دنیا ازاد گذاشته نشده‌اند، که هر چه دل‌شان می‌خواهد آنرا انجام دهند، بلکه قدرتی بالای سر او قرار دارد که تا یک مدت معینی به او مهلت می‌دهد و در این مدت یکی پس از دیگری به او هشدار می‌دهد که دست از شرارت هایش بردارد، اما زمانی که

انسان به این هشدار اعتنا نکند و به هیچ وجه دست از شرارت هایش برندارد، ناگهان او را دستگیر میکند. پس اگر کسی به دقت به این مثال ها و تجربه های تاریخی بیاندیشد، به آسانی به این نتیجه خواهد رسید که فرمانروایی که بر این عالم هستی فرمان می راند، برای رسیدگی به پرونده های اعمال این مجرمان و احضار آنان به دادگاه به طور حتم زمانی را مقرر داشته است.

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾

مسئلاً ما از کسانی که (پیامبران) به سوی آنها فرستاده شدند، سؤال خواهیم کرد، و حتماً از پیغمبران نیز خواهیم پرسید. (۶)

«فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ»: از تمام ملت ها در روز قیامت سؤال خواهیم کرد که جوابی آنها به دعوت پیامبران چه بوده است؟ منظور از چنین سؤالی سرزنش و توبیخ کفار است. «وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ (6)»: از پیامبران نیز میپرسیم؛ که آیا رسالت را تبلیغ کرده اند، از آنان سؤال خواهیم کرد که جواب اقوام شان به آنها چه بوده است و آیا رسالت را به آنها رسانیده اند یاخیر؟ آیا امانت را ادا نموده اند یاخیر؟

در این هیچ جای شکی نیست که خداوند متعال این امر را میداند ولی به این منظور این سوالات صورت می گیرد تا دانش هر کسی ثابت شود و چقدر هولناک است این مشهد و چه مقام وحشتناکی است این.

در تفسیر البحر آمده است: از کفار به عنوان توبیخ سؤال بعمل می آید، و مجازات و عذاب الله را به دنبال دارد. سؤال از پیامبران از روی انس و الفت است و احترام و پاداش فراوانی را برای آنان در پی دارد. (البحر المحیط ۲۷۰/۴).

ابن عباس (رض) در تفسیر ای آیه مبارکه میفرماید که: «از پیامبران در مورد آنچه که ابلاغ کرده اند، خواهیم پرسید و این پرسش ها به خاطر آن است که این حقیقت بر همگان هویدا گردد که ما بر مردم شهرهای نابود شده ظلم و ستم نکردیم، هنگامی که نابودشان ساختیم بلکه آنان خود با تکذیب پیامبران علیهم السلام بر خویشان ستمگر بوده اند».

در حدیث شریف آمده است: «همه شما را می هستید و همه از رعیت خویش مورد پرسش قرار میگیرید پس امام (زامدار) از رعیت خویش، مرد از خانواده خویش، زن از خانه شوهر خویش و برده از مال مولای خویش مورد سؤال قرار می گیرند».

در آیه قبلی در باره مجازات دنیوی بحث را مطرح کرد و در این آیه مجازات و محاسبه ای اخروی را و با چندین تأکید حتمیت سؤال قیامت را بیان می کند و اینکه پرسش و بازخواست، مخصوص مردم نیست، بلکه پیامبران نیز مورد سؤال قرار میگیرند. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ» (مائده، 109).

(روزی (فرا رسد) که خداوند، پیامبران را گرد آورد پس بگوید: به دعوت شما چه جوابی داده شد؟ گویند: ما علمی (به حقیقت امر) نداریم، همانا دانای غیب ها تویی تو.)

از این آیه مبارکه معلوم میشود که بازپرسی آخرت به طور کامل بر اساس نبوت صورت خواهد گرفت. از یک سو از پیامبران سؤال خواهد شد که در رساندن پیام الهی به بشریت چه کردید. از سوی دیگر کسانی که این پیام توسط پیامبران به آنان رسیده است سؤال خواهد شد که با آن چه کردند. قرآن در باره اشخاص و یا گروه هایی که پیام پیامبران، به آنان نرسیده است، چیزی به ما نمیگوید و الله متعال حکم خود درباره دوسیه اعمال آنان را محفوظ داشته است. اما در باره اشخاص و اقوامی که دعوت و تعلیمات پیامبران به آنان

رسیده است به روشنی به ما میگوید که آنان برای فسق و نافرمانی خود هیچ حُجتی نمیتوانند بیاورند و سرانجام شان جز این نخواهد بود که در حالی که دست ندامت و حسرت به هم می مالند راه جهنم را در پیش بگیرند.

در «صحیح مسلم» بروایت حضرت جابر آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در خطبة حجة الوداع از مردم سؤال کرد که روز قیامت شما در باره من سؤال میشوید که من پیغام الله متعال را به شما رسانیده ام یا خیر؟ «فما أنتم قائلون» یعنی در آنوقت شما در جواب چه خواهید گفت؟ همه اصحاب کرام عرض کردند که ما میگوییم آن جناب همه پیغام الله را به ما رسانیدند و حق امانت خداوندی را ادا کردند و با امت با خیرخواهی پیش آمدند این را شنیده آن حضرت فرمود: «اللهم اشهد» یعنی ای الله! گواه باش.

در روایت «مسند احمد» است که نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمود: که روز قیامت خدا از من سؤال میکند که آیا تو پیغام مرا به بندگان من رسانیدی؟ من در جواب عرض میکنم که من رسانیده ام، لذا الآن همه شما کاملاً در فکر باشید که هر که در اینجا حاضر است به غایبان پیغام برساند. [مظهری]

مراد از غایبان کسانی هستند که در آن زمان موجود بودند اما در آن مجلس حضور نداشتند و آن نسلها نیز غایب می باشند که بعد بوجود می آیند. غرض از ابلاغ پیغام رسول به آنها این است که مردم هر زمان سلسله ابلاغ این پیغام را برای نسلهای آینده برقرار بدارند تا که برای نسلهای آینده تا قیامت این پیغام برسد.

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِم بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴿٧﴾

یقیناً (از هر چه کرده اند) با علم و آگاهی برایشان بیان خواهیم کرد، چون ما (از احوال شان) غایب نبودیم. (٧)

«فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِم بِعِلْمٍ»: آگاهانه آنان را از اعمالشان باخبر میسازیم. یعنی همانا از روی علم به آنان بیان خواهیم کرد، یعنی آنچه را که در میانشان به هنگام دعوت پیامبران علیهم السلام روی داده است، به آنان گزارش خواهیم داد در حالیکه به حقیقت آن رخدادها و به احوال آشکار و نهانشان در نحوه پاسخگویی به پیامبرانشان دانا هستیم حضرت ابن عباس (رض) فرموده است: نامهی اعمال گشوده میشود و اعمالی را که مرتکب شده اند باز میگوید.

«وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ (7)»: هیچ عمل بزرگ و کوچک، بسیار و اندک شما؛ یا هیچ حال پیدا و پنهان شما، از علم ما غایب نیست. یعنی بر الله متعال هیچ امری پوشیده نیست و هیچکس از دایره علم و دانش او غائب نمیشود بلکه علم شامل نزد اوست و او بر همه امور نهان و آشکار آگاه است. نامههای اعمال که فرشتگان الله متعال تحریر و نگاشته اند نیز، سر مویی با علم الله مخالف نیست.

اگر سوال مطرح شود: در صورتیکه الله متعال از همه احوال بندگان خویش آگاه بود و حکایتش را با آنان باز میگوید، پرسش از آنان چه معنایی خواهد داشت؟ در جواب باید گفت: معنای این پرسش، توبیخ و وادار کردن به اقرار است، زیرا در این صورت از آن حیث که توانایی انکار کردن ندارند به زبان خویش اقرار میکنند و پیامبرانشان هم صلی الله علیه وسلم آنان گواهی میدهند.

ابن کثیر در تفسیر خویش مینویسد: روز قیامت خداوند متعال بندگان خویش را از گفته و عمل خود آگاه میکند، اعم از این که کم باشد یا زیاد، مهم باشد یا غیر مهم؛ چون الله متعال

بر همه چیز ناظر است، و چیزی از او گم نمی‌شود، بلکه از چشم خیانتکار و اندرون سینه با خبر است. (مختصر ابن کثیر ۶/۲).

این خود دلیل بر آن است که پرسش حق تعالی از آنان، به خاطر کسب آگاهی از اخبار مجهولی نیست بلکه برای آگاه کردنشان از رویدادها و حوادثی است که در میان‌شان واقع شده است.

وَالْوِزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾

وزن (سنجش اعمال) در آن روز حق است، لذا هر کس که کفه (اعمال نیک) وزن شده او سنگین باشد پس آن گروه کامیاب‌اند. (۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«میزان»: وسیله‌ی سنجش است و هر چیزی وسیله‌ی سنجش خاصی دارد، میزان روز قیامت حق و حقیقت است. در آن روز هم حاکمیت با حق است، «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ» (کهف، 44): هم روز حق است، «ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ» (نبا، 39): و هم میزان سنجش، حق است.

تفسیر:

خداوند متعال، خواهان رسیدن انسان به حق و دستیابی به عقاید و کردارهای شایسته و صحیح است، طوریکه میفرماید: «وَالْوِزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ»: در روز قیامت توزین و ارزیابی اعمال به عدالت صورت می‌گیرد و الله متعال به کسی ظلم نمی‌کند.

یعنی در آن روز در میزان عدل الهی وزن و حق هم معنا خواهند بود. جز حق چیزی در آنجا وزن نخواهد داشت و هیچ چیزی بدون وزن حق نخواهد بود. هرچیز و هرکس که هر میزان حق به همراه داشته باشد به همان میزان وزن خواهد داشت و حکم صد در صد از لحاظ وزن صورت خواهد گرفت و به جز وزن چیز دیگری ذره ای هم مورد ملاحظه قرار نخواهد گرفت. همه‌ی زندگی باطل هرچند در دنیا بسیار عریض و طویل باشد و به ظاهر کارنامه‌های درخشان در دوسیه اعمال خویش داشته باشد، در آن ترازو هیچ وزنی نخواهد داشت. زمانی که باطل‌گرایان در آن ترازو وزن می‌شوند، با چشمان خود خواهند دید که آنچه همه‌ی عمر را در دنیا در آن سپری کرده اند به اندازه‌ی پر کاهی وزن و ارزش ندارد.

در روایات متعددی از حدیث مبین این حقیقت است که: در برزخ و محشر اعمال انسانی در اشکال و صور مخصوصی در می‌آیند، اعمال نیک مردم در قبر به صورتی بسیار حسین، مونس او میشوند و اعمال بد او نیز بصورت مار و کژدم قرار می‌گیرند.

هکذا در حدیثی آمده است که هر کسی که زکات مال خود را ادا نکند آن مال بصورت یک مار زهر آگین در آمده در قبر، او را نیش میزند و میگوید که من مال تو هستم و خزانه تو هستم، هم چنین در احادیث معتبر آمده است که در میدان محشر، اعمال صالح، سواری قرار می‌گیرند و اعمال بد بار قرار گرفته بر سر او حمل می‌شوند.

همچنان در حدیثی صحیح آمده است که سوره بقره و سوره آل عمران در میدان محشر بصورت دو ابر انبوه در آمده بر مردمانی سایه افکن می‌شوند که آنها را تلاوت کرده اند. «فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ»: و هر کسی که حسانتش بر بدی‌هایش غالب آید محققاً رستگار شده و از «صراط» عبور کرده است. در ضمن قابل تذکر است که: توقع و امید سعادت و مکافات بدون عمل، بیهوده است.

«فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (8)»: بنابراین این تفضیل بر اعمال صالحه بزرگ‌ترین توشه است.

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

و هر کس که کفه (اعمال نیک) وزن شده او سبک و بی ارزش باشد، به سبب اینکه همواره به آیات ماستم می ورزیدند، به خود زیان زده [و سرمایه وجودشان را تباه کرده] اند. (۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خفت»: سبک شد. «خسروا»: خسر: (به ضم خاء): زیان کردند، کم شدن و کم کردن. «خسارت»: به معنای از دست دادن سرمایه و سود است، ولی «ضرر»، از دست دادن سود است، نه سرمایه. «یظلمون»: ظلم می ورزند، در این جا؛ یعنی، انکار میکنند. ترازوی سنجش پروردگار، بس دقیق و درست است و هیچگاه کم و زیاد نمیشود و ظلمی روا نمی دارد و به خطاء نمی رود، آن چه هست، کردار خود انسان است که عقربه‌ی ترازو را سبک یا سنگین نشان میدهد. (مراجعه شود: سورة نساء آیه 40)، (سورة انبیاء آیه 47)، (سورة قارعه آیات 6 الی 11) و حساب همه با الله است. (سورة غاشیه / آیه 26).

تفسیر:

«وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ»: و هرکس به سبب کفر و ارتکاب اعمال زشت، ترازوی عملش سبک باشد، و بدی هایش افزون گردد.

«فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ»: محققاً اینها کسانی اند که سعی و تلاششان تباه شده و عملشان برباد گردیده است، آنها خود و نیکبختی خود را از دست داده‌اند.

«بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ (9)»: یعنی به سبب کفر و انکار آیات الله، خود و نیکبختی خود را از دست داده‌اند. یعنی: با آیات ما برخلاف شیوه‌ای که سزاوار آن بود، تعامل می‌کردند زیرا سزاوار آیات ما این بود که مورد تعظیم و احترام قرار گیرند، نه اینکه با تکذیب و انکار روبرو شوند. «ظلم»: نهادن یک چیز در غیر جایگاه آن است.

مفسر تفسیر مودودی می نویسد: این مطلب را این طور بایستی فهمید که کارنامه‌ی زندگی انسان دو جنبه دارد. جنبه‌ی مثبت و جنبه‌ی منفی. در جنبه‌ی مثبت تنها شناخت حق، پذیرش حق و به خاطر حق بودن و از حق پیروی کردن قرار می‌گیرند و تنها چیزی که در آخرت وزن و ارزش دارد همین است و بس. اگر انسان از حق آگاهی نداشته باشد و یا برخلاف جهت حق از هوای نفس و یا شیطان‌ها و دیگر انسان‌ها پیروی کند همه‌ی این‌ها در جنبه‌ی منفی قرار می‌گیرند و منفی نه تنها خودش بی وزن و ارزش است، بلکه وزن و ارزش کارها و جنبه‌های مثبت انسان را نیز کاهش میدهد. پس فلاح و رستگاری و کامرانی انسان در آخرت به طور کامل به این بستگی دارد که جنبه‌ی مثبت کارنامه‌ی زندگی او بر جنبه‌ی منفی اش بچربد و با وجود زیانده‌ی ها چیزی به صورت ذخیره در حساب اوباقی بماند. اما شخصی که جنبه‌ی منفی کارنامه‌ی زندگی اش بر جنبه‌ی مثبت آن غالب آید، به تاجر و رشکسته میماند که همه‌ی موجودی اش صرف جبران زیان‌ها و قرض‌های اش گردد، اما باز هم همه‌ی قرض‌های او مجرا نشود.

مفسر ابن کثیر گفته است: آنچه در روز قیامت در ترازو گذاشته می شود بنا به قول ضعیفی اعمال است، و هر چند اعمال، اعراض هستند اما خدای توانا در روز قیامت آنها را به جسم تبدیل میکند، چنین نظری از ابن عباس (رض) نیز روایت شده است. و بر اساس نظری دیگر نامه‌ی اعمال توزین میشود، همان‌طور که در حدیث «بطاقه» آمده است. و بر اساس نظریه‌ی دیگر صاحب عمل توزین می شود.

جمهور علماء بر آنند که نامه‌های اعمال در روز قیامت با ترازویی که دارای زبان و دو پله است و زن میشود تا خلاق به سوی آن بنگرند و در نتیجه، عدل الهی آشکار و راه عذر بر معذرت خواهان مسدود شود چنان که زبانها و اندام هایشان نیز بر اعمال شان گواهی می دهند. بسیاری از علما بر آنند که وزن اعمال مخصوص مؤمنان است و اعمال کفار؛ هر چه باشد نابود می شود. «تفسیر انوار القرآن»

در حدیث آمده است: «در روز رستاخیز انسان چاق در ترازوی خدا وزن بال پشه‌ای ندارد». تمام این آراء درست است. پس گاهی اعمال توزین می شود و گاهی نامه‌ی اعمال و زمانی انجام دهنده‌ی اعمال در ترازوی حق جا می‌گیرد. الله اعلم. (مختصر ابن کثیر ۷/۲).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (10 الی 18) در باره نعمت های الله تعالی بر بنی آدم و ارزش او، طرد شدن شیطان از رحمت حق تعالی، به بحث گرفته میشود.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

و البته ما شما را در زمین جایگاه و اسقرار دادیم، و در آن برای شما در آن وسائل معیشت (تان را) گذاشتیم. ولی بسیار اندک و کم، سپاس می‌گزارید. (۱۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ»: یعنی: در آن جا برای شما مکان و جایگاه استقرار قرار دادیم و یا این که آنجا را از آن شما گردانیدیم و این توانایی را به شما دادیم که در آنجا تصرف کنید. «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ»: ای انسان! ما برای شما زمین را به عنوان فرش و قرارگاه قرار دادیم یعنی: در آن جا برای شما مکان و جایگاه استقرار قرار دادیم و یا این که آنجا را از آن شما گردانیدیم و این توانایی را به شما دادیم که در آنجا تصرف کنید.

مفسران درباره کلمه «مَكَّنَّاكُمْ» آیه مبارکه مینویسد که قوانین حاکم بر طبیعت، به نوعی است که انسان میتواند بر آن سلطه داشته باشد و آن را در اختیار بگیرد. اگر خداوند آن را رام نمی ساخت، بشر به تنهایی قدرت مهار کردن و بهره گیری از آن را نداشت. مفسر بیضاوی گفته است: یعنی سکنی گزیدن و شخم زدن و تصرف در آن را برایتان ممکن کردیم. (تفسیر بیضاوی ص ۱۶۰).

از فحوای آیه مبارکه به وضاحت گفته میشود که: حق استفاده و بهره‌گیری از امکانات زمین، برای همه‌ی انسان هاست و مخصوص گروه و اشخاصی خاصی نیست، هکذا زمین، در اختیار و مسخر انسان قرار داده شده تا به رشد و کمال برسد و معیشت خود را تأمین کند.

«وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ»: و در آن برای شما طعام سهل و آسان، خوراک و نوشیدنی و سایر وسایل معیشت و حیات منظر زیبا توأم با صحت بدن و استقرار در وطن در کمال امن و آسایش قرار دادیم؛

مفسر تفسیر کشاف می نویسد: «وجعلنا لكم فيها معایش» معایش جمع معیشت و عبارت از خوردنی ها و نوشیدنی ها و امثال آن است که مایه زیست انسانهاست. و یا مراد از آن توانایی ای است که انسان را به آنها می رساند.

بهتر آشکار ساختن «یاء» در معایش و معنای آن است، اما از ابن عامر روایت کرده اند که آن بنا بر تشبیه به صحائف، می باید با همزه بیاید. (تفسیر کشاف)

«قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ(10)»: با وجود این همه فضل و بخشش، شکر شما بسیار اندک بوده و اکثر شما نعمت خدای جلیل را منکر می شوید.

در حالیکه نعمت‌ها باید زمینه ساز شکر باشد، نه عامل غفلت و عیاشی. در ضمن قابل یادآوری است که انسان دارای خصلت ناسپاس است و قرآن عظیم الشان، مکرر از کم سپاسی انسان و غفلت و بی ایمانی غالب آنان زکری بعمل آورده است.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿١١﴾

و بتحقیق ما شما را آفریدیم (پدر شما را از خاک)، باز شما را شکل و صورت دادیم (آدم را و به تبع او شما را)، باز به فرشته‌ها گفتیم: (امر کردیم) برای آدم سجده کنید، پس همه (فرشته‌ها) سجده کردند مگر ابلیس که از سجده کنندگان نبود. (۱۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَلَقْنَاكُمْ»: شما را آفریدیم. در اینجا مراد این است که: اصل شما یعنی جد، و نیاکان اولین شما را آفریدیم (ملاحظه شود سوره های: حجر / 28 - 33).

صیغه جمع برای تعظیم آدم است که ابوالبشر است. «صَوَّرْنَا»: صورتگری کردیم، قد و قامتی برارنده و زیبا ساختیم. «إِلَّا إِبْلِيسَ»: جز ابلیس، مستثنی منقطع است. زیرا که ابلیس از جنس فرشتگان نیست (کهف/50 و حجر/27).

مطالعه کنندگان گرامی!

داستان آدم علیه السلام با ابلیس بصورت کل در هفت سوره قرآن عظیم الشان به بیان گرفته شده است که عبارتند از: سوره بقره، سوره اعراف (همین سوره)، سوره حجر، سوره اسراء، سوره کهف، و سوره‌های طه و ص.

هكذا قابل تذکر است که: ابلیس، به اصل عنصر آدم نظر کرد، به تشریف و تکریمی که الله متعال نصیب آدم را به آن اختصاص داده و دانش فراوان، به او آموخته بود - که فرشتگان در برابرش عاجز ماندند، التفات نمود. به همین دلیل، فرشتگان را به سجده کردن آدم دستور داد؛ اما قیاس ابلیس، خطا و زشت و بی اثر بود.

ابلیس، از ترس مرگ، تا روز قیامت مهلت خواست که شاید از مرگ نجات یابد؛ چون از آن پس، مرگی در کار نیست؛ ولی الله متعال تا نفخه‌ی اول، یعنی، تا پایان این عالم به او مهلت داد، تا مرگ را - که از آن بیم دارد، بچشد. (زمر آیه 68)، (حاقه آیات 13 و 14).

تفسیر:

«وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ»: و به تحقیق که ما پدرتان آدم علیه السلام را بدون تصویر قبلی از گل خلق کردیم و سپس او را در شکل و قیافه انسان صورت دادیم.

یا معنی اینست که: ما اولاً ارواح را آفریده و سپس کالبدها را در آنها صورت بخشیدیم. یا معنی این است: شما را در پشتهای مردان آفریده و در رحم های زنان صورت نگاری کردیم به منظور احترام او که پدر بشر است، لفظ جمع را آورده است.

«ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ»: سپس به عنوان احترام به آدم و نسلش، به فرشتگان گفتیم که برای آدم سجده کنید. البته سجده تحیت و تکریم «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (11)»: پس آنها به نشانه طاعت و احترام بر آدم سجده کردند نه به عنوان عبادت، یعنی تمام ملائک سجده کردند جز ابلیس که از روی تکبر، غرور و لجاجت از سجده بردن

امتناع ورزید. استثناء منقطع است؛ چون از غیر جنس مستثنی منه است. و بدین ترتیب ابلیس از رحمت الهی طرد شد.

سبحان الله در انسان، استعداد و لیاقت رسیدن به مقامی است که مسجود فرشتگان میشود. در آیهی قبلی، قدرت مادی و سلطه‌ی انسان بر زمین مطرح بود، ولی در این آیه به مقام معنوی انسان اشاره شده که همه‌ی فرشتگان بر او سجده کرده‌اند.

مفسر تفسر کابلی محمود حسن دیوبندی (1851-1920م) معروف به شیخ الہند در تفسیر خویش مینویسد: فرشتگان الهی بعد از بحث و تمحیص و امتحان صریح، بر فضیلت علمی و کمال روحانی آدم علیه السلام اطلاع یافتند، به شنیدن حکم الهی به سجده افتادند؛ و به این صورت روبروی خلیفۃ الله وفا و اطاعت کامل خویش را به پروردگار خود ثابت کردند؛ اما، ابلیس ملعون که جن بود، واصلش از آتش، و بنابر کثرت عبادت و غیره در جرگه فرشتگان شامل شده بود؛ به اصل خویش بازگشت. نگاه او از خلقت مادی آدم تا راز «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي»: تجاوز نتوانست؛ بنابر این، در مقابل حکم صریح الهی دعوی نموده گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ، خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ». به کیفر ابا و استکبار و تردید نص صریح قاطع به رأی و هوای خویش و تصمیم بحث و مناظره با الله متعال، برای جاوید، از مقام قرب رانده، و از رحمت الهی بس دور افکنده شد. فی الحقیقت، آنچه بر آن می نازید که وی از آتش پیدا شده، مایه هلاک ابدی‌اش گردید.

مفسر تفسر کابلی می افزاید: خاصیت آتش، خفت و حدت، سرعت و طیش، علو و افساد است؛ برعکس، خاک که در آن استقلال مزاج، منانت و تواضع، حلم و ثبات موجود است. شیطان که اصلش از آتش بود، چون حکم سجده را شنید، مشتعل شد، و در قیام رأی خود حدت و چالاکی به کار برد؛ عاقبت از طریق تکبر و خود خواهی در شعله حسد افتاده، به آتش دوزخ سرنگون گردید. برخلاف وی، هنگامیکه آدم لغزید، عنصر خاکی در حضور کبریائی، فروتنی، خاکساری، انقیاد و استکانت گزید؛ چنانکه خواستار عفو و بخشایش شدن و انابت وی به «ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَاهُ»، منتج گردید پس میتوان گفت: ابلیس لعین از لحاظ عنصر و ماده نیز، در دعوی فضیلت خود خطا کرد.

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۱۲)

(خداوند به او) فرمود: چه چیز تو را از سجده کردن مانع شد، وقتی تو را به سجده امر کردم؟ ابلیس گفت: زیرا من از آدم بهترم (چون) مرا از آتش آفریدی و او را از گل (آفریده ای) (۱۲) قبل از همه باید گفت که: دلیل سجده‌ی فرشتگان بر آدم، طوریکه در فوق هم تذکر دادیم همانا فرمان الهی و لیاقت ذاتی انسان بود نه جنسیت و ساختمان وجودی او، طوریکه میفرماید: «قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ»: خداوند متعال به ابلیس لعین گفت: ای ابلیس چه چیزی تو را برترک سجده بر آدم علیه السلام و داشت در حالیکه من تو را امر کردم و اطاعت از امر خدای تعالی واجب است.

طرح این سؤال به منظور برپاداشتن حجت علیه ابلیس و نمایاندن کفر و کبر و عناد و افتخار او به اصل خویش و برای کوبیدن و توبیخ وی است، و گرنه الله سبحان و تعالی به علت سرپیچی ابلیس از اطاعت فرمانش داناست و به طرح این پرسش ضرورتی دیده نمی شود. مفسرین می نویسند؛ استفهام سرزنش و توبیخ را دارد.

«قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ»: ابلیس ملعون و طرد شده از دربار الهی گفت: من از ادم بهتر و شریفترم. و اصل من از اصل او بهتر است و به اصطلاح منطق اش این بود که: عنصر آتش نسبت به عنصر گل بهتر است. سپس علت امتناع را یادآور شده و میگوید: «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (12)»: بر مبنای برتری عنصرم از او شریفترم؛ چون خلقت من از آتش است و خلقت او از گل، و آتش از گل شریفتر می باشد. این موجود بدبخت به فرمان دستور دهنده که همان خداوند سبحان بود توجه نکرد.

ابن کثیر در این مورد میفرماید: ابلیس ملعون به شرف عنصر توجه کرد و به این نکته توجه ننمود که خداوند قادر، آدم را با دست خود خلق کرده، و از روح خود در آن دمیده است. شیطان لعین قیاسی فاسد کرد و در آن به خطا رفت؛ چون ادعا کرد که آتش از گل شریفتر است، در حالی که گل سنگین و با وقار و شکیب است، اما آتش سوزنده و مخرب است، گل جایگاه رشد کردن، رویدن، و نمو کردن نباتات و محل رشد و نمو و افزایش و اصلاح است، در صورتی که آتش وسیله عذاب است. از این رو ابلیس به عنصر و نژاد خود خیانت کرد و در نتیجه نابودی و شقاوت نصیبش گشت. (مختصر این کثیر ۸/۲).

عالم دانشمند جهان اسلام محمد بن سیرین مشهور به ابن سیرین (متولد 33 ق در مدینه، درگذشته 110 ق در بصره) می نویسد: اولین موجودی که به قیاس و موازنه پرداخت ابلیس بود که به خطا رفت، پس هر کس با رأی و نظر خود دین را قیاس کند، الله متعال او را قرین شیطان قرار می دهد. (البحر ۲۷۳/۴).

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (۱۳)

(الله) فرمود: پس از آن (آسمان) پایین شو، که حق تونست که در آن تکبر ورزی، پس بیرون رو، بی شک تو از خوارشدگانی. (۱۳)

«قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا»: خدا به ابلیس لعین گفت: از بهشت ذلیل و خوار پائین شو، یعنی: اکنون که تکبر ورزیده‌ای، از آسمان فرودای زیرا آسمان جایگاه فرمانبردارانی چون فرشتگان است که الله متعال را در فرمان وی سرکشی نمیکنند، از این مقام به سوی زمینی فرو شو که مقر عاصیان و مطیعان هردوست «فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (13)»: از آن بیرون شو، یعنی: از بهشت بیرون شو، «هرآینه تو از خوارشدگانی» تو به کيفر استکبار و گردنکشی‌ات، نزد الله سبحان و تعالی و بندگان نیکوکارش، از اهل خواری و ذلت و حقارت هستی و هرکسی که ردای استکبار را بر دوش افکند، با پوشش خواری و خردی و بی‌مقداری عذاب میشود و هرکسی که ردای تواضع و فروتنی را درپوشد؛ الله متعال قدر و مرتبتش را گرامی و فراتر می‌گرداند.

قابل تذکر است که: از مخلوق الهی در بهشت یا آسمانها کسی مانده میتواند که سراپا مطیع و فرمانبر الله متعال باشد؛ آنجا، محلی برای خودخواهان سرکشان یاغی ها و باغی ها را گنجایش نیست؛ به هر حال، طوریکه در فوق هم بدان اشاره نمودیم که: شیطان ملعون که بر آن مقام عزت، بنابر کثرت عبادت، و غیره، تاکنون فایز شده بود؛ در اثر خودخواهی و تکبر، فرود افکنده شد.

مفسر جار الله زمخشری مینویسد: چون ابلیس خود بزرگ بینی نشان داد، خدا لباس ذلت و حقارت را در برش کرد. پس هر کس در مقابل خدا متواضع و فروتن باشد خدا مقامش را بالا میبرد، و هرکس متکبر و گردنکش باشد، خدا او را خوار و ذلیل میکند. (تفسیر کشاف ۹۰/۲).

قابل تذکر است که: از مخلوق الهی در بهشت یا آسمانها کسی مانده میتواند که سراپا مطیع و فرمانبر الله متعال باشد؛ آنجا، محلی برای خودخواهان سرکشان یاغی ها و باغی ها را گنجایش نیست؛ به هر حال، شیطان ملعون که بر آن مقام عزت، بنابر کثرت عبادت، وغیره، تاکنون فایز شده بود؛ در اثر خود خواهی و تکبر، فرود افکنده شد.

در نهایت باید بعرض برسانیم که: نتیجهی تکبر و خود بزرگ بینی، کوچکی و خواری است. آری، نتیجهی گفتن «من بهترم»، «أنا خَيْرٌ»، شنیدن جواب «فَأَخْرَجَ إِنْكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ» است.

«الصَّاغِرِينَ»:

مفسر سیّد ابوالاعلی مودودی در تفسیر خویش در مورد کلمة صاغرین «مینویسد: صاغر یعنی «الراض با الذل» یعنی کسی که خودش ذلت، حقارت و کوچکی را اختیار کند. پس معنا و مفهوم ارشاد باری تعالی این است که خود بزرگ بینی تو با وجود بنده و مخلوق بودندت و سرپیچی تو از فرمان پروردگارت، به این دلیل که از منظر آن پندار نادرستت دربارهی برتری خود، این دستورش را توهین به خودت می دانی، در واقع به معنای آن است که تو خودت خواهان ذلت و حقارت هستی. پندار دروغین بزرگ بودن، ادعای بی اساس برتری و بدون شایستگی خود را شایستهی مقام والایی دانستن، به تو بزرگی و برتری و احترام نمی بخشد، بلکه برعکس موجب ذلت، حقارت و پستی ات خواهد شد و مسبب این ذلت و خواری خویش خودت خواهی بود.

مفسر تفسر کابلی محمود حسن دیوبندی می نویسد: از شمولیت ابلیس در زمره فرشتگان تا مدت دراز، تنبیه میشود که الله متعال فطرت هیچیک از مکلفان، حتی ابلیس را، همچنان نیافریده که خاص به اتباع بدی مجبور و مضطر باشد؛ بلکه به اعتبار فطرت اصلی خبیثترین موجودات نیز صلاحیت آن را دارد که بر کسب و اختیار نیکی و تقوی به انتهای ترقی برسد.

باید یادآور شد که: تکبر، نه تنها برای انسانها عادی خطرناک و مضر است، بلکه برای آنان که مقام عالی دارند و همنشین فرشتگان در ملا اعلی هستند و سالها و قرن ها سابقه‌ی عبادت دارند نیز خطرناک می باشد. در ضمن از فحوای آیه مبارکه در یافتیم که نه علم و شناخت شیطان به الله، نجات بخش است و نه عبادت‌های طولانی او، بلکه راه نجات، همانا تسلیم است و بس.

قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾

(ابلیس) گفت: تا روزی که (مردم) بر انگیزه می شوند، مرا مهلت ده. (۱۴) «قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (14)» ابلیس می دانست که سبب راندنش از نعمت و رحمت الهی، آدم بود، با این وصف از الله می خواهد، مهلتش دهد تا از میان انسانها پیروانی بیابد و آنها را شکار کند و برای فریبشان کمین نماند.

بناءً ابلیس گفت: پروردگارا من را مهلت بده و روحم را تا روز بر انگیزته شدن از قبرها قبض نکن. ملاحظه می‌داریم که شیطان نیز میداند که عمر، به اراده و به خواست الله است. هکذا از فحوای آیه مبارکه در می یابیم که نفرین شده به فکر تلافی افتاد، لذا از الله متعال مهلت خواست تا روز قیامت از مرگ در امان بماند؛ چون بعد از روز قیامت مرگی در کار نیست، اما او تا برانگیزته شدن آدم و ذریه‌اش برای حسابرسی روز قیامت، یعنی تا دمیدن در صور مهلت داده شد، نه بیشتر.

باید یادآور شد که: درخواست ابلیس، مهلت تا روز قیامت بود و این آیه مشخص نمیکند که تا چه زمانی به او مهلت داده شد؛ اما از فحوای (آیه 38 سوره‌ی حجر و آیات 80 و 81 سوره‌ی «ص») استفاده میشود که تنها برای مدتی طولانی به او مهلت داده شد. ولی قابل یادآوری است که: هر عمر طولانی ارزشمند هم نیست، با در نظر داشت اینکه شیطان هم عمر طولانی دارد فایده‌ی به حالش نمیکند.

شیخ جبارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف می نویسد: اگر پرسند: چرا الله متعال درخواست مهلت او را روا داشت، حال آن که او چنین درخواستی را از آن روی کرده بود که بندگان را به تباهی و گمراهی بکشاند؟ در جواب باید گفت: از آن روی که چنین کاری مایه آزمایش انسانهاست و هرکس با شیطان مخالفت کند، بزرگ ترین پاداش را خواهد داشت.

شیخ مودودی مینویسد: این گونه ابلیس مبارزه طلبی علیه انسان را اظهار نمود. معنای گفته‌ی او این بود که من از این مهلتی که تا روز رستخیز به من داده‌ای استفاده کرده‌ام و همه‌ی توان و نیروی خود را صرف این امر خواهم کرد که، انسان شایسته‌ی آن برتری‌ای که در برابر من به او دادی نیست. من به شما ثابت خواهم کرد که او چقدر نمک نشناس، ناسپاس و فراموش کننده‌ی احسان است. مراد از این مهلتی که شیطان تقاضا کرد و الله متعال هم به او داد، تنها زمان نیست، بلکه امکان انجام کاری که او در پی آن بود را نیز شامل میشود. یعنی تقاضای شیطان این بود که به من امکان و فرصت فریب دادن انسان و ثابت کردن عدم شایستگی او با استفاده از ضعف‌های او داده شود و خدا نیز این امکان و فرصت را به او داد. چنانکه در آیه‌های 61-65 سوره‌ی اسراء با صراحت آمده است که خدا به او اختیار داد تا برای فریب دادن آدم و فرزندان او از هر نیرنگ و حيله‌ای که می‌خواهد بتواند استفاده کند.

جلوی حيله‌گری‌های او گرفته نخواهد شد و همه‌ی راه‌هایی که او بخواهد با استفاده از آنها فرزندان آدم را دچار فتنه کند، در برابر او باز خواهند بود. اما در کنار آن این شرط را قایل شد که این عبادی لیس لك عليهم سلطان تو بر بندگان من اقتداری نخواهی داشت. تو تنها میتوانی آنان را دچار اشتباه و بدفهمی کنی، امیدهای دروغین به آنان بدهی، گمراهی را در برابرشان آراسته کنی و با نشان دادن باغ سبز لذت‌ها و منفعت‌ها آنان را به سوی راه‌های نادرست فراخوانی. اما این توان و قدرت به تو داده نخواهد شد که به زور آنان را به طرف راه خودت بکشی و اگر بخواهند راه راست را ببینند تو مانع شوی.

قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ ﴿١٥﴾

(الله) فرمود: مسلماً تو از مهلت داده شدگانی. (۱۵)

خداوند متعال به ابلیس گفت تو از جمله مهلت داده شدگانی، تا به این ترتیب سنت ابتلا تمام شود و کشاکش بین خیر و شر و حق و باطل برپای گردد.

به قولی: حکمت در مهلت دادن به وی: قراردادن بندگان در معرض آزمایش است تا مطیعان از عاصیان در عرصه ظهور شناخته شوند. گفتنی است که ابلیس با وجود نافرمانی‌اش، جسارت این درخواست را به خود داد زیرا به حلم ذات ذوالجلال دانا بود. در ضمن ملاحظه نمودیم که: ابلیس از الله متعال مهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند.

ابن عباس (رض) فرموده است: خدا تا نفخه‌ی اول آن را مهلت میدهد که در آن موقع تمام خلائق خواهند مرد، اما ابلیس تا نفخه‌ی دوم درخواست مهلت کرده بود، که در آن موقع

تمام بشریت در پیشگاه پروردگار جهانیان به پا خواهند خواست، ولی خدا آن را نپذیرفت. (تفسیر قرطبی ۱۴۷/۷).

باید دانست که این زمین میدان کارزار آدم و ابلیس است، و چون مقابله و جانبازی آنگاه کامل صورت می بندد که دوحریف به همدیگر معتمد نباشند؛ پس تکویناً چنان دو صورت واقع شد که در دل هر يك عداوت دیگر آن جاگزین شود، ابلیس از مقام خود پایان رانده شد؛ زیرا، به آدم سجده نکرد، و آدم علیه السلام نسبت به وسوسه ابلیس مجبور شد که از جنت جدا شود.

بنابراین واقعات در دل هر کدام عداوت دیگر بنیاد شد، و معركة کارزار گرم گردید؛ «و الحرب سجال؛ و انما العبرة للخوائیم»

قَالَ فِيمَا أُغْوِيْتِي لِأَفَعَدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾

گفت: (ابلیس ای الله!) پس به سبب اینکه مرا گمراه نمودی، من هم (برای گمراه ساختن آنها (اولاد آدم) در سر راه راست تو می نشینم). (۱۶).

به تأسف باید گفت که: ابلیس به جای تشکر از پروردگار با عظمت، بالعکس به گستاخی پرداخته میگوید: «فِيمَا أُغْوِيْتِي» به سبب اغوائی که در حق من روا داشتی قسم یاد میکنم که سر هر راهی که به سوی تو منتهی شود کمین میکنم، و آنها را از هدایت بازدارم و به سوی سرکشی رهنمایی کنم. و به اصطلاح مثل رهنان به غارت ایمان آنها میپردازم، که بدان سبب دچار این روز بد شده‌ام. ملاحظه میداریم که: ابلیس از الله متعال مُهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند. در ضمن ملاحظه میداریم که: شیطان، انسان را یک موجودی منفعل و اغواپذیر می داند.

«فِيمَا أُغْوِيْتِي» یعنی: از آن روی که مرا گمراه کرده ای، برای به بیراه کشاندن آنان کمین می کنم. این که میگوید: «مرا گمراه کرده ای»، مراد تکلیفی است که الله متعال به او کرد تا برای آدم علیه السلام سجده کند و او به این فرمان عمل نکرد و گمراه شد و مانند فرشتگان که از او و از آدم علیه السلام هم از حیث ذاتی و هم مقام برتر بودند، به فرمان الهی گردن ننهاد.

از أصم روایت کرده اند که گفت: تو به من فرمان دادی که برای آدم سجده کنم و غرور مرا به گناه واداشت. معنای عبارت این است: از آن روی که در گمراهی افتاده ام، من نیز برای گمراه کردن آنان تلاش خواهم کرد تا با اغوای من به تبااهی کشیده شوند، چنانکه تو مرا به دلیل پیدایی آنان به گمراهی کشاندی. (بنقل از تفسیر کشاف).

ثُمَّ لَا تَبِيْنُهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

سپس برای گمراه ساختن آنها از پیش روی شان و از پشت سرشان و از (سمت) راست شان و از (سمت) و از طرف چپ شان می ایم. و اکثر آنها را شکر گزار نخواهی یافت. (۱۷)

سپس برای گمراه ساختن بر بندگان تو از هر جهتی از جهات چهارگانه خود را به بندگان میرسانم و از خلال تمام مرام‌های شان اعم از شبهات، شهوات، خشم، غفلت و از این قبیل و حتماً بسیاری از آنها را از شکر تو بازخواهم داشت و آنان را بر کفر و انکار نعمت و خواهم داشت. ذکر جهات اربعه به غرض اشارت به تعمیم جهات است.

شیوه‌های اغفال ابلیس، متعدّد و مختلف است ولی از ذکر دو جهت بالا و پایین را به سبب آن فرو گذاشت که رحمت از بالا به سوی انسان فرود می آید و پایین هم محل سجده است.

مفسر طبری در این مورد میفرماید: معنی آن این است: از تمام راه‌های حق و باطل وارد شده و خود را به آنان میرسانم، و آنان را از حق باز می‌دارم، و باطل را برایشان زیبا جلوه می‌دهم و می‌آرایم.

ابن عباس (رض) میفرماید: ابلیس نمیتواند از جهت بالا خود را به انسان برساند؛ زیرا نمیتواند در میان بنده و رحمت الله متعال فاصله شود. (طبری ۳۴۱/۱۲).

در حدیث میخوانیم: آن هنگام که شیطان قسم خورد از چهار طرف در کمین انسان باشد تا او را منحرف یا متوقف کند، فرشتگان از روی دلسوزی گفتند: پروردگارا! این انسان چگونه رها خواهد شد؟ خداوند فرمود: «دو راه از بالای سر و پایین باز است و هرگاه دست به دعا بر دارد، یا صورت بر خاک نهد، گناهان هفتاد ساله‌اش را می‌بخشایم.» (تفسیر کبیر فخر رازی).

«وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ (17)» آنگاه اکثر آنان را مؤمن و مطیع و سپاسگزار نعمت نمی‌یابی.

هدف و آرزوی شیطان، ناسپاسی انسان است. «وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ» بنابر این پیروی از شیطان، ناسپاسی از الله است و انسان سپاسگزار، در راه مستقیم است. از عبدالله بن عمر (رض) روایت شده است که فرمود: رسول الله صلی الله علیه وسلم هیچگاه این دعاها را در صبح و شام ترک نمی‌کردند:

«اللهم إني أسألك العافية في الدنيا والآخرة، اللهم إني أسألك العفو والعافية في ديني ودنياي وأهلي ومالي، اللهم استر عوراتي وآمن روعاتي، اللهم احفظني من بين يدي ومن خلفي وعن يميني وعن شمالي و من فوقي وأعوذ بعظمتك أن أغتال من تحتي.» (بار خدایا! از تو در دنیا و آخرت عافیت می‌طلبم. بار خدایا! من از تو در دین و دنیا و در خانواده و مالم عافیت می‌طلبم. خدایا! عیب‌هایم را بپوشان و نگرانی‌هایم را به آرامش مبدل کن. خدایا! مرا از پیش‌رویم و از پشت سرم و از جانب راستم و از جانب چپم و از فراز سرم حفظ کن و به بزرگی‌ات پناه می‌برم از این که از طرف پایین گرفتار گردم).

از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «إن الشيطان قعد لأبن آدم بأطقه: قعد له بطريق الإسلام فقال له: تدع دين آبائك، فعصاه فأسلم.

ثم قعد له بطريق الهجرة فقال له: تدع ديارك و تتغرب، فعصاه فهاجر، ثم قعد له بطريق الجهاد فقال له: تقاتل فتقتل فيقسم مالك و تنكح امرأتك، فعصاه فقاتل/شيطان در چندین راه برای فرزند آدم به کمین نشسته است، در مسیر اسلام به کمین نشست و متعرض او شد و به او گفت: چرا دارای دین پدرانت را رها میکنی؟ و فرزند آدم از سخن او سر پیچید و مسلمان شد. آنگاه در مسیر هجرت به کمین نشست و به او گفت: تو را چه شده است که سرزمین خود را رها می‌کنی و به دیار غربت می‌روی؟ فرزند آدم با او به مخالفت برخاست و هجرت کرد. آنگاه در مسیر جهاد کمین کرد و به او گفت: به جهاد می‌روی و کشته میشوی و مردم مال تو را در میان خود تقسیم می‌کنند و با همسرت ازدواج میکنند. فرزند آدم (انسانهای مؤمن) در این جا نیز با او مخالفت کردند و از جهاد دست نکشیدند.» «ثم لأتيتهم» یعنی: از جهات چهارگانه ای که اصولاً از آنجا دشمن به کسی حمله میکند و این عبارت مثل است برای وسوسه شیطان و برای آنکه تا آنجاکه میتواند تلاش میکند کارهای بد را برایشان نیکو جلوه دهد، چنانکه میفرماید: «واستفزز من استطعت منهم بصوتك و أجب عليهم بخيلك و رجليك» (سوره اسراء، 64)

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْعُومًا مَذْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾

فرمود: از آن با ننگ و عار و خواری بیرون رو، و سوگند یاد می‌کنم که هر کس از آنها از تو پیروی کند، حتما دوزخ را از همه شما (تو و پیروان تو) پر می‌کنم. (۱۸).
حق تعالی خطاب به ابلیس گفت: «قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْعُورًا» از بهشت من در کمال ذلت و خواری و مذمت و طرد شده بیرون شو! تو از رحمت من برای همیشه دور و بی‌بهره‌ای.

«لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ (18)»: قسم یاد می‌کنم هر کسی از تو اطاعت کند و از من نافرمانی، او را از رضوان خود محروم و به آتش خویش وارد خواهم کرد، یعنی جهنم را از انس و جنی که از تو پیروی نموده‌اند و نیز از تمام گمراهان و عاصیان پر می‌کنم، و عید عذاب است برای تمام پیروان و تابعین شیطان و نیز کسانی که از دستورات خداوند رحمان سرپیچی می‌کنند.

«لَمَنْ تَبِعَكَ» در این هیچ جای نیست که: ابلیس در مسیر راه مستقیم کمین کرده و دائماً و سوسه میکند، ولی گنهکار خود به دنبال شیطان می‌رود و جهنمی می‌شود. پیروی از شیطان، موجب همنشینی با او در جهنم است.

خواننده گان گرامی!

در آیات (19 الی 25) در باره قصه‌ی آدم علیه السلام در بهشت و بیرون رفتنش از آن، مطالبی به بحث گرفته میشود.

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

و (گفتیم): ای آدم! تو و همسرت در جنت سکونت گزینید، پس از هر جا که می‌خواهید بخورید، ولی به این درخت نزدیک مشوید که از ظالمان می‌شوید. (۱۹).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أسكن»: ساکن شو. «حيث»: هر جا. «حيث»: هر جا. «الشَّجَرَةَ»: درخت معهود. بوته گیاه وگل (صافات / 146). خداوند نوع درخت یا گیاه مورد نظر را مشخص نفرموده است.

تفسیر:

«وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ»: و بعد از اینکه ابلیس از بهشت اخراج و رانده شد. گفتیم ای آدم علیه السلام تو و همسرت حوا در بهشت بمانید، «فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا» با بودن راه مجاز «فَكُلَا»، راه ممنوعه رفتن ظلم است. در آیه مبارکه میفرماید: و از انواع و اقسام نعمت‌ها از قبیل انواع خوراکی‌ها و نوشیدنی‌ها و از هر نوعی از انواع میوه‌های بهشتی که میخواهید استفاده ببرید، «وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (19)» خوردن تمام میوه‌ها را برایشان مباح اعلام نمود جز میوه‌ی یک درخت که آن را برای آنان معین کرد، که خوردن آن مناسب حیات و استعداد بهشتی آنها نبود؛ بناء گفت: به آن نزدیک مشوید؛ ورنه خساره میکنید! یعنی اینکه خوردن میوه از این درخت بر شما حرام است و اگر خوردید یقیناً بر خویشتن ظلم نموده و از پروردگار نافرمانی نمودید. و بدین وسیله از آنان امتحان به عمل آورد. در این موقع شیطان به آنها حسادت برد و به فکر سوسه و حيله و فریب افتاد.

قابل تذکر است که داستان آدم و حوا همچنان به همین تشریح در سوره ی بقره آیه 35 نیز بیان یافته است.

خداوند اراده کرده بود که انسان به عنوان خلیفه‌ی او در روی زمین زندگی کند، «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (بقره، 30) و برای نشان دادن این شایستگی به دیگران، حقایقی را به انسان تعلیم داد، آنگاه دستور سجده بر او را داد و در بهشت قرارش داد و سپس اولین تکلیف را به او فرمان می‌دهد و موضوع تعهد و مسئولیت و اختیار شروع می‌شود و پس از آن مجازات تخلف از تکلیف و ورود به زمین و تلاش برای تکامل صورت می‌گیرد و همه‌ی این مراحل بر پایه‌ی علم الهی صورت گرفت.

در این که مراد از «جَنَّة» و جنتی که آدم علیه السلام در آن ساکن بود، چیست؟ اقوال مختلفی بیان شده است؛ بعضی آن را همان بهشت موعود می‌دانند و خلود و جاودانگی در آن را از آن کسانی می‌دانند که به واسطه‌ی عمل و جزا داخل آن شده‌اند، و در مورد غیر آن چنین نیست.

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾

سپس شیطان در دل هر دو وسوسه انداخت تا (در نتیجه‌ی وسوسه) برای هر دو آنچه از شرمگاه از بدن شان را که (از دیدن) مستور بود، آشکار گرداند. و گفت: (شیطان در وسوسه خود) پروردگارتان شما را از خوردن این درخت منع نکرده است، مگر اینکه مبدا (به سبب خوردن آن) دو فرشته گردید، یا از باشندگان دائمی جنت شوید. (۲۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وسوس»: اندیشه‌های زشت، راه در دل آفرید. وسواس، صدای زیورآلات زنان صدای آهسته و آرام. [مفردات راغب]. «لِيُبْدِيَ»: تا ظاهر و آشکار سازد.
«وُورِيَ»: مستور شده است. پوشیده گشته است. «سَوَاءَات»: جمع (سَوَاءة)، عورت. شرمگاه، جایی که اگر نمایان شود، بد است.

تفسیر:

«فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ»: ملاحظه می‌داریم که: نهایت کار شیطان، وسوسه است نه اجبار، نشان دادن راه انحرافی است، نه اصرار. پس شیطان آن دو را وسوسه کرد یعنی و وسوسه‌ی خود را به آنان القا نمود تا آن دو را به خوردن ثمر آن درخت منهی و ادار کند.
«لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِهِمَا»: و این معصیت را در نظر آنها مزین کرد تا به سبب آن عورت پوشیده‌شان را برهنه سازد چون آنها هنگامی که از درخت خوردند نظر به بدی مخالفت و عقوبت گناه لباس‌شان بیرون افتاد.

یعنی: شیطان خواست تا با آشکار ساختن عورت‌های آدم و حوا که از دیدشان مستور بود، به آنان بدی کند زیرا قبل از آن، آدم و حوا نه خود عورت‌های خویش را می‌دیدند و نه یکی از آنها عورت دیگری را می‌دید.

رسوایی، کشف حجاب و برهنگی، از اهداف شیطان است!

مفسر «تفسیر انوار القرآن» مینویسد: این آیه دلیل بر آن است که برهنگی (کشف عورت)، از بزرگترین مصیبت هاست و پوشش عورت از ایجابات طبع و عقل سلیم میباشد چنانکه برهنگی، فطرتی حیوانی است که انسان سلیم به آن گرایش نمی‌یابد. علماء گفته‌اند: عورت آدم و حوا فقط برای خودشان آشکار گردید نه برای دیگران.

«وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ (20)»: این توضیح و سوسه‌ی شیطان ملعون است؛ یعنی برای ایجاد تردید و سوسه در دل آنها گفت: خدا جز به خاطر اینکه مبادا فرشته شوید یا برای همیشه در بهشت بمانید، شما را از خوردن میوه‌ی این درخت منع کرده است.

شیطان، آدم و حوا را و سوسه میکرد که اگر از این درخت، بخورید، ملائیکه شده یا ابدی میشوید و خداوند چون نمیخواهد شما به این مقام برسید، دستور داد که از آن نخورید. در مورد اینکه چرا حضرت آدم علیهم السلام نهی الهی را نادیده گرفت و از درخت ممنوعه خورد، در آیه 21 جواب و توضیح آن داده شده است که: نهی در اینجا عنوان کراهت دارد، نه تحریم، و مانند نهی طیب از یک غذا برای مریض میباشد که اگر مریض آن غذا را بخورد به مشکل صیحی مواجه میشود و آثار و عوارض مربوط به خود را دارد، نه آنکه حرام باشد.

وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ (۲۱)

و برای آن دو سوگند یاد کرد که من برای شما از خیر خواهانم. (۲۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قاسم»: سوگند یاد کرد، قسم خورد. «الناصحین»: خیر خواهان، مخلصان. آلوسی میگوید: تعبیر سوگند به صیغهی مفاعله برای مبالغه [و تأکید] در سوگند است.

تفسیر:

«وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ (21)»: و شیطان برای آدم و همسرش به الله قسم خورد که قصد نصیحت شما را دارم، وی نصیحت‌گری آمین است که بر منفعت آنها حریص میباشد. یا معنی آیه مبارکه اینست که: ابلیس بر خیرخواهی خویش برای آنان قسم خورد، آن دو نیز، بقبول این مرام او سوگند خوردند، یعنی آدم و حوا او را تصدیق کردند و این اندیشه در نهادشان خطور نکرد که او دروغگوی گمراه‌کننده‌ای است و تعبیر «قاسمهما» که از باب مفاعله است و برانجام دوطرفه فعل دلالت میکند، نیز مؤید این معنی است. به‌همه حال در نهایت آنها را فریب داد. طوری که انسان مؤمن نیز فریب می‌خورد.

باید گفت که: حضرت آدم و همسرش در آغاز به ابلیس اعتمادی نداشتند و شیطان برای جلب اعتماد آنها نه تنها قسم خورد بلکه بر آن تأکید هم کرد.

ولی درباره انسانها نوع عداوت و دشمنی ابلیس مبین است برای اینکه هم بالصراحه قسم یاد کرد گفت: «فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ»: و هم راه‌های عداوت را شمرد، پس عداوت شیطان نسبت به انسان عداوت روشنی است.

مفسر آلوسی أبو الثناء الألوسی در تفسیر خویش می‌نویسد: به منظور مبالغه آن را با صیغهی «مفاعله» بیان کرده است؛ چون کسی که قصد فریب دیگری را دارد تلاش فراوانی را به عمل می‌آورد. (تفسیر روح المعانی ۱۰۰/۸).

قابل تذکر است که: خطاب از طریق وحی به آدم از جانب پروردگار بود که الله تعالی، او و همسرش را مخاطب قرار می‌دهد تا به طور یکسان از نعمتهای آن باغ و بوستانهای محل سکونت خود، برخوردار شوند و از خوردن میوه‌ی درخت ممنوع نیز امتناع ورزند، تا از این آزمون الهی پیروز شوند؛ اما ابلیس به آنان حسادت ورزید، و هردو را و سوسه کرد و فریب داد (ناس آیات 1 الی 6) و خوردن میوه‌ی ممنوع را در نظرشان آراست و دل به‌آن

بستند (طه آیه 120)، (فاطرایه 6) و سرانجام خوردند و نافرمان شدند. (طه آیات 121 و 122).

فَدَلَاهُمَا بَعْرُورٌ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلُّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٢﴾

و به این ترتیب آنها دو را با فریب (از مرتبه و مقام شان) پایین آورد، پس چون آن دو از آن درخت چشیدند، عورت‌های شان برای آنها آشکار شد، و شروع نمودند به چسپانیدن برگ درختان جنت بر جسم خود. و پروردگار شان ندا داد: آیا شما را از آن درخت منع نکرده بودم و نگفته بودم که بی‌گمان شیطان دشمن آشکار شماست؟ (۲۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَدَلَاهُمَا»: ابلیس مقام آن دو را - کم کم - پایین آورد، به سقوط کشانید. «بَعْرُورٌ»: با نیرنگ و حيله، دروغ، فریب، مکر، سخن بیهوده. «بَدَتْ»: ظاهر گشت، نمایان شد.
«طَفِقَا»: شروع کردند. «يَخْصِفَانِ»: می چسپانند، می اندازند، می پوشانند، وصله می زنند، می دوزند، بخیه و پینه می کنند.

تفسیر:

«فَدَلَاهُمَا بَعْرُورٌ»: واضح است که: حربی همیشگی شیطان، همانا فریب و غرور است، شیطان با مکر و حيله و به وسیله‌ی قسم دروغ فریب داد. آن دو را به سوی خوردن درخت کشانید.

واقعبیت امر هم اینست که: تمایل به وسوسه‌های شیطان، همچون دستیابی به طنابی سست و کوتاه و سقوط در چاه گناه است.

ابن عباس (رض) میفرماید: آدم و حوا را با قسم فریب داد، آدم گمان نمی‌کرد هیچکس نام الله متعال را به دروغ بر زبان بیاورد، از این رو شیطان با وسوسه و فریب آنها را فریب خورد. (تفسیر قرطبی ۱۸۰/۷).

شیخ جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف مینویسد: «فَدَلَاهُمَا» یعنی: آنان را به این اقناع رساند که از میوه آن درخت بخورند. «بَعْرُورٌ» یعنی: با قسم که به الله یاد کرد، آنان را برای انجام چنین کاری فریب داد.

از قتاده روایت کرده اند که گفت: «مؤمنان را وقتی به الله قسم میدهند، ممکن است فریب بخورند.» و از ابن عمر روایت کرده اند که اگر میدید غلامش از الله فرمان میپذیرد و به نیکی نماز میگزارد، او را آزاد میکرد و غلامش هم برای این که به آزادی نایل آید، چنین کاری رامیکرد. به او گفتند: فکر میکنم او تورا بدین ترتیب فریب میدهد! در جواب گفت: اگر کسی با نام الله ما را بفریبید، ما هم فریبش را می‌خوریم.

«فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا»: و چون از آن درخت خوردند عورت‌های شان ظاهر و کشف شد.

مفسر کلبی گفته است: لباسشان برافتاد و عورت یکدیگر را دیدند و خجالت کشیدند. در این هیچ‌جای شکی نیست که برهنگی، نوعی از مجازات الهی است.

شیخ محمد رشید رضا مفسر تفسیر منار در تفسیر جمله‌ی: «...بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا» مینویسد: آن چه نزد من، به مطلب نزدیکتر است، این است که: آشکار شدن سوات (عورت‌های شان) به این معناست که: شهوت تناسل و زاد و ولد، پس از خوردن آن میوه - آرام آرام - در

نهاد آدم و حوا خزید و جای گرفت و هر دو را به سوی چیزی که بر آنان نهان بود، واداشت؛ اما از آشکار کردن آن شرم داشتند و دریافتند که باید آن را مستور بدارند. بنابر این، خود را با برگهای پهن و دراز گیاهان پوشیدند. او برگ بسیار پهن گیاهی به نام «بابا آدم» که در باغچه‌ها و سایر درختان و کنار جویبارها می‌روید، از همانجا سرچشمه گرفته است. پس این موارد و مخفی نگاه داشتن، معنوی است... و الله اعلم بمراده. (تفسیر منار، جلد 8، صفحه 350)

قابل یادآوری است که: توجه کردن به فرمان‌ها و ارشادات الهی مهم است، فرق نمیکند که این هدایات خورد باشد یا بزرگ، کم باشد چه زیاد. «فَلَمَّا ذَاقَا» همچنان در ارتکاب گناه، کوچک و گناه بزرگ مطرح نیست، مهم گستاخی و سرکشی انسان است. لذا گاهی گناه کوچک و خورد هم باعث رسوایی و سقوط انسان می‌شود.

از فحوای آیه مبارکه به یک اصل مهم دست می‌یابیم و آن اینکه: در بسیاری از اوقات، سقوط گام به گام صورت می‌گیرد، بطور مثال: در بدو ایجاد فکر انحرافی، «فَدَلَّاهُمَا بِعُزْرٍ» سپس انجام منهیات و خوردن چیزهای ممنوع، «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ» و آنگاه سقوط و برهنگی. «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا».

«وَوَطَّفَقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ» بنابر این تلاش نمودند تا عورت‌های شان را با برگ‌های درختان بهشت بپوشند. در صورتی که قبل از آن لباس فاخر بهشتیان بر تن داشتند.

به قولی: آن برگ‌ها؛ برگ درخت انجیر بود که آن را بر عورت‌های خود به صورت طبقه‌ای از برگ‌ها بر بالای طبقه‌ای دیگر می‌چسباندند تا عورت‌های خود را بپوشانند امام قرطبی در این مورد نوشته است: برگ را می‌کنند و به هم می‌چسباندند تا خود را بپوشانند! «خصف النعل»، (دوختن وپینه کردن کفش‌ها) نیز از آن آمده است.

از سعید بن جبیر روایت کرده اند که گفت: جامه آنان از جنس صدفی ناب بود. از وهب ابن امیه روایت شده است که لباس آدم و حوا عبارت بود از نوری که بر عورت آنها پرده کشیده بود به طوری که نه آدم عورت حوا را می‌دید و نه حوا عورت آدم را، اما وقتی مرتکب گناه شدند عورتشان نمایان و کشف گشت. (طبری ۳۵۵/۱۲).

«وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تُلْكُمَا الشَّجَرَةَ وَأَلْفُ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (22)» چه لغزش بزرگی بود که به دنبال آن حسرت بزرگ آمد و چه خطایی بود که پشیمانی به دنبال داشت! امر الله متعال مقدر و قضایش نافذ است. اوتعالی آدم و حوا را ندا کرد و فرمود: آیا شما را از خوردن این درخت نهی نکردم؟ من به عنوان پروردگار، شما را آفریده و به مصالح‌تان داناتم و به شما خبر دادم که شیطان دشمنی واضح و آشکار برای شماست و در نصائح خویش که نسبت به شما انجام می‌دهد از دغل و فریب‌کار می‌گیرد. ملاحظه میداریم که: احکام و اوامر و نواهی و هشدارهای خداوند همواره در جهت رشد و تربیت انسان است.

در آیه مبارکه خطاب الله تعالی با کلمه‌ی «ندا» آمده است، «ناداهُما»، ندا برای خطاب دور است، گویا آدم و همسرش با خوردن از درخت نهی شده، از قرب الله دور شدند. «ألم أنهكما» توبیخ و تنبیهی از جانب الله به آنان است به سزای خطایی که از آنان سر زد، زیرا الله متعال آنان را از دشمنی شیطان برحذر داشته بود، اما آنان از او حذر نکردند و الله از آدم پرسید: آیا من نعمت‌های بسیاری به تو نداده بودم که تو را از این درخت بی

نیاز کند؟ آدم در جواب گفت: بلی! قسم به عزتت ما را بس بود اما گمان نمی‌کردم هیچ یک از مخلوقات تو، قسم دروغ یاد کند، خدای عز و جل فرمود: به عزتم قسم! تو را به زمین می‌فرستم، آنگاه جز سختی معیشت نصیبی نخواهی داشت. (البحر ۴/۲۸۱).

قابل تذکر می‌دانم: با در نظر داشت اینکه دشمنی شیطان در برابر انسان واضح و آشکار است؛ اما با تأسف باید گفت که هستند تعداد از انسانها که در بسیاری از اوقات از خطر و دشمنی او غافل می‌شوند.

خواننده محترم!

وقتی آدم دریافت که برهنگی هایشان برای شان آشکار گشته، و ابلیس به آنان دروغ گفته است و مورد نکوهش پروردگار قرار گرفته اند، گفت: چنان می‌پنداشتم که هیچ مخلوقی دروغ نمی‌گوید و به دسیسه و حيله گری نمی‌پردازد.

آنگاه هم خود و هم همسرش در پیشگاه آفریدگار دستها را بلند کردند و از تقصیر خویش، معذرت و بخشش طلبیدند و به درگاه خدا التماس کردند.

پس از اعتراف به خطاها و اشتباهاتی که مرتکب شده بودند، خداوند، هر دو را مورد آمرزش و عفو خود قرار داد و کلماتی به آدم آموخت تا بدان وسیله توبه اش را پذیرفت و از او درگذشت. (سوره بقره آیه ۳۷).

قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾

(آدم و حوا به غفلت خود اعتراف نموده عرض کردند و) گفتند: ای پروردگار ما! ما به خویشتن ستم کردیم و اگر ما را نبخشی و بر ما رحم نکنی از زیانکاران خواهیم بود. (۲۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الخاصرين»: زیانکاران.

تفسیر:

در برابر ظلم و ستم هایی که به خود روا می‌داریم باید از الله متعال استمداد جوییم و آنها را جبران کنیم.

بدین ترتیب آدم و حوا به گناه خود اعتراف کرده و از گناه خویش پشیمان گشته و توبه کردند و از خدا بخشودگی و رحمت طلبیدند.

آدم و حوا، هم در تخلف شریک بودند، هم در جبران گذشته و عذرخواهی.

طوری‌که گفتند: پروردگار! ما بر خویشتن از طریق خوردن درخت ظلم کردیم و از نهی تو مخالفت و از شیطان اطاعت نمودیم، پس گناه ما را ببخش و اگر ما را با رحمت خود در نیابی حتماً هلاک خواهیم شد.

این اعتراف آدم و حوا، برخلاف شیوه ابلیس بود که از معصیت خویش عذر خواهی نکرد و از پروردگار خویش آمرزش نخواست بلکه استکبار ورزید.

مهم‌ترین مسأله برای گناهکار، مغفرت الهی است، سپس درخواست‌های دیگر. به یاد داشته باشید که: عنایت و لطف و مهربانی الله متعال، جلوی خسارت ابدی را می‌گیرد.

در ضمن قابل یادآوری است که: این عملکرد آدم و حوا می‌توان سنتی نیکو برای تمام گناهکاران باشد و هر که توبه کند خدای تعالی می‌بخشد و اگر توبه در پیشگاه الله متعال محبوب‌ترین عمل نمی‌بود، او عزیز ترین مردم نزد خود را به آن مبتلا نمی‌کرد.

طبری گفته است: این آیه همان کلماتی است که آدم از پروردگارش دریافت کرد. (طبری این روایت را از ضحاک نقل نموده است و به آیهی *فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ* اشاره دارد). البته این دعا و زاری نیز نمایانگر توبه آنهاست.

دروس حاصله از این داستان:

توجه باید داشت که: حس شرم و حیا در انسان یک حس فطری و طبیعی است و اولین مظهر آن، شرمی است که وی در عریان کردن اندام های مخصوص بدن خود در برابر دیگران به صورت فطری احساس میکند. قرآن عظیم الشان به ما میفرماید؛ این شرم و حیا در اثر رشد و تکامل فرهنگی و تمدن در انسان پدید نیامده است و نه آنگونه که برخی از پیروان مکتب شیطان فکر میکنند که گویا چیزی است اکتسابی، بلکه چیزیست که از روز اول به صورت طبیعی و فطری در انسان بوده است.

نخستین و اولین حيله ای که شیطان برای به در بردن انسان از راه راست فطرت بشری آن را به کار بست، این بود که حس شرم و حیای او را نشانه گرفت و با گشودن دروازه کارهای زشت و ناپسند از راه برهنگی در برابر او، در امور جنسی وی را به انحراف کشاند. به عبارت دیگر ضعیف ترین نقطه ای که برای وارد کردن ضربه بر جبهه‌ی حریف پیدا کرد، جنبه‌ی جنسی زندگی او بود و اولین ضربه را نیز به حجاب او وارد کرد که به صورت شرم و حیا خدای بلند مرتبه در فطرت او به ودیعت نهاده بود. این نیرنگ شیطان و شاگردان او تا به امروز نیز به همان صورت ادامه دارد. هیچ کاری تحت عنوان «پیشرفت» نزد آنان مادام که حجاب را از زن نگرفته و او را به بازار نیاورده و به گونه‌ای برهنه نکرده اند، آغاز نمی شود.

این نیز بخشی از فطرت انسان است که فراخوان و دعوت آشکار به بدی را بسیار اندک میپذیرد. به طور معمول دعوت کنندگان به فساد و بدی مجبورند برای به دام انداختن او در لباس خیرخواه ظاهر شوند.

انسان درباره‌ی رسیدن به مقام های بالاتر، به طور مثال رسیدن به مقام فوق بشری و یا کسب حیات جاویدان یک تشنگی طبیعی موجود است، شیطان اولین پیروزی را در برابر او با فراخواندن همین حس او به دست آورد.

مؤثر ترین نیرنگ شیطان همواره این بوده و هست، که وعده های کاذب و فریب دهنده به مقام های بالاتر و رساندن به شرایطی بهتر از شرایط موجود، راهی را پیش روی انسان قرار میدهد که برعکس او را به سوی پستی میبرد.

مشهور است که شیطان اول حوا را فریب داد و پس از آن از وی به عنوان ابزاری برای فریب دادن آدم استفاده کرد. اما قرآن این مطلب را رد میکند و میگوید او هردو را فریب داد و هردو از وی فریب خوردند. به ظاهر این مطلب اهمیت چندانی ندارد، اما تنها کسانی که می دانند این داستان مشهور درپایین آوردن جایگاه اخلاقی حقوقی و اجتماعی زن چه نقش بزرگی داشته است، به اهمیت و ارزش واقعی این گفته‌ی قرآن پی می برند.

و این پندار که برهنه شدن عورت آدم و حوا، به محض چشیدن از آن درخت، در اثر خاصیتی که در آن درخت وجود داشته، بوده است، هیچ گونه دلیل منطقی ای ندارد. در اصل برهنه شدن آنان پیامد چیزی جز نافرمانی خدا نبود. پیش از آن الله متعال به تدبیر خود عورت های آنان را پوشانده بود، اما زمانی که الله را نافرمانی کردند، الله حفاظت خویش را از آنان برداشت، عورت آنان برهنه گردید و به حال خود رها شدند تا اگر

خواستہ باشند و لازم بدانند خود به پوشاندن عورت خویش پردازند و اگر هم لازم ندانند برای آن سعی نکنند، برای الله متعال هم مهم نیست که در چه حالی میگردند. این گویا نشان دادن این حقیقت برای همیشه بود که اگر انسان الله را نافرمانی کند، دیر یا زود بی پرده خواهد گردید و این که تأیید و حمایت خدا تا زمانی همراه انسان است که او مطیع فرمان الله باشد. به محض خارج شدن از محدوده ی اطاعت، تأیید و حمایت خدا را از دست خواهد داد و به خودش سپرده خواهد شد.

این همان چیزی است که پیامبر صلی الله علیه وسلم در احادیث متعددی آن را بیان فرموده و همواره چنین دعا میکرده است که: «اللهم رحمتک ارجو فلا تکلني إلى نفسی طرفة عين» خدایا امید به رحمتت دارم، پس حتی برای یک لحظه هم مرا به خودم وانگذار. شیطان در پی اثبات این بود که انسان استحقاق برتری ای را که به او در برابر وی داده شده است ندارد. اما در اولین معرکه شکست خورد. تردیدی نیست که انسان به طور کامل نتوانست از امر رب خویش اطاعت کند و این ضعف او آشکار شد که امکان آن هست که او در دام حریف خویش گرفتار آمده از راه اطاعت منحرف شود. اما در هر صورت این امر نیز به طور قطع ثابت شد که از منظر اخلاقی انسان مخلوقی است برتر، زیرا: اولاً، شیطان مدعی برتری و بزرگی بود، اما انسان چنین ادعایی نداشت و برتری و بزرگی به او داده شد.

ثانیاً، شیطان بنا به غرور و خود بزرگ بینی خود و با اختیار خود امر خدای متعال را نافرمانی کرد، اما انسان به اختیار خود امر خدای متعال را نافرمانی نکرد، بلکه در اثر وسوسه ی شیطان گرفتار آن شد.

ثالثاً، انسان دعوت آشکار شر را نپذیرفت، بلکه دعوت کننده ی شر مجبور شد در لباس دعوت کننده ی خیر نزد او بیاید. او در پی پستی به سوی پستی نرفت. بلکه در اثر این اشتباه به سوی آن رفت که این راه او را به بلندی میبرد.

رابعاً، زمانی که به شیطان درباره ی اشتباه و نافرمانی او تذکر داده شد، او به جای اعتراف به اشتباه خود و برگشتن به سوی بندگی، بیش از پیش بر نافرمانی پای فشرد، اما زمانی که به انسان درباره ی اشتباه و نافرمانی او تذکر داده شد، همانند شیطان سرکشی نکرد، بلکه به محض پی بردن به اشتباه خود پشیمان شد. به اشتباه خود اعتراف کرد، از نافرمانی به سوی فرمانبرداری و بندگی بازگشت و باخواستن بخشش و آمرزش در پی جست و جوی پناهگاهی تحت حمایت و رحمت پروردگارش بر آمد.

این گونه راه شیطان و راهی که شایسته ی انسان است به طور کامل از هم جدا میشوند. راه خالص شیطان، سرباز زدن از بندگی، سرکشی اختیار کردن در برابر خدای متعال، با وجود تذکر داده شدن با کمال استکبار بر روش یاغیانہ ی خود اصرار ورزیدن و سعی کردن برای فریب دادن و به سوی معصیت و نافرمانی سوق دادن کسانی است که راه اطاعت را می پیمایند. اما راه شایسته برای انسان این است که اولاً او در برابر وسوسه های شیطانی ایستادگی کند و برای دانستن و در امان ماندن از نیرنگ های این دشمن خود همیشه هوشیار و بیدار باشد، اما اگر باز هم قدم هایش از راه اطاعت و بندگی لغزیدند، به محض پی بردن به اشتباه خود، با ندامت و شرمساری بلافاصله به سوی رب خویش برگردد و در پی جبران کوتاهی ای برآید که از او سر زده است. این است آن درسی که الله متعال می خواهد در این جا بدهد. هدف فهماندن این مطلب است که این راهی که آنرا می پیمایید راه شیطان است.

این بی نیازی و انحراف شما از راه خدا و شیاطین انس و جن را ولی و سرپرست خویش قرار دادن و این اصرار شما بر اشتباه خود با وجود بیدار باش های پیاپی، در اصل روشی به طور کامل شیطانی است. این بدان معناست که شما گرفتار دام دشمن ازلی خویش شده در حال شکست خوردن کامل از او هستید، پس سرانجام این روش همان سرانجامی است که در آخر خود شیطان دچار آن میشود. اگر شما خودتان دشمن خویش نشده اید و هنوز هم اندکی عقل در شما وجود دارد، پس به خود بیایید و همان راهی را اختیار کنید که پدر و مادرتان آدم و حوا در آخر اختیار کرده نمودند. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن شیخ سیّد ابوالاعلی مودودی)

قَالَ اهْبُطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٢٤﴾

(الله) فرمود: پایین شوید که شما دشمن یک دیگرید، و برای شما در زمین قرارگاه (مسکن) است، و بهره مندی است تا مدتی معین. (۲۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اهبطوا»: فرود آید، پایین روید. «مستقر»: قرارگاه، استقرار و سکون. «متاع»: برخورداری و تمتع. «الی حین»: تا وقت معلوم که مرگ فرا رسد، تا پایان زندگانی این جهانی.

تفسیر:

«قَالَ اهْبُطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ»: از آثار وضعی خلاف و گناه نمیتوان گریخت، خداوند متعال به آدم و حوا خطاب فرمود، (این خطاب الهی هم شامل آدم و حوا و ذریه آن دو وهم شامل ابلیس است) از بهشت به سوی زمین فرود آئید، در حالیکه با یکدیگر دشمنی و کینه و عداوت دارید، پس شیطان دشمن انسان و انسان دشمن شیطان است. دنیا جایگاه تنازع و تراحم و تضاد است و انسان ها به خاطر تراحم منافع و غرائز، با هم درگیر می شوند. و زمین ما رزمگاه این عداوت قرار داده شده؛ چه خلافت آن به آدم علیه السلام سپرده شده بود.

همچنان مفسران مینویسند که: مخاطبان جملهی «اهبطوا»، یا آدم و حوا و ابلیس هستند و یا آدم و حوا و ذریه آنها. البته در يك جا ابلیس به تنهایی مورد خطاب قرار گرفته است، «فَاهْبِطْ مِنْهَا» (اعراف، 13) و در جای دیگر آدم و حوا، «قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا» (طه، 123). که اگر جایگاه هبوط آنها یکی باشد، ممکن است «اهبطوا» جمع بین آنها باشد.

مراد از «هبوط»، آمدن به زمین است، زیرا به دنبال آن میفرماید: «وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ» گرچه خداوند متعال توبه‌ی آدم و حوا را پذیرفت، «فَتَابَ عَلَيْهِ» (بقره، 37)، ولی اثر وضعی گناه باقی است. اثر وضعی آن ترك اولی و نافرمانی آدم و حوا، خروج از آن جایگاه بهشتی و هبوط به زمین بود.

نباید فکر کرد که دستور فرود آمدن از بهشت به زمین به آدم و حوا علیهم السلام به طور سزا داده شده بود. در جاهای متعددی از قرآن با کمال صراحت بیان شده است که الله توبه‌ی آنان را پذیرفت و آنان را بخشید. از این رو در این دستور هیچگونه جنبه‌ی سزا و مجازات وجود ندارد. بلکه فرود آمدن و استقرار آنان در زمین به خاطر هدفی است که انسان برای آن آفریده شده بود. (تفسیر تفهیم القرآن مودودی).

«إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا. وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٢٤﴾»: یعنی دشمنی در بین شما نظر به حکمتی که خدای تعالی اراده نموده مستمر خواهد بود،

پس قرارگاه و مسکن شما در زمین و متاع شما از طعام و شراب و لباس در آن است که تا هنگام وفات شما ادامه خواهد داشت چون اجل‌ها معلوم و ارزاق تقسیم شده است. مدّت و نهایت زندگی دنیوی برای بشر نامعلوم است زیرا کلمه «جین» نکره آمده است. و باید با تمام صراحت گفت که: زندگی دنیوی و استفاده، انتفاع، و تمتع از آن ابدی نیست.

قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

پروردگار فرمود: در آن زندگی میکنید، و در آن می‌میرید، و از آن (در روز قیامت) بیرون می‌آیید. (۲۵).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فیها»: در زمین، «تَمُوتُونَ»: می‌میرید. «تُخْرَجُونَ»: بیرون آورده می‌شوید. «قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ (25)»: در زمین زندگی می‌کنید و در آن دفن میشوید یعنی زندگی و مرگ شما در زمین است و در داخل زمین قبرهای شماست و از این قبرها به منظور حساب بیرون آورده خواهید شد، همانگونه که فرموده است: «مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَ مِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى.»: از این‌رو زمین مادر شما به حساب می‌آید که هم شما را در نهاد خود حمل میکند و هم می‌زاید و هم محل معاش شماست. در این هیچ جای شکی نیست که: انسان، پس از مرگ دوباره زنده خواهد شد. «مِنْهَا تُخْرَجُونَ»، آدم علیه السلام از این ناراحت و غمگین بود که طوری تصور داشت که: دیگر به بهشت و زندگی جاوید نخواهد رسید، خداوند فرمود: «پس از زندگی دنیا میتواند به بهشت جاوید برسد.»

ملاحظه میکنیم که حق تعالی در این آیات، سه نمونه از خلق خویش را معرفی میکند: نمونه‌ای که در طاعت مطلق و تسلیم کامل قرار دارد، نمونه دیگری که در عصیان مطلق و استکبار منفور غوطه‌ور است و طبیعت سوم که ترکیبی از خیر و شر را باهم دارد، که همانا طبیعت بشری است.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (26 الی 27) درباره نعمتها والطف لطفها ومهربانیا. الهی، حذر از حيله، دروغ، شعبده بازی، مکر و فریب، شیطاين بحث بعمل آمده است.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

ای فرزندان آدم! البته ما برای شما لباسی را فرود آوردیم که عورت‌های شما را میپوشاند، و برای شما زینت است. و (لیکن) لباس پرهیزگاری (و عمل صالح) این از همه بهتر است. این از نشانه‌های الله (بر اکرام اولاد آدم) است. تا (نعمت او را) یادآور شوند. (۲۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا»: لباسی برای شما فرورستادیم، درست کردیم. (زمر آیه 6، حدید آیه 25). «يُؤَارِي»: می‌پوشاند. پنهان و مستور می‌دارد. «رِيشًا»: پَر، لباس زیبایی و زینت و آرایش در اینجا مراد لباس زینت و وسائل آرایش است. «ذَٰلِكَ»: آن آفرینش لباس به طور مطلق، یا آن آفرینش لباس تقوا.

تفسیر:

باید یادآور شد که بعد از نقل داستان حضرت آدم علیه السلام، خداوند متعال در سوره أعراف چهار بار (یعنی در آیات 26، 27، 31 و 35)، الله متعال فرزندان آدم و نسل بشر را مخاطب قرار داده و به اموری همچون: حفظ لباس تقوا، و در مورد اینکه نباید فریب

شیطان را خورد، هکذا در خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و تجملات نباید اسراف صورت گیرد و بصورت کل درباره اجابت پذیرفتن دعوت انبیا، سفارش و بحث بعمل آمده است. طوریکه میفرماید: «یا بنی آدم قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَ رِيشًا» ای بنی آدم! همانا برای پوشش عورت‌ها و اجسام‌تان دو نوع لباس به شما داده است: لباسی که با آن ستر عورت می‌کنید و لباسی که برای زینت و تجمل از آن استفاده می‌کنید.

باید گفت که: پوشش و پوشاندن کار خداست، «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي»، ولی برهنگی و برهنه کردن کار شیطان است.

مفسر زمخشری فرموده است: ریش عبارت است از لباس تجمل. از ریش به معنی پر پرنده گرفته شده است؛ چون پر لباس و زینت پرنده می‌باشد. (تفسیر کشاف ۹۷/۲).

همچنان سایر مفسران بدین عقیده اند که: مراد از ریش در اینجا: لباس زینت است، یعنی بر شما دو لباس فرود آوردیم، لباسی برای پوشش عورت‌هایتان و لباس دیگری برای آرایش‌تان پس حکمت از انواع لباسها و پوشیدنی‌هایی که حق تعالی استفاده از آنها را به بنی‌آدم الهام کرد، هم پوشش و هم زینت است.

در حدیث شریف به روایت علی (رض) آمده است که فرمود: از رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیدم که در هنگام پوشیدن لباس فرمودند: «الحمد لله الذي رزقني من الرياش ما أتجمل به في الناس وأواري به عورتی».

«ستایش‌خدایی را که به من از جامه‌های فاخر، آن مقدار ارزانی فرمود که با آن در میان مردم خود را بیارایم و عورتم را نیز با آن بپوشانم».

«وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ حَيْرٌ» در حالیکه لباس ایمان و عمل صالح از همه این لباس‌ها بهتر است؛ زیرا با دوام‌تر است. یعنی: لباس ایمان و عمل صالح، لباس زهد و پرهیزگاری از گناهان و لباس ترس از خدای عزوجل؛ بهترین و زیباترین لباس‌هاست.

«لِبَاسُ التَّقْوَى»، لباسی است که بر اساس تقوا، تواضع، پاکی و پاکدامنی باشد و به هر يك از خشیت، طاعت، عفت، حیا و عمل صالح نیز تعبیر شده است.

آن گونه که در لباس مادی، پوشش عیوب، حفاظت از سرما و گرما و زیبایی مطرح است، تقوا هم عامل پوشش عیوب است، هم نگهدارنده از گناه و هم مایه‌ی زیبایی معنوی انسان می‌باشد.

«ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (26)»: این از نشانه‌های قدرت الله متعال است؛ تا ایشان غور کنند. یعنی در آن نشانه‌ها دقت کنند، و به انعام و اکرام پروردگار باعظمت است که شکر گزار باشند.

توجه فرماید: از خاك، پنبه می‌روید، از حیوان، پشم تولید میشود و از لعب کرم، ابریشم، اینها همه از آیات الهی است که میتواند مایه‌ی تذکر و بیداری انسان باشد.

شیخ مودودی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: آنچه در این آیه‌ها اشاره شده است چند حقیقت به خوبی روشن میشوند: یکی آنکه لباس یک چیز تشریفاتی برای انسان نیست. بلکه یکی از مهمترین خواسته‌های فطرت اوست. خداوند متعال بر بدن انسان همانند حیوانات به صورت طبیعی لباسی نیافرید، بلکه به جای آن صفت شرم و حیا را در فطرت او به ودیعت نهاد. اندام‌های تناسلی او را تنها اندام‌های تناسلی قرار نداد، بلکه آنها را «سواء» هم قرار داد که در عربی معنای چیزی را میدهد که انسان آشکار کردن آنرا قبیح می‌شمرد.

سپس برای برآورده کردن این خواسته‌ی شرم و حیای فطری لباسی آماده برای وی فراهم نکرد، بلکه لباسی را بر فطرت او الهام کرد. «وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا» تا او با استفاده از عقل خویش این خواسته‌ی فطرت خود را درک کند و سپس با استفاده از موادی که الله آفریده است برای خودش لباسی تهیه کند.

دوم آن که از روی این الهام فطری، ضرورت اخلاقی لباس برای انسان، یعنی پوشش عورت بودن آن، از ضرورت طبیعی آن، یعنی «ریش» بودن و مایه‌ی زینت بودن و مایه‌ی مصون بودن از سرما و گرما مقدم تر است. در این باب نیز فطرت انسان برعکس فطرت حیوانات است. لباس و پوشش برای حیوانات تنها «ریش» یعنی وسیله‌ی زینت و وسیله‌ی مصون ماندن از سرما و گرما است، اما پوشش عورت بودن آن منظور نیست؛ زیرا اندام‌های تناسلی آنها به هیچ وجه «سواة» نیستند تا برای پوشاندن آنها در فطرت آنها غریزه‌ای وجود داشته باشد و برای برآورده شدن این نیاز غریزی آنها، لباس بر تن آنها آفریده شود این موضوع در حق آنها مصداق پیدا نمی‌کند. اما زمانی که انسان‌ها راهنمایی شیطان را پذیرفتند مسئله به طور کامل برعکس شد. او شاگردانش را دچار بدفهمی کرد که ضرورت لباس برای شما دقیقاً همانند ضرورت حیوانات به آن، تنها به عنوان وسیله‌ای برای زینت و وسیله‌ای برای در امان ماندن از سرما و گرما است، اما پوشش عورت بودن آن اصلاً اهمیتی ندارد، بلکه همان گونه که اندام‌های تناسلی حیوانات «سواة» نیستند، اندام‌های شما نیز «سواة» نیستند، بلکه فقط اندام‌های تناسلی اند.

سوم آن که تنها کافی نیست که لباس انسان فقط پوشاننده‌ی عورت و مایه‌ی زینت و وسیله‌ی در امان ماندن از سرما و گرما برای وی باشد، بلکه در واقع جایگاه والایی که در این باره انسان بایستی به آن برسد، این است که لباس او لباس تقوا باشد، یعنی به طور کامل پوشاننده باشد، در زینت و آرایش نیز نه بیش از حد و نه فروتر از جایگاه انسان باشد و نه همراه با فخر، غرور، تکبر و ریا باشد و نه نشان دهنده‌ی امراض روانی‌ای باشد که در اثر آن مردان زنانگی و زنان مردانگی اختیار کنند و برخی اقوام با مشابه کردن خود به اقوام دیگر تبدیل به تابلوی زنده‌ای از ذلت خود گردند. رسیدن به این جایگاه مطلوب در باب لباس به هیچ وجه در توان کسانی که به پیامبران ایمان نیاورده و خود را به طور کامل به هدایت الهی نسپردند نیست. وقتی که آنان از پذیرش راهنمایی خدا خود داری میکنند، ناگزیر شیاطین سرپرست آنان قرار میگیرند و آنگاه آنها را به هر نحو و به هر قیمتی که شده دچار انحرافات و اشتباهات خواهند کرد.

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتَهُمَا إِنَّهُ يَرَائِكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِمَّنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

ای فرزندان آدم! شیطان، شما را نفریبند (و در فتنه و گمراهی نه اندازد) طوری که پدر و مادرتان را [با فریبکاریش] از جنت بیرون کرد، لباس شان را از تنشان بیرون کشید تا شرمگاهشان را به آنان بنمایاند، البته شیطان و قبیلش از جایی که آنها را نمی‌بینید شما را می‌بینند. البته ما شیطان‌ها را دوستان کسانی قرار دادیم که ایمان نمی‌آورند. (۲۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَنْزِعُ»: بیرون می‌آورد، بر میکند، در می‌آورد. «قبیل»: یاران، اطرافیان، همدستان،

قبيله. «مِنْ حَيْثُ»: از آنجا که، به نوعی که از راهی که. «أولياء»: جمع ولی، دوستان، یاران همدم، ندیمان همنشینان، سرپرستان.

تفسیر:

طوری که ملاحظه فرمودید که در آیهی قبل، از لباس بمتابۀ نعمت الهی یاد کرد، ولی در این آیه مبارکه هشدار میدهد که مواظب باشید شیطان این لباس و نعمت را از شما نگیرد. طوری که میفرماید: «يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ»: ای بنی آدم! از این برحذر باشید که شیطان شما را باحیله و نیرنگ و فتنه‌گری فریب دهد، «كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ» همان طور که والدین شما آدم و حوا را قبل از این به وسیلهی خوردن میوهی آن درخت (منهیه) از راه منحرف و از بهشت بیرون‌شان نمود. و دشمنی بین شما و او همچنان مستمر خواهد بود، باید خود را بیمه شده و به دور از انحراف ندانیم، حضرت آدم که مسجود فرشتگان بود، با فریب شیطان از جایگاه خود دور شد، «يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا» و او کسی است که موجب خلع لباس شما و ظهور عورت‌تان گردید، نمایان عورت‌تان و کشیدن لباس را به شیطان نسبت داده است؛ چون سبب آن بود.

و هدف شیطان نفرین شده این است که پردهی آبروی انسان را پاره کند، و او را از تمام فضایل حسی و معنوی عاری نماید.

یعنی: برحذر باشید از اینکه شیطان شما را بفریبد و از طاعت الهی به بیراهه ببرد، آنگاه از تنتان لباس حسی، یا از روح و قلبتان لباس تقوا را بیرون کشد و در نتیجه، شما را از ورود به بهشت محروم کند. یا برهنگی را در برابر دید کسانی که نظر کردن به عورت‌تان بر آنان حلال نیست، در چشم و دلتان بیاراید؛ زیرا شیطان را در این میدان طولایی است همانگونه که پدر و مادرتان را فریب داد.

«إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ»: این در حالی است که شیطان و اعوانش شما را می بینند و شما آنها را نمی بینید، شیطان همیشه در کمین شما نشسته است پس از حیله و نیرنگش شیطان برحذر باشید؛ چون اگر دشمن طوری بیاید که دیده نشود سخت خطرناک است.

از اینکه شیطان را ما به چشم نمی بینیم، نباید از او غافل باشیم بلکه در مقابل آن باید آمادگی و احضاراتی همیشگی و دائمی داشته باشیم همیشه آماده باشیم. زیرا فریبندگی شیطان به خاطر ناپیدایی اوست.

بناءً خود را از اینکه شیطان شما را عریان ببیند، نگهدارید زیرا حق تعالی شما را از نمایان ساختن عورت‌هایتان نهی کرده است.

در ضمن قابل یادآوری است: دشمنی که ما را چنین ببیند، و ما او را دیده نتوانیم؛ حمله او بینهایت خطرناک و مضر، و مدافعت او سخت دشوار می باشد. باید بسیار مستعد، هوشیار و بیدار بود. چاره این دشمن نامرئی آنست که ما به ذاتی پناه جوئیم که او را می بیند، و وی او را دیده نمیتواند: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ». (آیه: 103 انعام) (چشم‌ها او را در نمی یابد، ولی او چشم‌ها را در می یابد و او نامرئی و دقیق و باریک بین و آگاه است).

مفسر تفسیر کابلی در تفسیر آیه مبارکه «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ» می نویسد: قضیه مطلقه است نه دائمه؛ یعنی، بسا اوقات که او ما را می بیند، و ما او را نمی بینیم. این

قول مستلزم آن نیست که هیچ وقت در هیچ صورت آن را کسی دیده نمی تواند!؛ پس، از این آیت استدلال نمودن به نفی قطعی رؤیت جن، قصور بصیرت است.

از این که ما شیطان را نمی بینیم گمان نکنیم که او هم ما را نمی بیند، بلکه او در هر مکان که زمینه‌ی گناه فراهم باشد حاضر است و بدنبال فتنه و فریب می‌باشد. از یاد نه برید که: سلطه‌ی شیطان، به خاطر اعمال خود انسان است، ایمان به خداوند، مانع ولایت و حاکمیت شیطان بر انسان می شود.

«إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (27)» شیاطین را سرپرست امور کافران قرار داده‌ایم.

شیطان گرچه اهل ایمان را هم وسوسه می کند و به لغزش می اندازد، ولی نمیتواند ولایت و سلطه‌ای کامل بر آنها پیدا نماید، «وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ» (ابراهیم، 22) زیرا مؤمن، با توبه و پناه بردن به الله نجات می یابد. آری، شیطان تنها بر کافران سلطه دارد.

یادداشت ضروری!

عورت به سوات موسوم گشته است؛ چون کشف آن موجب ناخشنودی و خجالت صاحبش میشود. دانشمندان گفته‌اند: آیه دلیل بر این است که کشف عورت از امور بس عظیم است، و طبیعت آن را تقبیح میکند، از این رو به سوات موسوم شده است. می‌گوییم: آیه هدف و قصد ابلیس لعین را برملا ساخته است: يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِهِمَا، آنان که به نام مترقی بودن و پیشرفت، زنان را به لختی و بی حجابی می خوانند و آنها را به چنان عملی تشویق میکنند، و به نام آزادی و برابری، زنان را به کشف حجاب میخوانند، دشمنان زن و یاران ابلیس اند؛ زیرا هدف هر دو یکی است، که عبارت است از کشف عورت و در نتیجه آلودگی و سقوط اخلاقی. ترقی و پیشرفت در برهنگی نیست، بلکه در حفظ و صیانت شرف و عفت و پاکدامنی است.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (28 الی 30) در باره مشرکان و تقلید از نیاکان و دلایل بی اساس شان بحث بعمل آمده است.

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اتَّقُوا اللَّهَ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

و چون کار زشتی (بی حیائی) کنند، می‌گویند: ما پدران خود را بر آن یافته‌ایم، و الله ما را به آن امر کرده است، بگو: هرگز الله به کار زشت امر نمی کند، آیا آنچه را که نمی دانید به الله نسبت می‌دهید؟ (۲۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَاحِشَةً»: کار بسیار زشت و ناپسند، شرک، از مصادیق آن: طواف کعبه با تن برهنه. الفحشاء: کردار زشت و پلید. همچنان «فَاحِشَةً» («فاحشه» به گناهی گفته می شود که قباحت و زشتی آن روشن باشد).

تفسیر:

در آیه های قبلی خواندیم که: شیاطین، همدم و قرین کافران اند و هر آن بر وجودشان چیره می‌گردند و این آیه‌ها مبارکه نیز یادآور میشود که اثر شیاطین بر بی باوران؛ یعنی، پیروی این قوم از آنها.

طوری که یادآور شدیم این به موضوع برهنگی، مشرکان در حال طواف است که در جاهلیت مرسوم بود اشاره دارد، آنان این کار را به تقلید از نیاکان واجداد خویش انجام می دادند؛ و در ضمن مدعی می شدند که خداوند دستور داده تا اینچنین به طواف کعبه پردازند!

مشرکین در این عمل خویش از اجداد خویش به تقلید می پرداختند و این خویش را بنام تقلید از نیاکان خود توجیه نموده و عمل شرکی خویش به نسبت میدادند و میگویند: «سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ» (انعام، 148). (به زودی کسانی که شرک ورزیده اند، خواهند گفت: اگر الله می خواست، نه ما و نه پدرانمان شرک نمی آوردیم و هیچ چیزی را (از سوی خود) حرام نمی کردیم.)

«وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ» (سوره نحل، 35). (وکسانی که شرک ورزیدند، گفتند: اگر خدا میخواست نه ما و نه پدرانمان هیچ چیزی را غیر از او نمیپرستیدیم و بدون حکم او هیچ چیزی را حرام نمی کردیم.) آنان طوری می پنداشتند چون الله به آنان مهلت داده، پس یا راضی به فحشا و زشتی های آنان است و یا به آن فرمان داده است.

«وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»: وقتی مشرکین مرتکب عملی ننگین و قبیح می شوند از جمله طواف بیت الله با بدن لوچ و عریان که عمل بینهایت قبیحانه و بدی بود، و یا هم تقدیم نمودن نذر به پیشگاه بت ها، آنان در توجیه این عملکرد خویش دو توجیه را پیشکش می کردند، «قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» اول اینکه پدران شان چنین عمل را انجام داده اند، و می افزودند از پدران خود تقلید و پیروی کرده و ما آنها را این گونه یافته ایم.

پایبندی به روش زشت و غلط نیاکان و بدعت در دین، نشانه ولایت شیطان و عدم ایمان است.

به تأسف باید گفت که: گاهی انحرافات انسان، برای نسل های بعدی الگو و سرمشق قرار میگیرد و منحرفان، بارگناه نسل های آینده را نیز به دوش میکشند. باید با تمام صراحت یادآور شد که: روش گذشتگان، همیشه ارزشمند نیست و تقلید نابجا از پیشینیان در شرع اسلامی ناروا و ممنوع است.

«وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا»: دوم اینکه الله متعال آنها را به انجام چنین کاری امر کرده است یعنی الله دستور در آوردن لباس را به ما داده است، پس چگونه با داشتن لباس به طواف پردازیم؟ در چنین صورتی از فرمان الله سرباز زده ایم! این ادعا، بستن افترا به الله متعال می باشد. در حالیکه پروردگار با عظمت در هیچ زمانی به قباحت و زشتی فرمان و هدایت نه فرموده است. «وَاللَّهُ أَمَرَنَا... إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ» در آیه مبارکه ملاحظه می داریم که:

(جواب فعل ماضی را با فعل مضارع می دهد تا نشانه ای استمرار باشد).

در ضمن ملاحظه نمودیم که در اولین توجیه از عمل زشت و قبیح خویش ابتدا از نیاکان او اجداد خویش نام می برند، «وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» سپس فرمان الله را «وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا»، مطرح می سازند شاید به این دلیل باشد که کار نیاکان، نزد آنان مهمتر از فرمان الله متعال است.

امام بیضاوی میفرماید: آنان به دو امر استدلال می کردند: یکی تقلید از نیاکان، و دیگری پیروی کردن از امر و فرمان الله. اما مطلب اول به دلیل این که بسیار واضح و آشکار است از آن سرپیچی کردند. و دومی را این گونه پاسخ داده است: «قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» (بیضاوی صفحه ۱۸۹). یعنی ای محمد! به آنان بگو: خدا از هر نقصی منزّه

است و به بندگانش دستور نمی دهد که مرتکب اعمال زشت بشوند و خصلت‌های پست و قبیح را دنبال کنند.

مفسر تفسیر کشاف در تفسیر جمله «قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» مینویسد: «بِالْفَحْشَاءِ» (فاحشه) از عبارت از گناهی است که زشتی و قباحتش بیشتر باشد، یعنی: هرگاه مرتکب چنین گناهی شوند، چنین عذر می آورند که پدرانشان هم به آن عمل میکردند، پس بیایید و از آنان پیروی کنید و همچنین میگفتند که الله آنان را به چنین کاری امر فرموده است و این هر دو سخن آنان باطل است، زیرا عذرشان همان تقلید است و تقلید روشی برای رسیدن به علم نیست و ادعای دوم آنان هم افترا به الله و انکار صفات آن بزرگوار است، زیرا آنان می گفتند: اگر خدای متعال نمی خواست ما چنین کارهایی را انجام نمیدادیم. (تفسیر کشاف). مفسر مودودی در تفسیر جمله: «قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» «ای پیامبر! به آنان بگو: الله هیچگاه به بی حیایی امر نکرده است و نمیکند.» مینویسد: به ظاهر این جمله ایست بسیار مختصر، اما در واقع قرآن در این جمله دلیلی بسیار بزرگ علیه عقاید جاهلانهای آنان ارایه کرده است. برای فهم استدلال قرآن دانستن دو مطلب پیش از آن به عنوان مقدمه ضروری است: یکی آن که عرب‌ها گرچه در برخی از مراسم مذهبی خویش برهنه میشدند و آن را یک سنت مذهبی مقدس می پنداشتند، اما با این حال شرم آور بودن برهنه شدن نزد آنان نیز پذیرفته شده بود، چنان که هیچ عرب شریف و محترمی دوست نداشت در مجلسی محترمانه، یا در بازار و یا در میان عزیزان و نزدیکان خود برهنه ولوچ شود. دوم این که آنان با وجود شرم آور و قبیح دانستن برهنگی، به هنگام برخی از عبادات خویش به عنوان یک رسم دینی به آن اقدام میکردند و چون می پنداشتند دینشان از سوی خداست، از این رو ادعا میکردند که این طریقه مراسم نیز از سوی الله متعال مقرر شده است. بر این اساس استدلال قرآن این است که درباره‌ی کاری که زشت است و زشت بودن آن را هم میدانید و هم می پذیرید، چگونه میتوانید باور کنید که الله به آن امر کرده باشد. خدا هرگز به کار زشت امر نمی‌کند و اگر در دین شما چنین دستوری وجود دارد، وجود آن نشانه‌ای روشن بر الهی نبودن دین شماست.

«أَنْقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (28)»: استفهام برای انکار و توییح است؛ یعنی آیا به زبان خدا دروغ می‌بندید و بدون آگاهی و نظر درست، عمل زشت را به او نسبت می‌دهید؟ آیه مبارکه از ذکر تقلید پدران و ذکر نیاکان خود داری نمود چون این سخن آنها درست بود، ولی بر دروغی که بر الله متعال بر بستند اعتراض صورت گرفت، چون خدای تعالی هرگز آنها را به چنین کار بدی امر نکرده است. در این آیه خداوند متعال بیان می‌دارد که او تعالی هرگز به چنین اعمال بدی امر نمی‌کند، پس شما چگونه به خدای تعالی اموری را نسبت می‌دهید که نگفته و امر نکرده است و شما صحت این قول خود را با دلیل نقلی و یا توجیه قابل قبولی نمی‌دانید.

شان نزول آیه:

این آیه مبارکه درباره طواف برهنه ولوچ مشرکان به خانه کعبه نازل شد زیرا مشرکان با اقتدا به پدران خویش، به طور برهنه به خانه کعبه طواف می‌کردند و مدعی بودند که از سوی الله سبحان و تعالی به این شیوه مأمور هستند.

تأویل شان نیز این بود که در آن لباس و جامه‌ای طواف نمی‌کنند که الله متعال را در آن جامه نافرمانی کرده‌اند.

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾

بگو: پروردگارم به عدل و انصاف امر کرده است، و اینکه چهره‌های تان را در هر مسجدی (در هر نماز به سوی قبله) راست کنید، و او را اطاعت کنید، در حالیکه دین خود را برای او خالص گردانیده اید. چنانکه شما را (در ابتدا) آفرید (بار دوم زنده کرده) به سوی او بر می‌گردید. (۲۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْقِسْطُ»: عدل، حد میانه. «وَجُوهَ»: جمع وجه، روی، چهره (سوره بقره آیه 144) یا کنایه از التفات روی قلب و درستی قصد و تصمیم است، (روم آیه 30). «عِنْدَ»: در. «بَدَأَكُمْ»: شما را پدید آورد، شما را آفرید. «تَعُودُونَ»: بر می‌گردید، برای روز قیامت زنده می‌شوید.

تفسیر:

«قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ»: «بگو» ای پیامبر صلی الله علیه وسلم پروردگارم به قسط یعنی عدل امر فرموده است، و به آنچه که در نزد هر عاقلی نیکو و زیباست پس او چگونه به زشتی‌ها و قباحت‌ها هدایت و فرمان می‌دهد؟ بلی! او امر و فرمان‌های الله متعال، مبتنی بر قسط است لذا به من بگویید که برهنگی و دیگر اعمال قبیحی شما در کجای این قاموس جای دارد و اصلاً اینها را از کجا آورده اید؟

باید گفت که: دین پروردگار با عظمت با این رسم و رواج‌های بیهوده و پوچ شما چه ارتباطی میتواند داشته باشد. دینی که الله متعال تعلیم داده است، اصول اساسی آن عبارت اند از:

انسان زندگی خود را بر اساس عدل و راستی بنا کند.

سمت و سوی خود را در عبادت درست کند، یعنی حتی کوچک‌ترین شائبه‌ی بندگی کسی به جز الله در عبادت او نباشد و سمت و سوی اطاعت و بندگی و عجز و نیاز، ذره‌ای به سوی کسی جز معبود حقیقی کج نشود.

برای راهنمایی، تأیید و نصرت و نگرهبانی و حفاظت تنها از الله کمک بخواهد، اما شرط این است که کسیکه چنین دعایی میکند پیش از آن دین خود را برای خدا خالص کرده باشد. چنین نباشد که همه‌ی نظام زندگی بر اساس کفر و شرک و معصیت و بندگی دیگران بچرخد و از الله کمک و یاری خواسته شود که خدایا در این نافرمانی و شورش ما را یاری فرا. باور ایمان به این که همانگونه که در این دنیا آفریده شده است، در دنیا و عالمی دیگر نیز باز آفریده خواهد شد و به خاطر کارهایش در برابر الله جوابگو خواهد بود.

«وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» و هرگاه در نماز ایستاده می‌شوید، باید که توجه شما به سوی الله متعال باشد «وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» و با اخلاص به عبادت و اطاعت او بپردازید.

مفسر مشهور جهان اسلام ابن کثیر میفرماید: یعنی به شما دستور داده است که در عبادت استقامت داشته باشید و آن عبارت است از پیروی از پیامبرانی که آنها را به وسیله‌ی معجزات فراوان تأیید نموده است. و در عبادت اخلاص داشته باشید که خدا عملی را قبول میکند که دارای دو شرط باشد: این که درست و موافق شریعت باشد، و این که از شرک بری باشد. (مختصر ابن کثیر ۱۳/۲).

«كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (29)» چنانچه او شما را از عدم آفرید همانگونه که شما را بعد از پوسیدن تان زنده می کند تا بر اعمالی که انجام داده‌اید محاسبه کند.

به قولی دیگر در تفسیر آن آمده است: چنانکه شما را از شکم‌های مادرانتان عریان و بی همه چیز بیرون آورد، باز به سوی او در حالی برمیگردید که هیچ چیز با شما نیست چنانکه در حدیث شریف به روایت ابن عباس (رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه و سلم در موعظه‌ای

فرمودند: «ای مردم! بی‌گمان شما لخت و عریان و ختنه نشده به سوی الله متعال حشر میشوید. آنگاه این آیه کریمه را تلاوت کردند: «يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا فَعَلِينَ ۚ» (الأنبياء: 104).

با این آیات، متوجه این حقیقت می‌شویم که موضوع لباس و پوشش و نحوه آرایش؛ جدا از شریعت الله متعال و برنامه وی برای زندگی نیست، از این جهت است که در سیاق آیات، میان موضوع لباس، و موضوع ایمان و شرک، چنین ارتباطی برقرار گردیده است.

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

در حالیکه گروهی را [به خاطر داشتن لیاقت] هدایت کرد، و گروهی [به سبب نداشتن شایستگی] گمراهی بر آنان ثابت و قطعی شد، چون اینان شیاطین را به جای الله کارساز و دوست خود گردانیده‌اند. و باز هم گمان می‌کنند که بر راه راست قرار دارند. (۳۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَرِيقًا»: گروهی، دسته‌ای. «مِنْ دُونِ اللَّهِ»: به جای الله. «مُّهْتَدُونَ»: راه یافتگان.

تفسیر:

«فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ»: بلی! به سوی حق تعالی در حالی باز می‌گردید که شما به دو گروه تقسیم شده‌اید، گروهی از شما را هدایت داد و گروهی را گمراه کرد؛ «فَرِيق هَدَىٰ» یعنی: آنان که مسلمان شده‌اند و الله به آنان توفیق داده است که ایمان بیاورند. و فریقا حق علیهم الضلالة یعنی: کلمه گمراهی و الله میداند که آنان گمراه میشوند و راه نمی‌یابند.

«إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»: چون آنها شیاطین را دوست و انصار برای خود به غیر از الله گرفته‌اند و از آنها در معصیت اطاعت کردند و امور را بر آنها چنان خلط کردند.

قابل تذکر است که: فطرت هر کس بر یکتاپرستی و خدا شناسی سرشته شده است؛ اما برخی به دلیل شرایط اجتماعی تعلیم و تربیت در خانه، مدرسه و جامعه (محیط) از اصل فطرت دور شده‌اند.

«وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ (30)»: آنها گمان کردند، بر حقیقت‌اند و دیگران در گمراهی آشکار. و این حال و وضع هر کافری است که با وجود قرار داشتن در نهایت گمراهی؛ می‌پندارد که در نهایت هدایت و معرفت و صواب قرار دارد.

باید گفت که: انحراف فکری و جهل مرگب، (گمراه بودن ولی خود را در راه حق دیدن)، از بدترین انحرافات می‌باشد که الله متعال ما را از آن در امان داشته باشد.

خوانندگان گرامی!

پس از آن که الله متعال بندگان خویش را به عدالت در همه‌ی کارها سفارش کرد، دوست

دارد که در عبادتگاه ها و در نمازها و طواف هایمان از لباس پاکیزه و زیبا استفاده کنیم. خدا هرگونه خوردنی و آشامیدنی مشروع را بدون زیاده روی برای ما مباح کرده است. بناءً در آیات متبرکه (31 الی 32) در باره مباح بودن زینتها و خوردنیها و نوشیدنیهای پاکیزه بحث بعمل آمده است.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

ای فرزندان آدم! زینت خود را (لباس خود را) به هنگام رفتن به مسجد (و در هر نمازی) بگیرید، و (نیز) بخورید و بنوشید ولی (در لباس و خوردن و نوشیدن) اسراف (و حدگذری) نکنید. (چون) الله اسراف کنندگان را دوست ندارد. (۳۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خُذُوا زِينَتَكُمْ»: مراد این است که به هنگام ایستادن در بارگاه خدا، لباس زیبا و پاکیزه و مؤدبانه بپوشید و به نام پرهیزگاری از لباسهای کثیف و مندرس و یا ناشایست استفاده نکنید، و نیز تقوا و اخلاص داشته باشید. «الْمُسْرِفِينَ»: متجاوزین از حدود حرام و حلال خدا.

تفسیر:

«يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»: ای فرزندان آدم! زینت خود را در هر مسجدی بگیرید، به این ترتیب، خداوند متعال بندگانش را به آراسته شدن به زینت و پوشیدن عورت در هنگام حضور در مساجد جهت انجام نماز و طواف، هدایت فرموده است. «زِينَتَكُمْ»: زینت عبارت است از آنچه که انسان به وسیلهی آن خود را می آراید از قبیل لباس و غیره.

مفسر تفسیر تفهیم القرآن در مورد زینت می نویسد: مراد از زینت در این جا لباسی کامل است. به هنگام ایستادن در برابر الله متعال برای عبادت، تنها پوشاندن عورت کافی نیست، بلکه باید انسان به اندازه توان خود لباس کامل خویش را که هم پوشش عورت در آن باشد و هم زینت، بپوشد. این دستور، روش نادرستی را که نادانان در عبادت های خود به آن عمل می کرده اند و هنوز هم میکنند. آنان می پندارند که به هنگام عبادت الله متعال باید برهنه و یا نیمه برهنه شد و شکل و قیافهی خود را خراب کرد. اما بر خلاف آن الله میفرماید، با آراسته شدن با زینت خود در وضعی بایستی خدا را عبادت کرد که در آن نه تنها برهنگی، بلکه حتی شائبه ای از بی نزاکتی هم نباشد.

شیخ جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف مینویسد: «خذوا زینتکم» یعنی: آنچه مایه آراستگی شماست و جامه ای که شمارا می آراید. «عند کل مسجد» هرگاه نماز بگزارید و یا طواف کنید. زیرا آنان عریان طواف می کردند.

از طافوس روایت کرده اند که خدای متعال آنان را به پوشیدن حریر و ابریشمی فرمان نداده بود و از این روی برخی از آنان لباسهایشان را پشت مسجد می گذاشتند و لوچ مصروف طواف میشدند، و یا اگر میخواستند به سوی طواف بیایند لباسها خود را از تن خود بیرون می کشیدند در بیرون می گذاشتند و میگفتند: نمی خواهیم در لباسی الله را پرستش کنیم که در آن لباس مرتکب گناه شده ایم.

برخی نیز گفته اند که در این کار نیت آنان این بود که می گفتند، چنان که لباس های خود را در آورده ایم می خواهیم از گناهان نیز فاصله بگیریم و دل از آنها برکنیم.

و برخی از مفسران گفته اند که مراد از «زینة» شانه کردن و یا استفاده از بوی خوش است. در دین مقدس اسلام سنت آن است که شخص در بهترین هیئت و شکل به نماز ایستاده شود و بنی عامر از سران قریش در روزهای حج خویش هیچ خوراکی، مگر در حدی که سد جوج کند، نمی خوردند و چربی نیز نمیخوردند و میخواستند به این طریق مراسم حج را بزرگ بشمارند و مسلمانان گفتند: ما سزاوارتر هستیم که چنین کنیم. آنگاه بود که به آنان فرمان رسید: بخورید و بیاشامید اما اسراف نکنید. (بنقل از تفسیر کشاف)

در آیه مبارکه ملاحظه می‌داریم که دین مقدس اسلام، هم به باطن نماز توجه دارد، طوریکه میفرماید «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (مؤمنون، 2)، هم به ظاهر آن. طوریکه در آیه مبارکه خواندیم «زَيَّنَّاكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» بلی، در این هیچ جای شکی نیست که؛ در اسلام، ظاهر و باطن، دنیا و آخرت بهم آمیخته است.

در ضمن قابل تذکر است که: با در نظر داشت اینکه: زینت، در ادای نماز انفرادی دارای ارزش است؛ ولی رعایت زینت در اجتماع و بطور اخص در مسجد از اهمیت خاص و بخصوصی برخوردار است.

توجه بفرماید در آیه متبرکه اول اشاره به نماز «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا» یعنی در این آیه مبارکه در بدو توجه به روح و معنویت، بعمل آمده و سپس توجه به جسم بعمل آمده است.

باید یادآور شویم که صرفه جویی، محبوب خداوند است ولی نباید فراموش کنید که استفاده از زینت و غذا باید دور از اسراف باشد.

«وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا»: و همواره غذا و نوشیدنی حلال و پاکیزه را بدون تجاوز از حدود و توأم با شکر نعمت دهنده بخورید و بیاشامید که خداوند متعال هیچکسی را که از حدودش تجاوز کند دوست ندارد.

معنی «اسراف» همانا تجاوز کردن از حد است؛ و آن چند نوع می باشد. حلال را حرام قرار دادن، حلال را گذاشتن، و از حرام متمتع شدن؛ بیهوده و حریصانه و بدون تمییز چیزی خوردن؛ بدون اشتها خوردن؛ ناوقت خوردن؛ یا: چندان اندک خوردن که برای بقای صحت جسمانی و قوت عمل کافی نباشد؛ یا: خوردن چیزی که مضر صحت باشد؛ و غیر ذلك. کلمه اسراف، به تمام این اشیاء شامل شده می تواند. مصرف بی جا نیز یکی از افراد آن است.

از لحاظ مفاد، عمومی این آیه مبارکه، بعضی اسلاف گفته‌اند: «جمع الله الطب كلة في نصف آية» یعنی: الله متعال تمام طب را در نیمه این آیت فراهم و جمع نموده است. از حضرت ابن عباس (رض) روایت است که میفرماید: هر آنچه می خواهی بخور و هر آنچه می خواهی بپوش، ولی نباید دو خصوصیت و دو اصل بسیار مهم تو را به انحراف بکشاند؛ اسراف و غرور.

در تفسیر «روح المعانی» و «مظهری» و غیره منقول است که: هارون الرشید، (148 ق 193 ق) پنجمین خلیفه عباسیان، در دربار خویش طبیب بسیار حاذق مسیحی داشت، روزی به علی بن حسین بن واقد گفت: در کتاب شما در باره علم طبابت چیزی نیامده است، حال آن که علم در واقع بر دو نوع است؛ علم ابدان (علم به سلامتی و بدن انسان و علم ادیان! و ایشان در جوابش گفت: خدای متعال همه علم طبی را در نصف یک آیه بیان کرده است! آن طبیب پرسید: آن آیه کدام است؟ علی بن حسین بن واقد گفت: آیه ای که میفرماید: «وَكُلُوا

وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» آن مسیحی پرسید: اما از پیامبرتان در این باره خبری روایت نکرده اند؟ ایشان در جواب گفت: رسول الله صلی الله علیه وسلم نیز علم طبابت را در آسان ترین عبارات به روشنی بیان کرده است. او پرسید: در کدام روایت؟ علی بن حسین بن واقد در جواب گفت: در آن روایت که میفرماید: «المعدة بيت الداء و الحمية رأس الدواء و أعط كل بدن ماعودته» (معدة خانه درد و پرهیز بهترین درمان است و به هر بدنی آن خوراکی را برسان که به آن عادت کرده است.) آنگاه آن نصرانی گفت: با این تفصیل کتاب آسمانی و پیامبرتان برای جالینوس جایی در علم طب باقی نگذاشته اند. جالینوس یونانی (129 - 200 م) یکی از جمله اطبا مشهور یونان باستان بود و نظریات اش در علم طبابت بیش از هزار سال دارای درجه علمی بود.

«إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (31)» خدا اشخاصی را که از حدود او در زمینه‌ی حلال و حرام تجاوز می‌کنند، دوست ندارد.

یعنی: متجاوزان از حلال به سوی حرام را «دوست ندارد» بنا بر این، باید با رعایت میانه‌روی از پاکیزگی‌ها بهره برداری کرد پس ترک غذا و نوشیدنی، از زهد نیست و کسی که کلاً غذا و نوشیدنی را ترک میکند، کشنده نفس خویش است و از اهل دوزخ می‌باشد و کسی که غذا و نوشیدنی را به گونه‌ای کم می‌خورد که در اثر آن بدن وی به ضعف گراید و از انجام تکالیف خویش اعم از طاعات و عبادات، یا ادای مسؤولیت‌های مربوط به خود و کسان تحت تکفلش ناتوان گردد؛ با اوامر و ارشادات الهی مخالفت کرده است. همان‌گونه که اسراف در انفاق مال و خوردن و نوش و آرایش‌ها و آسایش‌های زندگی بر وجهی که جز بی‌خردان و اسراف ورزان بدان روی نمی‌آورند، نیز مخالف با فرامین و احکامی است که حق تعالی برای بندگانش مشروع گردانیده است. و همه اینها در این نهی قرآنی داخل است.

اساساً اسراف در خوردن و نوشیدن جائز نیست:

از آخرین جمله «ولا تسرفوا» ثابت گشت که به خوردن و نوش اجازه بلکه دستور رسیده است؛ اما از اسراف منع شده و معنی اسراف تجاوز از حد است.

باز تجاوز از حد به چند صورت میشود یکی اینکه از حلال تجاوز به حرام برسد و مرتکب به خوردن و نوش اشیای حرام قرار گیرد که حرام بودن آن ظاهر است.

دوم اینکه اشیای حلال شده خداوندی را بدون دلیل شرعی، حرام پنداشته ترک کند. همان‌گونه که استعمال حرام، جرم و گناه است، تحریم حلال هم، مخالف با قانون الهی و گناه شدیدی است. [ابن کثیر، مظهری، روح المعانی] هم چنین این نیز اسراف است که بیش از حد ضرورت و گرسنگی بخورد؛ لذا فقها بیشتر از سیری شکم را ناجایز نوشته اند. [احکام القرآن و غیره] هم چنین این هم در حکم اسراف است که با وجود قدرت و اختیار، کمتر از مقدار نیاز بخورد که به سبب آن ضعیف شده قادر به ادای واجبات نباشد.

برای جلوگیری از این هر دو نوع اسراف، قرآن کریم در آیه 27 سوره اسرا فرموده است: «ان المبدرین كانوا إخوان الشیاطین» که بیجا خرج کنندگان برادران شیطان اند. و در آیه 67 فرقان نیز فرموده است: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا»: یعنی کسانی مورد پسند خدا هستند که در خرج کردن، اقتصاد و میانه روی داشته باشند نه از حد نیاز بیش صرف کنند و نه از آن کمتر.

اعتدال در خوردن و نوشیدن به نفع دین و دنیا است!

امیر المؤمنین عمر فاروق اعظم فرموده که: از کثرت خوردن و نوش پرهیز کنید زیرا که جسم را فاسد نموده و امراض تولید میکند و در عمل سستی می آورد بلکه در خوردن و نوش میانه روی را اختیار کنید که هم برای صحت جسم مفید است و هم از اسراف دور است؛ و فرمود: که خداوند عالم فربه را دوست نمی دارد (مراد اینکه از کثرت خوردن با اختیار خودش، فربه شود) و فرمود که انسان تا آن زمان هلاک نمی شود که خواهشات نفسانی خود را بر دین ترجیح ندهد. [روح عن ابی نعیم].

سلف صالحین این را در اسراف شمرده اند که انسان هر وقت به خوردن و نوش سرگرم باشد یا آن را بر کارهای مهم دیگر مقدم کند و از آن مفهوم گردد که مقصد حیات او تنها همین خوردن و نوش است و ایشان مقوله مشهوری دارند که «خوردن برای زیستن است نه زیستن برای خوردن» یعنی خوردن برای این است که زندگی برقرار باشد نه اینکه زندگی برای خوردن و نوشیدن است.

در حدیثی آنحضرت صلی الله علیه وسلم این را نیز جزو اسراف شمرده است که هر چه دل مردم بخواهد آن را بر آورده کند «ان من الأسراف أن تأکل لما اشتهیت» [ابن ماجه عن انس].

در سنن بیهقی منقول است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت عایشه صدیقه رضي الله عنها را دید که روزی دو بار غذا میخورد فرمود: ای عایشه! آیا تو می پسندی که تنها شغل تو خوردن باشد؟

و این حکم میانه روی که متعلق به خوردن و نوش در این آیه مذکور است تنها مختص به خوردن و نوش نیست؛ بلکه در لباس و نشست و برخاست میانه روی محبوب و پسندیده است. حضرت عبدالله بن عباس (رض) فرموده است که هر چه میخواهید بخورید و بنوشید و هر چه میخواهید بپوشید فقط دو امر را در نظر داشته باشید: یکی اینکه در آن اسراف یعنی بیش از حد نیاز نباشد دوم غرور و فخر نباشد.

احکام هشت گانه شرعی فقط در یک آیه:

خلاصه اینکه از کلمات «کلوا و اشربوا و لا تسرفوا»: هشت مسئله استنباط شده است: اول اینکه خوردن و نوشیدن بقدر ضرورت فرض است. دوم اینکه تا وقتی حرمت چیزی از دلیل شرعی ثابت نباشد، حلال است. سوم اینکه استعمال چیزهایی که الله و رسول منع فرموده اند، اسراف و ناجایز است. چهارم اینکه حرام پنداشتن چیزهایی که الله متعال حلال کرده، اسراف و گناه شدیدی است. پنجم اینکه خوردن بعد از سیری شکم ناجایز است. ششم اینکه آن قدر کم خوردن که مردم ضعیف شده، نتواند واجبات را ادا کند، ناجایز است. هفتم اینکه هر وقت به فکر خوردن و نوشیدن بودن هم اسراف است. هشتم اینکه هرگاه دل کسی چیزی بخواهد و آن را بطور حتمی حاصل کند، این هم اسراف است.

امام بیهقی در «شعب الایمان» به روایت ابوهریره نقل فرموده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده: معده، حوض بدن است و همه رگهای بدن از آن سیراب می گردند اگر معده سالم باشد همه رگها از آن، غذای سالم را گرفته به قسمت های مختلف بدن میرسانند و اگر معده، فاسد و ناسالم باشد، رگه ای بدن، غذای فاسد را به قسمتهای مختلف بدن انتقال می دهند. محدثین در الفاظ این روایات حدیث بحث کرده اند اما بر تأکیداتی که متعلق به کم خوردن و احتیاط آمده است، همه اتفاق نظر دارند. [روح]

شان نزل آیه 31 - 32:

479- مسلم از ابن عباس (رض) روایت کرده است: که این عمل مشرکانی را که در خانه کعبه برهنه ولوچ طواف می‌کردند، مردود اعلام می‌کند. به دلیل همین آیه و احادیثی که در معنی آن روایت شده است، سنت است که شخص نمازگزار در حال نماز به بهترین شکل و شمایل خویش حاضر شود زیرا نماز، مناجات با پروردگار متعال است بنابراین، به کار گرفتن زینت و استعمال خوشبویی در هنگام ادای نماز مستحب می‌باشد و چنانکه در احادیث پیامبر صلی الله علیه وسلم آمده است، لباس سفید از بهترین لباس‌هاست. جمهور فقها بر آنند که پوشیدن عورت، فرضی از فرایض نماز است.

لازم به تذکر است که مشرکان در دوران جاهلیت، چه زن و چه مرد، لوچ و عریان دور کعبه به طواف می‌پرداختند، زیرا معتقد بودند که با لباسهایی که در آن گناه انجام داده اند نباید با همان لباس طواف کرد، لذا لوچ و عریان طواف می‌کردند و هنگام طواف کف میزدند یعنی چک چک می‌کردند و صدای بخصوصی میکشیدند و میگفتند:

اليوم بيدوا كَلَّةً او بعضه فما بدا منه فلا احلَّه. بدین معنا که: امروز پاره ای از بدن من و یا تمام بدن من نمایان میشود، و آنچه که نمایان شود را برای دیگران حلال نمیدانم! این آیات در ردّ کسانی فرود آمده است که برهنه به طواف کعبه می‌پرداختند؛ و آنرا قربت و تقوی می‌پنداشتند و بعضی از اهل جاهلیت بیش از سد رمق چیزی نمی‌خوردند، و روغن و چربو و امثال آن را استعمال نمی‌کردند؛ و بعضی از شیر و گوشت بز پرهیز می‌کردند. به تمام آنها توضیح شد که هیچ يك از اینها خیر و تقوی نیست؛ خدا به شما جامه بخشیده که پوشاک و آرایش تن شما باشد، و در وقت عبادت وی بیشتر از سائر اوقات رعایت گردد، تابنده در بارگاه پروردگار خویش از نعمت وی بهره برداشته حاضر شود. آنچه را خدای متعال برای پوشیدن و نوشیدن و خوردن عنایت فرموده، از آن تمتع کنید؛ به شرطی که در آن اسراف نباشد.

همچنان امام مسلم از ابن عباس روایت میکند که: مردم عرب - جز حُمس [حُمس، جمع احمس، قریش و فرزندانشان، یعنی، آنانکه بر سر دینشان نیرومند و استوارند. حماسه؛ یعنی، شجاعت و دلیری] - با تن برهنه، بیت را طواف می‌کردند و زنان هم با تن برهنه، بیت را در شب طواف می‌کردند.

معمولاً گروه حُمس، هنگام مراسم حج از مزدلفه خارج نمی‌شدند، حال آن که سایر مردم در عرفات وقوف می‌کردند. بر این رسم گمراه کننده ماندند تا پیامبر صلی الله علیه وسلم برگزیده شد و خدا فرمود: «خذوا زینتکم عند کل مسجد...» که نداده‌اند، ندا در داد: «هان! نباید هیچکس با تن برهنه، خانه‌ی خدا را طواف کند و به دور کعبه بگردد.» هم چنین در مراسم حج از برخی خوردنی‌ها خودداری می‌کردند.

این زینت شامل مادی و معنوی است. مادی، چون: پوشیدن لباس مرتب و مناسب و پاک و تمیز و خوشبو معنوی این که: انسان هنگام رفتن به مسجد، با وقار و سنگین و کم سخن و هدفش عبادت باشد و با رفتار نیکو و نیت سالم وارد جمع شود. (بنقل از تفسیر فرقان).

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفَصِلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳۲)

بگو: چه کسی زینت الهی را که برای بندگانش آفریده، و روزیهای پاکیزه را حرام کرده است؟ بگو: آن (وسایل زینت و چیزهای پاک) در زندگانی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده اند

(اگر چه دیگران نیز با آنها مشارکت دارند ولی). در روز قیامت خالص (برای مؤمنان) خواهد بود اینچنین آیات (خود) را برای کسانی که می‌دانند. بیان می‌کنیم. (۳۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أُخْرَجَ»: بیرون آورده، آفریده و در اختیار مردم قرار داده است. «الطَّيِّبَاتِ»: پاکیزه‌ها. خالصة. به تمامی، ویژه، مخصوص. «الطَّيِّبَاتِ»: پاکیزه‌ها. خالصة. به تمامی، ویژه، مخصوص.

تفسیر:

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»: الله متعالی به پیامبر صلی الله علیه وسلم هدایت می‌فرماید که: ای محمد! برای مردم بگو چه کسی زینت الهی را که برای بندگانش بیرون آورده، حرام کرده است، و چه کسی پاکیزه‌های خوردنی و نوشیدنی را حرام نموده است؟

از فحوای آیه مبارکه در می‌یابیم که دین مقدس اسلام، با زهد نابجا و ریاضت نامشروع و رهبانیت، جداً مخالف است، در دین اسلام اصل در بهره‌گیری از زینت‌ها و طیبیات، مباح بودن است، مگر دلیلی خاص بر حرمت آنها باشد. استفاده‌ی مناسب از زینت و ترغیب مردم به آن، ارزشمند است. زیرا مفهوم «زینة الله» به الله متعال نسبت داده شده است. نباید فراموش کرد که: راه رسیدن به خدا، ترك امور حلال و طیب نیست، بلکه استفاده‌ی بجا و رعایت قسط و عدل است. و بصورت کل باید بعرض رسانید که دین اسلام، هماهنگ با فطرت و آیین اعتدال است، به نیازهای طبیعی جواب مثبت میدهد، آنچه را مفید است حلال می‌شمرد و از آنچه ضرر دارد از آن نهی میکند.

مفسر «تفسیر انوار القرآن» در تفسیر آیه مبارکه مینویسد: زینت: چیزی است که انسان خود را به آن می‌آراید، اعم از لباس یا غیر آن از اشیای مباح؛ همچون زیور آلات، جواهر و غیره. معنای: (برای بندگانش بیرون آورده) این است که: باری تعالی این زینت‌ها را برای‌شان رام و مسخر گردانیده؛ با آفریدن اصل آنها همچون آفرینش پنبه از زمین و ابریشم از کرم بنابراین، بر کسی که جامه فاخر و گران قیمت میپوشد، هیچ مانع و حرجی نیست، چنانچه در حد اسراف داخل نشود و آن پوشیدنی از چیزهایی نباشد که حق تعالی آنها را حرام کرده است. همچنان برکسیکه خود را به چیزی می‌آراید که آنرا تحت عنوان کلی «زینت» میتوان جای داد، هیچ حرجی نیست، در صورتیکه مانع شرعی در برابر آن وجود نداشته باشد و هرکس می‌پندارد که بهره‌گیری از زینت الهی با این مصادیقی که ذکر کردیم، مخالف با زهد و پرهیزگاری است، بدون شک در اشتباه است.

«و» نیز خداوند متعال حرام نکرده است «پاکیزه‌ها را از رزق» یعنی: خوردنی‌ها و نوشیدنی‌های پاک را پس بدان که ترك این پاکیزگی‌ها نیز از زهد نیست.

ترك خوردن گوشت و خوردنی‌های پاکیزه و لذیذ دیگر چون میوه‌ها، شیرینی‌ها و غیره نیز شامل این نهی الهی میباشد. بلی! آیه‌کریمه برای این آمده است تا برکسانیکه این پاکیزگی‌ها و زینت‌ها را بر خود یا بر دیگران تحریم میکنند، انکار نماید و این روش نادرست‌شان را مردود اعلام کند. از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت شده است که در حدیث شریف فرمودند: «دور از خودپسندی و تکبر و اسراف بخورید، بنوشید، صدقه کنید و بیپوشید زیرا حق تعالی دوست دارد تا اثر نعمتش را بر بنده‌اش ببیند».

«قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»: قبل از همه باید گفت که: در

بهربرداری از نعمت‌های دنیوی، مؤمن و کافر یکسانند، ولی کامیابی قیامت مخصوص مؤمنان است همانا سزاوارترین مردم به چنین نعمت‌هایی اعم از پوشیدنی، نوشیدنی و خوردنی مؤمنانند و کفار نیز از آن بهره می‌برند.

پس تمام اینها کمکی برای مؤمن و متاعی برای کافر در دنیا است ولی در آخرت همه اینها مخصوص مؤمنان خواهد بود. و هیچکس در آن شریک و سهیم نخواهد بود؛ چون خدا بهشت را بر کافر حرام کرده است.

«كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (32)»: و مانند چنین بیانی که در مسایل زینت، خوردن و نوشیدن و از این قبیل ارائه کردیم، احکام را به شما بیان میکنیم و تعالیم اسلام را آموزش می‌دهیم تا یک مسلمان در همه امور خود بر بصیرت و بینش باشد.

خوانندگان محترم!

این آیه مبارکه، زینت را برای انسان حلال می‌شمارد. قرآن، یکی از نعمت‌های خداوند را، زینت آسمان‌ها به ستارگان جهت تماشای تماشاگران میداند، «زَيْنَاتُهَا لِلنَّاطِرِينَ» (حجر، 16) اما باید علاقه‌ی به زینت، انسان را به هلاکت نکشد و بهره‌گیری از آن کنترل شده باشد، لذا قرآن، نشان‌دادن زینت زنان را جز برای شوهرانشان و محرم‌های آنان، حرام میداند. «لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ» (نور، 31).

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیه (33) در باره اصول محرّمات، بحث بعمل آمده است.

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۳۳)

بگو: همانا پروردگارم فواحش (بی‌حیائی‌ها) را حرام کرده است، آنچه آشکار باشد از آن، و آنچه پنهان باشد. و (حرام کرده است) گناه و تجاوز و سرکشی به ناحق را (در حق مردم)، و (حرام کرده است) این که چیزی را با الله شریک مقرر کنید که بر حقانیت آن هیچ دلیلی نازل نکرده است. و (حرام کرده است) این که چیزی را که (بطلان آنرا) نمیدانید، به الله نسبت دهید. (۳۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فواحش»: جمع «فاحشة»، (بی‌حیائی‌ها) گناهی که سخیف، شنیع، فاحش، و بینهایت قبیح باشد و بدی آن برای همه انسانها معلوم و آشکار باشد، مانند زنا و چون در جاهلیت انجام پنهانی آن را روا می‌داشتند، این آیه حرمت آن را تأکید مینماید. «اثم»: گناهی است که سقوط انسان را در پی داشته باشد و «بغی»: تجاوز به حق دیگران است.

تفسیر:

«قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ»: ای محمد! برای مردم بگو الله متعال پاکیزگی‌ها را حرام ننموده بلکه گناهان بد را حرام کرده است، گناهایی که بندگان به صورت مخفی یا آشکار انجام می‌دهند.

باید یادآور شد که: حکمت وضع تحریم‌های الهی، صرف در مسیر تربیت و رشد و تکامل انسان صورت گرفته است. در ضمن قابل تذکر است که: حلال‌ها در شرع اسلامی بسیار است، ولی حرام‌ها اندک و محدود که تفصیل آن در قرآن عظیم الشان و احادیث نبوی به بیان گرفته شده است.

«وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ»: و تمام گناهان کبیره و صغیره و تجاوز از حدود در همه چیز، یعنی هرگونه معاصی و تعدی و تجاوز به حقوق مردم را حرام کرده است.

«وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»: و شریک آوردن به الله بدون حجّت و دلیل و بر مبنای زور و بهتان را، البته روشن است که الله سبحانه و تعالی بر این امر که دیگری با او شریک گردانیده شود؛ هرگز حجت و برهانی نازل نمیکند پس این تعبیر، به منظور رد پندار مشرکانی به کار گرفته شده که ادعا کردند؛ به فرمان الله شرک آورده‌اند.

«وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (33)»:

و اینکه به الله متعال اقوالی نسبت داده شود که نگفته و احکامی که به آن امر نکرده است مانند دروغ در تحلیل و تحریم زیرا دین کامل و شریعت تمام و حجّت برپاست و بدعت در دین حرام است.

پایان زندگی هر قوم و ملتی:

مطالعه کنندگان محترم!

بعد از اینکه در آیات فوق الذکر موضوعاتی حلال و حرام و احوال شخص مکلف، خداوند مباح بودن زینتها و روزی پاکیزه‌ی بدون زیاده روی را توضیح و بیان فرمود، به تعقیب آن از اصول محرّمات زیان آور و تباه گر، یاد آوری بعمل آورد، اینک در آیه متبرکه ذیل؛ زمان پایان زندگانی هر قوم و ملتی و اینکه در این زندگی کمی و زیادی و پس و پیش جود ندارد، بحث بعمل می آورد.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (۳۴)

برای هر امتی زمانی [معین و اجلی محدود مقرر] است، هنگامی که اجلشان سرآید، نه ساعتی پس می مانند و نه ساعتی پیش می افتند. (۳۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَجَلٌ»: سر رسید، زمان، وقت معلوم. «يَسْتَأْخِرُونَ»: درنگ نمی کنند.

«لَا يَسْتَقْدِمُونَ»: جلو نمی افتند. «ساعة»: کمترین زمان ممکن.

تفسیر:

«وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»: برای هر انسان، هر نسل، هر امت و هر دولتی عمری محدود و وقتی معلوم است در البحر آمده است: این وعید عذاب برای مشرکین است که در صورت مخالفت با فرمان الله آن را خواهند چشید. (ابو سعود به این نکته اشاره کرده است. ۱۵۵/۲).

بناءً نباید انسان به دنیا و عناوین و مقام های دنیوی آن مغرور شود، در هستی، هیچ تحوّل، تصادفی و خارج از تدبیر و نظم دقیق و حساب شده‌ی الهی نیست. برامّت‌ها نیز قوانینی حاکم است. به یادداشته باشید، فرصت‌ها و امکاناتی که در دست ما در همین لحظه و فرصت قرار دارد، رفتنی است، پس کوشش بعمل آریم تا حدّ توان، صحیح‌ترین و سالم‌ترین استفاده را از آن بعمل آریم.

«فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (34)»: و هرگاه این عمر کامل شود انسان می میرد و آن نسل منقرض و آن امت فانی و آن دولت سقوط میکند. این حکمتی بالغ و قدرتی نافذ و قضایی است الزامی که آنها هیچگاه از آن به تأخیر میشوند و نه به جلو می افتند. طوری که در آیه 59 سوره کهف آمده است: «وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا (59)» (و مردم) آن آبادی‌ها را هنگامی که ظلم کردند، هلاکشان کردیم و برای نابود کردنشان (از پیش) زمانی را قرار دادیم).

مفسران در تفسیر آیه: «فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (34)»

مینویسد که: آنچه که در تفسیر این آیه راجح میباشد عبارت است از این که: منظور مهلت و اجل ملت‌های تکذیب کننده‌ی پیامبران است. طبری و ابن کثیر و ابو سعود آن را پذیرفته‌اند. و بر اساس نظریه‌ای دیگر هر انسانی عمری دارد که نه کم میشود و نه زیاد. قول اول أرجح است؛ چون میفرماید: «لِكُلِّ أُمَّةٍ» والله اعلم.

ذکر «ساعت» در این آیه مبارکه رمز اندکی و کم بودن زمان است؛ یعنی کمترین زمان به آنان مهلت داده نمیشود. و آنچه بر آنان مقدر گردیده است، هم در آن ساعت واقع می‌شود. مفسر تفسیر فرقان شیخ بها الدین حسینی مینویسد: یعنی اینکه آخرین دقایق حیات هر قوم و ملتی معلوم است و کم و زیاد ندارد. ملل جهان، همچون یک فرد، اجل معینی پشت سر دارند و روزی که مقرر است طومار حیاتشان برچیده میشود و ملت‌های دیگر جایگزین میگردند. البته، این اجل معلوم، برای اندیشمندان و اهل تحقیق پند و اندرزی بس بزرگ است.

بناءً از از تاریخ و سرگذشت پیشینیان باید درس گرفت. مز بدبختی و هلاکت مردم، عملکرد ظالمانه‌ی خودشان است. اگر ظالمان و ستمگران را در رفاه و آسایش دیدید، مأیوس نشوید، آنان هم مهلتی معینی دارند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (35 الی 39) موضوعاتی از قبیل: خطاب به ملل مختلف از زبان پیامبران، سرآجام دروغ گویی، جایگاه بی باوران در سرای آخرت، را مورد بحث قرار میدهد.

يَا بَنِي آدَمَ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾

ای فرزندان آدم! اگر برای شما پیغامبران از جنس خود شما به سویتان بیایند که آیات (و احکام مرا) بر شما بخوانند، [به آنان ایمان آورید و آیاتم را عمل کنید]؛ پس هرکس از الله بترسد و اعمال خود را اصلاح کند، پس بر آنها (در روز قیامت) هیچ ترسی نخواهد بود و نه آنها غمگین می‌شوند. (۳۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِنَّمَا»: اگر، چون. «يَقُصُّونَ»: میخوانند، بازگو میکنند، باز میگویند، نقل میکنند. «آيَاتِي»: دستورات و احکام من. «أَصْلَحَ»: به اصلاح گرایش پیدا کرد، اصلاح پیش گرفت.

تفسیر:

«يَا بَنِي آدَمَ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ»: از سنت‌های الهی، ارسال رسولان برای بیان وحی الهی است. طوریکه میفرماید: ای فرزندان آدم! هرگاه پیامبران خدا از جنس خود تان به سوی شما بیایند و دین الله متعال و احکام و شرایع را به شما بیان کنند پس از آنها پیروی کنید و به هدایت‌شان هدایت شوید، «فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (35)»: در این هیچ جای شکی نیست که: انسان، آزاد و دارای اختیار است و سرنوشتش در گرو گرایش و عمل خود اوست، بناءً هرکس از منهیات آنها دوری گزیند و به اوامرشان عمل کند نباید از تمام امور هولناکی که پیش روی‌شان قرار دارد و نه هم از اعمالی که در گذشته انجام داده و نه از اموالی که داشته در تشویش و نگرانی قرار داشته باشد.

فهم جمله «اتَّقَى وَأَصْلَحَ»: آیه مبارکه میرساند: زمانی انسان متقی، و اصلاح‌گر بحساب می‌آید که دارای فعالیت مثبت است، نه اینکه گوشه گیر. و باید متذکر شد که: تقوا و خود

سازی باید قبل از اصلاح دیگران باشد و اصلاح‌گران باید خود متقی باشند. و واضح است که: آرامش حقیقی و واقعی در سایه‌ی تقوا و اصلاح است.

«خَوْفٌ»: و ترس، مربوط به امور آینده و در مقابل امنیّت و آسایش است؛ اما «حزن» و اندوه، مربوط به گذشته و آنچه از دست رفته باشد و در مقابل سرور و شادمانی است. (التحقیق فی کلمات القرآن).

وَالَّذِينَ كَذَبُوا بآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾

و آنها که آیات ما را تکذیب کنند و از (قبول) آنها تکبر ورزند، این گروه اهل دوزخ اند و در آن همیشه‌اند. (٣٦)

وکسانی که آیات الله را تکذیب کند، آیاتی که او تعالی در کتابی که بر پیامبر خود نازل نموده قرار داده است و بنابر تکبر و برتری جوئی و سرکشی از قبول آن سرباز زند، مجازات آنها آتش دوزخ است که در آن برای همیشه خواهند بود چون تکذیب‌گری رد دین و مانع شدن از آن است و استکبار روی‌گردانی است و سزای تمام اینگونه اعمال آتش دوزخ است.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا إِنَّا مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

چه کسی ظالم‌تر از آن که بر الله دروغ می‌بندند یا آیات او را دروغ بشمارد؟ به‌آنها حصه‌شان از آنچه در کتاب (نامه اعمال‌شان) برآنان نوشته شده، خواهد رسید تا وقتی که چون نزد آنها فرستادگان ما بیایند که ارواح‌شان قبض کنند، گویند: کجاست آنچه غیر از الله عبادت می‌کردید؟ (تا شما را از سختی‌های مرگ و پس از آن نجات دهند؟ در جواب) میگویند: آنها از نظر ما گم شدند، و علیه خود گواهی دهند که آنها کافر بودند. (٣٧)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَظْلَمُ»: ظالمتر. «الکتاب»: آن چه در لوح محفوظ نوشته شده، کتاب به معنی اسم مفعول (مکتوب) است. «يَتَوَفَّوْنَهُمْ»: آنان را می‌میرانند، جان‌شان را میگیرند. «كُنْتُمْ تَدْعُونَ»: بندگی میکردید، دعوت می‌کردید، کمک میخواستید. «ضَلُّوا عَنَّا»: از ما نهان شده‌اند، ما را ترک کرده‌اند، از ما ناپدید شده‌اند.

تفسیر:

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ»: در دنیا هیچکس ظالم‌تر از کسیکه بر الله افتراء میکند یا آیاتش را تکذیب نماید؟ و از کار دین چیزی را مشروع گرداند که او بدان فرمان نداده است، (حلال و حرام کردن چیزی بدون دلیل) یا آنچه را که پیامبران علیهم السلام آورده‌اند، تکذیب نماید، نیست.

«أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ»: به سهم و نصیبی که برای آنها مقرر شده است در دنیا نایل می‌آیند.

«نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ»: شامل رزق و روزی، حیات و مرگ، سعادت و شقاوت در دنیا و جزای اعمال و عقوبات در روز قیامت می‌شود که در لوح محفوظ الهی ثبت شده است.

مجاهدگفته است: به خیر و شری که به‌آنها وعده داده شده است خواهند رسید.

«حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ»: تا فرشته‌ی مرگ برای قبض روحشان می‌آید.

انسان، با دیدن نشانه‌های مرگ، از خواب غفلت بیدار میشود و با مأموران قبض روح

گفتگو دارد، ولی چه سود؟

«قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»: چون فرشتگان، با نهایت شدت، روح آنها را قبض و به حال بد می برند؛ میگویند: کجا هستند خدایانی که به غیر از الله آنها را میپرستیدید؟ حالا آنها را بخوانید و از آنها استمداد بجوید که شما را از این عذاب و مصیبت نجات دهند! در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که اولین سؤاها در قیامت، سؤال از معبود است. «قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا»: آنگاه کافران اقرار کنند، وگویند: ما سخت در خطای فاحش افتاده بودیم که چیزی را معبود و مستعان خویش قرار داده بودیم که شایسته آن نبودند، و در این روز مصیبت، نشانی از آنها معلوم نیست! و مارا گم کردند پس نمیدانند که ما کجاییم. یا از نزد ما رفتند و ناپدید شدند و ما نمیدانیم که آنها کجایند و امید خیر و نفعی از آنها نداریم. حقیقت امر همین است که: غیر خدا، سرابی بیش نیست و مشرکان هنگام مرگ، به پوچی تمامی معبودها اقرار می کنند.

«وَوَشَّهَدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (37)»: به کفر و گمراهی خود اقرار و اعتراف و اقرار میکنند. و این اعتراف رابه طریق تأثر و اندوه به زبان می آورند و به ناامیدی و خسران اقرار میکنند. اولین قاضی در قیامت، همانا وجدان خودانسان است.

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَّمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا دَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أَخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ (38)

(خداوند به آنها) میفرماید: شما هم در میان گروه هایی از جن و انس که پیش از شما گذشته اند داخل دوزخ شوید، هرگاه گروهی داخل دوزخ شود هم مانند خود را لعنت میکند، تا اینکه همه در آن یکدیگر را بیابند، آنگاه پیروان به پیشینیان (زعمای) خود میگویند: پروردگارا! اینها ما را گمراه کردند، پس به آنان دو چند از عذاب آتش بده. الله میفرماید: برای هر یک عذاب دو چندان است لیکن شما نمی دانید. (38)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَعَنَتْ أُخْتَهَا»: هم کیشان خود را نفرین کرد. «ادارکوا فیها»: در آن جا به هم پیوستند، با هم جمع شدند، در آن جاگرد آمدند. «أخراهم»: پسینیان، دنباله روان، طاغوت. «اولاهم»: پیشینیان، پیشوایان نادرست. «ضعف»: چند برابر. «ذوقوا»: بچشید.

خواننده محترم!

بعد از اینکه اجل و زمان معین مرگ هر قوم و ملت و هر فرد و جماعتی، در آیه قبلی به بیان گرفته شد در این آیات از احوال انسان پس از مرگ، سرانجام تکذیب کنندگان و دروغ پردازان و خودبزرگ بینان، بحث بعمل می آورد.

«قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَّمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ»: خدای متعال خطاب به آن تکذیب کنندگان میگوید: همراه امت های پیش از خویش که کفر ورزیدند چه انسان باشند یا جن داخل دوزخ شوید.

«كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا»: و هر وقت گروهی جدیدی از کفار داخل آتش شوند به لعن امتی خواهند پرداخت که پیش از آنها داخل دوزخ شده اند، زیرا این ها زمانی که از آنها پیروی کردند گمراه شدند و آنانی که قبلاً داخل دوزخ شده اند بعدی ها را لعن می کنند. (کفار، یکباره وارد دوزخ نمی شوند، بلکه به ترتیب و نوبت.)

ملاحظه میداریم که: در بهشت، کینه، دشمنی و عداوت وجود ندارد و جنتیان سراسر صلح و صفا و صمیمیت زندگی بسر می‌برند، ولی در جهنم، ملاحظه میشود که: جهنمیان یکدیگر را لعن و نفرین می‌کنند. «لَعْنَتْ أُمَّتَهَا» چنانکه در آیه 25 سوره ی عنکبوت میخوانیم: «يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا» (بعضی از شما بعضی دیگر را انکار و برخی از شما برخی دیگر را لعنت خواهد کرد) ولایت‌ها، محبت‌ها و حمایت‌های غیر الهی، در قیامت به کینه و نفرین و دشمنی تبدیل می‌شود.

مفسر آلوسی فرموده است که: پیروان، پیشوایان را نفرین می‌کنند و میگویند: لعنت خدا بر شما باد! شما ما را به اینجا کشانیدید، پس نفرین خدا بر شما باد! (روح المعانی ۱۱۶/۸). باید یادآور شد که: از صحنه‌های تکان دهنده‌ی قیامت، گفتگوی دوزخیان با یکدیگر، بخصوص باسران و بزرگانی است که سبب جهنمی شدن آنان شده‌اند. به همین جهت آنجا دوستان بی‌تقوا نیز با هم دشمن میشوند. «الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (زخرف، 67). (دوستان (امروز)، در آن روز با یکدیگر دشمن‌اند، جز اهل تقوا). گاهی هم تقاضا می‌کنند که عاملان گمراهی خود را ببینند و پیامشان کنند. طوریکه در (آیه 29 سوره فصلت) میفرماید: «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ آضَلْنَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُم تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ 29» (وکسانیکه کفر ورزیدند گفتند: «پروردگار! آن جن و انسی که ما را گمراه کردند به ما نشان ده تا آنها را زیر قدم‌هایمان بگذاریم (و لگد مالشان کنیم) تا از پست‌ترین افراد باشند). ملاحظه می‌داریم که: کفار در قیامت خواهان شناسایی عاملان گمراهی خویش برای انتقام از آنان هستند.

همچنان گاهی اطاعت از بزرگان را عامل سقوط خویش می‌دانند. طوریکه در (آیه 67 سوره احزاب) میفرماید: «وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَ كُبْرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا 67» (و گویند: پروردگار! همانا ما سران و بزرگانمان را اطاعت کردیم، پس آنان ما را از راه به در بردند).

«ساده»: جمع «سید» به رؤسا و سران يك جامعه گفته میشود و «كبراء»: جمع «كبير» به بزرگان سنتی و ریش سفیدان اطلاق میشود. معمولاً این دو گروه نقش مهمی در آداب و رسوم و رفتار مردم دارند.

«حَتَّىٰ إِذَا إِدَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا»: و چون همه در دوزخ جمع شدند، «قَالَتْ أَخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا»: آخری‌ها در اشاره به اولی‌ها میگویند ای پروردگار ما این‌ها بودند که ما را از راه راست تو گمراه کرده و مانع هدایت ما شدند پس از تو می‌طلبیم تا به آنها دوچند عذاب دهی یا بیشتر. در قیامت، همه میکوشند تا گناه خود را به گردن دیگری اندازند یا برای خود شریک جرم پیدا کنند.

«فَأَتَاهُمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ»: خدای تعالی به آنها خبر میدهد که برای هر یک از آنها عذاب دو چند است، پس عذاب مضاعف را به آنها بچشان؛ چون آنها سبب کفر ما شدند. شبیه این آیه نیز در جای دیگری هم آمده است: «رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَ كُبْرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ»: خداوند میفرماید: برای هر یک از پیشوایان و پیروان عذاب مضاعف است، پیشوایان به سبب گمراهی خود و گمراه کردن دیگران، و پیروان به سبب کفر و تقلیدشان.

یعنی یکی مجازات برای جرائم خودشان و یک سزا و مجازات برای به جای گذاشتن میراث گمراهی و جرم و جنایت برای آیندگان خویش.

طوریکه در حدیثی مبارکه میخوانیم: «من ابتدع بدعة ضلالة لا يرضها الله و رسوله كان عليه من الإثم مثل آثام من عمل بها لا ينقص ذلك من أوزارهم شيئاً» (هر کس بدعت جدیدی که مورد پسند الله و پیامبرش نبود ایجاد کرد، او مسئول گناهان همه‌ی کسانی که به آن بدعت ایجاد کرده‌ی او عمل میکنند خواهد بود، بدون این که از گناهان عمل کنندگان چیزی کاسته شود. هکذا در حدیث دیگری آمده است: «لا تقتل نفس ظلماً إلا كان على ابن آدم الأول كفل من دمها لأنه أول من سن القتل» (هیچ نفسی نیست که به ناحق کشته شود، مگر آن که بخشی از گناه آن به نخستین فرزند آدم (که برادرش را کشته بود) میرسد. چراکه او نخستین کسی بود که باب قتل را باز کرده بود).

پس معلوم میشود که هر شخصی و یا گروهی که اندیشه‌ی نادرست و یا راه و روش و عمل نادرستی را پایه‌گذاری کند، تنها مسئول انحراف و اشتباه خودش نیست، بلکه بخشی از مسئولیت گناهان همه‌ی کسانی که تحت تأثیر آن اندیشه و عمل نادرست او قرار می‌گیرند نیز در حساب او نوشته می‌شود و تا زمانی که آثار و پیامدهای اشتباه و انحراف او ادامه داشته باشند، این امر ادامه خواهد داشت.

مفسر تفسیر کابلی مینویسد: از یک حساب، گناه گذشتگان آنها دو چند است، که خود گمراه شدند، و آیندگان را نیز از راه دور نمودند؛ و به یک حساب، گناه آیندگان دو چند میشود، که خود گمراه شدند، و احوال پیشینیان را دیده و شنیده عبرت نگرفتند؛ یا چون در عذاب دوزخیان بر وفق درجاتشان وقتاً فوقتاً می‌افزاید؛ لهذا، خداوند متعال فرمود: عذاب هر کدام مضاعف میشود.

«وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ (38)» ولی بعضی از آنها اندازه این مضاعف شدن عذاب را نمی‌دانند. **وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (39)**

و گروه مقدم به طایفه پسین جواب دهند که شما را بر ما هیچ فضلی نیست، لذا عذاب آتش را (مانند ما) بچشید به سبب آنچه می‌کردید. (39)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اولاهم»: پیشینیان، پیشوایان نادرست. «ضعف»: چند برابر. «ذوقوا»: بچشید.

تفسیر:

«وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ»: در قیامت رهبران گمراه، پیروان خویش را شریک خود در عذاب میدانند، طوریکه همین رهبران و پیشوایان خطاب به پیروان خود خواهند گفت: یعنی: پیش‌درآمدگان در دوزخ به کسانی که بعداً به آنان می‌پیوندند، یا پیشوایان به پیروان خود می‌گویند، شما بر ما هیچ فضیلت و برتری ندارید تا به سبب آن عذاب شما کم گردد، شما خود گمراه شده‌اید همانگونه که ما گمراه شده‌ایم، همه در استحقاق عذاب دردناک و گمراهی یکسانیم.

«فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (39)»: در مقابل جرم‌ها و گناهانی که مرتکب شدید عذاب جهنم را بچشید. و اگر شما عقل و خرد می‌داشتید که با آن فکر میکردید از ما در گمراهی پیروی نمی‌کردید.

این جمله را به خاطر فرونشاندن قهر و غضب بر زبان می‌آوردند؛ چون آنها برایشان درخواست عذاب مضاعف کرده بودند. (بعضی از مفسران گفته‌اند: فذوقوا العذاب گفته‌ی

خدا است خطاب به دوگروهی که آنها را توبیخ میکند. طبری این را پذیرفته است اما در البحر آمده است: ظاهر گفته‌ی پیشوایان است.

خوانندگان گرامی!

در آیات (40 الی 43) هشدار جدی به کافران بعمل آمده است؛ زیرا خداوند متعال در آیه‌های قبل، مجازات و سزای خود خواهان و مستکبران را که از ایمان به الله متعال، پیامبر و معاد امتناع می ورزند، آتش دوزخ قرار میدهد و این که: محال است داخل بهشت شوند، همانگونه که شتر از سوراخ سوزن نمیگذرد. معمولاً قرآن پس از هشدار به بی باوران کفر پیشه، به مؤمنان مخلص و مطیع، بشارت میدهد. در آیات ذیل موضوع اعطای مکافات به مؤمنان مورد بحث قرار داده میشود.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾

کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و از قبول کردن آنها تکبر ورزیدند، درهای آسمان [برای نزول رحمت] بر آنان گشوده نخواهد شد، و در بهشت هم وارد نمی شوند مگر آنکه شتر در سوراخ سوزن در آید!! [پس هم چنانکه ورود شتر به سوراخ سوزن محال است، ورود آنان هم به بهشت محال است؛] این گونه گنهکاران را مجازات می دهیم. (۴۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تُفْتَحُ»: گشوده می شود، باز میگردد. «أَبْوَابُ»: جمع باب، درها. «لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ»: درهای آسمانی بر رویشان باز نمی گردد، کردار نیکو و دعاهایشان، مردود است. روانهایشان به سوی عالم بالا پرواز نمیکند، در قعر دوزخ می افتند و اسیر آن جای بد میشود؛ اما روانهای اهل ایمان، به سوی عالم لاهوت و جهان معنی پر میزند و در سرای نیک بختی و کوی نیک نامی، می آرامد. «يَلِجُ»: داخل میشود، فرو میرود، میگذرد. «الجمال»: شتر. «سم الخياط»: سوراخ سوزن. «سم»: هر سوراخ تنگی، ماده‌ی مسموم کننده را، سم میگویند؛ چون در سوراخ های ریز بدن نفوذ میکند، مثلاً: باد گرم، سموم نام دارد چون در بدن نفوذ میکند و کشنده است. (حجر آیه 27)، (واقعه آیه 42)، (طور آیه 27) [راغب]

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا»: سنت الهی، محروم کردن مجرمان از رحمت خویش در قیامت است، طوری که در آیه مبارکه میفرماید: آنانی که قرآن عظیم الشان و سنت پیامبر صلی الله علیه وسلم را با تمام احکام، اصول و فروعی که دارند و پیامبر صلی الله علیه وسلم به خاطر تبلیغ آن فرستاده شده‌اند را تکذیب کردند و تکبر نموده و آنها را نپذیرفتند، و به مقتضای احکام آن عمل نکردند، «لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ»: دروازه‌های آسمان بر روی‌شان آنگاه که ارواحشان قبض شود باز نمی‌گردد و هیچ عمل خوبی و دعایی به سوی آنها بالا نخواهد رفت، چون سعی و تلاش شان بد بوده و از نهادی خبیث برخوردار بودند، طوری که میفرماید: «إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ 10 غافر». (تنها سخن و عقیده‌ی پاک به سوی او بالا می رود).

حضرت ابن عباس (رض) فرموده است که: هیچ عمل صالح و دعایی از آنها به آسمان بلند نمی شود. و بر اساس نظریه‌ای دیگر، وقتی روحشان گرفته شد، دروازه‌های آسمان به روی ارواح آنان گشوده نمی‌شود.

همچنان عالم کبیر جهان اسلام عبد الملک بن جریج میفرماید: «نه در های آسمان به روی ارواحشان گشوده می شود و نه به روی اعمالشان».

حدیث پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز این نظر را تایید میکند آنجا که میفرماید: زمانی که بنده ی کافر از دنیا ناامید شد و زمان مرگش فرا رسید، فرشته ی مرگ در کنار سرش می نشیند و میگوید: ای روح ناپاک! به سوی کین و غضب خدا بیرون شو، و از آن بوی بدتر از بوی مردار خارج می گردد، و از کنار هر دسته از فرشتگان که میگذرد میگویند: این روح ناپاک چیست؟ تابه آسمان دنیا میرسد؟ در آنجا نیز به زشتی از آن استقبال می شود و دروازه های به روی آن باز نمی شود. (اخراج حدیث از امام احمد و کامل آن را در این کثیر ۱۸/۲ بخوانید).

به یاد داشته باشید که: تکذیب و دروغ پنداشتن آیات الهی و نپذیرفتن معارف دین، سبب مسدود شدن تمام دروازه های رحمت و ورود به بهشت است.

«وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ»: و دخول آن ها به بهشت محال خواهد بود، چنانچه داخل شدن شتر با آن ضخامتی که دارد در سوراخ تنگ سوزن محال است. این تمثیل برای محال بودن رفتن کفار به بهشت است. همان گونه که عبور شتر از سوراخ سوزن محال است، ورود آنها نیز به جنت محال است.

این عذاب کیفر مجرمانی است که به الله متعال کافر شده و پیامبرش را تکذیب کردند. هدف در این آیه مبارکه همانا بیان محال بودن ورود کفار به بهشت است، معنای شتر و عبور شتر از سوراخ سوزن، مناسبتر است. هکذا در انجیل لوقا نیز آمده است: «ورود شتر به سوراخ سوزن، آسان تر از ورود سرمایه داران و دولت مردان به ملکوت اعلی است». (انجیل لوقا، باب 18، آیه 24).

مفسر تفسیر کابلی می نویسد: در تفسیر آیه مبارکه: به صورت تعلیق بالمحال میباید. در محاورات هر زبان چنین امثله موجود است که اگر بخواهند محال بودن امری را اظهار کنند، آن را بر امر محال دیگر معلق می گردانند؛ یعنی همچنان که شتر با این همه جسامت و کلانی، در سوراخ تنگ و کوچک سوزن در آمده نمی تواند؛ در آمدن این مکذبان و مستکبران در بهشت محال است؛ زیرا، خداوند متعال خبر داده که آنها جاودان در دوزخ می باشند، و این سزا در علم الهی برای آنها مقرر شده؛ پس در علم و اخبار الله متعال چه سان خلاف به عمل می آید؟!.

«وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ (40)»: این عذاب مجازات مجرمانی است که به الله متعال کافر شده و پیامبرش را تکذیب کردند.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

برای آنها (مجرمان) فرشهای از آتش دوزخ است، و از بالای شان هم پوششها (لحاف ها از آتش دوزخ) و ما این چنین ظالمان را سزا می دهیم. (۴۱)

تفسیر:

«لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ»: برای کفار فرشهایی از آتش در زیر پای شان.

«مهاد»: از «مهد»، به معنای بستر است. تعبیر به «مهاد» برای دوزخیان، نوعی تمسخر و استهزای آنان است، یعنی آرامگاه شان دوزخ است. (تفسیر فی ظلال القرآن)

«وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ»: «غَوَاشٍ» جمع «غاشیة»، به معنای پوشش یا لحافهاست است و به

خیمه نیز گفته میشود. یعنی از بالایشان آتش‌هایی است که آنان را همانند لحاف می پوشانند. حاصل سخن این که: بسترها و بالاپوش‌هایشان از آتش جهنم است.

باید گفت که: دوزخ، سراسر وجود کفار را از همه طرف فرا میگیرد. «لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ... غَوَاشٍ»: چنانکه در آیات دیگر نیز میخوانیم: «وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ» (عنکبوت، 54): «لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلٌّ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلٌّ» (زمر، 16) و «يَوْمَ يَعْنَسُهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ» (عنکبوت، 55).

«وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (41)» باچنین عذابی حق تعالی تمام کسانیرا مجازات می دهد که بر خویشتن یا بر دیگران ظلم کنند، ظلم بر خویشتن از طریق کفر و ظلم بر دیگران از طریق گمراه ساختن دیگران و تجاوز بر آنها.

منظور از گروه اخیر مشرکان‌اند.

قابل تذکر است که الله سبحان و تعالی از جماعت عنود و اعراض کننده، در آیهی 37 این سوره به عنوان کافر، در آیه 40 به عنوان مجرم و در این آیه مبارکه به عنوان ظالم یاد کرده است، زیرا آنکه آیات الهی را تکذیب کند، شایسته همهی این القاب است. چنانکه در

آیه 254 سورهی بقره میخوانیم: «وَ الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ»
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٢﴾

و کسانیکه ایمان آوردند و [به اندازه طاقت خود] کارهای شایسته انجام دادند، اهل بهشت‌اند و در آن جاودانه‌اند، [چرا که] ما هیچکس را جز به اندازه طاقتش تکلیف نمی کنیم. (۴۲)

تفسیر:

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»: وکسانیکه به الله و پیامبرش ایمان آورده و فرمان الله را انجام داده و او را اطاعت کرده‌اند.

«لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»: هیچکس را جز به قدر توانش مکلف نمی کنیم، به هیچکس تکلیفی نمی کنیم که از انجام دادنش ناتوان باشد. بلکه به میزان توانایی تکلیف می کنیم. در دین مقدس اسلام، تکلیف، طاقت فرسا وجود ندارد «وُسْعَهَا» چنانکه در جای دیگر میخوانیم: «وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (حج، 78) و «يُرِيدُ اللهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ» (بقره، 185).

«أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (42)»: برای چنین اشخاصی بهشت‌هایی است که برای ابد در آن قرار دارند چون ایمان آورده و عمل صالح انجام داده‌اند.

مراعات آسانی در احکام شرع: اما چیزی که برای آنها شرط شده است این است که ایمان بیاورند و اعمال نیک انجام دهند. ضمناً از کرم و رحمت خویش فرمود: «لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» یعنی خداوند بر دوش هیچ بنده ای چنان کار سنگینی نمی گذارد که از حد توانش بالاتر باشد. هدف اینکه کارهای نیک که شرط دخول جنت قرار داده شده‌اند، چنان مشکل و سنگین نیستند که انسان نتواند از عهده انجام آنها بر نیاید؛ بلکه خداوند احکام شرعی را در هر شعبه ای نرم و آسان گذاشته است. در هر حکمی بیماری، ضعیفی، سفر و ضروریات دیگر را در نظر داشته به سهولت قابل شده است.

و در تفسیر «بحر محیط» آمده است که: وقتی به انسان دستور به انجام اعمال صالح داده شد، احتمال داشت که این حکم بدان جهت سنگین محسوس گردد که انجام تمام اعمال صالحه در هر جا و هر حال از توان انسان خارج است؛ بنابر این شبهه را بدین الفاظ بر طرف

نمود که ما تمام احوال و ادوار زندگی بشر را بررسی نموده مناسب به هر حال و هر مکان و زمان او احکام صادر می نماییم تا انجام آنها برای او دشوار نگردد.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكَمُ الْجَنَّةُ أَوْرَثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

و (در جنت) هرگونه کینه ای را از سینه هایشان (مؤمنان) دور می کنیم، (تا در صفا و صمیمیت با هم زندگی کنند) در حالیکه نهرها در زیر (قصرهای) شان جاری است و گویند: سپاس پروردگاری راست که ما را به این راه هدایت کرد و اگر ما را هدایت نمی کرد، هرگز راه خویش را نمی یافتیم. البته پیغمبران پروردگار ما به حق آمدند. و ایشان را ندا داده شود که این همان جنتی است که آنرا به پاداش کارهایی که می کردید، به میراث برده اید. (۴۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَزَعْنَا»: در می آوریم، زدودیم. «غَلٌّ»: به معنای نفوذ مخفیانه است، به کینه و حسدی که مرموزانه در جان انسان نفوذ میکند نیز غل میگویند. «أَوْرَثْتُمُوهَا»: آن را به ارث یافته اید، آن را به ارث برده اید.

تفسیر:

در آیات قبل خواندیم که: دوزخیان در دوزخ همدیگر را لعن و نفرین میکنند، و در این آیه مبارکه میفرماید که: بهشتیان هیچگونه کینه ای از یکدیگر در دل ندارند و میان آنها صلح، صفا و محبت بر پا است، بادر نظر داشت اینکه در بهشت تفاوت درجات وجود دارد، ولی هیچ یک از جنتیان نسبت به یک دیگر هیچگونه کینه و کدورت و حسد نمیورزد. طوری که در آیه مبارکه آمده است: «وَوَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ»:

ما قلب های مؤمنان را در بهشت پاک و مصفی و پاک ساخته و تمام حسادت ها و کینه های را که در دنیا داشته اند بیرون می افکنیم تا قلب های شان پاک گردد و نفس های شان با صفا شود و هر نوع کدورتی که به دل تعلق داشته باشد از بین برود. تا در بین آنان فقط محبت و مهربانی متداول و برقرار گردد.

رنجشهای اهل جنت با همدیگر، از قلوب آنها إخراج می گردد !

یعنی هر کسیکه در دنیا نسبت به برادر مسلمانش کینه ای در دل داشته باشد، کینه اش را از ریشه بر خواهند کند و دلهاشان پاک و صفا از کینه خواهد بود و جز دوستی و مهربانی چیز دیگری را نسبت به همدیگر نخواهند شناخت.

در حدیث آمده است: «در حالی وارد بهشت میشوند که نسبت به یکدیگر کینه در دل ندارند». (إخراج از ابی حاتم). صیغهی ماضی بیانگر تحقق وثبات است.

همچنان در حدیث شریف به روایت ابوسعید خدری (رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «آنگاه که مؤمنان از آتش دوزخ نجات می یابند، بر سر پلی که میان بهشت و دوزخ است متوقف ساخته میشوند، سپس در مظالمی که میان شان در دنیا بوده است از یک دیگر شان قصاص گرفته میشود تا آن که چون پاک و مصفا گشتند، به آنان اجازه ورود به بهشت داده میشود. سوگند به ذاتی که جانم درید اوست، آنان منزل و مأوی خویش در بهشت را بهتر از مسکنی که در دنیا داشته اند، می شناسند». باید گفت: زندگی که در آن کینه و حسد نباشد، زندگی بهشتی است.

«تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ» و از جمله نعمت‌ها یکی هم این است که در بهشت از زیر پای آنها جوی‌ها در حالی جاری است که در منزلتی امن و در شادمانی چشم و دل بسر میبرند. وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ و میگویند: سپاس و ستایش خدایی را شایسته است که به ما توفیق به دست آوردن این نعمت‌ها را عطا کرد و اگر هدایت و توفیق او نبود، ما به این سعادت نایل نمی‌آمدیم.

هدایت، درجات مختلفی دارد که درجه نهایی، بلند آن دخول جنت است: امام راغب اصفهانی در تشریح لفظ «هدایت» نکته بسیار جالب و مفیدی را بیان فرموده است، که لفظ هدایت بسیار عام است و درجات مختلفی دارد، و حقیقت این است که هدایت عبارت است از یافتن راه و رفتن به سوی الله متعال. لذا همانگونه که درجات تقرب إلى الله چقدر مختلف و غیر متناهی است درجات هدایت نیز بی نهایت متفاوت میباشند که درجه ادنای آن نجات از کفر و شرک و رسیدن به ایمان است که در اثر آن راه انسان از راه اشتباه، برگشته به سوی خدا قرار گیرد. سپس طی نمودن فاصله‌هایی که بین بنده و خدا وجود دارند، هدایت نام دارد. لذا هیچ انسانی حتی انبیا و رسل علیهم السلام هیچ وقت از طلب هدایت مستغنی نبوده اند؛ بنابر این رسول الله همچنانکه تا آخرین لحظات حیات به امت «اهدنا الصراط المستقیم»: را تعلیم داد خود او نیز به خواندن این دعا اهتمام می‌ورزید؛ زیرا درجات تقرب الی الله نهایی ندارند تا اینکه رسیدن به جنت نیز در این آیه به لفظ هدایت تعبیر گردیده است که این آخرین مقام هدایت است.

«لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»: به خدا قسم! پیامبران آنچه را درباره‌ی خدای عز و جل به ما گفتند، درست بود.

انبیا، وسیله‌ی هدایتند و هدایتشان همراه با حق است. خودشان، حرفشان، عملشان، شیوه‌ها و وعده‌هایشان همه حق است.

«وَوُودُوا أَنْ تُلَكُمُ الْجَنَّةَ أَوْ رَتَّبُوا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ(43)»: و از جمله نعمت‌های بیشتر یکی هم این است که ملائکه آنها را به سوی امن و ایمان ندا نموده و به آنها گفتند: در این بهشت‌ها به سبب ایمان و عمل صالحی که انجام داده‌اید جاودانه خواهید بود، پس به رحمت خدای مهربان‌ترین مهربانان داخل بهشت شوید و با عمل عمل‌کنندگان در منازل آن فرود آئید.

مفسیر قرطبی گفته است: یعنی در مقابل عملتان مستحق آن شدید، و بر مبنای رحمت و فضل خدا در آن جای گرفتید.

در حدیث شریف آمده است: «راستی و درستی پیشه کنید و با اعمال شایسته به الله تقرب جوئید ولی بدانید که هرگز کسی با عملش وارد بهشت نمی‌شود. اصحاب گفتند: حتی شما یا رسول الله؟ آن حضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند: حتی من؛ مگر اینکه الله عزوجل مرا به رحمت خویش درپوشاند». پس اگر فضل خدای سبحان بر شخص عمل‌کننده نباشد و او را بر عمل توانایی نبخشد، او هرگز موفق به انجام عمل شایسته نمی‌شود.

همچنین روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «بهشتیان چنین مورد خطاب قرار میگیرند: صحیح و تندرست باشید؛ و هرگز مریض نشوید، شادمان و نیکو حال و در ناز و نعمت باشید؛ و هرگز در رنج و سختی و آزار قرار نگیرید، جوان شوید؛ و هرگز پیر و فرتوت نگردید، جاودان باشید؛ و هرگز نمیرید».

شان نزول:

حضرت علی (رض) در بیان سبب نزول آیه کریمه فرموده است: «به خدا که این آیه درباره ما اهل بدر نازل گردید». «تفسیر انوار القرآن»

خوانندگان محترم!

بعد از بیان پاداش نیک خوب کرداران و سزای بد بدکاران در آیه های قبل بعمل آمد، اینک در آیات متبرکه (44 الی 47) مناظره و گفتگوی میان بهشتیان، دوزخیان و اعرافیان، بعد از اینکه هریک از فرقه ها در مقام و جایگاه خود، قرار گرفتند-به تصویر میکشند که چگونه باوجود فاصله‌ی زیادمکانی، یکدیگر را صدا میزنند و به بسیار آسانی همدیگر را میبینند تا دوزخیان برای نعمت از دست رفته‌ی خود، بیشتر اندوهگین و حسرتمند شوند. کلمه «نادی» در آیه مبارکه برای فاصله‌ی دور و در معنای مضارع و آینده آمده است.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾

و جنتیان دوزخیان را ندا می دهند که ما آنچه را پروردگار ما به ما وعده داده بود، راست یافتیم، پس آیا شما هم آنچه را که پروردگارتان به شما وعده داده بود راست یافتید؟ گویند: بلی! پس آواز دهنده در میان آنها آواز میدهد که لعنت الله بر ظالمان باد. (۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نادی»: صدا زد، ندا داد. «حَقًّا»: درست، حقی. اذن. صدا زد، آواز در داد. مؤذن: آواز دهنده، ندا دهنده، بانگ کننده.

تفسیر:

«وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ»: بعد از اینکه جنتیان داخل جنت و دوزخیان داخل دوزخ شوند و به حال خویش مسرور بوده، برای تفریح و نکایت، یعنی برای مضطرب ساختن و بی آرام ساختن، و وارد کردن جراحت، مؤمنان خطاب به دوزخیان میگویند ما آنچه را خدای تعالی به ما بر زبان پیامبران خویش وعده نموده و بیان داشته بود که ما به نعمت ماندگار و کرامت بزرگ خواهد رسانید دریافتیم، آیا شما نیز آنچه خدای تعالی شما را بر عذاب و ذلت تهدید نموده بود دریافتید؟ دوزخیان در جواب میگویند بلی حقیقتاً آن دریافتیم. واضح است که جز «نعم» (بلی) چه جواب داده میتوانند؟!

مفسر زمحشری فرموده است: به منظور تمسخر به اهل دوزخ و به عنوان افزودن اندوه آنان و برای کسب خبر چنان گفته اند. (تفسیر کشاف ۱۰۶/۲).

مفسر ابن کثیر میفرماید: «رسول الله صلی الله علیه وسلم کشتگان مشرکان در بدر را که به چاهی افکنده شدند، نیز با این ندای کوبنده مورد خطاب قرار دادند: ای ابا جهل بن هشام! ای عتبه بن ربیعہ! ای شیبه بن ربیعہ...! آیا آنچه را که پروردگارتان به شما وعده کرده بود، راست یافتید؟ زیرا من آنچه را که پروردگارم به من وعده کرده بود، راست یافتم». در این اثنا عمر (رض) گفت: یا رسول الله! شما گروهی را مورد خطاب قرار می‌دهید که اکنون گنبدیده‌اند؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «سوگند به خدایی که جانم در ید اوست، شما به آنچه من میگویم، نسبت به آنها شنواتر نیستید ولی آنان نمیتوانند جواب دهند».

قابل تذکر است که: از فحوای جمله «و نادى أصحاب الجنة أصحاب النار...» آیه مبارکه بر می آید که: در قیامت، بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو میکنند. بهشت و جهنم به گونه‌ای است که بهشتیان پس از استقرار، میتوانند از دوزخیان خبر بگیرند. هکذا در قیامت مؤمنان و کافران، وعده‌های الهی را حق و عملی می‌یابند.

«فَأَذِّنْ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (44)»: و آنگاه که هریک از دو گروه اهل نعمت به نعمت و اهل نعمت به نعمت اعتراف کنند منادی در بین آن دو گروه ندا میدهد (به قولی: این آوازدهنده از فرشتگان گماشته بر دوزخ است) که لعنت الله در حق هر ظالم و ستمگاری که به الله متعال کفر ورزیده و پیامبرانش را تکذیب نموده تحقق یافته است. این ندا به منظور ازدیاد حسرت و عام شدن ندامت و پشیمانی بیشتر اهل دوزخ صورت می‌گیرد.

شیخ الہند محمودحسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی می‌نویسد: در این آیات، متبرکه ذکر آن مخاطبات و مکالمات است که اهل بهشت و دوزخ با همدگر یا آنها با اصحاب اعراف می‌نمایند. از گفتگوی اول و ثانی که اصحاب الجنة با اصحاب النار بعمل می‌آورند، واضح میشود که این مذاکرات بعد از إدخال بهشت و دوزخ به عمل می‌آید، بنابر مقتضای نظم کلام، باید پذیرفت که گفتگوی اصحاب اعراف نیز بعد از آن است، به‌رحال، اهل بهشت چون به جنت می‌رسند.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾

همانها که (مردم را) از راه الله (توحید) باز میدارند و (با القای شبهات) میخواهند آنرا کج و مُعَوَج نشان دهند و آنها از روز آخرت هم منکر بودند. (۴۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَصُدُّونَ»: دشمن اگر بتواند، آشکارا می‌جنگد و راه حق را می‌بندد، و با طرح و نقشه‌هایش راه حق را کج جلوه داده و آن را منحرف می‌کند. «يَبْغُونَهَا عِوَجًا»: آن را کج و ناراست می‌طلبند.

تفسیر:

آنان که در دنیا مانع پیروی مردم از دین الله تعالی میشدند، یعنی آنانی که سر راه مردم قرار می‌گیرند و مردم را از راه مستقیم بازمی‌گردانند و در راستی و درستی آن راه، عیب و موانع وارد می‌کردند؛ و تلاش میکنند راه آنها کج و غیر از راه مستقیم باشد، یا می‌پندارند راه هدایت خطا و اشتباه است و این امر بر آنها پوشیده شده که خودشان بر هدایت و غیرشان بر گمراهی‌اند و در عین حال به روز برانگیخته شدن بعد از مرگ و حشر و نشر کفر می‌ورزند، آنها منکر کتاب و تکذیب کننده پیامبران و به الله متعال کافر اند.

در این هیچ جای شکی نیست که: راه الله، راه توحید، تسلیم، ایمان، هجرت و جهاد است. ظالمان، با ایجاد شبهه و وسوسه، با تبلیغ و تضعیف، با ایجاد بدعت‌ها و خرافات و نیز مقابله با رهبران حق و یأس‌آفرینی‌ها و کارشکنی‌های دیگر، می‌خواهند راه الله را ببندند یا در آن تغییر و انحراف به وجود آورند.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

و در میان آن دو (بهشتیان و دوزخیان) حجابی قرار دارد. و بر «اعراف» مردمانی هستند که هر یک (از اهل جنت و اهل دوزخ) را از سیمای آنان می‌شناسند، و اهل جنت را ندا

می دهند که سلام بر شما باد، در حالیکه هنوز خودشان وارد جنت نشده‌اند، اما امید (داخل شدن) آن را دارند. (۴۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حِجَابٌ»: حجاب: پنهان کردن و مانع شدن از دخول. حجاب، به معنی پرده سترو مانع نیز آمده است، آن حجاب و حایل به «اعراف» مشهور است که نه، بهشت است و نه، به دوزخ تعلق دارد. مردمان آن جا بهشتیان و دوزخیان را از هم باز می شناسند. مراد از «حجاب» در این آیه مبارکه، شاید همان دیواری باشد که در (آیه 13 سوره ی حدید) میخوانیم که میان بهشتیان و دوزخیان دیواری زده میشود که سمت بیرونی آن، عذاب و قسمت درونی اش رحمت است. «فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ» (13): (پس میان آنان دیواری زده میشود، با دری که درونش، (بهشت) رحمت و از جانب بیرونش (جهنم) عذاب است.)

«أعراف»: جمع «عرف»، به معنای مکان بلند است. در قرآن تنها در همین آیه مبارکه از اعراف و اهل آن سخن به میان آمده و این سوره نیز به خاطر همین آیه «اعراف» نام گرفته است.

«رَجَالٌ»: مردانی که نیکبها و بدیهایشان یکسان است، اهل اعراف اند. (تفسیر فرقان)

«سیماهم»: علامت و هیئت، چهره‌ی سفید و نورانی فردوسیان، یا چهره‌ی تیره و سیاه دوزخیان. «لَمْ يَدْخُلُوها»: اعرافیان هنوز داخلی فردوس نشده اند. «وهم يطمعون»: آنان طمع دارند، دل میبندند، آنان امیدوارند. «لَمْ يَدْخُلُوها»: اعرافیان هنوز داخلی فردوس نشده اند. «وَهُمْ يَطْمَعُونَ»: آنان طمع دارند، دل می بندند، آنان امیدوارند.

تفسیر:

«وَو بَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كَلًّا بِسِيمَاهُمْ»: در میان این دو گروه مانعی و حجابی خواهد بود که بر بلندی های (اعراف) آن کسان دیگری خواهند بود که تمام بهشتیان و دوزخیان را از روی چهره و سیمای آنها می شناسند؛ و ندا خواهند کرد به اهل بهشت که: "سلام بر شما باد" این گروه هنوز وارد بهشت نشده اند اما امید و انتظار آن را دارند.»

یعنی اعرافیان کسانی هستند که نه جنبه‌ی مثبت زندگیشان آن قدر خوب و سنگین است که وارد بهشت شوند و نه جنبه‌ی منفی زندگیشان آنقدر بد و ضعیف است که در جهنم انداخته شوند. بنابر این در مرز میان بهشت و جهنم قرار خواهند گرفت. تفسیر مودودی.

«يَعْرِفُونَ كَلًّا بِسِيمَاهُمْ»: اعمال و خصلت های دنیوی، سیمای انسان را به گونه‌ای می کند که در قیامت دیگران با نگاه او را می شناسند.

قتاده گفته است: دوزخیان را از روی روسیاهی می شناسند و بهشتیان را از روی سیمای سفید و روشن. (طبری ۴۶۳/۱۲).

«وَنَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»: وقتی اهل اعراف ساکنان بهشت را دیدند، صدا بر میدارند که درود الله بر شما باد! یعنی به آنها میگویند: «سلام علیکم».

خداوند متعال فرموده است: «لَمْ يَدْخُلُوها وَهُمْ يَطْمَعُونَ(46)» أصحاب اعراف هنوز وارد جنت نشده‌اند ولی به ورود در آن طمع داشته و چنین امیدی را در سر می‌پروراند زیرا فضل و رحمت الهی بر اهل جنت را می‌بینند و می‌نگرند که رحمت خداوند متعال بر خشم وی غلبه کرده است.

روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه السلام در حدیث شریف فرمودند: «بعد از اینکه رب العالمین از قضاوت و حکم میان بندگان فارغ میشود، به أصحاب اعراف میگوید: شما آزاد کردگان منید پس در هر جایی از بهشت که می خواهید، بهره ببرید و بخرامید.»

أصحاب أعراف:

علماء در باره أصحاب اعراف بر چند وجه اختلاف نظر دارند: بعضی بر آنند که أصحاب اعراف، شهداء‌اند. برخی از مفسران بدین باور اند که: آنان، فضلا و صلحای مؤمنان‌اند که فارغ از مَشغَله و اَنفَسای خود در اعراف به مطالعه احوال مردم مصروف میباشند، البته که این قول از مجاهد است. بعضی بر آنند که أصحاب اعراف، فرشتگانی‌اند که بر آن دیوار گماشته شده‌اند و مؤمنان و کافران را قبل از ورودشان به بهشت و دوزخ از هم جدا می‌کنند. بعضی بر آنند که آنان مردمی‌اند که ثواب‌ها و گناهانشان برابر است و اعمال نیکشان کمتر از آن است که بتوانند به وسیله آن وارد بهشت گردند، سپس به فضل و رحمت الهی وارد بهشت میشوند و آخرین کسانی که به بهشت وارد می‌شوند، ایشان‌اند. که البته این قول از ابن عباس و ابن مسعود (رض) و عده دیگری از سلف است و ابن کثیر نیز این قول را ترجیح داده و از دیگر اقوال قوی‌تر می‌باشد.

همچنان در تفسیر المیسر، درة التفاسیر، صفوه الاتفاسیر در باره أصحاب اعراف می‌نویسند: «این اعرافیان، هر چند وارد بهشت نشده‌اند؛ اما امیدوارند که به بهشت بروند.» سوره‌ی حدید آیه 13، در بیان اعراف میگوید: میان دو گروه بهشتی و دوزخی دیواری زده شده که دری دارد. از درون سو به طرف مؤمنان، رحمت و از بیرون سوی آن، برای بی باوران عذاب و درد است. (حدید آیه 13)، در آن روز دو چهره‌ی متفاوت وجود دارد که از هم ممتازند. (عبس آیات 38 الی 42). ظاهراً خوبی و بدی اعرافیان مساوی است و در آن جا می‌مانند، تا اینکه فرمان الهی می‌رسد.

مفسر تفسیر کابلی محمود حسن دیوبندی در مورد اعراف می‌نویسد: مقامی را که بر فراز دیوار وسطی واقع است، «اعراف» گویند. در باره «اصحاب اعراف» که کیستند، قرطبی دوازده قول را نقل کرده؛ نزد ما راجح آن قول است که از صحابه جلیل، چون حضرت حدیفه، ابن عباس و ابن مسعود (رض) و اکثر سلف و خلف، منقول میباشند؛ یعنی: بعد از سنجش اعمال هر که حسناتش سنگین باشد، جنتی و هر که سیئاتش غالب باشد، دوزخی است و آنانکه حسناتشان با سیئات مساویست، اهل اعراف‌اند.

از روایات بر می‌آید که اصحاب اعراف عاقبت به جنت میروند، بر علاوه، ظاهر است که چون عصاة مؤمنان که سیئاتشان بر حسنات غالب باشد، آخر از دوزخ برآمده به جنت میروند؛ اصحاب اعراف که حسنات و سیئاتشان برابر است، باید پیش‌تر از آنان به جنت روند! گویا، اصحاب اعراف را باید نوع ضعیفی از اصحاب الیمین پنداشت چنانکه «سابقین مقرَّبین» فی الحقیقت نوعی از اصحاب الیمین می‌باشند، که به طفیل عزم و اراده خویش، از عامه اصحاب الیمین پیش رفته‌اند؛ در مقابل آن، اصحاب اعراف نوعی عقب مانده‌اند که نسبت به کثافت اعمال [بد] خویش از عامه اصحاب الیمین چیزی عقب افتاده‌اند. اینها، چون در وسط بهشتیان و دوزخیان‌اند مردم هر دو طبقه را از علایم مخصوص آن می‌شناسند.

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

و هنگامی که چشمانشان (اصحاب اعراف) به سوی دوزخیان گردانیده شود، گویند: ای پروردگار ما! ما را همراهی مردمان ظالم (در دوزخ) قرار مده. (۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ»: چشمان اعرافیان به طرف دوزخیان متوجه می گردند، به دوزخیان التفات میکنند. «تلقاء»: جهت، طرف، سمت و سو.

تفسیر:

«وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (47)»: و چون چشمان اصحاب اعراف به سوی دوزخیان گردانیده شود، و عذاب و ذلت و خواری ماندگارشان را ملاحظه کنند به استغاثه پروردگار خود می پردازند و از او تعالی میخواهند تا آنها را در زمره ظالمان و ستمگرانی که با شرک بر خویشتن ظلم نموده اند قرار ندهد بلکه آن ها را نجات دهد.

مفسیر تفسیر روح المعانی می نویسد: اصحاب اعراف، در دعایشان نمیگویند: «ما را اهل آتش قرار مده، بلکه میگویند: ما را همنشین ظالمان مگردان. گویا مجالست با ظالم، بدتر از آتش دوزخ است».

از جمله: «صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ»: آیه مبارکه فهمیده میشود که: اعرافیان به اهل بهشت نگاه میکنند و آنان را میشناسند و سلام میکنند؛ اما به اهل دوزخ نگاه نمیکند، بلکه چشمشان ناخوابه به آنان می افتد.

مفسران در معرفی اعرافیان در تفاسیر خویش نگاشته اند: اعرافیان اشخاصی هستند که حسنات و گناهانشان برابر است، پس نه بهشتی میباشند و نه دوزخی، و بر بلندای دیوارها محبوس میشوند تا زمانی که الله متعال درباره ای آنان حکم میکند. آنها وقتی به بهشتیان نگاه میکنند، سلام می کنند، و وقتی به دوزخیان مینگرند میگویند: بارالها! ما را از زمره ی ظالمان قرار مده و ما را قرین آنها مساز! از الله متعال درخواست میکنند آنها را قرین اهل دوزخ قرار ندهد. به کار بردن لفظ (صرف) نشان میدهد که آنها بیشتر به بهشتیان نظر دارند. و نگاه کردنشون به دوزخیان به اراده ی خودشان نیست، بلکه وادار میشوند؛ یعنی وقتی وادار شوند که نظر برگردانند و عذاب اهل دوزخ را ببینند، از الله التماس میکنند که آنان را بادوزخیان قرین قرار ندهد. (البحر المحیط ۴/۳۰۳).

مفسر تفسیر کابلی در مورد اعرافیان مینویسد: چون در میان بهشت و دوزخ اند، در میان خوف و رجا می باشند. چون به يك سو می نگرند، امید می کنند، و چون نگاهشان به سوی دیگر می افتد، از خدا می ترسند و پناه می جویند که در زمره دوزخیان داخل نشوند!

مفسر مودوی مینویسد: «و هنگامی که چشمانشان به سوی دوزخیان برگردانده میشود میگویند: (ای رب ما! ما را با گروه ستمکاران همراه نکن.) آنگاه اعرافیان چند نفر از کسانی بزرگ جهنم را از نشانه ها و سیمای شان خواهند شناخت و آنان را ندا درخواهند داد که: دیدید که امروز نه آدم ها و گروه شما توانست سودی به شما برساند و نه امکانات و قدرت که آنها را بزرگ و توانمند می پنداشتید.

آیا اینان همان افرادی نیستند که درباره ی آنان سوگند یاد میکردید و میگفتید که خدا چیزی از رحمت خود را بهره ی آنان نخواهد کرد؟ امروز به همانان گفته شد که وارد بهشت شوید

در حالی که نه ترس خواهید داشت و نه غم و اندوهی. "دوزخیان بهشتیان را آواز خواهند داد که اندکی آب و یا از آن چه خدا روزیتان کرده است بر ما هم فروریزید. آنان پاسخ خواهند داد که خدا این هر دو چیز را بر منکران حقی که دینشان را بازیچه و مایه‌ی سرگرمی و تفریح قرار داده بودند و زندگی دنیا فریبشان داده بود حرام کرده است. خدا میفرماید، امروز نیز ما آنانرا همانگونه به فراموشی خواهیم سپرد که ملاقات این روز را فراموش کرده بودند و آیات ما را انکار می کردند.»

از این گفت و گوی اعرافیان با بهشتیان و جهنمیان تا حدی می توان حدس زد که توانایی های انسان ها در جهان آخرت چقدر افزایش خواهند یافت. در آنجاشعاع دید و بینایی به قدری گسترده خواهد بود که بهشتیان، اعرافیان و جهنمیان هرگاه خواسته باشند می توانند یک دیگر را ببینند. صداها و شنوایی ها نیز به قدری نیرومند خواهند بود که این کسان جهان های متفاوت به آسانی خواهند توانست با یکدیگر گفت و گو کنند. این گفته ها و گفته های مشابه دیگر که در باب جهان آخرت در قرآن وجود دارند، برای ایجاد این تصور کافی ست که قوانین حاکم بر زندگی در آنجا با قوانین حاکم بر زندگی فعلی جهان ما به طور کامل متفاوت خواهند بود، گرچه شخصیت و هویت ما همان خواهد بود که در این جاست. کسانی که اندیشه شان به قدری پاییند حدود این عالم مادی است که تصویری غیر از تصور زندگی فعلی و گستره های محدود آن در آن نمی گنجد، با شگفتی و حیرت به این گفته های قرآن و حدیث خواهند نگرست و چه بسا با ریشخند، سبک مغزی خویش را به اثبات برسانند. اما واقعیت این است که امکانات زندگی به سان اندیشه و مغز تنگ آنان تنگ و محدود نیست.

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه (48 الی 49) در باره مناظره و گفتگو میان اعرافیان و دوزخیان، از رهبران گنهگار که اعرافیان آنها را مینگرند و از روی سیمای آلوده به گناهشان، آنان می شناسند و مورد نکوهش و ملامت قرار شان می دهند بحث ادامه می یابد. طوریکه میفرماید:

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رَجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾

و اصحاب اعراف مردانی (از دوزخیان را) که از سیمایشان آنها را می شناسند صدا میزنند و میگویند دیدید که گردآوری شما (از مال و ثروت و زن و فرزند) و تکبرهای شما به حالتان فایده ای نبخشید. (۴۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«رَجَالًا»: مردانی از دوزخیان. «ما اغنی عنکم»: به حالتان سودی نداشت، شما را از آتش دوزخ رستگار نکرد. «مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ»: چه سودی به حالتان داشت؟ چه سودی برایتان نداشت. «جَمْعُكُمْ»: گردآوری مال و ثروت و سپاه و فراوانی جمعیت شما. جمعیت تعداد افراد. «مَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ»: به آنچه که فخر میکردید، به خدایان باطلی که آنها را بزرگ می شمردید، چیزی که به آن تکبر و افتخار میکردید، آن گردن کشی و نافرمانی که می کردید. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رَجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ»: اصحاب اعراف خطاب به مردانی

از اهل دوزخ که آنها را بانسانه‌های واضح‌شان باز شناختند درحالی‌که در دنیا نیز آنها را میشناختند می‌گویند: «قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ (48)»: اموالی و ثروت راکه شما جمع کرده بودید کجا شد؟ نه این اموال و نه اتحادی که در مبارزه با پیامبران علیهم السلام تشکیل نموده بودید، و نه اعراض شما از دین الله و استکباری که در دنیا کردید نفعی به شما نبخشید. سرانجام به این روزگار بد و این عذاب ابد در افتادید. باید گفت که: مال، ثروت، قدرت، دوستان و طرفداران، عامل نجات نیستند. «ما أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ»: طوری‌که خود انسان نیز در قیامت به این حقیقت اعتراف می‌کند. «ما أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَّةٌ» (حاقه: 28).

پس، روشن است که معیار و مقیاس امتیاز و برتری در جهان آخرت، نسبت به عملکرد در دنیا متفاوت خواهد بود.

مال و ثروت، نیرو و جمعیت و نام و شهرت، اساس عزت و خوشبختی و رستگاری نیست؛ بلکه اساس و معیار، همان ایمان و باور درست و کردار نیکو و پسندیده خواهد بود. قطعاً جایگاه سرمداران کفر و گمراهی و خودخواهان و مال اندوزان دنیا پرست، دوزخ و پاداش مؤمنان و مستضعفان تاریخ، تقوا کنندگان، دین دوست، خاکساران پیشگاه حق و خدمتکاران بندگان الهی، بالاترین مراتب فردوس است و لا غیر.

أَهْوَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۴۹).

[سپس با توجه دادن دوزخیان به سوی اهل ایمان می‌گویند: آیا اینان کسانی نبودند که در دنیا قسم می‌خوردید که الله آنان (کفار را) را به رحمتی نمیرساند؟] پس به مؤمنان می‌گویند: به جنت در آید که نه ترسی بر شماست و نه اندوه‌گین می‌شوید. (۴۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أقستمتم»: قسم می‌خوردید. «لاینال»: نمی‌رساند، لاینال برحمة: رحمت را شامل نمی‌گرداند. «ادخلوا الجنة...»: این عبارت می‌تواند فرموده خدا خطاب به اصحاب اعراف یا سائر مؤمنان باشد؛ و یا گفته اصحاب اعراف خطاب به مؤمنان بشمار آید. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن».

تفسیر:

«أَهْوَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ»: اهل اعراف برای کفار در دوزخ گفتند: به سوی این مستضعفانی که به محمد صلی الله علیه و سلم ایمان آورده‌اند ببینید که چگونه وارد بهشت شده‌اند. اکنون بگوئید که ایمان و قسم‌تان که در دنیا یاد می‌نمودید که رحمت الله متعال هرگز به آنها نمیرسد و فضل الله آنها را در نمی‌یابد کجا شد؟ استفهام برای سرزنش و تمسخر و توبیخ آنان است.

«ادخلوا الجنة لا خوف عليكم ولا انتم تحزنون (49)»: حالا به سوی این‌ها بنگرید درحالی‌که به آنها گفته شده عجله کنید وارد بهشت شوید درحالی‌که از آنچه در انتظار شماست هرگز بیم ندارید و از آنچه در دنیا از دست داده‌اید هرگز دچار غم و اندوه نخواهید شد. در بهشت، حزن و اندوه نیست (این عبارت می‌تواند فرموده الله متعال خطاب به اصحاب اعراف یا سائر مؤمنان باشد؛ و یا گفته اصحاب اعراف خطاب به مؤمنان بشمار آید).

مفسر آلوسی در این بابت می نویسد: این بخش از آیه گفته‌ی اعرافیان است که به بهشتیان میگویند: بدون ترس و باک و آندوه و شادمانی و در نهایت اِکرام و احترام در بهشت ماندگار باشید. (روح المعانی ۱۲۶/۸).

قابل یادآوری است که: در دنیا کافران مغرور، مؤمنان را تحقیر می‌کنند و میگویند که رحمت خدا شامل اینان نمیشود. غافل از آنکه ایمان و اعمال صالح، آنان را مشمول رحمت الهی قرار میدهد و خطاب «ادخلوا الجنة» را دریافت می‌کنند.

در ضمن قابل یادآوری است که: دریافت رحمت الهی، ایمان و عمل صالح لازم دارد، نه مال و مقام، و مناصب زودگذر دنیوی. علاوه بر آنکه رحمت خدا به دست مستکبران نیست تا میان هر کس که بخواهند تقسیم کنند. «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ» (زخرف 32)

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (50 الی 51) در باره گفتگوی دوزخیان و بهشتیان بعد از استقرار هر یک از آنها در منزلگاه خود خبر می‌دهد و داد و فغان و التماس آنها را بازگو میکند که در حالت شدت گرسنگی و تشنگی ابراز می‌دارند؛ بحث بعمل آورده است.

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهَا عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾

و دوزخیان جنتیان را آواز می‌دهند که جرعه‌ای از آب [خوشگوار] یا از چیزی که الله به شما روزی داده است، بر ما بریزید. (جنتیان در جواب) گویند: یقیناً الله آب و نعمت‌های بهشتی را بر کافران حرام کرده است. (۵۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَفِضُوا عَلَيْنَا»: بر ما فرو ریزید.

تفسیر:

«و نادى أصحاب النار أصحاب الجنة أن أفيضوا علينا من الماء أو مما رزقكم الله»: در روز قیامت اهل دوزخ از اهل بهشت خواستند تا آنها را نیز در برخی از نعمت‌های خویش مانند آب سرد و طعام پاکیزه و سایه‌ها شریک سازند.

به آنها ندا می‌دهند که با کمی آب به داد و کمک ما برسید، تا شاید شدت حرارت آتش و تشنگی را کم کند، یا از نوشیدنی‌هایی که الله متعال به شما عطا کرده است، چیزی به ما بدهید؛ چرا که در حقیقت تشنگی ما را از پا در آورده است.

در آیه مبارکه ملاحظه می‌داریم که: اولین درخواست دوزخیان، آب است، در ضمن قابل یادآوری است که: آنان که در دنیا توشه‌ای برای آخرت ندارند، در قیامت دست‌گدایی و نیازشان پیش همه دراز است. (الله تعالی ما را از آن نگاه دارد آمین).

و تعبیر (أَفِضُوا: بر ما بریزید)، دلیل بر آن است که بهشت بر فراز دوزخ قرار دارد، یکی از نام‌های قیامت، «يَوْمَ التَّنَادِ» (غافر، 32) است. یعنی روزی که نداها بلند و استمداد و فریاد در کار است و بهشتیان و دوزخیان همدیگر را صدا می‌زنند.

«قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهَا عَلَى الْكَافِرِينَ (50)»: اهل بهشت در جواب خطاب به آنها گفتند خدای تعالی شما را از چنین چیزی منع کرده و به سبب کفرتان این نعمت‌ها را بر شما حرام نموده است و شما هیچ حقی در آب و طعام و سایه و نعمت ندارید حق شما عذاب و لعنت است.

جنتیان میگویند: همانا خدا نوشیدنی و خوردنی بهشت را از کافران منع کرده این

عباس (رض) گفته است: انسان برادر و پدر خود را میخواند و میگوید: سوختم! کمی آب بر من بریزید. به آنها گفته می شود: جوابشان را بدهید، میگویند: خدا آن را بر کافران حرام کرده است. (طبری ۴۷۳/۱۲).

باید یادآور شد که از فحوای جمله «حَرَمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ»: آیه مبارکه بر می آید که: نعمت های آخرت، مخصوص مؤمنان است. در ضمن قابل یادآوری است که: خداوند متعال و بهشتیان بخیل نیستند، ولی مجازات کافرانی که در دنیا مؤمنان فقیر را اذیت می کردند، همانا تحریم نعمت ها در قیامت است.

آنگاه خدا کافران را این گونه توصیف می نماید:

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

کسانیکه دین خود را به بازی و لهو گرفتند و زندگی دنیا آنها را فریب داد پس امروز آنان را فراموش میکنیم، چنانکه آنها ملاقات این روز را (در دنیا) فراموش کرده بودند و آیات ما را انکار می کردند. (۵۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لهو»: به معنای غفلت انسان از کارهای اساسی است و «لعب» آن است که انسان هدفی خیالی و غیر واقعی داشته باشد. «غَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»: زندگانی دنیا فریبشان داد. «ننساهم»: آنان را از یاد می بریم، آنان را در آتش دوزخ وامی گذاریم. «لقاء»: دیدار، ملاقات. «يجحدون»: انکار می کنند.

تفسیر:

«الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَ لَعِبًا»: آنانیکه دین خود را به بازی و مسخره گرفتند و زندگانی دنیا فریبشان داد لذا آخرت را فراموش کرده و به بقای طولانی در دنیا فریفته شدند. بناءً باید گفت که: مسخره کردن دین، مغرور شدن به دنیا، فراموشی آخرت و انکار آیات الهی، همه از نشانه های کافران است.

«دِينَهُمْ لَهْوًا»: کفار، احکام دین را که جدی است آنرا به بازی می گیرند. و در عوض دنیا که بازیچه ای بیش نیست آنرا جدی گرفتند.

«وَ غَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»: یعنی به دنیا و زینت و زیور آن مغرور شدند، «فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا»: پس در این روز ما آنها را در عذاب ترک میکنیم همانگونه که آنها راه درست را ترک کردند و امروز را به خاطر نداشتند و به آن اهمیتی ندادند.

یعنی کسانیکه دین را بازیچه و سرگرمی می گرفتند و زندگی دنیا، آنرا فریفت، امروز، ما آنان را به فراموشی می سپاریم، همان طور که آنان، دیدار این روز را از یاد بردند و آیات ما را انکار کردند.

از فحوای جمله: «نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا»: آیه مبارکه بر می آید که: فراموش کردن خداوند متعال در دنیا، سبب فراموش شدن انسان در قیامت می شود. طوریکه در (آیه 152 سورة بقره) آمده است: «فَادْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ»، یاد الله را مایهی یاد او از انسان می داند.

مفسر آلوسی در باره میفرماید: این کلام به منزلهی تمثیل است؛ یعنی آنها را در آتش رها و فراموش می کنیم. همچنان که آنها ملاقات چنین روز عظیمی را فراموش کردند که نباید آن فراموش گردد. (تفسیر روح المعانی ۱۲۷/۸).

و ابن کثیر گفته است: یعنی با آنان بسان فراموش گشته عمل می کنیم، وگرنه چیزی از علم

الله خارج نیست و چیزی را فراموش نمی کند. (مختصر ابن کثیر ۲/۲۴).
 «وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (51)»: و به سبب کفری که به آیات الهی انجام داده و انکار و تکذیبی که نسبت به پیامبر خدا کرده‌اند به عذاب ماندگار در دوزخ می رسند.
 بنابراین این، خصلت‌هایی که سبب هلاکت شان گردید، عبارت بود از: حُب دنیا، فراموش کردن آخرت و دروغ انگاشتن آیات الهی. انکار مستمر آیات الهی، موجب محرومیت از بهشت و مواهب آن است.

قابل یادآوری است که این دو آیه، یکی از صحنه های تکان دهنده‌ی دوزخیان است که خداوند از پستی و زار و زبونی آنان خبر می دهد که آنان باتمام درماندگی و افتادگی از مؤمنان بهشتی التماس و تقاضا میکنند تا دستشان را بگیرند و به فریادشان برسند؛ اما جواب سخت و دردآور می شنوند و کسی یارشان نیست و می گویند: چون دین خدا را به بازیچه گرفته و در غفلت به سر برده‌اید، نعمت بهشتی برایتان حرام است. خدا هم در جواب آنان میفرماید: آنان روز قیامت را از یاد برده بودند، ما نیز امروز آنان را فراموش و در همان تنگنا و سختی رهایشان میکنیم تا مجازات و سزای کردار بد خود را بچشند.

خوانندگان گرامی!

پس از معرفی اهل جنت و دوزخ و اعراف و گفتگو و مناظره میان این سه گروه و این که شخص مکلف باید به فرجام نیک خود بیندیشد و با حزم و احتیاط و دوراندیشی، پیش برود، در آیات متبرکه (52 الی 53) درباره فضیلت قرآن و منفعت و حجیت مطلق آن برای همه‌ی مردم سخن می گوید و معذرت بی پایه‌ی آنان را باطل می‌شمرد و به حسرت و پشیمانی دروغگویان و تکذیب کنندگان در قیامت اشاره میکند که: آرزوی دوباره زنده شدن و بازگشتن به دنیا را در سر دارند تا این بار، کردار خود را سر و سامان دهند و به سعادت همیشگی برسند. این کتاب الهی، بسیار محکم و استوار و روشن بیان می دارد که: فرصت عذرخواهی پایان یافته است. خردمندان، از آن درس گرفته و رستگار شده اند. اما جاهلان از نیاکانشان پیروی می کنند. [زخرف/۲۳]؛ ولی هرگاه کنار دوزخ قرار گیرند، برای عمر تلف شده و بار سنگین گناه تأسف می خورند. (سوره انعام آیات 27 و 28).

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿۵۲﴾

و البته به آنها کتابی [عظیم و با ارزش] آوردیم که مضمون آن را به تفصیل و از روی علم بیان کردیم، (کتابی) که مایه هدایت و رحمت برای جمعیتی است که ایمان می‌آورند. (۵۲)
 پروردگار با عظمت ما به وسیله‌ی کتاب، اتمام حجت کرد و انسان را از مغرور شدن به دنیا و فراموشی آخرت و انکار آیات، جای هیچگونه عذری را برای‌شان باقی نگذاشته است طوری که میفرماید: «وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ»: ما به این کفار کتابی آوردیم و نازل کردیم که در آن هر خیر، صداقت و حقی هست چنانچه دلیلی واضح و برهانی صادق و حجتی قاطع نیز میباشد. این کتاب مردم را به سوی هر فضیلت رهنمون میشود و از هر پستی باز می دارد، و آنها را به سوی هدایت رهنمایی و از هر فرومایگی برحذر می‌دارد. یعنی در آن با کمال تفصیل گفته شده است که حقیقت چیست و کدام روش زندگی در دنیا برای انسان درست است و اصول بنیادین روش زندگی درست چیست؟ وانگهی این گفته ها و تفصیلات از روی حدس و گمان نیستند، بلکه براساس علم قطعی خالص استواراند.
 آوردن کتاب هدایت و رحمت، کار خداوند است که آن را بخش بخش و به تدریج نازل کرده است.

«هُدًى وَ رَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ(52)»: قبل از همه باید بگویم که؛ هدایت با قرآن، از بزرگترین رحمت و لطف‌های خداوند به مؤمنان است. این کتاب رحمتی است هدایتگر و نعمتی است بازدارنده و برای کسی که از آن پیروی کند مایه عصمت است و مؤمنان را نجات میدهد و کسانی را که به او عمل میکنند به رستگاری میرساند.

یعنی اولاً که مطالب و آموزه‌های این کتاب به قدری روشن و قابل فهم اند که اگر کسی آنها را مورد توجه و تدبیر قرار دهد، راه راست و درست به طور کامل برای او آشکار خواهد شد. و علاوه بر آن کسانی که به این کتاب باور و ایمان دارند، در زندگی آنان نیز به صورت زنده و عملی این حقیقت را نیز میتوان مشاهده کرد که این کتاب انسان را چقدر درست راهنمایی میکند و چه رحمت بزرگی است که به محض پذیرش آن دگرگونی گسترده‌ای در اندیشه، اخلاق و کردار انسان آغاز میشود. این اشاره ایست به آثار و دگرگونی‌های شگفت‌انگیزی که در اثر ایمان آوردن به این کتاب در زندگی یاران پیامبر پدید می‌آید.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شَفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ(۵۳)

آیا [منکران قرآن برای باور کردن آن] جز در انتظار تأویل آنند (در انتظار انجام و نتیجه آن کتاب اند)؟ روزی که نتیجه و انجام آن بیاید ظاهر شود (آنانی که نتیجه را پیش از آن (در دنیا) فراموش کرده بودند، می‌گویند: همانا پیغمبران پروردگار ما (دین) حق را آورده بودند (و لیکن ما سخنانان آنها را نپذیرفتیم) پس آیا شفاعت کنندگانی هست که ما را شفاعت کنند (و برای ما واسطه شوند)؟ و یا پس گردانیده شویم (به دنیا) باز عمل کنیم غیر آنچه میکردیم (این آرزوی‌شان فایده ندارد) زیرا خود را زیانمند کردند، و گم شد از آنها آنچه (در دنیا) افترا می‌کردند. (۵۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَأْوِيلَهُ»: سرانجام و عاقبت آن. مراد عقاب و عذابی است که وعده داده میشود. «یوم یأتي تائویله»: روزی تأویل فرجامش فرا میرسد، روز قیامت. «نردُّ»: به سوی دنیا - بازگرداننده می‌شویم.

تفسیر:

«هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ»: خداوند متعال در قرآن، منکران را توبیخ میکند که تا تحقق تهدیدهای او را نبینند، ایمان نخواهند آورد **طوری‌که میفرماید: آیا آنان جز در انتظار تأویل آنند؟** یعنی: آیا این کافران تکذیبگر جز عذابی را که در قرآن به آنان وعده داده شده است، انتظار نمی‌کشند، عذابی که سرانجام، کارشان بدان منتهی خواهد شد. قتادة گفته است: تأویل یعنی عاقبت آن. ربیع در تفسیر خویش می‌فرماید: «پیوسته از تأویل قرآن مسائلی نو به‌میان می‌آید تا آن که روز حساب فرارسد و در آن روز است که تأویل آن به اتمام میرسد». «**روزی که تأویل آن فرارسد**» که همانا روز قیامت است.

مراد از تأویل در این آیه مبارکه، به قرینه‌ی جملات بعد، تحقق تهدیدها و وعده‌های الهی در مورد مجازات و پاداش در قیامت است.

مفسر مودودی می‌در تفسیر آیه مبارکه: «هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ»: می‌نویسد: به عبارت دیگر این مطلب را اینگونه باید فهمید که کسانی که تفاوت روش درست و نادرست به روشنی برایشان گفته میشود، اما آنان نمی‌پذیرند و باز کسانی با عمل به راه و روش

درست به آنان نشان میدهند که راست روی چه تأثیر و پیامدهای بی شمار مثبتی نسبت به غلطی بر زندگی آنان به جای گذارده است، اما باز هم آنان پند و اندرز نمی گیرند، پس این بی اعتنایی و برخوردشان بدین معنا است که تنها در صورت رو شدن با مجازات غلطی، نادرست بودن راه و روش خویش را خواهند فهمید. کسی که به توصیه های پزشک عمل میکند، نه به شفا یافتن مریضان همسان خود در اثر عمل توصیه های طبیب توجهی میکند، تنها در صورت خوابیدن بر بستر مرگ خواهد پذیرفت که روشی که تاکنون در زندگی در پیش گرفته بوده به راستی برای وی مهلک بوده است.

«يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ»: «روزی که تأویل آن فرارسد» که همانا روز قیامت است. باید گفت که: قیامت، روز آگاهی و بیداری است، ناله‌ها، فریادها و اعتراف‌ها و آرزوها در قیامت، به جایی نمی رسد. پس باید در دنیا هشدارهای قرآن را جدی بگیریم. «يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ»: خسارت بزرگ، همانا فراموش کردن قرآن و قیامت است، طوری که میفرماید: کسانی که آنرا پیش از آن فراموش کرده بودند یعنی: کسانی که قرآن را قبل از آن که مصداق وعده‌های آن فرارسد و فرجام مورد بحث در آن، تحقق یابد، ترک کرده بودند؛ و در دنیا به آن عمل نکرده بودند میگویند: «قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»: «میگویند: بی‌شک پیامبران پروردگار ما حق و حقیقت را آورده بودند» و درستی و صداقت آنها برای ما محقق شد اما به آنها ایمان نیاوردیم و از آنها پیروی نکردیم. بدین‌گونه، در جایی به این حقیقت اقرار و اعتراف میکنند که این اعتراف در آنجا هیچ سودی به حالشان ندارد.

مفسر امام طبری (رح) فرموده است: بدبخت‌ها وقتی با مجازات روبرو میشوند، قسم میخورند که پیامبران رسالت را به درستی و کامل ابلاغ کردند و آنها را نصیحت نمودند، اما وقتی آنها را تصدیق می کنند که بر ایشان سودی ندارد، و سروصدای فراوانشان آنها را از قهر و غضب خدا نجات نمی دهد. (طبری ۴۸۰/۱۲).

«فَهَلْ لَنَا مِنْ شَفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا»: آیا امروز برای ما شفيعی پیدا میشود که ما را از این عذاب نجات بدهد؟ این جمله به معنای تمناست. یعنی: ای کاش برای ما شفاعتگرانی می بود «تا برای ما شفاعت کنند»: در نزد پروردگار ما تا ما را از عذاب دوزخ معاف گرداند. «أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ»: یا آیا میشود ما به دنیا برگردیم تا به عمل صالح و نیک غیر از گناهان و اعمال زشتی که مرتکب شدیم، پردازیم.

از فحوی جمله «أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ»: آیه مبارکه برمی آید که: کافران، دین و آخرت را جدی نمی گیرند، در لحظاتی که در روز قیامت، متوجهی خطاء و اشتباهات خود می شوند، آرزوی برگشت به دنیا را می کنند، ولی این آرزوهای شان، بیهوده است. طوری که در (آیه 28 / سوره انعام) آمده است: «وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ»: آنان اگر هم بازگردند، همان کارها را ادامه می دهند.

خدای متعال در رد آنها گفته است: «قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ(53)»: به راستی که به خود زیان رساند. یعنی آنان از زندگی و توانمندی های خود در جهت صلاح و فلاح خویش هیچ بهره ای نگرفتند پس زندگی آنان بر آنان بلا و محنت گردید، گویی هستی خود را باخته اند، همانند تاجری که رأس المال خود را از دست میدهد، «وگم شد از آنان آنچه افترا میکردند» یعنی: دروغ بافی هایشان که در دنیا بر می ساختند، تباه و نابود شد، یا

معبودهایی که در دنیا شریک خدای سبحان قرار میدادند، از نزدشان ناپدید شد و هیچ سودی به آنان نرسانید. سپس خدا دلایل قدرت و یگانگی خود را بیان کرده و میفرماید:

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه (54 الی 56) در باره ربوبیت و الوهیت، به فریاد خواندن.
**إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ
يُعْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ
الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾**

به یقین پروردگار شما الله است که آسمانها و زمین را در شش روز (شش دوران) آفرید سپس بر عرش قرار گرفت، شب را به روز می پوشاند و روز را به شتاب می طلبد و آفتاب و ماه و ستارگان در فرمان او مسخر هستند. آگاه باشید! که آفرینش و فرمانروایی تنها برای الله است. بزرگوار و نهایت بزرگ و با برکت است الله، (چون او) پروردگار جهانیان است. (۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«رب»: سرور، فرمانروا، مدبر و اندیشمند و مربی و در اصل به معنای تربیت و به کمال رسانیدن است. «ستة أيام»: شش روز، یوم هم به معنی روز است، هم روزگار، منظور از شش دوره است که تنها آفریدگار، کم و کیف آنرا میداند. «استوی»: چیره شد، استیلا یافت، زیر قدرت خود در آورد. «حَثِيثًا»: شتابان، به سرعت و بدون فتور وستی. «مُسَخَّرَاتٍ»: خاکساران، متواضعان، فرمانبرداران، رام شده ها. «اخلق»: آفریدن هر چیز از نیستی و به اندازه. «الأمر»: تدبیر در امور و دخل و تصرف در آن. «خلق و امر»: بر جهان هستی دو نظام حاکم است: نظام ذره ای که شکل و مکان و لوازم مادی را اقتضاء میکند و نظام امر که جهان ذره ای را اداره میکند. «خلق»: احکام جهان هستی. «امر»: احکام دینی شرعی. «تضرعاً»: فروتنانه، بهزاری. «خفية»: نهانی. «المعتدين»: تجاوزکاران، از حد گذرندگان. «خوف»: بیم، طمعا: امید. (فرقان)

تفسیر:

در آیهی قبل، بحث از محو شدن هر چیز و هر کس در قیامت بود، جزذات الله متعال، و در این آیه مبارکه معرفتی پروردگار واقعی است. **طوری که میفرماید: «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ»: همانا پروردگار شما آن اللهی است که آسمانها و زمین را در شش روز آفرید، به قولی: این روزها از روزهای دنیا بود. به قولی دیگر: این روزها از روزهای آخرت بود که هر روز آن به اندازه هزار سال دنیاست.** اگر سؤال بعمل آید که: چرا خداوند متعال، جهان را به امر «کن»: باش، نیافرید و آن را در شش دوره بیافرید؟

در جواب باید گفت: اگر پیدایش هستی در یک آن و با لفظ «کن» می بود، آن سان که شایان است، عظمت و علم و قدرت بی همتای هستی بخش را درک نمی کردیم؛ اما آنگونه که - حکمت او ایجاب نمود - در ادوار مختلف و با برنامه ای منظم و بی مانند، این هستی شگفت آور و پهنآور، به وجود آمد تا هر چه بیشتر مقام والا و شکوهمند حق را دریابیم. همانطور عظمت و هیمنه ی خلقت بشر وقتی بیشتر محسوس است که نوزادی پس از طی دوران تکامل خود در رحم مادر، به دنیا بیاید.

همچنان شیخ قرطبی میفرماید: اگر می‌خواست آن را در یک لحظه خلق میکرد، اما خواست دقت و تحمل را در امور به بندگان بیاموزد. (تفسیر قرطبی ۲۱۹/۷).
 «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»: بعد از آن خدای تعالی بر عرش آنگونه که لایق شأن و عظمت اوست علو و استقرار یافت.

استواء:

عبارت از برتری و استقرار است و خدای سبحان خود به کیفیت آن داناتر میباشد و ما به آن به گونه‌ای که به جلال و عظمت وی سزاوار است، عقیده داریم.
 از ام سلمه در تفسیر آیه مبارکه: «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»: روایت شده‌است که فرمود: درک کیفیت استوا در حیطة عقل نیست اما استوا مجهول هم نیست، و اقرار به آن ایمان و انکار آن کفر است.

از مالک بن انس (رض) نیز روایت شده است که شخصی از وی پرسید: خدای سبحان و تعالی چگونه بر عرش استوا یافت؟ امام مالک گفت: «استوا معلوم است (یعنی در لغت) و کیف (یعنی کیفیت این استوا) مجهول است و ایمان به آن واجب و سؤال کردن از آن بدعت می‌باشد». این است مذهب سلف صالح در این باب.

عرش:

عبارت از تخت جهانداری است که بزرگترین مخلوقات الله متعال می‌باشد. و امام احمد رحمه الله گفته است: اخبار صفات باید بدون تشبیه و تعطیل با آن برخورد شود. نباید گفت چگونه؟ و چرا؟ ایمان داریم خدا هرطور خود بخواهد بر عرش مستقر خواهد شد. حد و نهایتی برایش متصور نیست، صفت و کیفیتی که توصیف کننده بتواند بدان دست یابد و آن را تعریف کند، به گمان نمی‌آید. آیه و خبر را می‌خوانیم، و به محتوای آنها ایمان می‌آوریم و کیفیت صفات را به علم خدا ارجاع می‌دهیم. (محاسن التأویل ۲۷۰۶/۷).

مفسر قرطبی گفته است: هیچ یک از سلف صالح حقیقت استقرار خدا را بر عرش انکار نکرده‌اند، اما کیفیت و چگونگی آن را ندانسته‌اند؛ چرا که حقیقت آن دانسته نمی‌شود. (تفسیر قرطبی ۲۱۹/۷).

مفسر مودودی در تفسیر خویش در مورد آیه مبارکه «ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» می‌نویسد: درک و فهم کیفیت دقیق استوی علی العرش (جلوه فرما شدن بر تخت سلطنت خدا برای ما مشکل است. ممکن است که خدای بلند مرتبه پس از آفرینش عالم هستی جایی را مرکز قلمرو نامحدود خویش قرار داده تجلیات خویش را در آن متمرکز کرده باشد، هم هستی و وجود و نیرو از آنجا بر همه‌ی عالم هستی سرازیر باشد و هم اداره و تدبیر امور عالم هستی از آن جا صورت پذیرد. و این هم ممکن است که مراد از عرش قدرت حاکمیت و فرمانروایی باشد و مراد از جلوه فرما شدن خدا بر آن این باشد که خدای بلند مرتبه پس از آفرینش کاینات زمام امور آن را خود به دست گرفته است.

به هر حال مفهوم دقیق و تفصیلی استوی علی العرش هر چه که باشد، هدف اصلی از ذکر آن در قرآن فهماندن این مطلب است که خدای بلند مرتبه تنها آفریدگار عالم هستی نیست، بلکه اداره کننده‌ی آن نیز می‌باشد. او پس از آفرینش عالم هستی با آن قطع ارتباط نکرده و عزلت نگزیده است، بلکه تنها اوست که در عمل بر تمام کل و جزء کاینات فرمانروایی میکند. همه‌ی اختیارات پادشاهی و فرمانروایی بالفعل در اختیار او و هر چیز تابع امر او و هر ذره‌ی هستی مطیع فرمان او و سرنوشت همه‌ی مخلوقات همواره وابسته به اراده‌ی

اوست. در اصل قرآن در پی قطع ریشه‌ی سوء فهمی است که به سبب آن گاهی انسان دچار شرک شده است و گاهی دچار گمراهی خود مختاری و خود سری. قطع کردن ارتباط عملی خدا با اداره‌ی نظام هستی، به طور قطع این نتیجه را در پی خواهد داشت که انسان یا دیگری را مالک سرنوشت خود بداند و در برابر او سر تعظیم خم کند و یا خودش را مالک سرنوشت خویش بداند و خود مختاری و خود سری اختیار کند. (بنقل از تفهیم القرآن).

کلمه‌ی «ایام» در این جا یا به معنای جمع «یوم» همان بیست و چهار ساعتی است که مردم دنیا از آن مراد می‌گیرند، یا به معنای دوران زمین شناسی به کار رفته است، چنانکه در (آیه‌ی 47 سوره‌ی حج) ارشاد شده است: «وَ إِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ» (در حقیقت یک روز نزد پروردگارت با هزار سال از آن چه می‌شمارید برابر است). همچنان در سوره‌ی (معارج آیه‌ی 4) آمده است: «تَعَزُّجُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ» (فرشتگان و روح در روزی که مقدارش پنجاه هزار سال است، به سوی او بالا می‌روند).

«يُعْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا» و او تعالی ذاتی است که شب را به عنوان پرده بر روز قرار داد و شب را به گونه‌ای ساخت که طالب روز است. «وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ» آفتاب و ماه و ستارگان زیر فرمان و قدرت و خواست الله قرار دارند.

«أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ» تمام کائنات از آن او میباشد و در آن دخل و تصرف کامل دارد. یعنی هم آفرینش به دست الله متعال است، هم اداره و تدبیر آفریده‌ها. «أمر» عبارت از: فرمانهای تکوینی و احکام تشریعی حق تعالی است.

و از جمله اوامر الله متعال یکی هم سخن او قرآن است که مخلوق نمی‌باشد. پاک و منزّه است کسی که دارای چنین صنعتی است و بزرگ است آنکه چنین امری دارد و مقدس است کسی که ابداعش چنین است. فضل او وسعت یافت و شامل هر مخلوقی شد و قدرت او هر پدیده‌ای را مقهور خود ساخت و جبروت او بزرگ شد پس او درکمال خودیگانه و در ملکوت خود منزّه و در جلال و جمال خود یگانه است و خدایی جز او نیست. (بنقل از تفسیر مسیر)

«تَبَارَكَ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (54)»: عظمت و مجد از آن اوست و خالق و پروردگار هموست. خداوند سرچشمه‌ی برکات است. نزول برکات، از ربوبیت خداوند است. تمام هستی در حال تکامل و تحت تربیت الهی است.

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۵۵)

پروردگار خود را از روی تضرع و در پنهانی بخوانید (و از تجاوز دست بردارید که) او متجاوزان را دوست نمیدارد. (۵۵)

تفسیر:

«ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»: هرگاه پروردگار خویش را دعا می‌کنید این دعا باید توأم با خشوع، فروتنی و خاکساری در نهان و خفا و به دور از هرگونه سر و صدا، ریا و خودنمایی باشد، زیرا مخفی ساختن دعا دلیلی بر اخلاص، ایمان و تجرد است و مایه‌ی تمرکز قلب و آرامش روان بوده و از دایره‌ی حسادت حاسدان و از مزاحمت به دور است و هرگز

در دعای خویش از حد، با بالا کردن صدا یا دعا به آنچه مجاز نیست مانند گناهان و قطع صلۀ رحم و از این قبیل تجاوز نکنید.

تَضَرُّعًا:

تضرع: تذلل و خودکم بینی. (زاری و به زاری). تضرع و ناله در دعا، نشانه‌ی توجّه انسان به کمبودها و نیازهای خود و عامل شکستن غرور و خود خواهی است. زیرا آنکه خود را قوی و غنی بداند، در برابر هیچکس ناله و درخواستی ندارد.

خُفْيَةً:

(به ضم اول، مصدر است به معنی پنهان، خفیه) خواندن خداوند متعال به‌طور پنهان از چشم و گوش مردم است زیرا خواندن حق تعالی بدین شیوه، رگ و ریشه‌ی ریا را به‌کلی قطع میکند. احناف با این آیه مبارکه، برخفیه خواندن آمین در نماز استدلال کرده‌اند زیرا در نزد آنان، آمین دعاء است. دعا نوعی عبادت است که عبودیت انسان را نشان میدهد و موجب جلب خیر و دفع ضرر است؛ زیرا دعا سبب نزدیکی بنده به الله است. پس بهتر است که دعا، همراه خشوع، فروتنی و لابه و زاری باشد، تا لطف پروردگار را به خود جلب نماید. (سوره انبیاء آیه 90). بصورت کل باید گفت که: بهتر است دعا با استمداد از کلمه‌ی «رب» و همراه تضرع و زاری و پنهانی باشد. و مطابق فحوای آیه مبارکه «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً» دعای پنهانی از ریا دور و به اخلاص نزدیکتر است. و دعا وقتی مؤثر است که خالصانه و همراه با تضرع باشد.

«إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (55)»: دعاگویانی که با صدای بلند و عبارات ساخته و آراسته او را می‌خوانند، تجاوزگر دانسته و آنها را دوست ندارد. دعا نکردن، دعای بی‌تضرع و دعای ریائی، از نمونه‌های سرکشی و تجاوز است.

الْمُعْتَدِينَ:

عدو، اعتداء: تجاوز. معتد: متجاوز، جمع آن معتدون است. تجاوز در دعا اینست که: دعا کننده در دعا صدایش را بسیار بلند کند و چیغ بلند بزند، یا در دعایش چیزی را بخواهد که حق وی نیست؛ چون جاودانگی در دنیا، یا دست‌یافتن به آنچه که ذاتاً محال است، یا دستیابی به منازل و مقامات انبیا علیهم السلام در آخرت. چنانکه از ابو موسی اشعری (رض) روایت شده است که فرمود: مردم صداهایشان را در دعا بلند نمودند پس رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «ای مردم! بر خود آسان بگیرید زیرا شما ذات ناشنوا یا غایبی را نمیخوانید بلکه ذاتی را میخوانید که شنوا و نزدیک است...».

عبدالله بن مغفل (رض) از فرزندش شنید که میگوید: «بارخدا! من از تو میخواهم که چون به بهشت وارد میشوم، به من قصری سپید ببخشی! عبدالله گفت: فرزندم! از الله بهشت را بخواه و به او از دوزخ پناه ببر و همین قدر کافی است زیرا من از رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیدم که در حدیث شریف فرمودند: «گروهی هستند که در دعا و وضو، از حد در می‌گذرند».

و همچنین حضرت زکریا راهم ستوده و میگوید: «إذ نادا ربه نداء خفي» (مریم، 3) و بین دعای نهفته و دعای آشکار هفتاد برابر تفاوت وجود دارد. «إنه لا یحب المعتدین» یعنی: از مرز فرمان‌هایی که درباره دعا یا غیر آن یافته‌اند، نمی‌گذرند.

عالم جلیل القدر اسلام عبد الملک بن جریج روایت کرده اند که مراد از اعتدا در این جا بلند کردن صدا به هنگام دعاست و همچنین از او روایت کرده اند که چیغ زدن در دعا ناپسند و مکروه است، اما برخی دیگر گفته اند که مراد از آن اطناب در دعاست، چنانکه از پیامبر صلی الله علیه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «سیکون قوم یعتدون فی الدعاء و حسب المرء أن یقول: اللهم انی أسألك الجنة وما قرب إليها من قول و عمل، و أعوذ بک من النار و ما قرب إليها من قول و عمل/گروهی از مردم هستند که در دعا زیاده روی میکنند و کسی که بخواهد دعا کند، همین او را بس است که بگوید: خدایا، من بهشت را از تو میخواهم و گفتار و کرداری را که مرا به بهشت نزدیک کند و از دوزخ به تو پناه می برم و از گفتار و کرداری که مرا به آن نزدیک میکند.» آنگاه این آیه را قرائت کرد: «انه لایحب المعتدین.»

علامه آلوسی درباره‌ی آیه‌ی «أدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»، از حسن بصری آورده است که مسلمانان در دعا کردن تلاش می‌کردند طوری دعا کنند که صدایشان به گوش نیاید. دعای آنان جز راز و نیاز و نجوا و زمزمه‌ای که در بین خود و خدایشان صورت می‌گرفت چیز دیگری نبود؛ چون الله متعال میفرماید: با تضرع و زاری و درنهایان الله را بخوانید، و خدا یکی از بندگان صالح خود را یادآور شده و فرمود: «إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا». سپس گفته است: آداب زیادی را برای دعا یادآور شده‌اند، از جمله: این که طهارت داشته باشد، رو به قبله باشد، قلبش از مشغولیات فارغ باشد، آغاز و ختمش با درود بر پیامبر صلی الله علیه وسلم باشد، هنگام دعا دست‌ها را به طرف آسمان بلند کند، مسلمانان را در آن شرکت دهد و اوقات اجابت را برای دعا خواندن انتخاب کند، مانند ثلث آخر شب و وقت افطار روزه‌دار و ایام جمعه و غیره. (روح المعانی ۱۳۹/۸).

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

و در زمین فساد مکنید بعد از آنکه اصلاح شده است، و او را با بیم و امید بخوانید، زیرا رحمت خدا به نیکوکاران قریب است. (۵۶)

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات گذشته، طریق خواستن حاجات از الله متعال توضیح شد؛ در این آیه مبارکه، رعایت حقوق خالق و مخلوق رابطه‌ی انسان با مردم، تعلیم میشود؛ یعنی، مادام که در دنیا معاملات در حال اصلاح باشد شما در آن اختلال می‌کنید، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا» بعد از اینکه الله تعالی به وسیله‌ی بعثت پیامبران علیهم السلام و نازل کردن کتب و تبیین قوانین و احکام، زمین را به صلاح آورد و بعد از آن که مؤمن یا کافری آنرا آبادان کرد، در آن فساد نکنید؛ با کشتن مردم و ویران ساختن منازلشان و قطع درختانشان و مسدود ساختن انهارشان. و از جمله فساد در زمین: کفر به خدای سبحان و تعالی، افتادن در معاصی وی و لغو کردن قوانین و شرایع وی بعد از برقرار شدن آنهاست.

در تفسیر تفهیم قرآن در مورد آیه مبارکه: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا» (در زمین فساد برپا نکنید) شرح شده است: یعنی نظم زمین را به هم نزنید. بیرون آمدن انسان از بندگی خدا و بندگی نفس خویش و یادیگری را اختیار کردن و هدایت خدا را ترک گفتن و نظام اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی خود را بر اصول و قوانینی بنا کردن که برگرفته از

هدایت و راهنمایی دیگری به جز الله متعال باشند، فساد بنیادینی است که خرابی‌ها و بی‌نظمی‌های بی‌شماری در نظام زمین پدید می‌آورد و هدف قرآن جلوگیری از همین فساد است.

قرآن عظیم الشان به این حقیقت نیز اشاره دارد که در نظام زمین اصل فساد نیست که صلاح بر آن عارض شده باشد، بلکه اصل صلاح است و در اثر جهالت و سرکشی و سرپیچی انسان است که فساد بر آن عارض میشود. به عبارت دیگر زندگی بشر بر زمین با جهالت، توحش، شرک، طغیان، سرپیچی و فساد اخلاقی آغاز نشده است که بعدها برای رفع این نابسامانی‌ها به تدریج اصلاحاتی صورت گرفته باشد، بلکه در حقیقت زندگی بشر با صلاح آغاز شده است و بعدها انسان‌های غلط کار با حماقت‌ها و نادانی‌ها و شرارت‌های خود این صلاح را به فساد تبدیل کرده‌اند. برای رفع همین فسادها و اصلاح مجدد نظام زندگی، پروردگار با عظمت پیامبران خود را میفرستاده است و آنان در هر زمانی همین دعوت را به بشر عرضه کرده‌اند، که از برپا کردن فساد در نظامی که بر صلاح برپا شده است اجتناب فرماید.

«وَأَدْعُوهُ خَوْفًا وَ طَمَعًا»: و خدای را به گونه‌ای بخوانید که شما از عذاب او می‌ترسید و در ثواب او طمع دارید، یعنی با خوف و رجا در عبادت الله متعال مشغول باشید؛ نه از رحمت وی ناامید شوید، و نه از عذاب وی در امان و مطمئن بوده به گناه جرأت کنید. این کثیر در تفسیر آن میگوید: «بیم از فرجام فلاکت بار عذاب باری تعالی و امید به ثواب خجسته و فرخنده وی».

«إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ» (56): هر آینه رحمت، عفو و کرم او به کسانی نزدیک است که عمل نیکوتر انجام دهند و نیت خود را خالص بگردانند و از پیامبر صلی الله علیه و سلم پیروی کنند و در رهنمایی‌های قرآن هدایت شوند. از این رو بر بنده لازم است تا همواره در بین خوف و رجا باشند، هم در شدت و هم در رخا و اینکه عبادت و دعا را مخصوص پروردگار خود بگردانند. این اعتدال را خداوند متعال، «احسان» نامیده است. احسان، زمینه‌ساز دریافت رحمت الهی است و بدون آن، انتظار رحمت بی‌جاست.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (57 الی 58) در مورد نعمتی‌های متعددی الله متعال که بر بندگانش ارزانی فرموده؛ از جمله باریدن برف و باران و روییدن گل و گیاه و درختان، دلیل زنده شدن انسان در جهان آخرت، بحث بعمل آمده است.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا نِّقَالًا سَقَّاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

و او (الله) همان ذاتی است که بادها را مژده دهنده پیشاپیش رحمت خود (پیش از باران) میفرستد، تا آنکه چون ابرگران را بردارد، (پس) آن را به سوی زمین مرده (خشک) روان می‌کنیم، باز (به وسیله آن) آب را می‌بارانیم، باز از آن از هر قسم میوه بیرون می‌کنیم، این گونه مرده‌ها را (زنده نموده) بیرون می‌کنیم. (این قیاس برای این است) تا شما پند گیرید. (۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الرِّيَّاح»: جمع ریح، باد تند و توفانی سخت و سریع، اگر به شکل جمع (ریاح) بیاید، به

معنای خیر است آن گونه که در آیهی متبرکه آمده و اگر به شکل مفرد بیاید به معنای شر خواهد بود و (قمر/19) یا در روایت است که میفرماید: «اللهم اجعلها رياحاً ولا تجعلها رياحاً»: بارالها! آن را بادهای [پر خیر و برکت] بگردان، آن را باد [زیان آور] مگردان. «بُشْرًا»: مخفف بشر، جمع بشیر، بشارت دهندگان. «أَقْلَّتْ»: برداشت. «سَحَابًا»: جمع سحابه، ابرها. «ثِقَالًا»: جمع ثقیله، سنگین، پر از آب. «سُقْنَاهُ»: آنرا گردانیدیم، راندیم. «بَلَدٍ مَيِّتٍ»: سرزمین مرده و بی آب و علف. «الْمَوْتَى»: مردگان. (فرقان)

تفسیر:

در آیات گذشته با «اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»: تصرفات الهی (ج) در امور فلکی، ماه، آفتاب و غیره بیان گرفته شد؛ و ضمناً، بندگان را محض هدایت مناسب داده شده؛ اکنون بعضی تصرفات وی در سفلیات و کاینات الجوّ ذکر میشود، تاهمگان بدانند که حکومت آسمانها و زمین و هرچه در میان آنهاست، خاص در قبضه قدرت ربّ العالمین است. و زش بادهای؛ نزول باران؛ آفرینش اقسام ریاحین و اثمار؛ پدید آمدن زرع و نبات بر وفق استعداد هر زمین؛ این همه نشان قدرت کامله و حکمت بالغه پروردگار با عظمت است. «وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ»: او ذاتی است که بادهای حامل خیر و فلاح از قبیل باران پی در پی، روزی سهل و آسان و آب زلال را میفرستد یعنی باد را پیام آور و مژده دهندهی باران می فرستد.

در البحر آمده است: معنی بین یدی رحمته، یعنی در پیش پای نعمتش باران را که با قدرت‌ترین و بزرگترین نعمت‌ها است و بهترین اثر را بر زندگی انسان دارد، نازل می‌کند. (نزول باران مقدمه‌ی برخورداری از نعمت‌های خداست) (البحر ۳۱۷/۴). «حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا»: تا آنگاه که ابر های گرانبار را بردارند، یعنی: تا آنگاه که چون بادهای ابرهایی راکه با محموله آب خود گرانبارند، حمل کنند، «أَقْلَّتْ» به معنی، یعنی به آسانی حمل کردن، و این نشان دهندهی آن است که بادهای به قدری قوی هستند که ابرهای پر آب و سنگین را به آسانی جابه جا می کنند. «سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ»: و به اذن الهی و مشیت او با این آب انواع و اقسام درختان و گل‌های شگفت انگیز بیرون می شوند.

یعنی آن گونه که آب به زمین حیات می دهد و دوباره جان تازه می گیرد؛ انسانها هم پس از مرگ زنده خواهند شد. فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ: آب را در آن سرزمین مرده و خشکیده فرود آوردیم، و به وسیلهی همان آب انواع ثمر و میوه را از زمین بیرون آوردیم. «كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (57)»: و همانگونه که خداوند متعال با این آب انواع سبزه‌ها و میوجات را بیرون میکند به همان‌سان مردگان را از قبرها به منظور حشر و نشر بیرون میکند. این مثال برای آن است تا شما با مشاهده این منظر به یاد قدرت خداوند متعال در زنده کردن بعد از مرگ بیفتید و این دو منظر را با نظر، عبرت، تدبر و بینش مقایسه کنید. پس خداوند حکیم در قدرت خویش بزرگ و در تقدیر و امر خویش تواناست. در ضمن قابل یادآوری است که: مرگ، به معنای فنا و نیستی نیست، بلکه تغییر حالت است، همان گونه که زمین مرده، به معنای زمین معدوم و نابود شده نیست.

ابن کثیر در تفسیر خویش می نویسد: چنین معنی و مفهومی در قرآن زیاد آمده است، الله متعال برای روز قیامت به احیای زمین بعد از خشکیدن آن مثل می‌زند، از این رو گفته است: باشد که متذکر شوید. (مختصر ابن کثیر ۲۷/۲).

حضرت ابن عباس (رض) میفرماید: این آیه، مثلی است که خداوند در مورد مؤمن و کافر گفته است. مؤمن واقعی همچون زمینی پرخیز و برکت و حاصل خیز است و کافر به زمین خشک و شوره زار می ماند، که آیهی بعد به تبیین آن می پردازد.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

و زمین پاک است که گیاهش به حکم پروردگارش بیرون می آید، و زمینی که ناپاک است، جز گیاهی اندک و بی فایده از آن بیرون نمی آید؛ این گونه نشانه ها را برای مردمی که شکرگزاری میکنند [به صورت های گوناگون] بیان می کنیم. (۵۸)

تفسیر:

«وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ»: در زمین که دارای خاک خوب و قابل کشت و نما باشد به اذن الهی کشت خود را نیکو، کامل و زیبا می دهد، این برای مؤمنی که موعظه را می شنود و از آن سود می برد، مثل و نمونه می باشد.

در زمین که دارای خاک خوب و قابل کشت و نما باشد به اذن الهی کشت خود را نیکو، کامل و زیبا میدهد، باید گفت که: تنها نزول رحمت برای سعادت کافی نیست، قابلیت و ظرفیت محل هم لازم است.

«وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا»: ولی زمینی که دارای خاک بد و فاسد باشد، زمین نامرغوب و غیر حاصلخیز، مانند زمین شوره زار و نمکین، سبزه او به سختی و مشقت بیرون می شود و نه زیبایی دارد و نه شادابی و نمائی. این مثل برای کافری گفته میشود که از نصایح پند نمی گیرد و بهره مند نمی شود.

کلمه‌ی «نکد»، به معنای چیزی است که در آن خیری نباشد، «نبات نکد»، به معنای گیاه کم و بی فایده می باشد.

این مثل حالت قلب‌های مؤمن را بیان می کند که هدایت الله متعال را پذیرفته و از پیامبر صلی الله علیه وسلم پیروی نموده و از حکمت و ذکر بهره و نفع برده است و حالت کسانی که از هدایت روی گردانیدند و رسالت و پیامبری را نپذیرفته و به نوری که محمد صلی الله علیه وسلم بر آن مبعوث شده ایمان نیاوردند.

حضرت ابن عباس (رض) فرموده است: این مثلی است که خدا آن را برای مؤمن و کافر زده است، مؤمن پاک و نیک است و عملش نیز پاک و خوب است و مانند زمین خوب، محصول خوب میدهد، و کافر ناپاک و عملش بد است و مانند زمین سنگلاخ و شوره زار بی فایده است. (طبری ۴۹۷/۱۲).

از ابی موسی اشعری (رض) روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «مثل آنچه که حق تعالی مرا بر آن از هدایت و علم برانگیخته است؛ همانند بارانی بسیار است که بر زمینی فرود آید پس بخشی از آن زمین، پاک و حاصلخیز است که آب را می پذیرد و علف و سبزه فراوان می رویاند و بخشی از آن خشک و سخت است که آب را بر بستر خود نگه میدارد و الله متعال مردم را از آبش نفع میرساند که از آن نوشیده و حیوانات خود را سیراب میکنند و با آن کشت و زرع مینمایند. اما بخش دیگری

از آن زمین، بیابانی هموار است که نه آبی را بر بستر خود نگهمیدارد و نه گیاهی را می‌رویاند. پس این است مثل کسی که در دین خداوند متعال آگاهی کسب نموده و بنابراین، آنچه که الله متعال مرا بر آن برانگیخته، به وی نفع بخشیده است از این رو، هم خود آن را دریافته و هم آن را به دیگران تعلیم داده است. همچنان این است مثل کسانی که هدایت و علم الهی که برای ابلاغ آن برانگیخته شده‌ام، به آنان رسیده اما در برابر آن سری بلند نکرده و آن را نپذیرفته‌اند».

«بِإِذْنِ رَبِّهِ» گرچه نظام طبیعت، بر قوانین خاص خود استوار است؛ اما همه چیز زیر نظر و با اراده و اذن پروردگار صورت می‌پذیرد.

«كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ (58)»: خدای تعالی برای قومی که اراده استفاده و انتفاع را دارند حجت‌ها و دلائل را بیان میکند و مثل می‌زند و داستان ارائه مینماید شاید که آن‌ها خدای را بر نعمت‌هایش شکر کنند و از او بترسند و به او امید داشته باشند.

از آن جهت سپاسگزاران را مخصوصاً یادآور شده است که آنان از شنیدن قرآن بهره می‌گیرند.

مفسر آلوسی گفته است: یعنی مانند این مثل نو و بدیع، آیات دال بر قدرت فراوان خود می‌آوریم و برای آنان که نعمت‌های خدا را سپاسگزارند، آن را تکرار می‌کنیم و سپاسگزاری در برابر نعمت‌های خدا به وسیله‌ی اندیشیدن و پندگیری صورت پذیر است.

(روح المعانی ۱۴۸/۸).

خوانندگان گرامی!

پس از بیان دلایل وحدانیت الله متعال، اینک نوبت بحث این سوره به سرگذشت مختصر برخی از پیامبران است تا موجب دلداری پیامبر خاتم محمد صلی الله علیه وسلم، در برابر اذیت و آزار مشرکان باشد.

باید متذکر شد که از شواهد تاریخی این امر به وضاحت به ملاحظه میرسد که: پس از بعثت هر پیامبری، بشریت به دو بخش تقسیم شده است. یک بخش طیب که از فیض نبوت بهترین رشد را داشته و خوب برگ و بار آورده است، و بخش دیگری آن همان بخش خبیث است که به محض نمودارشدن معیار، تمام عدوت، دشمنی، و حسد خود را ظاهر کرده و در آخر همان گونه جدا شده و دور انداخته شده است که زرگر طلا و نقره را صیقل و مواد فضوله آنرا جدا کرده دور می‌اندازد.

طوری‌که ملاحظه نمودیم در اوایل این سوره، بحث از آدم علیهم السلام بعمل آمد اینک در آیات متبرکه (59 الی 64) قصه‌ی نوح علیه السلام به بیان گرفته میشود:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥٩﴾

به یقین، نوح را به سوی قومش فرستادیم، پس به آنان گفت: ای قوم من! الله را عبادت کنید، که شما را هیچ معبودی برحق غیر از او نیست، یقیناً من بر شما از عذاب روز سخت و بزرگ می‌ترسم. (۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَا لَكُمْ»: شما را چه شده است؟ «يَوْمٍ عَظِيمٍ»: روز بزرگ، روز قیامت.

تفسیر:

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ»: ما نوح علیه السلام را که اولین پیامبر است به سوی قومش

با توحید و یکتاپرستی فرستادیم.

باید گفت: نوح علیه السلام از جمله پیشوای پیامبران؛ چون عمرش از همه بیشتر بوده و بعد از ادریس اولین پیامبر اعزامی از جانب الله متعال است و هیچ پیامبری بمثابه نوح اذیت و آزار ندیده است. (تفصیل در کتاب نبوت و پیامبران، تألیف: شیخ صابونی).
نوحاً:

اولین پیغمبر از پیغمبران اولوا العزم و صاحبان شریعت است. نام مبارکش چهل و سه بار در قرآن آمده و با «سَلَامٌ عَلٰی نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (سوره صافات آیه 74) مفتخر شده و از پیشوایان بزرگ توحید است که با يك تلاش عجیب نهصد و پنجاه سال در راه توحید زحمت کشید. «أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا» (عنکبوت، 14). آنها نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه از آن حضرت دوری کرده، «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا» (نوح، 6). و او را مورد آزار و شکنجه قرار میدادند. به قدری میزدند که بیهوش بر زمین می افتاد؛ اما هنگامی که به هوش می آمد می گفت: «اللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَانَّهُم لايَعْلَمُونَ» خدایا! قوم مرا هدایت کن که آنان جاهل اند.

نوح علیه السلام در سرزمین عراق زندگی بسر می برد او اولین فرستاده خداوند متعال به سوی بشر بعد از آدم علیه السلام است.

برخی از مفسران گفته اند که حضرت نوح علیه السلام در پنجاه سالگی به پیامبری برانگیخته شد و او در آن زمان نجار بود و نامش نیز نوح بن لمك بن متوشلخ بن اخنوخ؛ و اخنوخ نام حضرت ادریس پیامبر علیه السلام بود. (بنقل از تفسیر کابلی).

فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ: با اینکه رسالت نوح علیه السلام جهانی بود، ابتدا از قوم خود شروع کرد. و قوم خویش را به سوی عبادت الله و یکتاپرستی و شریک نیاوردن به الله متعال دعوت و فراخواند، زیرا برای آنها خدایی جز خدای یگانه نیست چنانچه آنها خالق جز او تعالی ندارند، پس کسیکه می آفریند بر اینکه عبادت شود اولی است و آنکه روزی میدهد و تدبیر و تصرف مینماید اولی است که به یکتائی خوانده شود. دعوت به توحید و خدایپرستی، سرآغاز دعوت انبیا و از مشترکات همه ادیان الهی بشمار می آید. خدانشناسی و ایمان به الله، از همان ابتدا و در طول تاریخ بوده است. حضرت نوح که قبل از حضرت ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام بود، به مردم گفت: خدا را عبادت کنید، که این بیانگر شناخت آنان نسبت به خداوند است.

«إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ(59)»: سپس آنها را از عذاب قیامت و ذلت آن روز اگر ایمان نیاورند و توحید را رعایت نکنند بر حذر داشت و این است نصیحت در دعوت. واقعاً انبیاء، دلسوزان و واقعی بشرند.

ملاحظه میشود که: نوح علیه السلام پرچم دعوت خویش را بر مبنای توحید و پرستش حق تعالی برافراشت و از قومش خواست تا به سوی آیین توحید بازگردند، همان آیینی که آدم علیه السلام و نسلهای بعد از وی بر آن بوده اند.

نوح علیه السلام در خطاب به قوم گفت: «هر آینه من پر شما از عقوبت روزی بزرگ بیمناکم» یعنی: اگر خدای سبحان را نپرستید، بر شما از عذاب روز قیامت، یا عذاب روز طوفان بیمناکم. قوم نوح علیهم السلام بتانی را برای پرستش برگزیده بودند که خداوند متعال در سوره «نوح» به ذکر آنها پرداخته است و نامهای آنها: ود، سواع، یغوث، یعوق و نسر بود است.

داستان بر افتخار و آموزشی نوح علیه السلام با تمام تفصیل آن در سوره‌های اعراف، هود، مؤمنون، شعرا، قمر و نوح بعمل آمده است و شغل وی نجاری بود. ابن‌کثیر در مورد فاصله زمانی بین آدم علیهم السلام و نوح میفرماید: «میان آدم و نوح علیهما السلام ده قرن فاصله بود، که در طول این ده قرن، مردم همه بر دین اسلام و توحید پایدار بودند و در عصر نوح بود که شرک و انحراف پدیدار شد».

مُحَدِّث کبیر جهان اسلام امام ترمذی و سایر محدثین میفرمایند که: تمام خلق هم‌اکنون از نسل نوح علیه السلام هستند. برخی از مفسران بدین باور آند که: ادریس علیه السلام قبل از نوح علیه السلام زندگی بسر می برد.

توضیح مختصری بر زندگی نوح علیه السلام:

نوح علیه السلام از سلله‌ی خاندان ادریس و ادریس از سلسله‌ی خاندان شیث پسر آدم است. نوح علیه السلام اولین پیامبری است که با بت پرستان که به تازگی راه توحید را از دست داده بودند، مبارزه و جهاد کرد، از دواج دختران، خواهران، عمه‌ها و خاله‌ها را تحریم نمود. (سوره آل عمران آیه 33)

پس از توفان، شصت سال یا به قول مفسر آلوسی دوصدو شصت سال زنده بود و در آن مدت، مردم، در سرزمین پراکنده شدند و همچون دورانه‌ی پیشین به کار دهقانی، باغداری و صنعت‌های گوناگون پرداختند.

مختصری بر عوامل بت پرستی:

پیش از نوح، جمعی صالح و نیکوکار، که سالهای طولانی در جامعه با مردم زندگی بسر بردند وفات یافتند، مردم، بر سر قبر آنان، مساجد و بارگاه‌ها ساختند و به دستور شیطان، تصویرشان را کشیدند و هر روز به دیدارشان میشتافتند. پس از مدتی از تصویر گذشتند و مجسمه‌ی آن مردان خداپرست را ساختند و در اماکن عمومی نصب کردند؛ اما هنوز مردم خدا پرست بودند و - به زعم خود - برای احترام آنان به چنین رفتاری دست زده بودند. مدتی دیگر سپری شد و آن جمع پیشین، همگی از دنیا رفتند و کار بر بازماندگانشان مشتبه گشت و مجسمه به بت تبدیل شد و این نسل، قدمی فراتر نهادند، به سوی سیاه بختی پیش رفتند و در برابر بتهایی که خود ساخته و برایشان، بارگاه پرداخته بودند، به سجده در افتادند و نیازهای خود را از آنها میطلبیدند و برایشان قربانی میکردند. به این ترتیب، بتها برای آن مردم گم کرده راه به خدایانی تبدیل شدند، مورد پرستش قرار گرفتند و سرانجام نام آن چند نفر صالح را برای بت‌هایشان برگزیدند. (ود، سواع، یغوث، یعوق، نسر) (تسیر نوح آیه 23).

چون اوضاع عقیدتی مردم نابسامان شد و بت پرستی در زمین خود را نشان داد، خداوند، نوح را برای راهنمایی آنان فرستاد، تا مردم را از بت پرستی منع نماید. نوح نهصدوپنجاه سال در راه اصلاح قوم جد و جهد کرد، از اینکه کوشش‌های اش به نتیجه نرسید، ناامید شد و الله متعال چاره خواست، پروردگار باعظمت دستور فرمود؛ کشتی‌ای بسازد. وقتی قومش از کنار وی میگذشتند، و نوح را میدید که مصروف کشتی سازی است، به شیوه‌های آزار دهنده، مسخره‌اش میکردند. وقتی کشتی را ساخت، الله متعال وحی کرد: مؤمنان قبيله و خانواده‌ات را بردار و از هر حیوان و پرنده‌ای نیز جفتی (نر و ماده‌ای) را با خود بر؛ چون توفان فراگیر است.

علما و دانشمندان در مورد فراگیر شدن توفان، به دو دسته تقسیم گردیده اند: گروه اول میگویند: به دلیل بقایای جانداران آبی در قله‌ی کوه‌ها، توفان، جهانگیر بود. دسته‌ی دوم از علماء بدین باور اند که: طوفان جهانگیر نبود، بلکه در «شرق الاوسط» و در حوالی آن جا که نوح و قومش سکونت داشتند روی داد.

خوانندگان محترم!

وقتی فطرت و سرشت انسان در فساد و تباهی گم شود، دیگر توان تفکر و اندیشه را از دست میدهد، به تحقیق نمی پردازد، پند نمی پذیرد و بیم و هشدار در آن اثر نمی کند. این بود که سرانجام، آن قوم در جواب آن همه دلسوزی و مهربانی های پیامبرشان که بیان شد و توفان شرک و فساد موجب توفان آب روان گشت و همه‌ی بت پرستان قوم نابود شدند.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٦٠﴾

أشراف و سران قومش گفتند: مسلماً ما تو را در گمراهی آشکار میبینیم! (۶۰)

تفسیر:

«قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ» «ملاً از قوم نوح گفتند» «بی‌گمان ما تو را در گمراهی آشکاری می‌بینیم» در دعوتت به سوی پرستش خداوند یگانه.

«الْمَلَأُ»: ملاً: کسی یا کسانی که جاه و مقام ظاهری و جلوه های مادی آنان، چشم‌ها را از حیرت پر میکند. این خودکامگان، ظاهری آراسته و باطنی آلوده دارند. نوح علیهم السلام در مقابل اهانت و بی‌ادبی آنان، به آرامی جواب میداد.

مخالفان انبیا همیشه، گروهی از اشراف و سردمداران بوده‌اند که زرق و برق ثروت و قدرت آنان، چشم مردم را پر میکرده است. طوری که اشراف و بزرگان قوم به نوح علیه السلام گفتند: ای نوح! ما تو را در خطا و اشتباهی واضح و در انحراف از حق می‌بینیم. این سخن را به علت سفاقت و گمراهی که مرتکب شدند گفتند.

مفسر ابو حیان مینویسد: جز اشراف و بزرگان، هیچکس او را جواب نداد، و آنها عبارت بودند از افرادی که در نافرمانی از پیامبران با هم تباخی کرده بودند؛ چون عقل و خردشان در امور دنیا و طلب ریاست فرو رفته بود. (البحر ۳۲۰/۴). و حال تبهکاران چنین است که نیکان را در گمراهی می‌بینند.

«إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»: بدتر از ایمان نیاوردن، گمراه دانستن انبیاست. واقعاً وقتی فطرت انسان مسخ شود، راهنمای واقعی را گمراه می‌پندارد. در جهان امروزی ما هم هستند گروهی که خود را به اصطلاح روشنفکر و ذی‌ثقافت بحساب می‌آورند، در مقابل آنان رهروان و پیروان پیامبر صلی الله علیه وسلم را مرتجع و ساده لوح می‌پندارند. ولی باید یادآور شد: اشخاصیکه مصروف پدید آوردن نظام توحیدی و براندازی نظام شرک است، باید انتظار هرگونه تهمت و توهین‌ها را داشته باشند. این اتهامات چیزی جدید در مبارزه شان نیست.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦١﴾

گفت: ای قوم من! هیچگونه گمراهی و انحرافی در من نیست، و لیکن من پیغام رسان از جانب پروردگار عالمیان هستم. (۶۱)

«قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَ لَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (61)»: توجه بفرماید در آیه مبارکه: ترکیب «لست فی ضلال مبین» را نیاورده است بلکه در غایت حسن گفته است:

«لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ» تا هرگونه گمراهی را از خود نفی کند. و این بیان از نفی گمراهی بلیغ‌تر است؛ چون حتی یک مورد گمراهی از او مشاهده نشده است. صاحب تفسیر بحر این را گفته است.

نوح علیه السلام جواب قوم را داد و گفت: ای قوم! من به قدر يك ذره گمراه نیستم شما گمراهید که پیغمبر الهی را نمی‌شناسید؛ پیغمبری که به انتهای فصاحت پیغام خداوند متعال را به شما میرساند؛ خیر شما را می‌خواهد، و به شما پند عمده می‌دهد، من از جانب پروردگار به عنوان مالک امور و ناظر مصلحت شما آمده‌ام. من برهدایتم و نزد من رسالتی از سوی پروردگارم است و خداوند متعال من را برگزیده تا شما را هشدار دهم و نصیحت کنم و بعد از اینکه خداوند متعال من را به عبادت و طاعت خود توفیق داده گمراه نمی‌باشم. او پروردگار عالمیان است که ما را به نعمت خود تربیه نموده و آفریده و روزی داده است.

«لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ»: در مقابل توهین‌های جاهلان، باید صبور باشیم. ملاحظه می‌داریم که: اولین پیامبر اولوالعزم، در برابر اتهام گمراهی، با چنان نرم‌ترین شیوه و طریقه برخورد می‌کند.

آن چه در میان نوح(ع) و قومش اتفاق افتاده بود، به عینه همان وقایع در میان محمد صلی الله علیه وسلم و قومش در مکه اتفاق می‌افتاد. پیام محمد صلی الله علیه وسلم همان پیام نوح علیه السلام بود و شبهاتی که سران مکه درباره‌ی پیامبری محمد صلی الله علیه وسلم مطرح می‌کردند نیز همان شبهاتی بود که هزاران سال پیش قوم نوح آن را بهانه قرار داده بودند و جواب محمد صلی الله علیه وسلم به این شبهات نیز همان جواب نوح علیه السلام به شبهات قومش بود. سپس در ادامه آن چه به صورت سلسله وار درباره‌ی آن چه میان پیامبران دیگر و قومشان گذشته است می‌آید، در آنها نیز همین امر نشان داده شده است که رفتار و برخورد هر قومی با رفتار و برخورد مردم مکه و سخنان و دعوت هر پیامبری با سخنان و دعوت محمد صلی الله علیه وسلم به عینه یکی بوده است. قرآن باین بیان این داستان‌ها در اصل در پی فهماندن این مطلب به مخاطبانش است که گمراهی و انحراف انسانها در هر زمان و مکانی از حیث ریشه و اساس یکی بوده است و هم چنین دعوت و فراخوان پیامبران فرستاده شده از سوی الله متعال نیز در هر زمان و مکان یکسان بوده است و به طور دقیق به همین صورت سرانجام کسانی که از دعوت پیامبران روی گردانیده اند و برگمراهی خویش پای فشاری دارند، همواره یکسان بوده است و یکسان خواهد بود.

أَبْلَغُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

پیام‌های پروردگارم را به شما میرسانم، و شما را نصیحت می‌کنم (پند و اندرز می‌دهم)، و از سوی خدا حقایقی را می‌دانم که شما نمی‌دانید. (۶۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«رَسُولَاتِ»: جمع رسالت، آنچه پیامبران می‌آورند، نامه‌ها، پیامها. «أَنْصَحُ»: پند می‌دهم، اراده‌ی خیر دارم. به سخنانی که از روی خلوص نیت و خیرخواهی گفته شود، «نُصْحٌ» گویند و به عسل خالص هم «نَاصِحُ الْعَسَلِ» گفته می‌شود.

تفسیر:

«أَبْلَغُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (62)»: من چیزی را ابلاغ می‌کنم که خدا به وسیله‌ی من آن را فرستاده است. وظیفه‌ی من این است که به شما تبلیغ و

نصیحت کنم و آیات و نشانه‌های الهی را بیان نمایم و شما را به سوی راه راست رهنمایی کنم و از شرک و عبادت طاغوت برحذر دارم، قصد و هدفم خیر و صلاح شماست. واقعاً مربی و مبلغ، هم باید خیرخواه و دلسوز باشد و هم برخوردار از علم و آگاهی کافی. در ضمن با تمام وضاحت در یافتیم که: دلسوزی و خیرخواهی پیامبر، در جهت منافع مردم است، نه منافع شخصی.

«وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»: منظور آن است که من در باره صفات و احوال الهی چیزهایی میدانم که شما نمیدانید، یعنی: در باره قدرت آشکار الله متعال و این که دشمنانش را با چه شدتی مورد بازخواست قرار می دهد و مجازات الله هرگز از گناهکاران برگردانده نمی شود.

برخی از مفسران گفته اند که آنان از سرنوشت اقوام پیش از خود اطلاعی نداشتند و نمی دانستند که چه بلایی بر سر آنان آمده است و از قضایایی که خداوند متعال به حضرت نوح علیه السلام وحی کرده بود آگاهی نداشتند. همچنین مراد از آن میتواند این باشد که من از سوی الله متعال چیزهایی میدانم که شما نمی دانید، زیرا من این علم و آگاهی را با وحی دریافت داشته ام.

واقعیت امر اینست که: انبیا علیهم السلام از جانب الله، از علوم و آگاهی‌هایی برخوردارند که دست بشر به آنها نمی رسد.

ابن کثیر فرموده است: وضع فرستاده باید چنین باشد. مبلغ و فصیح و بلیغ و اندرزگو و دانا به الله باشد. در این صفات هیچ یک از مخلوقات خدا به پای او نمی رسد. (مختصر ابن کثیر ۲/۲۸۰).

أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾

آیا تعجب کرده اید که پند آگاه کننده پروردگارتان به وسیله مردی از میان شما به شما برسد تا (از عواقب اعمال خلاف) بترساند، و (در پرتو این دستور) پرهیزگاری پیشه کنید شاید مشمول رحمت (الهی) گردید. (۶۳)

آیا این امر را دور پنداشتید، یا: تکذیب کردید، یا: انکار ورزیدید و تعجب کردید که از جانب الله متعال به شما وحی و نشانه‌هایی نازل شود که شما را به راه برابر رهنمایی کند؟ اینها بر بشری از میان خود شما نازل شده تا شما را از عذاب شدید و دردناک در صورت هدایت ناشدن بیم دهد و به امید اینکه از وحی پیروی کنید و تقوای الهی را با انجام اوامر و اجتناب نواهی او رعایت کنید و هرگاه چنین کنید الله متعال شما را مشمول رحمت عمومی و خصوصی خود می سازد و از شما راضی می شود و گناهان‌تان را مغفرت می نماید.

«أَوْعَجِبْتُمْ»: قوم نوح می گفتند: چرا او پیامبر باشد و به او وحی برسد و به ما نرسد؟ او که همانند ماست و با ما تفاوتی ندارد!

حکمت و فلسفه‌ی بعثت و نبوت:

مفسران در مورد حکمت و فلسفه‌ی بعثت و نبوت و مراحل آن به استناد آیه مبارکه «لِيُنذِرَكُمْ وَ لِتَتَّقُوا وَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (63)» می نویسند:

هشدار و توجه دادن. «لِيُنذِرَكُمْ»

ایجاد مصونیت و تقوا. «لِتَتَّقُوا»

دریافت الطاف و رحمت الهی. «لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾

اما سرانجام او را تکذیب کردند، پس او و کسانی را که با او (ایمان آورده و) در کشتی بودند، نجات دادیم، و آنانی را که آیات ما را دروغ شمردند، غرق کردیم. (چون) آنها قوم نابینا (و گمراه) بودند. (۶۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الَّذِينَ مَعَهُ»: کسانی که با او بودند. کسانی که پیروان او بودند. «فِي الْفُلْكِ»: در کشتی. با کشتی. «عَمِينَ»: جمع عمی، نابینایان. کوردلان.

تفسیر:

«فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ»: با وجود طول مدت اقامتش در بین آنان، او را تکذب کردند، پس الله متعال او و مؤمنان همراهش را در کشتی نجات داد. این همان کشتی ای است که خداوند متعال نوح علیه السلام را به ساختن آن دستور داد تا او و مؤمنان همراهش به وسیله آن از خطر طوفان نجات یابند.

«وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: و کسانی را که آیات ما را دروغ پنداشتند، و بر این شیوه ناروا استمرار ورزیده به سوی توبه بازنگشتند، غرق و نابود کردیم.

«إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ (64)»: قلب آنان از درک حق کور گشته بود و آن را نمیدیدند و راه را نمی یافتند. یعنی: بینش و بصیرت آنها کور شده بود و دریچه های قلب های شان مسدود شد و فطرت آنها از حق و سماع نصیحت منحرف گردید. نه موعظه ای به آنان سود میرسانید و نه پندی در آنان تاثیر گزار بود.

«عَمِينَ» جمع «عمی»، به شخصی اطلاق میشود که: چشم بصیرت و دید باطنی او از کار افتاده باشد، ولی «اعمی»، هم به کسی گفته میشود که: باطن او کور باشد و هم به کسی که چشم ظاهرش نابینا باشد.

ابن عباس (رض) گفته است: قلبشان در برابر معرفت توحید و نبوت و معاد کور بود. (البحر ۳۲۳/۴).

از تجارب تاریخی بر می آید که: کوردلی، عامل اصلی تکذیب دعوت انبیاء علیهم السلام است. بنابر این ایمان و پیروی از انبیا، نشانه‌ی بصیرت است.

حضرت زید بن اسلم میفرماید: که عذاب طوفان بر قوم حضرت نوح علیه السلام هنگامی واقع شد که آنها از نظر قوت و کثرت بحد کامل رسیده بودند؛ سرزمین عراق و کوهستان آنجا بنابر کثرت آنها بر آنها تنگ آمده بود، و قانون الهی همیشه چنین است که به نافرمانان فرصت و مهلت میدهد و زمانی عذاب نازل می کند که آنها از نظر کثرت و قوت و شوکت خویش به انتها برسند و در آن مست و مغرور گردند. [ابن کثیر]

خلاصه داستان نوح (علیه السلام):

در مورد خلاصه مختصر داستان نوح علیه السلام بعرض رسانید که: اولاً در این داستان نشان داد که دعوت انبیای گذشته و اصول عقاید آنها یکی بود؛ ثانیاً این را نشان داد که الله متعال چگونه به صورت حیرت انگیزی انبیای خود را حمایت و تأیید مینماید که با وجود بالا رفتن طوفان بر قله کوهها هم در سلامتی آنها هیچگونه خطری ایجاد نخواهد شد؛ ثالثاً توضیح داد که تکذیب انبیاء علیهم السلام مترادف بادعوت عذاب الهی است؛ همچنانکه

امتهای گذشته به سبب تکذیب انبیاء علیهم السلام به عذاب گرفتار شدند لذا مردم عصر حاضر نباید از آن بی خوف باشند.

تعداد حاملان کشتی نوح:

در مورد اینکه همراهان حضرت نوح علیه السلام در کشتی به چند نفر بالغ میشدند، روایات مختلفی از جانب مفسران نگاشته شده است؛ مفسر ابن کثیر به روایت ابن ابی حاتم از حضرت عبدالله بن عباس (رض) نقل فرموده است که هشتاد نفر بودند، که از آن جمله اسم یکی «جرهم» بود و به عربی صحبت میکرد. [ابن کثیر] و در بعضی روایت این تفصیل نیز وجود دارد که از این هشتاد نفر چهل نفر مرد و چهل نفر زن بودند؛ جایی که در منطقه موصل اینها سکونت ورزیدند به نام «ثمانون» شهرت یافت.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (65 الی 72) در باره قصه ی هود علیه السلام بحث بعمل آمده است.

وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾

و به سوی قوم عاد برادرشان هود را فرستادیم. گفت: ای قوم من فقط الله را پرستید که برای شما معبودی بر حق غیر او نیست، آیا پرهیزگاری پیشه نمیکنید؟ (۶۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الی عاد»: آرسلنا الی عاد: به سوی قوم عاد فرستادیم. «أَخَاهُمْ»: برادرشان، برادر نسبی آنان؛ یعنی، یکی از آن مردم، معمولاً عربهارا «یاأخا العرب!» صدا میزنند.

«وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا»: خداوند متعال به سوی قوم «عاد» پیامبر خویش «هود» را که از میان خودشان بود فرستاد.

«فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»: قبل از همه باید گفت که: سرلوحه ی برنامه ی انبیاء، دعوت به توحید و پرهیز از انواع شرك و بت پرستی است، طوری که هود علیه السلام همان شعار مشهور پیامبران را تکرار نموده گفت: ای قوم من! خدای را به یگانگی یاد کنید و به او هیچ چیزی را شریک نسازید که خدایی جز او نیست و هیچکس جز او مستحق عبادت نمی باشد.

آیا شما از ملاقات با او نمی ترسید و امید ثوابش را نداشته و به او امرش عمل و از نواهی اش اجتناب نمی نمائید؟ آیا خالق غیر از الله متعال هست؟ پس چه کسی جز او مستحق عبادت است؟ «أَفَلَا تَتَّقُونَ (65)»: پس آیا پرهیزگاری پیشه نمیکنید؟

قابل یادآوری است که: در این قوم بت پرستی به اوج خود رسیده بود، برای رزق، برای باران، برای صحت، برای هرگونه مطالب و حاجات، ارباب انواع و بت های قرار داده بودند؛ و به پرستش آن می پرداختند. هود علیه السلام آنها را منع کرد، و از مجازات آن گناه عظیم آنان را ترسانید.

مختصری بر زندگانی تاریخی قوم هود:

طایفه ی عاد قوم هود از قدیم ترین ملت پس از ملت نوح و پیش از قوم ابراهیم بوده اند: «وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلْنَا خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ 69 الأعراف»: زمانی را به یادآورید که: خدا شما را پس از قوم نوح جانشینان آنان قرار داد.

ابن اسحاق از کلبی نقل میکند که: مردم عاد، بت پرست بودند و علاوه بر پرستش بُتهای قوم نوح، بتهایی به نام «صمود»، «هتار» و «صداء» را نیز می پرستیدند. خداوند، هود

را - که از قبیله ای به نام «خلود» بود - برگزید و به نزد آنان فرستاد؛ اما آن قوم، او را تکذیب کردند و گفتند: «وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً»: نیرومندتر از ما کیست؟ (فصلت آیه 15). قوم عاد که؛ افرادی نیرومند و جنگجو بودند و قلعه های محکم و ساختمان های بلندی داشتند و این ها سبب غرور و استکبار آنان شد.

باید گفت که: عاد، قبیله ای عرب زبان بودند که در «احقاف یمن» در شمال «حضر موت» زندگی بسر می بردند. اینها به عاد اول، مشهور بودند. عاد دوم از طایفه ی قحطان و سبأ و ساکن یمن بودند. نام عاد، در سایر کتب آسمانی نیامده است.

خداوند، هود پسر شالخ از سلاله ی سام، پسر نوح را به سوی آن ملت فرستاد. هود در میان اقوامش از حسب و نسب و فضیلت ممتازی برخوردار بود. به آنان گفت: در جاهای بلند کاخها میسازید و به خوشگذرانی میپردازید و قلعه هایی میسازید که گویا برای همیشه ماندگار هستید؟! و چون ظالمان در پی آزار بندگان خداید؟ از الله بترسید.... (شعراء آیات 128 الی 131) آنان در جواب گفتند: تو هیچ دلیلی نداری، ما نیز خدایان خود را رها نمی کنیم و به تو ایمان نمی آوریم... (هود آیه 53 و 54). پس، قومش او را تکذیب کردند و به شدت از فرمانش سرباز زدند. به امر خدا سه سال باران نیامد و خشکسالی آنان را در تنگنا قرار داد. معمولاً هرگاه مردم دچار سختی می شدند، مؤمن و مشرک، همگی به خانه ی خدا پناه می بردند. مردم مکه در آن زمان از طایفه ی عمالیق فرزندان عملیق پسر لاوذ، پسر سام، پسر نوح بودند که رئیس و بزرگ آنان معاویه پسر بکر نام داشت. هفتاد نفر از افراد نام آور مردم عاد که - دو نفر مؤمن نیز به نام: قیل پسر عنز و مرثد پسر سعدکه مسلمانی خود را پنهان میداشتند - همراه آنان بودند، به مکه رفتند و در حرم به دعا و نیایش پرداختند و از الله خواستند که مردم عاد را آبیاری کند. خداوند باران تندی بر آنان نازل کرد و به همراهش نیز بادی وزید: بی باوران نابود شدند (سوره ذریات آیات 41 و 42)، (سوره حاقه آیات 6 الی 8). و هود و مؤمنان نجات یافتند. آن عده از مؤمنان تا دم مرگ در مکه ماندگار شدند.

نام هود بصورت کل هفت بار در قرآن در سوره های (سوره های اعراف آیه 65، هود آیات 50، 53، 60، 58، 89 و شعراء 124)، آمده است. هود، مردم را از قهر و غضب الهی بر حذر میداشت و نعمت های فراوان و توان و نیروی بدنی و انواع خیر و برکت زراعتی، باغداری را به یادشان می انداخت، که شاید بر عقل بیایند و به سوی حق گرایند؛ اما برخی به دلیل این که هود از بتان انکار کرده و به پیشگاه الله یگانه روی آورده بود و مردم را به آن سو دعوت می نمود، او را تکذیب میکردند و ی را کم عقل می شمردند، هود علیه السلام، پس از نابودی قومش تا روزی که به دیدار حق شتافت، در سرزمین حضر موت باقی ماند و پس از مرگ در نزدیکی شهر «تریم» به خاک سپرده شد. (بنقل از تفسیر فرقان).

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَنظُنُّكَ مِنَ الْكَادِبِينَ ﴿٦٦﴾
 اشراف و سران قومش که کافر بودند گفتند: یقیناً ما تو را در سفاهت (و نادانی و سبک مغزی) می بینیم و ما مسلماً تو را از دروغگویان میدانیم. (۶۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

سفاهة: حماقت، کم عقلی، لیس بی سفاقة: در وجود من هیچ نوع کم عقلی دیده نمیشود.

تفسیر:

«قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ» بزرگان، اشراف و زعمای قومش، آنانی که آیات الله تعالی و رسالتش را تکذیب کردند در جواب او گفتند: «إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَ إِنَّا لَنَنظُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (66)» ای هود! ما تو را دچار نادانی، حماقت و سفاهت می نگریم، این ها مربوط به عقل توست. اما در نقل، ما گمان می کنیم که تو دروغ میگوئی و افترا می نمائی بنابر این، تو نه عقل ثابت و وجیهی داری و نه نقل متینی. این سخن شان افترای بی بیش نبود. ملاحظه میشود که جسارت مخالفان هود علیه السلام، بیش از قوم نوح علیه السلام است. مخالفان نوح علیه السلام، او را گمراه می شمردند، «لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ 60» اما مخالفان هود علیه السلام، او را سفیه و دروغگو مسمی کردند. همچنان در می اییم که پیامبران با سختترین و صریح ترین تبلیغات، مخالفتها و تهمتها رو به رو بوده اند. ما هم باید در راه رساندن حق و در راه تنویر و ارشاد جامعه، باید تحمل شنیدن زشتترین سخنان و کلمات و اصطلاحات را داشته باشیم.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾

(هود در جواب شان) گفت: ای قوم من! هیچگونه سفاهت در من نیست، ولی فرستاده‌ای از طرف پروردگار جهانیانم. (۶۷)

سبحان الله سعی صدر و بزرگواری انبیا تا آنجاست که پس از آن همه جسارت باز هم با مهربانی تمام می گویند: ای قوم من.

«قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (67)»: هود بر آنها جواب داد فرمود: ای قوم من! آن گونه که شما گمان میبرید در عظم نقصی نیست، و ذهنم ثابت، من باهدایت و ارشاد از جانب پروردگار جهانیان به عنوان پیامبر به نزد شما آمده‌ام. از تعلیمات این آیه مبارکه این درس عالی بدست می آید که کوشش کنیم که در هر شرایطی که ممکن باشد تهمت را از خود دفع و نفی کنیم، ولی حق نداریم تهمت را به جانب مقابل مواجه سازیم.

واضح است کسیکه به هدف خود ایمان دارد و از پشتوانه‌ی الهی برخوردار است، در برابر برخورد بد دیگران آرام برخورد می‌کند.

أَبْلَغُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾

پیام‌های پروردگارم را به شما میرسانم، و من برای شما ناصح و خیر خواهی امین‌ام. (۶۸)
«أَبْلَغُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ (68)» گفتار و دستورات پیامبران، پیام‌های الهی است و از جانب خود چیزی نمی‌گویند، طوریکه هود علیه السلام فرمود: وظیفه من این است که به شما حکمتی را که خدای تعالی بر من وحی نموده تبلیغ نمایم و شما را به سوی خوبی دنیا و آخرت رهنمایی کنم، من نصیحتگری مخلصم که در نصیحت خود اخلاص دارد و در آنچه به شما نقل میکنم امینم، پس با شما نه فریبکاری نموده و نه خیانت کردم و دروغ گفتم.

مفسر زمخشری در تفسیر خویش مینویسد: پیامبران در جواب به آن عده اشخاصی که آنها را سفیه و ابله و گمراه دانسته‌اند حلم و شکیبایی پیشه کرده و بدون مقابله به مثل جواب داده‌اند که در این عمل آنان ادب و نزاکتی نیکو و خو و رفتاری بس بزرگ به چشم میخورد، و به بندگان خدا می آموزد که چگونه با ابلهان و احمقان باید گفتگو کنند و پرده‌ی جهل و تکبر آنها را از مقابل دیدگانشان بردارند. (کشاف ۱۱۶/۲).

أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

آیا تعجب کردید که بر مردی از خودتان پندی از جانب پروردگارتان برای شما آمده تا شما را را (از عذاب الله) بترساند؟ و به یادآورید زمانی را که [خداوند] شما را پس از قوم نوح جانشینان [آنان] قرار داد و در خلقت بر قوت شما افزود. پس نعمت‌های الله را به یاد آورید، تا رستگار شوید. (٦٩)

تشریح لغات و اصطلاحات:

زادکم فی الخلق بسطة: در خلقت و آفرینش بر قوت و نیروی شما افزود و شما را از نیروی جسمانی و عمر طولانی برخوردار گردانید. آلاء: جمع الی، الی، نعمتها.

تفسیر:

«أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ»: از این‌که الله متعال از خودتان پیامبری را فرستاده است تا شما را از وقوف در محضر خدا بر حذر دارد و شما را از عذابش بترساند، تعجب نکنید.

«وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ» و یاد آورید نعمت‌های الله متعال را که شما را بعد از هلاکت قوم نوح علیه السلام و بعد از تکذیب‌شان جانشین قرار داد، یعنی این احسانات و سایر احسانات بی‌شمار الهی (ج) را یاد کنید؛ و به شکر و اطاعت وی بپردازید؛ نه اینکه از منعم حقیقی بغاوت نمایید.

هود علیه السلام به فرمان الله متعال نعمتی از نعمت‌های خویش را به قوم خود یادآوری کرد، این نعمت؛ قرار دادن آنها به‌عنوان ساکنان زمین بعد از هلاکت قوم نوح علیه السلام، یا قرار دادن آنها به عنوان پادشاهان روی زمین بود.

«وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً» و او تعالی اجسام شما را قوی و نیرومند ساخت و در زیبایی اجسام و اشکال شما و در طول اجسام و بشاش بودن آن و در متاع و بهره نیکو برای شما افزود.

در این هیچ جای شکی نیست که: توانایی و نیرومندی جسمی، از نعمت‌های الهی است که باید در راه صحیح صرف و استعمال شود. مؤرخان می‌نویسند که: قدرت جسمی قوم عاد به قدری بالا بود که می‌گفتند: چه کسی از ما نیرومندتر است؟ (فصلت، 15). نقل است که: بلندی قامت شخص بلندقدشان صد گز و از کوتاه قدشان شصت گز بود. «تفسیر انوار القرآن».

«فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (69)»: یاد نعمت‌های الهی، رمز رستگاری است. زیرا یاد نعمت‌ها عشق و محبت می‌آورد، محبت، اطاعت در پی دارد و اطاعت نیز رستگاری را به دنبال دارد.

پس نعمت‌های الله متعال را یاد آورید و شکرش را بر جای آورید. شکر الله زمانی بر جای آورده میشود که او را به یکتائی یاد کنید و عبادتش نموده و از پیامبرش پیروی کنید که اگر چنین کنید در دنیا و آخرت رستگار خواهید شد و به پیروزی خواهید رسید و از زیان نجات خواهید یافت.

کلمه‌ی «آلاء» جامع‌تر از نعمت میباشد و شامل هر نعمت ظاهری و باطنی، مادی یا معنوی میشود، چنانکه در سوره‌ی الرَّحْمَنِ مکرر آمده است، و حتی شامل عقاب و جهنم که لازمه‌ی عدل الهی است، نیز می‌شود. (التحقیق فی کلمات القرآن)

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾

(قوم در جواب) گفتند: آیا به سوی ما آمده ای که ما فقط الله را عبادت کنیم، و آنچه را پدرانمان عبادت میکردند ترک کنیم؟ پس آنچه را به ما وعده میدهی (ما را از آن می‌ترسانی) بر ما بیاور اگر تو از راست گویانی. (۷۰)

تفسیر:

«قَالُوا أَجِئْنَا لِنُعْبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَ نَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا» کفار به قومش گفتند: ای هود! آیا به سوی ما آمده‌ای که تنها الله را پرستش کنیم و پرستش خدایان و بت‌ها را کنار بگذاریم و از آنها تبری جوییم، و ما را از عذاب می‌ترسانی؟ در حالیکه این شیوه یگانه‌پرستی در نزد ما ناشناخته و ناپسند است زیرا ما پدرانمان را برخلاف این شیوه که تو ما را به سوی آن دعوت میکنی یافته‌ایم، در حالیکه آن‌ها از ما عاقل‌تر، رهیاب‌تر و داناتر بودند و همچنان تو میخواهی که ما تمام تقلید و عنعنات آبا و اجداد خود را کنار بگذاریم.

توجه باید داشت که: حفظ رسوم و سنت‌های نیاکان، همه جا ارزشمند نیست. و واقعیت هم همین اینست که: تعصب به جای منطق، محکوم است و تقلید جاهل از جاهل و تبعیت به دلیل رابطه‌ی خویشاوندی مردود است.

«فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (70)» تعصب و تقلید بی‌جا، مانع شناخت حقیقت است و انسان را به عناد می‌کشاند طوریکه میفرماید: ما گفته‌ی شما را تصدیق نمیکنیم، اگر راست می‌گویی و صادق هستی در نزول عذابی که گمان می‌کنی بر ما فرو خواهد آمد و تو ما را از آن می‌ترسانی عجله کن. آنها از بس که در برابر الله سبحان و تعالی متمرّد و متکبر بودند، با این سخن عذابی را که هود علیه السلام بدان هشدار شان می‌داد، به شتاب طلبیدند.

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَ غَضَبٌ أَتَجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانظُرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾

(هود) گفت: عذاب پروردگارتان بر شما حتمی شده است. آیا در باره نامهایی که شما و پدرانتان (بر آن بتها) نهاده اید؛ با من مجادله می‌کنید؟ (در حالیکه) الله هیچ دلیلی بر (حقانیت) آنها نازل نکرده است، پس انتظار (عذاب الهی) باشید، من هم با شما از انتظار کنندگانم. (۷۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَقَعَ»: رخ داد. ثابت و واجب گردید. «رِجْسٌ»: عذاب سخت. «سُلْطَانٌ»: دلیل و برهان.

تفسیر:

«قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَ غَضَبٌ»: گفت: محققاً که بر شما عذابی شدید از جانب الله و قهر و غضب محو کننده و تباهگر نازل شده که رضوانی در پی آن نیست. هود علیه السلام عذابی را که انتظار وقوع آن میرفت، همانند امر واقع معرفی کرد، به منظور دادن این هشدار به آنانکه این عذاب حتماً بر آنان واقع میگردد. رجز: عذاب سخت است.

«أَتَجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ»: آیا شما بامن در خدایانی مجادله و مخاصمه میکنید که صرفاً اسم‌های بدون مسمی هستند و هیچ نفع و ضرری ندارند و نه هم زنده می‌کنند و می‌میرانند؟ کجاست عقل‌های شما؟ کجاست بصیرت‌های شما؟ کجاست حجتی که شما از جانب خدا مبنی بر این کار دارید که این خدایان باید پرستش شوند؟

از فحوای آیه مبارکه به یک اصل میرسیم که: عقاید باید بر پایه‌ی حُجَّت و بُرهان باشد، حتی از بُت‌پرستان هم بُرهان بخواهید. «ما نَزَّلَ اللهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ 71» (از آنان که میگویند بت وسیله‌ی تقرب به الله است، برسید: آیا دلیلی دارید که خداوند پرستش بت را وسیله‌ی قرب خود قرار داده است؟!)

«فَأَنْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (71)»: چشم به راه و آماده‌ی نزول عذاب الهی باشید، من نیز منتظرم چه بلایی به سرتان می‌آید. و این آخرین درجه‌ی وعید و تهدید است. میان این دو انتظار، فرق فراوان است: انتظار کسی که هر لحظه بیم و عذاب و وقوع حوادث ناگوار دلش را بلرزاند، با آن کسی که آرزو کند به پیروزی برسد و باطل و ناحق را در هم شکند. پس، خداوند متعال، پیام آور دلسوز خود و مؤمنان را رستگار و پیروز فرمود و تکذیب کنندگان آیات آسمانی را هم از بیخ و بن بر کند.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَّعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

پس [هنگام نزول عذاب] هود و همراهان (مؤمن) او را به رحمتی از جانب خود نجات دادیم، و آنانیکه آیات ما را دروغ پنداشتند و مؤمن نبودند، ریشه کن کردیم. (٧٢)

تفسیر:

«فَأَنْجَيْنَاهُ وَ الَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا»: الله متعال عذاب خود را بر کفار نازل کرد و هود و مؤمنان همراهش را با رحمت و لطف خود نجات داد، «أَنْجَيْنَا»: نجات دادیم، «وَقَطَّعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: و اقوامی را کاملاً ریشه‌کن، نیست و نابود کردیم که آیات ما را تکذیب کردند.

«دابر»، به معنای آخر و پایان چیزی است و «فَقَطَّعَ دَابِرُ»، یعنی ریشه‌کن کردن و تا آخرین نفر را هلاک کردن.

در جائیکه هیچگونه امیدی به ایمان آوردن مردم نباشد، هلاکت، اساسی و ریشه کن می باشد.

«وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ (72)» آنها به الله متعال و پیامبرانش و به روز آخرت ایمان نداشتند بلکه کافر، تکذیبگر و منکر آیات الهی بودند. یعنی: ریشه این قوم سرکشی را که میان تکذیب به آیات و عدم ایمان به حق جمع کرده بودند، بریدیم پس این ریشه کن کردن در جای مناسب خود بود. ابو سعود گفته است: بر کُفْر و تکذیب اصرار ورزیدند، و هرگز از آن کنار نکشیدند، آنگاه الله آنان را به وسیله‌ی باد بی باران نابود کرد. (ابو سعود ١٧٤/٢).

عذاب قوم هود:

باید متذکر شد؛ عذابی را که الله سبحانه و تعالی بر قوم هود علیه السلام نازل کرد، تندباد و طوفان قوی بسیار سردی و مسموم کننده ای بود که دیار و أشجارشان را پاک ویران کرد، تندبادی که صخره‌های بزرگ را با خود حمل میکرد و برچهره‌هایشان میکوبید و آنها را ازجا برکنده بر زمین میکوفت چنانکه حق تعالی در سوره «الحاقه» میفرماید: (اما عاد؛ به وسیله تندبادی طوفانی و سرکش هلاک شدند که خداوند متعال به مدت هفت شب و هشت روز پیایی بر آنان گماشت پس آن قوم را در آن مدت فرو افتاده می دیدی، گویی آنها تنه نخلهای میان تهی هستند) «آیات 6-8».

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (73 الی 79) قصه‌ی حضرت صالح علیه السلام را همراه با موضع‌گیری

مخالفین پیامبران را بازگو فرموده است.

وَأَلِي تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةٌ اللَّهُ لَكُمْ آيَةٌ فَذُرُّوْهَا تَأْكُلُ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوْهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

و بهسوی قوم ثمود برادرشان صالح را (فرستادیم) گفت: ای قوم من، فقط الله را عبادت کنید، برای شما معبودی برحق جز الله نیست. همانا از طرف پروردگارتان معجزه آشکار برای شما آمده است، این ماده شتر (ناقه از جانب) الله برای شما معجزه است (که خلاف عادت آن را از سنگ آفریده است)، پس بگذارید در زمین الله بچرد، و به آن هیچ آزاری نرسانید که شما را عذاب دردناک خواهد گرفت. (۷۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَمُودُ»: قبیله ای عرب زبان که در «حجر» میان حجاز و شام تا «وادی القری» نزدیک «تبوک» زندگی میکردند. سبب نامگذاری آنها به ثمود به خاطر نام جدشان، ثمود، پسر عامر، پسر ارم، پسر سام، پسر نوح است. «بینه»: دلیل، معجزه‌ی روشن و آشکار. «فَذُرُّوْهَا»: او را آزاد بگذارید، رهاش کنید. «وَلَا تَمَسُّوْهَا بِسُوءٍ»: گزند و آسیبی به او نرسانید، او را میازارید. «لا تمسوا»: دست نزنید، مس نکنید.

تفسیر:

«وَأَلِي تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»: و خداوند متعال به سوی قوم «ثمود» پیامبر گرامی خویش صالح علیه السلام را فرستاد.

او قوم خود را نصیحت نموده و به سوی خدای تعالی و یکتاپرستی و شریک نیاوردن به او دعوت نمود. قابل تذکر است که: رسالت حضرت صالح، محدود به قوم ثمود بوده است. «قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ»: و به آن ها خبر داد که از جانب پروردگارتان معجزه ای آشکار که بر صحت نبوتم دلالت می کند پیش شما آمده است.

«هَذِهِ نَاقَةٌ اللَّهُ لَكُمْ آيَةٌ»: او همچنان خطاب به قوم خود گفت: محققاً به شما حجتی واضح از جانب پروردگار شما آمده که عبارت از ناقه‌ای یعنی ماده شتر است که خداوند آن را آفریده و از سنگ بیرون کرده است تا علامه و نشانه‌ای بر صدق من و اینکه پیامبرم باشد. مفسر قرطبی فرموده است: وقتی از او خواستند شتر را از سنگی سخت بیرون آورد، خدا درخواست آنان را اجابت نمود.

«فَذُرُّوْهَا تَأْكُلُ فِي أَرْضِ اللَّهِ»: او ادامه داده گفت: این ناقه را به حال خودش بگذارید و هرگز به او بدی نرسانید و بگذارید تا از روزی الله در زمین پروردگار بخورد «وَلَا تَمَسُّوْهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (73)»: به منظور احترام آن به هیچ وجه به آن آسیبی نرسانید؛ چرا که آیتی است از جانب خدا، و گرنه به عذابی دردناک مبتلا میشوید! عذاب دردناک همان بود که بعد از پی زدنش به آن گرفتار شدند. در این هیچ جای شکی نیست که مجازات بی‌احترامی به مقدّسات و از بین بردن آنها، عذاب الهی است.

در تواریخ اسلامی آمده است که: قوم صالح علیه السلام خود از او خواستند تا برای شان از صخره سنگی خارا، ماده شتری بیرون آورد که خروج آن را به رأی‌العین ببینند پس صالح علیه السلام از آنها عهدها و پیمانها گرفت که اگر خواسته‌شان را اجابت کند، قطعاً به او ایمان خواهند آورد و چون آنها این عهدها و پیمان‌ها را سپردند، صالح علیه السلام دعا کرد و آن صخره سنگ به جنبش درآمد و همان‌گونه که خواسته بودند ماده شتری پاک، تنومند و بی‌عیب از آن بیرون آمد و چنان بزرگ و قوی و پرهیبت بود که چون از برابر

چهارپایان دیگر می گذشت، همه از او هدر میکردند و خود را نگاه میداشتند. در این هنگام، رئیس آن قوم و پیروانش ایمان آوردند. صالح علیه السلام به فرمان الله متعال را چنین مقرر کرد که یک روز آن ماده شتر آب چاهشان را بنوشد و روز دیگر آنان از آب آن چاه استفاده کنند و در آن روز که او آب چاه را مینوشید، آنها از شیر وی مینوشیدند زیرا چنان شیرآور بود که چون او را می دوشیدند، هر مقدار از ظرفی که می خواستند، از شیر آن پر می شد و قوم همه از شیرش سیر و سیراب می شدند. (تفسیر فرقان)

ثمود:

ثمود پسر عامر، پسر ارم، پسر نوح، از عرب عاربه‌ی صحرائشین پیش از عصر ابراهیم اند. ثمود، قوم صالح پیامبر، پس از طایفه‌ی عاد، سرزمین و دیار آنان را به دست آوردند، جانشین آنان شدند و در حجر، میان حجاز و شام تا وادی القری و اطراف آن، به نام «مداین صالح» مشهور به «فج الناقه» ساکن بودند.

طایفه‌ی ثمود، همچون قوم نوح و عاد، بت پرست بودند و بتان را در عبادت شریک خدای بی همتا می شمردند. خداوند، انواع نعمتها را به آنان عطا کرد و صالح پیامبر را برگزید و نزد آنان فرستاد، تا راه خیر و سعادت را به آنان بیاموزد و نعمتها و آیات یکتایی خدا را برایشان بازگوید. مردم مستضعف به او گرویدند و پیرو واقعی او شدند؛ اما اشراف خود خواه و سردمداران و رهبرانشان (ملاً) از ایمان آوردن به صالح امتناع ورزیدند و خود را برتر دانستند. (سوره قمر آیات 25، 30 و 31).

نام مبارک صالح نه بار در قرآن عظیم الشان تذکر رفته است و از حیث زمان، بعد از نوح و قبل از ابراهیم است، سوره های که نام صالح در آن ذکر شده است: عبارتند از: سوره های (أعراف آیات: 73، 75، 77، سوره هود آیات: 61، 62، 66، 89، سوره شعراء آیه 142، و سوره نمل آیه 45) نام برد.

همچنان در قرآن، هفت بار از ناقه و بیست و شش بار از قوم ثمود نام برده شده است. داستان قوم ثمود در سوره های شعراء، قمر، شمس و هود آمده است.

سران نافرمان و مستکبران زمان قوم صالح به آزار و اذیت و تهدید مستضعفان، پرداختند که شاید از دین بازشان دارند و از روی تمسخر و استهزا سؤال میکردند؛ ولی این پیروان درستکار و پایدار به شیوه‌ی حکیمانه و قاطع، جواب می دادند و هر چه بیشتر از پیش دین و پیامبر خود را تأیید می کردند و ایمان و باورشان محکم تر می شد.

وقتی، مهتران مستکبر و خود خواه از بازداشتن مؤمنان از ایمان به خدا و پیامبر، ناامید شدند و کاری از پیش نبردند، به گناهی دیگری دست زدند و «ناقه» را که معجزه ای بس روشن بود، پی کردند.

ابن عمر (رض) روایت میکند که رسول الله صلی الله علیه وسلم در سال نهم هجری هنگامی که به مقصد تبوک روان بودند از برابر دیار و منازل قوم ثمود گذشتند، او میگوید: «چون رسول خدا (ص) لشکر را در تبوک فرود آوردند، مردم از چاه های آبی که قبیله ثمود آب آشامیدنی خود را از آنها تهیه میکردند، آب کشیدند و از آن آب خمیر ساخته دیگرها را نصب کردند تا غذا بپزند، رسول الله صلی الله علیه وسلم به آنان فرمان دادند که غذای دیگرها را بیرون ریخته و خمیرها را علوفه شتران کنند، آنگاه ایشان را از آن محل کوچانیدند تا به چاهی رسیدند که شتر صالح علیه السلام از آن می نوشید پس در آن محل فرود آمدند».

همچنین آنحضرت محمد صلی الله علیه وسلم أصحابشان را از ورود به منازل قومی که

به عذاب الهی گرفتار شده بودند، نهی میکردند و میفرمودند: «در حقیقت، من می‌ترسم که به شما مانند آنچه که به آنان رسید، برسد لذا به منازلشان وارد نشوید». باید یادآور شد که آثار مدائن صالح علیه السلام تا به امروز باقی است و به نام «فتح الناقه» شناخته می‌شود. **وَأذْكُرُوا إِذْ جَعَلْنَا خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأْنَا فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آيَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾** متذکر باشید و فراموش نکنید آن وقت را که شما را پس از قوم عاد جانشین (آنان) گردانید، و در زمین شما را جایگاه (خوب و مناسب) داد که بر قسمت‌های هموار آن قصرها می‌ساختید و کوهها را برای ساختن خانه‌ها می‌تراشیدید. پس نعمت‌های الله را یاد کنید و در زمین فساد مکنید. (٧٤)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَوَّأْنَا»: شما را جای داد، شما را - در سرزمین حجر - استقرار داد. «سُهُولٍ»: جمع سهل، دشتها. «تَنْحِتُونَ»: می‌تراشید. «لَا تَعْتُوا»: فساد مکنید، تباهاکار مباشید.

تفسیر:

«وَأذْكُرُوا إِذْ جَعَلْنَا خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ»: [ای مردم!] به یاد آورید آن وقت را که خدا شما را جانشینان قوم عاد قرار داد یعنی: حق تعالی شما را در زمین جانشین قوم عاد گردانید. یا شما را در آن فرمانروا گردانید.

مفسر شهاب الدین محمود بن عبدالله آلوسی می‌فرماید: نگفته است «خلفاء عاد»؛ چون به این امر اشاره کرده است که در بین آن دو فاصله‌ی زمانی طولانی وجود داشت.

«وَبَوَّأْنَا فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا»: «و به شما در زمین جای مناسب داد» طوری که در سرزمین‌های هموار خانه‌های وسیع و قصرهای زیبا بنا می‌کنید.

(بوا): از مصدر «مبأه»، عبارت است از: منزلی که انسان در آن ساکن می‌شود «وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا»: و در کوه‌ها نیز از طریق کندن کاری و سنگ‌تراشی خانه‌هایی برای خود می‌سازید که شمارا در سردی گرم و در گرمی سایبان است.

مفسر قرطبی در باره آنان نوشته است: چون عمرشان طولانی بود، منازل را در دل کوه‌ها تدارک می‌دیدند؛ زیرا خانه‌هایی که از سنگ درست نمی‌شد، قبل از به آخر رسیدن عمر آنها فرسوده و خراب می‌شد.

«فَاذْكُرُوا آيَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (74)»: پس این نعمت‌های بزرگ و دست‌های دهنده را یادآورید و در زمین فساد بسیار نکنید؛ زیرا هر که چنین کند یقیناً که زیان نموده است. یعنی از سرنوشت قوم عاد درس عبرت بگیرید. خدایی که با قدرت خویش توانست قوم نیرومندی همانند عاد را از بین ببرد و شما را وارث آن بگرداند، اگر شما نیز همانند عاد به فساد بپردازید شما را هم میتواند از بین برد و قوم دیگری را به جای شما به صحنه بیاورد.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنْ صَالِحًا مَرْسَلًا مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾

أشراف و سران قوم صالح که تکبر و سرکشی می‌ورزیدند به مستضعفانی که ایمان آورده بودند گفتند: آیا میدانید (یقین می‌کنید) که صالح از طرف پروردگارش فرستاده شده است؟ (مؤمنان مستضعف) گفتند: (بلی) بدون شک ما به آنچه به او فرستاده شده است، ایمان داریم. (٧٥)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«استكبروا»: بزرگی فروختند، تکبر ورزیدند. «استضعفوا»: ضعیف نگهداشته شده بودند، استنمار شده بودند.

تفسیر:

«قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ»: در این هیچ جای شکی نیست که: معمولاً اشراف و افراد صاحب نفوذ، مخالف راه انبیای اند و به شبیهه افکنی در میان مؤمنان دست می زنند. طوری که در آیه مبارکه آمده است که: سران و اشراف مُستکبر و منحرف قوم صالح به مؤمنان مستضعف پیرو صالح علیه السلام گفتند: «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ»: آیا شهادت می دهید که صالح را الله متعال به سوی ما به عنوان پیامبر فرستاده است؟ این سوال آنها بر طریق تمسخر و استهزاء بود؟ باید یادآور شد که: نه فقر و استضعاف (ناتوان و ضعیف شمردن) دارای ارزش است و نه تمکن و کاخ نشینی؛ آنچه مهم است انتخاب راه الله متعال از طریق آگاهی، علم، ایمان، تقوا، جهاد و هجرت است. (در آیهی قبلی، قصرسازی را نعمت الهی به شمار آورد، به شرط آنکه به فساد منتهی نشود، در این آیه مبارکه هم از مستضعفان مؤمن ستایش شده است، نه از همه ی آنان.).

«قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ(75)»: گرچه محیط و جامعه در شخص تأثیر دارد، ولی اجبار نمی آورد. طوری که مستضعفان محروم باصراحت درمقابل مستکبران ایستاده شدند و در جواب به شیوه ای که بیانگر ایمان و باور و اعتقاد راسخ آنان به رسالت او بود، به آنها گفتند: بلی! ما به رسالت صالح علیه السلام باور کامل کردیم و اینکه او نبی از انبیای الهی است و ما همواره از او امر خداوند متعال پیروی می کنیم و از نواهی اش اجتناب متابعت پیامبرش را می نمایم.

یعنی: ما نه فقط به صدق و راستی او در این ادعا داناییم بلکه به او و رسالتش مؤمن بوده و از آن گذشته، تابع و مطیع امرش هم هستیم.

مفسر ابوحیان فرموده است: اینکه از «هو مرسل» به «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»: عدول کرده است بیانگر اوج حسن و زیبایی است؛ چون موضوع رسالتش معلوم و متجلی و مسلم است و هیچگونه شک و تردیدی در معجزات عظیمش نیست، بنابراین نیازی نیست که درباره ی رسالتش سؤال شود. (البحر ۴/۳۳۴).

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنَّا بِهِ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾

متکبرین (قوم صالح) گفتند: (ولی) ما به آنچه شما به آن ایمان آورده اید کافریم! (۷۶) «قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنَّا بِهِ كَافِرُونَ (76)»: رؤسای مستکبران گفتند: ما به آنچه شما آنرا تصدیق کرده اید، (یعنی به نبوت صالح علیه السلام) کافریم. و از آن روی گردانیدیم. به این علت نگفته است: «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ كَافِرُونَ» تا مخالفت خود را با صالح ابراز دارند و گفته ی پیروانش را رد کنند. این سخن را در حالی گفتند که معجزه آشکار و حجت پایدار حق تعالی در میان آنان بود.

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾

پس آن ماده شتر را کشتند و از فرمان پروردگارشان سرکشی نمودند و به صالح گفتند: اگر از پیامبران هستی عذابی که همواره به ما وعده می دهی، بیاور. (۷۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَقَرُوا النَّاقَةَ»: ماده شتر را ذبح کردند. «عقر»: زخمی کردن. «عقر الابل»: پی کردن و بریدن دستها و پاهای شتر. آن کس که شتر صالح را کشت «قدار بن سالف» نام داشت که به دستور جمعی این کار را کرد.

تفسیر:

«فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَ عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»: شتر را پی کردند یعنی: پی‌های آن را بریدند، یا آن را ذبح کردند و از انجام دادن فرمان الهی سرپیچی نمودند.

«عقر»: طوریکه در فوق هم تذکر دادیم به معنای پی کردن است، یعنی قطع کردن عصب و رگ محکم و مخصوص پشت پای اسب و شتر که عامل عمده‌ی حرکت آنهاست و با قطع آن، حیوان به زمین می افتد و از راه رفتن باز میماند.

باید متذکر شد که: در سوره‌ی قمر، کلمه‌ی «عقر» مفرد آمده است که بیانگر این امر است که قاتل ناقه يك نفر بوده است؛ اما در این آیه مبارکه و سوره‌های شمس و شعراء و هود، این کلمه به صورت جمع آمده است، «عقروا» که نسبت پی کردن شتر به تمام قوم داده شده است. این بدین معنی است با در نظر داشت اینکه: همه آنها در کشتن ماده شتر مستقیماً شرکت نداشتند بلکه یک تن از آنان او را کشت ولی از آنجا که این کار با رضا و موافقت همگی آنان انجام گرفت لذا این عمل به همه آنان نسبت داده شد. به یاد داشته باشید ونباید فراموش کنید که: سکوت و رضایت بر گناه، شرکت در گناه محسوب میشود.

«عَتَوْا» عتو: سرکشی. «عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»: از فرمان پروردگارشان سرپیچی کردند.

باید گفت که؛ نافرمانی و تجاوز از دستور، مهم‌تر از کشتن شتر است.

«وَ قَالُوا يَا صَالِحُ إِنِّتِنَا بِمَا تَعْدُنَا إِن كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ(77)»: و گفتند: ای صالح! اگر راست می‌گویی که پیامبر هستی، عذابی را بیاور که ما را از آن می‌ترسانی و وعده‌ی آن را داده‌ای. اگر تو واقعاً راست می‌گویی پس در نزول عذاب بر ما عجله کن! این سخنان را بر سبیل تمسخر و ریشخند و این‌که صالح از اجرای آن ناتوان است، گفته‌اند.

محمود حسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی مینویسد: آن ماده شتر چندان قوی هیکل و بزرگ بود که در وقت چریدن، سایر چارپایان از وی فرار، وحشت، و میگریختند. در روزی که نوبت آن می بود تمام آب چاه را می‌نوشید، و آن را خشک میکرد. گویا، چنانکه خَلَقَتْ وی غیر معمولی بود، لوازم و آثار حیات و احتیاجات او نیز به‌طور خارق العاده آفریده شده بود. سرانجام مردم به قهر آمدند، و به قتل آن اتفاق کردند.

حضرت علامه مفتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی مفسر تفسیر معارف القرآن در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: بزرگترین فتنه شیطان که در اثر آن، انسان، عقل و هوش خود را از دست میدهد زن است. دو زن زیبا و حسین و جمیل شرط گذاشتند که هر کسی این ناقه را بکشد، اختیار دارد از ما و دختران ما هر کدام را بخواهد از آن اوست.

دو نوجوان به نام‌های «مصدق و قذار» در این نشئه، مدهوش شدند و به اراده قتل ناقه بیرون آمدند و سر راه ناقه، پشت سنگی کمین کردند؛ همینکه ناقه جلو آمد مصدع بر او تیر اندازی نمود و قذار با شمشیر پاهای او را قطع نموده او را قتل کرد. قرآن کریم او را بزرگترین شقی و بدبخت قوم ثمود معرفی کرد که: «اذانبعث أشقاها» [آیه ۱۲، سوره شمس] زیرا به سبب او تمام قوم در عذاب گرفتار شد.

بعد از قتل ناقه پلان قتل خود حضرت صالح علیه السلام را نیز مطرح نمودند؛ و بدین طریق احکام خدا را که راجع به «صالح» و «ناقه» بود، به پشت انداختند و در مخالفت آن قرار گرفتند. و گفتند: «وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ 77» (وگفتند: ای صالح، بیار به ما آنچه وعید می‌کنی ما را؛ اگر هستی از پیغمبران). این کلمات از زبان انسان وقتی می‌بر آید که از قهر و غضب الهی هیچگونه خوف و ترسی نداشته باشد. قوم نمود نیز مانند عاد اولی به جایی رسیدند که مورد عذاب الهی واقع شدند.

حضرت صالح علیه السلام بعد از اطلاع یافتن از قتل ناقه، قوم را به دستور الله اطلاع داد که الان فقط سه روز از زندگی شما باقی است.

«فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتُّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعَدُّ غَيْرُ مَكْدُوبٍ»: [آیه ۶۵، سوره هود] یعنی سه روز در خانه های خود راحت باشید (سپس عذاب می‌آید).

و این وعده راست است که در آن امکان تخلف وجود ندارد؛ اما هرگاه شانس قومی خراب باشد هیچ نصیحت و تنبیه برای او مفید نخواهد شد. قوم این اعلام حضرت صالح علیه السلام را هم به باد مسخره گرفتند و گفتند که این عذاب چگونه و از کجا می‌آید، و چه علامتی دارد؟ حضرت صالح علیه السلام فرمود که: علامات آن را بشنوید، فردا روز پنج شنبه صورت های همه شما زرد میشوند، مرد و زن پیر و جوان هیچکس از آن مستثنی نمیباشد.

سپس پس فردا روز جمعه صورت های همه شما سرخ میشوند و بعد از آن در روز یکشنبه همه صورتهایتان شدید سیاه میگردند و این آخرین روز حیات شما خواهد بود. قوم بد شانس هنوز هم بجای اینکه به سوی توبه و استغفار روی بیاورند، در پی قتل حضرت صالح علیه السلام قرار گرفتند. زیرا چنین فکر کردند که اگر او راست میگوید بر ما عذاب نازل میشود پس چرا کار او را پیش از خود یکسره نکنیم و اگر دروغگو است باید به سزای عملش برسد.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۷۸)

پس آنها را زلزله ای سخت فرا گرفت، پس در خانه‌هایشان به زانو افتاده (مرده) صبح کردند. (۷۸)

تفسیر:

خداوند متعال زلزله شدیدی بر آنها فرستاد که نابود و هلاک شان ساخت، بر اثر این زلزله در خانه های خود مردند و تبدیل به جثه هایی بی حرکت که زندگی ندارد. رجفه، فریادی سخت و سهمگین بود که با یک تکان سخت، دل‌هایشان را از جابر کند. در البحر آمده است: نعره‌ای از آسمان آنان را فرا گرفت که متضمن صاعقه و صدای زمین بود و در نتیجه‌ی آن نابود گشتند. (البحر ۳۳۱/۴).

«جَاثِمِينَ»: «جاثم» از «جثم» بر وزن حشم، به معنای نشستن روی زانو و یا فروافتادن بر سینه است.

بر زانوها و چهره‌های خویش به زمین چسبیده و بی‌جان و بی حرکت گردیدند، همانند پرنده‌ای که بر روی درافتد و از پا درآید.

«جاثمین» یعنی: خاموش از پای در آمدند و از مرگ به خود نمی جنبیدند. میگویند: «الناس جثم» یعنی: نشسته اند و هیچ حرکتی نمیکنند و برنمیخیزند و «مجثمه» نیز که در حدیث از آن نهی شده از آن است و مجثمه چارپایی است که دست و پایش را برای پرتاب می بندد و جمع می کند.

روایت شده است که: پی کردن ماده شتر از سوی آنان در روز چهارشنبه و نزول عذاب بر آنان در روز شنبه بود پس همه، جز صالح علیه السلام و پیروانش از اهل ایمان، هلاک شدند.

قابل یادآوری است که در این آیه مبارکه، هلاکت قوم ثمود را توسط رجه و زلزله شدید بیان فرموده است، ولی در سوره فصلت آیه 17 و سوره ذاریات آیه 44، آن را توسط صاعقه بیان داشته است. «فَأَخَذْتُهُمُ الصَّاعِقَةَ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ»: بنابراین شاید دو مجازات صاعقه و زلزله در يك لحظه و توأم بوده است. و شاید مراد از رجه، لرزش براندام باشد که برخاسته از ترس و وحشت است، نه زلزله.

به یاد داشته باشید که: وعده‌های انبیاء، عملی میشود، پس هشدار هایشان را باید جدی گرفت. (در آیات قبل تهدید بود: «لَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ» و این رجه، همان تحقق وعید و عذاب الیم است).

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولًا مِنْ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿٧٩﴾

پس (چون علایم عذاب رسید) صالح از آنان روی گردانید (و از ایمان آنها ناامید شد) و گفت: ای قوم، من ابلاغ رسالت از خدای خود نمودم و شما را نصیحت کردم لیکن شما (از جهل و غرور) ناصحان را دوست نمی‌دارید. (٧٩)

تشریح لغات و اصطلاحات:

تولی عنهم: از آنان روی گردانید. النَّاصِحِينَ: دلسوزانی که دلسوزیشان را قولاً و عملاً اعمال می‌کنند، خیرخواهان.

تفسیر:

بعد از نابودی آنها و مشاهده‌ی ماجرا، صالح از آنها روی گردانید و از دیارشان بعد از اینکه ناقه را پی کردند بیرون شد و با افسردگی و اندوه گفت: محققاً که به شما نصیحت کردم و شما را در جریان رسالت الهی قرار داده به معروف امر و از منکر نهی کردم و شریعت خدای را به شما بیان نمودم ولی شما با نصیحت نصیحتگر هدایت نمیشوید و به رأی و نظری عاقلانه رهیاب نمی‌گردید! شما از پذیرش نصیحت من ابا و ورزیده و از ارشاد من را ترک کردید پس عذاب بر شما تحقق یافت.

مفسر زمخشری در تفسیر خویش مینویسد: «وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ» حکایت حال ماضی است. گاهی اوقات انسان به دوست مرده‌اش - که در حال حیات بارها او را نصیحت کرده بود اما آن را گوش نکرده و سرانجام دچار هلاکت شده بود - می‌گوید: برادر جان! چقدر تو را نصیحت کردم و چند بار به تو گفتم، اما از من نپذیرفتی؟! (کشاف ١٢٤/٢).

جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف در تفسیر خویش مینویسد: «فتولی عنهم» از ظاهر عبارت چنین بر می‌آید که او به آنچه بر سرشان می‌آمد، نظاره گر بود و وقتی دید که آنان از پای در آمدند، از آنان روی گرداند و با اندوه و حسرت از آن که توفیق ایمان آوردن را از دست داده اند، اعراض کرد و در حالی که او اندوهگین بود، به آنان گفت: اما شما «لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ / خیرخواهان را دوست نمی‌دارید». همچنین روی گرداندن آن بزرگوار میتواند برای دور شدن از آنجا باشد و چون دید که نشانه‌های عذاب پیدا شده است، اصرار آنان بر کفر را ناخوش داشت. برخی چنین روایت کرده اند: روز چهارشنبه بود که آن شتر را کشتند و روز شنبه عذاب آنان را فرو گرفت.

همچنین روایت کرده اند که حضرت صالح همراه با یکصد و ده نفر از مسلمانان، گریه کنان از آن جا رفت، چون بازنگریست دید که دود بالا آمده است و دانست که آنان نابود شده اند و آنان که نابود شدند، هزار و پانصد خانواده بودند. باز روایت کرده اند که آن بزرگوار بازگشت و در سرای آنان سکونت گزید.

اگر بپرسند: چگونه خطاب مردگان به عبارت «ولکن لاتحبون الناصحین» جایز است؟ در جواب باید گفت: این شیوه‌های رایج است، چنان که کسی به رفیق خویش که مرده است و در حیاتش بسیار او را نصیحت کرده باشد و او نصیحت او را نشنیده و خود را به نابودی افکنده باشد، میگوید: ای برادر، چه بسیار تو را نصیحت کردم و چه بسیار سخنان خیر خواهانه به تو گفتم، اما نشنیدی و از من نپذیرفتی! عبارت «ولکن لاتحبون الناصحین» حکایت حال گذشته است.

خوانندگان محترم!

در آیات (80 الی 84) در باره قصه‌ی لوط علیه السلام ذکری بعمل آمده است.
وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾
 و (به خاطر بیایورید) لوط را هنگامی که به قوم خود گفت آیا عمل شنیعی (بی حیائی) انجام می دهید که هیچکس از مردم عالم پیش از شما (آن کار قبیح را) نکرده است؟ (۸۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الفاحشة»: کار زشت و پلید. (همجنس بازی و لواط، از گناهان کبیره و عملی بسیار زشت است). «تأتون»: می‌آیید، مرتکب می‌شوید. در این جا، منظور عمل نگین و پست همجنس بازی است.

تفسیر:

«وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ (80)» زمانی را به یاد بیایور که لوط به قوم خود یعنی «اهل سدوم» به طریق انکار و سرزنش گفت: آیا عملی بی‌نهایت زشت را مرتکب می‌شوید که هیچکس قبل از شما در طول ایام مرتکب آن نشده است؟! یعنی: آن خصلت بسیار زشت و سخت ناشایست را که فعل لواط می‌باشد، آن عمل زشت و ناپسند عبارت بود از نزدیکی با مردان از طریق عقب، اول ارتکاب آن عمل را معترض شد، آنگاه آنان را سرزنش کرد که آنها اولین مرتکبین آن بودند.

زیرا فعل لواط، قبل از آنان در میان هیچ امتی از امت‌ها شایع نبود. و این آن‌ها هستند که چنین بدعتی را اساس گذاشتند.

مفسران می نویسند: در قدم اول این فعل ملعون را شیطان به اهالی سدوم آموخت؛ و از آنجا به مقامات دیگر سرایت کرد.

مفسر ابوحیان میفرماید: از آنجایی که زشتی این عمل برای انسان معهد بود و ناپسندی آن از روی عقل هویدا، الف و لام تعریف بر سر آن درآورده و گفته است: «الفاحشة» به خلاف زنا که بدون الف و لام آمده و گفته است: «إنه كان فاحشة»، که به صورت نکره آمده است. و جمله‌ی منفی «ما سَبَقَكُمْ» نشان می‌دهد که آنها اولین مرتکبان و مبتکران این عمل زشت بودند. و لفظ (من) در «مِنْ أَحَدٍ» برای مبالغه و تأکید نفی جنس آمده است. و آوردن «الْعَالَمِينَ» به صیغه‌ی جمع نیز به همین منظور است. عمرو بن دینار گفته است: دیده نشده است که قبل از قوم لوط و در میان ملت‌های پیشین مرد با مرد نزدیکی کرده باشد. (البحر ۳۳۳/۴).

مفسران می افزایند: در جمله «ما سَبَقَكُمْ بِهَا» بت پرستان، اگر احياناً بهانه‌ی بت پرستی را به اجداد خویش منسوب میدانند، ولی پیروان فحشا، این بهانه را هم نداشته و ابتکار جنایت و گناه از خودشان بود.

«ما سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ 80»: ابداع‌کنندگان اعمال زشت، مرتکب گناهی بزرگتر و مستحق ملامتی بیشتر می باشند.

مختصری از زندگی نامه لوط:

لوط فرزند هاران، پسر آزر و برادر زاده‌ی ابراهیم علیهم السلام است. در «اور کلدانیین» جنوب شرقی عراق، از توابع بصره، موسوم به «بابل» چشم به جهان گشوده است. لوط علیه السلام پس از مرگ پدرش، همراه کاکایش، ابراهیم که تنها مردی بود که به او ایمان آورد، «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ» (عنکبوت، 26). به بین النهرین تا جزیره‌ی قورا، سرزمین آشوریان مهاجرت کرد. [این جزیره به جزیره‌ی «ابن عمر» مشهور و «دجله» بر آن محیط و سرزمین آشوریان در آن جا بود.] (تفسیرمنار).

سپس با هم به مصر و شام رفتند. ابراهیم او را به شرق اردن در مکانی به نام «عمق السدیم» نزدیک «بحرالمیت» یا «دریای لوط» که پنج آبادی داشت، برد.

لوط نیز یکی از آن آبادیها را به نام «سدوم» برگزید، سپس خداوند او را برای راهنمایی مردم سدوم و پیرامونش مبعوث فرمود تا آنان را به سوی خدای توانا دعوت نمایند و از کار زشت و پلید دست بردارند. مردم سدوم در نهایت بی شرمی و جلو چشم این و آن به کار زشت و شرم آور دست می زدند، راه را بر تجاران می بستند و... [عنکبوت/29].

لوط، همواره مردم سدوم را نصیحت میفرمود و آنان را از عذاب خداوند متعال هشدار می داد؛ ولی این نصایح هیچ تأثیری بالای شان نداشت و چون در نصیحتگری پافشاری کرد، او را به کشتن و سنگ باران و گاهی به بیرون کردن از شهر و دیار تهدید می کردند.

دو فرشته در لباس دوپسر نوجوان، مهمان لوط شدند، جمعی از اهل سدوم، نزد لوط آمدند و از او خواستند، آن دو را برای کار زشت به آنان تسلیم بدارند، اما لوط پس از تلاش و دفاع زیاد، ازدواج دختران خود را به آنان پیشنهاد کرد تا از مهمانان دست بردارند از خواسته‌ی خود، شرمسار گردند و پس روند؛ ولی آن قوم نادان راضی نشدند و برکردار پلید خود پای فشاری میگردند.

لوط، خطاب به آن قوم قوم جاهل میگوید: ای کاش، در برابر شما قدرت و توانی می داشتم و با شما می جنگیدم یا به تکیه گاهی استوار، پناه می جستم و شما را در هم می کوبیدم تا به مهمانانم آسیبی نرسانید. (هودآیه 80). وقتی به خانه‌ی لوط هجوم آوردند، خداوند بینایی آنان را گرفت، کور و درمانده شدند و جایی را نمی دیدند. در این وقت آن دو فرشته‌ی مهمان، خود را به لوط نشان دادند.

(هود آیه 81) و رسالت خود را ابلاغ نمودند، آنگاه لوط و دختران او را - به جز همسرش که ایمان نیاورده بود - از خانه بیرون بردند و مردم سدوم را آتش و گوگرد باران کردند. (تفسیر فرقان)

إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ﴿٨١﴾

البته شما [بدون توجه به حقوق همسران و غافل از اینکه نعمت غریزه جنسی برای بقای نسل است] به جای زنان با مردان آمیزش (وشهوثرانی) می‌کنید، بلکه شما مردم اسرافکار (و تجاوزکار) هستید. (۸۱).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مِنْ دُونَ»: به جای. «مُسْرَفُونَ»: اِسْراف کنندگان، تجاوزکاران. کسی که راه طبیعی و فطری را کنار بگذارد، مُسْرِف است. «مُسْرَفُونَ» اِرضای شهوت از غیر راه طبیعی، اِسْراف است.

تفسیر:

«إِنَّكُمْ لَنَاتُّونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونَ النِّسَاءِ»: شیخ مرحوم صابونی مفسر تفسیر صفوای التفسیر در تفسیر این آیه مبارکه می نویسد: این بیان آن عمل زشت است و توبیخی شدید و زشت‌تر از توبیخ و سرزنش قبلی است؛ زیرا به «إِنْ و لَمْ» مؤکد شده است؛ یعنی ای قوم! شما از طریق دبر با مردان نزدیکی می‌کنید و با این عمل زشت و خبیث و ناپسند، شهوت خود را اِرضای می‌کنید، بدون اینکه به زنان رو بیاورید که خدا آن را برایتان حلال کرده است. آنگاه از اعتراض بر آنها اعراض نموده و به بیان حال و احوال آنها پرداخته است که سبب ارتکاب پستی‌ها و پیروی از شهوات می‌شود و فرمود:

«بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرَفُونَ (81)» عذر و بهانه‌ای ندارید، بلکه عادت و روش شما عبارت است از زیاده روی و تجاوز از حدود در هر چیز. در یک کلمه باید گفت که: لواط، تجاوز به حقوق زنان در جامعه است. قوم تنها گرفتار يك گناه نمی‌باشند؛ بلکه ارتکاب این فعل مخالف فطرت دلیل است بر اینکه شما از حدود انسانیت هم تجاوز کرده‌اید.

ابو سعود گفته است: در این که قید (شهوة) را آورده است، به حیوانیت محض آنها اشاره کرده است و نیز نشان می‌دهد که هدف و انگیزه‌ی انسان عاقل از نزدیکی کردن، همانا طلب فرزند و بقای نسل است نه اطفای شهوت. (طبری ۵۵۱/۱۲).
باید گفت که از دواج، دارای خصوصیات و آثاری است که در لواط و زنا وجود ندارد، از جمله:

1 - مودت و رحمت و انس.

2 - تشکیل نظام خانواده.

3 - فرزند و بقای نسل.

4 - همخوانی با فطرت و انسانیت.

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (۸۲)

ولی جواب قوم لوط جز این نبود که (از روی تمسخر) گفتند: آنها را (لوط و پیروان او) را از قریه خود بیرون کنید، زیرا اینها مردمی هستند که پاکدامنی را می‌خواهند (و از کار ما بیزاری می‌جویند) (۸۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنَاسٌ»: مردمان. «يَتَطَهَّرُونَ»: به پاکی تظاهر می‌کنند.

تفسیر:

«وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (82)»: و چون لوط علیه السلام آنها را به خاطر ارتکاب عمل زشت توبیخ کرد گفتند: لوط و مؤمنان همراهش را از قریه خویش بیرون کنید که آن‌ها مردمی پاک، نزیه و شرافتمنداند. این سخن آن‌ها بنا بر تمسخر، اِسْتِهْزَاء و عِنَاد بود. یکی از بدی‌ها همانا، برخورد بی دلیل و غیر منطقی با ناصحان است.

این جواب استهزاء آلود قوم، هیچ ارتباطی به نصیحت لوط علیه السلام نداشت بلکه جواب مناسب این بود که نبوت وی را تصدیق کرده و از فرمان وی اطاعت میکردند و به خواسته وی جواب مثبت و مساعد میدادند ولی آنان این جواب بدرا از نفس های پلید و فطرت های غیر سالم برخاسته بود، به وی تحویل دادند، عجباً از این منطق سرچپه!

منطقی که میگوید: باید کسانیکه پاک و پرهیزکارند، از شهر بیرون روند تا پلیدان و ناپاکان در آن باقی بمانند؟! این منطق؛ منطق جاهلیت در هر زمان و مکانی است چنانکه در عصر حاضر نیز مشاهده میکنیم که اغلب پاکان و پرهیزکاران، در طرد و تبعید به سر می برند.

در آیه هیچ جای شکی نیست که: در نهی از منکر، باید آمادهی تبعید و پذیرش مشکلات باید بود. با تأسف مجرمان، برای پاکان حقی در اجتماع هم قائل نیستند. هرگاه در جامعهی فساد زیاد شد، پاکان را منزوی میکنند و نهی از منکر و پاک بودن، جرم محسوب می شود. ابن عباس (رض) در مورد آیه «إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَّتَطَهَّرُونَ 82» میفرماید: یعنی افرادی هستند که عمل نزدیکی با مردان یا زنان را از راه دبر کثیف و بد می دانند. آنها چنان سخنانی را به عنوان تمسخر و استهزاء به لوط و قومش بر زبان آوردند، آنها چیزی را برای لوط و پیروانش عیب و ننگ قلمداد کردند که در واقع مایهی مدح و تمجید است.

معلوم میشود که این قوم نه تنها بدکردار و بی حیا و دارای اخلاقی فاسد بود، بلکه در انحطاط اخلاقی به درجه ای از پستی رسیده بود که دیگر حتی وجود چند انسان نیک و پاک و دعوت دهنده به سوی نیکی و بازدارنده از بدی را هم نمی پسندید. در بدی و بدکرداری به قدری غرق شده بود که حتی صدای اصلاح را نیز نمیتوانست تحمل کند و آن عناصر پاک باقی مانده در آن فضای مسموم را هم میخواست بیرون بیندازد. پس از رسیدن به این حد بود که پروردگار با عظمت تصمیم به ریشه کنی آنان گرفت. قومی که حتی اندک عنصری از پاکی و خیر در آن باقی نماند، دیگر دلیلی برای ماندن آن در زمین وجود ندارد. مادامی که در سبد میوه های گنبدیده، چند میوه ی سالم وجود داشته باشد، میتوان آن را نگهداشت، اما اگر آن چند میوه از آن بیرون آورده شدند، دیگر جایی برای قرار دادن آن سبد میوه به جز انداختن پیش روی حیوانات باقی نمی ماند.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾

پس ما لوط و خانواده اش را، به جز همسر او که از باقی ماندگان در عذاب بود، نجات دادیم. (۸۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اهل»: هم به خویشاوندان نزدیک گفته میشود و هم به پیروان راستین، ولی با توجه به آیهی 36 سورة ذاریات، به جز خویشاوندان نزدیک، هیچکس به آن حضرت ایمان نیاورد. «الغابرين»: نابود شوندگان، واپس ماندگان، بازماندگان. کسی که همراهانش بروند و او باقی بماند. بنابر این لوط و یارانش از شهر خارج شدند و زمینهای عذاب فراهم شد.

تفسیر:

«فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (83)»: ما لوط علیهم السلام و اهلش را از عذابی که قومش به آن مبتلا گشتند، نجات دادیم و همسرش را چون عصیانگر و برشوهر خودمترد بود در زمره هلاک شدگان باقی گذاشتیم.

مفسر طبری فرموده است: یعنی لوط و اهل بیت مؤمنش را نجات دادیم، جز همسرش که به لوط خیانت میکرد و به خدا کافر بود، لذا همراه با نابود شدگان قوم لوط وقتی عذاب بر آنان نازل شد، او هم نابود شد.

در این هیچ جای شکی نیست که: انسان آزاد است و خودش راه خود را تعیین و انتخاب میدارد. همسر لوط علیهم السلام با در نظر داشت اینکه در خانه وحی و در خانه پیامبر زندگی میگرد، راه کفر را در پیش گرفت، ولی همسر فرعون که در خانه کفر زندگی میگرد راه توحید را انتخاب کرد.

در اسلام، عامل نجات انسان رابطه‌ی مکتبی است، نه خویشاوندی. پس سرنوشت هر کس در گرو عمل خود اوست.

در تفسیر تفهیم القرآن آمده است: زن لوط به گمان غالب از دختران همان قوم بود هم صدای خویشاوندان و قوم خویش بود و تا آخر آنها را ترک نگفت. به همین جهت پیش از نزول عذاب، هنگامی که خداوند متعال به لوط علیه السلام و یاران با ایمان او دستور هجرت داد، به آنان فرمود که آن زن را همراه خود نبرند.

در «تفسیر الکشاف عن حقایق التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل» در باره مجازات قوم لوط می نویسد:

برخی هم گفته اند که شهرهای نگونسار شده، هفت شهر بودند. برخی هم گفته اند شمار انسان های آن شهرها چهار هزار نفر بود که بین شام تا مدینه می زیستند و خدای متعال بر آنان باروت و آتش بارانید و از آن نابود شدند.

برخی دیگر نیز گفته اند کسانی که در شهر ماندند، زمین شکافت و آنان را فروگرفت و کسانی که از آنجا بیرون رفتند و یا در بیابان ها هواره شدند، باران سنگ بر آنان بارید. همچنین گفته اند که ابتدا سنگ باران شدند و پس از آن زمین شکافت و آنان را در خود فرو گرفت.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَأَنْظَرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

و (سپس چنان) بارانی عجیبی بر آنها بارانیدیم (بارانی از سنگ که آنها را نابود ساخت) اکنون بنگر سرانجام کار مجرمان به کجا کشید. (۸۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ»: بارانی از سنگ گداخته و موادگوگردی را بر سر آنان بارانیدیم.

تفسیر:

«وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا»: نوعی باران عجیب بر سر آنها فرو ریختیم، آن باران عبارت بود از سنگ سجیل. عذاب را به سبب کثرتش به باران شدید تشبیه کرده است؛ چون آن را بسان باران فرو فرستاد. طوری که در آیه 82 سوره هود میفرماید: «فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيهَا سَافِلَهَا وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ 82»: (پس هنگامی که فرمان (قهر) ما آمد، آن سرزمین را زیر و رو کردیم و بارانی از سنگ‌هایی از گل های لایه لایه بر آنها فرو ریختیم)، «سِجِّيلٍ» به معنای کلوخ است، چیزی نه مثل گل، نرم و نه مثل سنگ، سخت، و «مَنْضُودٍ» یعنی رویهم و پی در پی. منظور از سنگ نشاندار، یا این است که هر سنگ برای شخص خاصی در نظر گرفته شده بود و یا اینکه آن سنگ‌ها با سنگ‌های زمینی فرق داشته است.)

ملاحظه میداریم که: تغییر راه فطرت، (ارضای جنسی از طریق مردان و همجنس بازی)،

تغییر نعمت را به دنبال دارد. به جای باران، پاره سنگ میبارد. مفسران در تفاسیر خویش مینویسند که: باران نابود کننده ای همراه با بادهای تند، این قوم ناپاک را فراگرفت، گویی وجود این باران میخواهد روی زمین را از آلودگی ها و پلیدی های قوم لوط، پاک و منزه سازد، پلیدی که آن مردم آلوده دامن و تیره بخت در آن جان باختند و برای خود رسوایی ابدی را در صفحه‌ی تاریخ ثبت کردند. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ 84»: ای شنونده! به سرانجام و عاقبت چنان مجرمانی بنگر که چه بلایی بر سرشان آمد؟ و جز نابودی و هلاکت چه چیزی نصیب آنان شد؟ قهر الهی مخصوص آخرت نیست، گاهی نیز در همین دنیا هم به سراغ مجرمین و باغی‌ها می‌آید. از تاریخ و سرنوشت دیگران باید عبرت گرفت، قهر الهی مخصوص يك دسته از مجرمان نیست، همه‌ی مجرمان باید هوشیار و بیدار باشند که: سنت الهی استثنا دربر ندارد. در تبیین و تفسیر داستان آموزنده در باره قوم لوط میتوانید به آیات متبرکه ذیل هم مراجعه فرمایید: (سوره هود آیات 82 و 83)، (سوره حجر آیه: 71 و 74)، (سوره نحل آیه 55)، (سوره شعراء آیات 166 و 167)، (سوره ذر آیات 35 و 36).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (85 الی 87) قصه شعیب علیه السلام به بیان گرفته شده است. البته قابل تذکر است که این پنجمین داستان از داستانه‌ی انبیا علیهم السلام در این سوره، بعد از داستانه‌ی نوح، هود، صالح و لوط می‌باشد.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾

و به سوی (مردم) مدین برادرشان شعیب را (به حیث پیغمبر فرستادیم) (پس شعیب) گفت: ای قوم من، تنها الله را عبادت کنید که برای شما معبودی برحق غیر از او نیست. همانا از نزد پروردگارتان دلیل واضح به شما آمده است، پس پیمان‌ه و ترازو را کامل ادا کنید، و حقوق و اموال مردم را کم نکنید، و در زمین بعد از اصلاح آن فساد نکنید، این (هدایات) به شما خیر (و بهتر) است، اگر مؤمن هستید. (۸۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَدْيَنَ»: اسم قبیله‌ای است که از نسل مدیان یکی از فرزندان ابراهیم علیهم السلام می‌باشند. این نام به مسکن ایشان هم اطلاق شده است (قصص/ 45). «بَيِّنَةٌ»: دلیل. معجزه. نوع این معجزه مانند بسیاری از معجزات دیگر روشن نشده است. «فَأَوْفُوا الْكَيْلَ» (وفی): پیمان‌ه و ترازو را کامل کنید، به تمامی ادا کنید. «وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ»: اموال مردم را کم مدهید، حق مردم را مکاهید. «لَا تَبْخَسُوا»: کم نکنید، مکاهید. «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ»: در زمین فساد مکنید. فساد، شامل افساد در نظام اجتماعی، خوردن ناحق اموال مردم، فساد اخلاقی، مرتکب شدن به کار بد و ناروا، افساد در عمران و آبادانی از روی جهل و نادانی و بی‌سر و سامانی است.

تفسیر:

«وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»: و الله متعال به سوی مدین پیامبر خویش شعیب علیهم السلام را فرستاد. او نیز از میان خود آنها بود. ابن کثیر در مورد مَدْيَن مینویسد: مدین برقبیله و شهر اطلاق میشود و آن شهری است در

نزدیکی «معان» که در سر راه حجاز قرار دارد، قوم مدین همان «أصحاب ایکه» میباشند. (مختصر ابن کثیر ۵۳/۲).

«قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ»: شعیب قوم خود را به سوی عبادت الله یگانه و توحید و ترک شرک فرا خواند «فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزَانَ»: حقوق مردم را در پیمانها و وزن کامل و تمام ادا نمایید، «وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ»: و آنها را امر کرد تا هنگام خرید و فروش و داد و ستد، وزن و پیمانها را کامل کنند و حقوق مردم را زیر پا نگذارند، چون آنها از وزن و پیمانها می‌کاستند. او آنها را از اینکه از حقوق مردم هنگام خرید و فروش و معامله بکاهند نهی کرد.

بخس: عبارت است از: نقص و آن یا با معیوب ساختن کالا، یا با کم کردن از آن، یا به زبردستی، فریبکاری و نیرنگبازی انجام می‌گیرد و همه اینها شامل معنای خوردن اموال مردم به نارواست. بعضی گفته‌اند: قوم شعیب علیهم السلام از هر چیزی که در بازار هایشان وارد میشد، عوارض و حقوق گمرکی می‌گرفتند و نهی الهی ناظر بر این معنی است.

رعایت حقوق بندگان و اصلاح معاملات آنها که پرهیزگاران عصر ما به آن توجهی ندارند، نزد الله متعال چندان مهم است که وظیفه مخصوص پیغمبر جلیل القدری قرار داده شد؛ گروهی که درین باب با وی مخالفت نمودند تباه کرده شد. در این آیات، به زبان حضرت شعیب علیه السلام تنبیه شده که *أندک نقصانی* به مال مردم رساندن، و پس از اصلاح ملك باعث خرابی و فساد شدن، کار مؤمن نیست؛ خواه به ذریعه کفر و شرک باشد، و خواه به واسطه قتل ناحق و نهب و غیره.

«وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا»: و از فساد در روی زمین با ارتکاب گناهان، ظلم و ستم بازداشت به خصوص بعد از اینکه خدای تعالی با انزال کتاب‌های آسمانی و فرستادن پیامبران آن را اصلاح کرده است.

«ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (85)»: شعیب علیهم اسلام به آن‌ها بیان داشت اگر سخن مرا باور میکنید، مطالبی که به شما دستور دادم از قبیل اخلاص در عبادت الله متعال و ادای کامل حقوق مردم و ترک فساد و خرابکاری در روی زمین الله، برایتان بهتر است. در این آیه مبارکه میفرماید: «ذلکم»؛ یعنی، تکالیف پنجگانه: بندگی الله، تصدیق پیامبری شعیب، پیمانها و ترازو را به تمام و کمال رعایت کردن، ترک کم فروشی و کاستن حقوق مردم و خویشتن داری از فساد و تباهی در زمین.

زندگی نامه موجز شعیب:

شعیب، پسر میکیل، پسر یشجر از پیامبران طایفه‌ی عرب و نامش یازده بار در قرآن عظیم الشان تذکر رفته که از جمله: در سوره های (أعراف آیات 85، 88، 90، 92، دوبار، سوره هود آیات 84، 87، 91، 94، سوره شعراء آیه 177 و سوره عنکبوت آیه 36).

او پیش از موسی به پیامبری رسید؛ چون قرآن نام موسی را پس از این پنج پیامبری که یاد کردیم، نام برده است: «ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمُ مُوسَىٰ بَأَيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ...»: پس از آن پیامبران، موسی را همراه آیات خود، نزد فرعون و سران قومش فرستادیم کردیم. (سوره أعراف آیه 103).

مدین یا مدیان، قبیله‌ای عرب زبان بودند که در سرزمین «معان» در جنوب شرقی اردن بر سر راه حجاز، مسکن داشتند. این قبیله از سلاله‌ی مدین پسر ابراهیم علیهم السلام اند و به الله ایمان نداشتند، فرشتگان را میپرسیدند، ترازو و پیمانها را میکاستند و در خرید و

فروش به مردم کم می دادند. شعیب از این کارهای ناجوانمردانه منع شان کرد و با بیان رسا و سخنوری، راه راست را به آنان نمود. و به همین دلیل به «خطیب الانبیاء» مشهور گشت.

قوم مدین می کوشیدند تا دعوت شعیب به مردم نرسد، او را آزار می دادند، منزلتش را می کاستند و تهدیدش میکردند. (سوره هود آیه 91). عبادت خدای یگانه و عدالت در وزن و پیمان را عیب می شمردند. (هودا آیه 87). چون بر این بی باوری و کفر و ناسپاسی و ستیزه گری با شعیب پای می فشردند، خداوند نیز همچون زمین لرزه ی قوم ثمود، با زلزله ای، آنان را از پای در آورد و همگی را نابود کرد. (سوره عنکبوت آیه 37).

پس از نجات شعیب و مؤمنان، خداوند شعیب را نزد «أصحاب ایکه» - که سرزمینی پوشیده از درخت و نزدیک مدین بود - فرستاد. مردم آنجا نیز مانند: أهل مدین گمراه و جاهل بودند و سخن شیوای شعیب، در آنان اثر نکرد، او را دروغگو و سحر زده خطاب نمودند و رسالتش را نپذیرفتند و گفتند: تو افسون زده و انسانی همچون مایی و گمان می کنیم، دروغگو هستی، به شعیب علیهم السلام گفتند: اگر راستگویی، پاره ای از آسمان را بر سر ما بیفکن، الله متعال، آنان را به عذاب «یوم الظله»: روز ابر سایه گستر، روز ابر، گرفتار کرد. هفت روز گرمای سوزان، آنانرا در برگرفت، ابر سایه بانی فراهم آورد، همه ی آن قوم از بیم گرمای طاقت فرسا به آن پناه بردند، اما سایه بان، آنان را آتش باران کرد و همگی سوختند. (سوره شعراء آیه 189).

**وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا
وَادْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكثَرْتُمْ وَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾**

و بر سر هر راهی منشینید تا کسانی را که به الله ایمان آورده اند بترسانید، و از راه الله (مردم را) منع کنید، و آنرا کج می خواهید، و به یاد آورید (نعمت الله را) وقتی که شما کم بودید پس شما را زیاد کرد. و بنگرید که سرانجام فساد کنندگان چگونه بوده است. (۸۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تُوعِدُونَ»: می ترسانید. «کل صراط»: هر راهی. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا»: آن راه را کج می خواهید. مراد این است که راه الله را در نظر مردم کج نشان می دهید، و خودتان نیز راهی جدا از راه راست را در پیش می گیرید. «کثرتکم»: شما را بسیار گردانید، افزون کرد، نسل شما را مبارک گردانید.

تفسیر:

«وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ بِهِ»: و بر سر راهی نشینید که مؤمنان را به قتل تهدید کنید و بترسانید. سبب نشستنتان در راه، دو چیز بوده: یکی، راهزنی، که راهروان و مسافرین را ترسانده و تهدید نموده، مالشان را ظلماً به یغما برند؛ دیگر اینکه مؤمنان را از رفتن به حضور شعیب علیه السلام و پذیرفتن دین الهی منع نمایند. یعنی بر سر راههایی که به خانه شعیب علیه السلام منتهی می شد، می نشستند و کسانی را که قصد رفتن به نزد وی را داشتند، از عذاب و عقاب خویش بیم داده و میگفتند: او شخصی است کذاب لذا نزد او نروید.

حضرت ابن عباس (رض) در این مورد مینویسد: راههایی را که به منزل شعیب منتهی میشد، میبستند و هرکس که میخواست نزد او برود، او را تهدید کرده، مانعش می شدند و می گفتند: شعیب دروغگو است، پیش او نرو، به همان شیوه که قریش با پیامبر صلی الله

علیه وسلم عمل می کردند. (البحر ۳۳۸/۴).

در این هیچ جای شکی نیست که: در طول تاریخ دشمنان حق و حقیقت، برای جلوگیری از راه الله، همه جا در کمین هستند و از هر راه و شیوه‌ای استفاده میکنند. همچنان سایر مفسران مینویسند: مراد از نشستن بر سر هر راه، ممکن است نشستن کنار سرک‌ها و کوچه‌ها برای فتنه‌گری باشد، و شاید مراد تلاش در راه فساد از هر راه و با هر شیوه باشد، همچنانکه در آیه 16 خواندیم که شیطان سوگند یاد کرد برای انحراف انسان در کمین راه حق نشسته است، «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»: که مراد، نشستن ظاهری نیست.

«وَتَبِعُونَهَا عَوَجًا»: و برای آن راه، کجی نجوید یعنی: برای راه الله متعال کجی، ناهمواری و خشونت نجوید و آن را برای مردم به این وصف معرفی نکنید. «وَأَذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ» باید یادآور شد که: یکی از عوامل تربیت و هدایت مردم، توجه به نعمت‌ها و یادآوری سرگذشت پیشینیان است طوری که میفرماید: و هنگامی رابه یادآوری که شما آندک بودید از نظر تعداد پس شما را بسیار گردانید از طریق توالد و تناسل. بعضی در معنی آن گفته‌اند: شما فقیر بودید، اما حق تعالی شما را توانگر گردانید، پس خدا را بر نعمت‌هایش سپاسگزار باشید.

«وَأَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (86)»: و از امت‌های پیش از خود پند و عبرت بگیرید که چگونه خداوند متعال آنها را به سبب کفر، شرک، و اعمال بدشان محو، نابود و متلاشی ساخت. در مطالعه‌ی زندگی مردم، باید به پایان و سرانجام کارشان بنگرید، نه به کامیابی‌های مقطعی که در چند روز مختصر نصیب شان شده است.

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۸۷)

و اگر طایفه‌ای از شما به آنچه من از جانب الله به (تبلیغ) آن فرستاده شده‌ام، ایمان آورده‌اند و طایفه‌ای ایمان نیاورده‌اند صبر کنید تا الله میان ما فیصله کند که او بهترین فیصله‌کنندگان است. (۸۷)

«وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَ طَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (87)»: و اگر گروهی از شما به آنچه من بدان فرستاده شده‌ام ایمان می‌آورند و گروهی دیگر تکذیب می‌کنند بر ما لازم است تا در مقابل صبر کنیم و همه منتظر باشیم. تصدیق‌کنندگان منتظر پیروزی و فیصله‌ی الله متعال در بین ما و کافران باشند و تکذیب‌کنندگان منتظر عذاب دردناک، که خدای تعالی به زودی در بین ما حکم می‌کند و او بهترین حکم‌کنندگان است و حکم او حق، عدل و قاطع است و او در حکم خود هیچگاه ظلم و ستمی روا نمی‌دارد و از حق کسی نمی‌کاهد.

مفسر ابوحیان در این باره می‌نویسد: این کلام در باب محاوره، لطیف‌ترین بیان است؛ چون مطلب محقق را در قالب و شکل مشکوک آورده است پس برای مؤمنان وعده‌ی پیروزی و برای کافران وعید کيفر و زیان است. (البحر ۳۴۰/۴). در این آیه، مؤمنان به صبر بر آزار کفار مأمور گردیده‌اند تا آن که خداوند متعال پیروزشان گرداند.

پایان جزء هشتم

خوانندگان گرامی!

در آیات (88 الی 93) در باره ادامه‌ی قصه‌ی شعیب و گفتگوی او با سران کفر بحث بعمل آمده است.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾

أشراف، رؤسای متکبر و سران قومش که [از پذیرفتن حق] تکبر ورزیدند، گفتند: ای شعیب! مسلماً تو و کسانی راکه با تو ایمان آورده اند از قریه خود بیرون می‌کنیم یا اینکه بی چون و چرا به دین ما بازگردید. گفت: آیا هر چند که نفرت و کراهت [از آن دین] داشته باشیم؟! (۸۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَلَّة»: دین، آئین. «لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا»: به‌دین مادر می‌آئید. به‌دین ما برمی‌گردید. باتوجه به معنی دوم، برگشتن شعیب به دین ایشان، از راه تغلیب و قلمداد کردن او از زمره مؤمنان است، و یا این که به ظن اشراف و رؤسای قوم است، و الاً به سبب عصمت انبیاء نه تنها شعیب بلکه هیچ پیغمبری پیش از نبوت هم مشرک نبوده است تا دوباره به شرک برگردد. «ترجمه معانی قرآن».

تفسیر:

«قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ»: اشراف و سران رهبران مستکبرمدین آنانی که پیامبر را تکذیب نموده در برابر حق از عناد کار گرفتند، گفتند: «لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا»: یعنی ای شعیب! رسالت خود را ترک کن و رنه حتماً تو و مؤمنان همراه تو را بیرون خواهیم کرد یا باید به ملت ما بازگردی و ملتی راکه به سویس میخوانید کنار بگذارید.

بریکی از این دو امر قسم یادکردند، یاخراج و بیرون راندن شعیب و پیروانش، و یا برگشتن به دین و آیین آنها، یعنی دین کفر؛ یعنی ای شعیب! رسالت خود را ترک کن و رنه حتماً تو و مؤمنان همراه تو را بیرون خواهیم کرد یا باید به ملت ما بازگردی و ملتی را که به سویس می خوانید کنار بگذارید.

قابل تذکر است که: زورگویی و تهدید به إخراج و تبعید، بشکل از اشکال در برابر همه انبیاء در طول تاریخ وجود داشته، چنانکه در جای دیگر میخوانیم: کافران نسبت به پیامبران خود چنین تهدیدهایی داشته‌اند. «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ»: (إبراهیم، 13). (و کفار به پیامبرانشان گفتند: ما قطعاً شما را از سرزمین خود بیرون می‌کنیم، مگر آنکه در دین ما در آید پس پروردگارشان به آنان وحی کرد که ما حتماً ظالمان را نابود می‌کنیم.)

در توضیح این آیه مبارکه سؤال طوری پیش می‌آید که: آیا انبیاء قبل از بعثت، مشرک بودند که کفار از آنان تقاضا میکردند که به دین ما باز گردید؟ «لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا» در جواب این سوال باید گفت: اولاً ممکن است مراد کفار، برگشت پیامبران در سلطه‌ی آنان باشد. یعنی می‌گفتند: بر فرض که شما ایمان دارید، ولی نباید در برابر ما قیام کنید و خود و یارانان از راه ما سرپیچی نمایید.

ثانیاً «عود» اگر با حرف «الی» همراه بود به معنای بازگشت به حالت اول است، ولی حال که با «فی» همراه است، مراد از آن تغییر و تحوّل است نه بازگشت به حالت اول،

یعنی تغییر عقیده دهید و دین ما را بپذیرید.

دروس آموزنده از این آیات متبرکه در این است که: مبلغان راه حق و حقیقت، نباید از تهدیدهای و تخویف مخالفان خوف، ترس و حراسی داشته باشند، چون در این راه، تهدید به قتل و تبعید و سایر ازارها همیشه بوده است.

تحلیل عقائد، شیوهی کفار است و مطمئن باشید که: دین تحمیلی هیچ سودی را ببار نمی آورد.

شعیب در جواب آنها گفت: «أَوْ لَوْ كُنَّا كَارِهِينَ (88)»: آیا چنین میکنید ولو ما ملت شما را دوست نداشته باشیم و یا نخواستیم از دیار خود بیرون شویم؟

یا معنی این است: آیا از شهر بیرون ما می کنید، هرچند ما خواهان بیرون شدن از آن نباشیم؟ قطعاً شما چنین حقی ندارید و برای شما روا نیست به چیزی مجبورمان کنید که دلمان آن را نمیخواهد زیرا کسی که زیر فشار و اجبار قرار گیرد و از خود اختیاری نداشته باشد، نه موافقتش موافقت به حساب می آید و نه بازگشتش به دین دیگری، بازگشت حقیقی تلقی می شود.

قَدْ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ (٨٩)

که اگر به دین شما باز گردیم بعد از اینکه الله ما را از آن نجات داد، همانا بر الله افترا بسته ایم. برای ماشایسته نیست که به آن بازگردیم مگر اینکه پروردگار ما بخواهد، علم پروردگار ما همه چیز را احاطه کرده است، بر الله توکل نموده ایم. ای پروردگار ما! میان ما و قوم ما به حق فیصله کن و تویی بهترین فیصله کنندگان. (٨٩)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»: ذکر این قید برای یادآوری این مطلب است که الله قادر مطلق است و هرچه بخواهد شدنی است، ولی سنت الله متعال برابر عدل انجام میگیرد و لذا هرگز چنین دستوری را صادر نمیفرماید. یا این که بیان این سخن از سوی شعیب، محض تواضع و تادب با الله و فرمانبری بی چون و چرا از ذات نوالجلال است. همان گونه که پیغمبر ما به هنگام دعا میفرمود: «يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَيَا دِينِكَ»: در صورتی که می دانست خداوند دل او را بر ایمان ثابت و ماندگار میدارد. «إِفْتَحْ»: فیصله کن (شعراء / 118).

«الْفَاتِحِينَ»: قضات. «ترجمه معانی قرآن» مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«قَدْ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا»: (شعیب به مخالفان گفت:) اگر پس از آن که خدا ما را از دین باطل شما نجات داده، و ایمان آوردیم و چشم ما را با نور هدایت روشن کرد، دوباره خود را در پرتگاه قرار دهیم، و دین شما برگردیم، معلوم می شود ما زشت ترین نوع دروغ را به خدا بسته ایم.

باید گفت که: ارتداد و برگشت از آرمان ها و عقائد حق و پذیرفتن شریک برای خداوند، نوعی افترا بر خدا و پیمان شکنی است.

از جانب دیگر اگر کسی دین باطل و دروغ را راست بگوید، در حقیقت طوریکه یادآور شدیم بر الله افترا میکند، و بهتان مینماید. بنابراین، از يك پیغمبر جلیل القدر و پیروان مخلص او هیچ ممکن نیست که: معاذ الله، از صداقت برآمده به طرف دروغ و باطل برگردند، و تمام دعاوی راست خود را که در باب حقایق و یا مأمور من الله بودن خود اظهار میکردند،

دروغ و افترا بدانند؟! و این بیان موجب ناامید شدن کفار از برگشتن شعیب و پیروانش به دین شد.

«وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا»: مؤمن، هرگز نباید از حق عدول و بر عقانندش سازش کند طوری که میفرماید: هرگز ما را نسزد که به دین شما در آییم، مگر آن که الله که پروردگار ماست، اراده کند. [این هم محال است]، مگر اینکه الله تعالی خفت و خواری ما را بخواهد، آنگاه حکمش در مورد ما اجرا می شود.

«وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»: پروردگار ما، علمش بر همه چیز احاطه دارد.

«عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا»: ما فقط بر او تکیه و اعتماد کرده ایم در این که ما را بر ایمان پایدار و ثابت قدم بدارد، میان ما و کفر و اهل آن مانع و حائل ایجاد کند، نعمت خویش را بر ما تمام گرداند و ما را از عذاب خود در پناه.

برای پایداری در ایمان، باید از الله متعال استمداد جست و به او توکل کنیم، در برابر پیشنهادهای شوم دشمنان، باید با توکل بر الله متعال، قاطعانه ایستاد و مقاومت کرد.

«رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ (89)»: پروردگار! میان ما و قوم ما به حق، حکم و فیصله کن، که تو بهترین فیصله کنندگانی که هیچ ظلم و ستمی در حکم تو راه ندارد و بهترین حاکمان تویی.

میتوان از این کلمات حضرت شعیب اندازه نمود که دل های انبیاء نسبت به عظمت و جبروت الله متعال و عبودیت و عجز و افتقار خودشان با چه احساس عظیم و عمیق مملو می باشد؛ چه سان توکل و اعتماد آنها در هر آن، و هر حال، از تمام و سایط منقطع شده، بر همان ذات وحده لا شریک از کوه محکم تر و غیر منززل است.

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾

و اشراف و سران کافر قومش [به مردم] گفتند: اگر از شعیب پیروی کنید، (در آن صورت) سخت زیان خواهید کرد. (۹۰)

«وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ (90)»

اشراف کفار خطاب به پیروان خود گفتند اگر شما از شعیب در آنچه شما را از تکمیل پیمان و وزن فرا میخواند پیروی کنید حتماً در تجارت خود زیان خواهید کرد و اگر از او در ایمان به الله پیروی کنید هلاک خواهید شد. آنها این سخنان را بر اساس جهل، نادانی، دروغ و گمان می گفتند.

«إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ»: یکی از شیوه های کاری کفار برای بازداشتن مردم از پیروی انبیاء، (هنگامی که ببینند آنان از ایمانشان دست بر نمی دارند)، تهدید مادی و اقتصادی است. بلی! محرومیت از درآمدهایی که از طریق کم فروشی به دست می آید، از دید کافران خسارت است!

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾

پس زلزله ای سخت آنان را فراگرفت و در خانه هایشان (مرده) و به زانو افتیده صبح کردند. (۹۱)

«فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (91)»: خداوند متعال بر آن ها زلزله شدیدی را به سبب کفرشان فرستاد و آنها در پی آن مردگان افتاده بر روی در خانه های خود شدند. از مجموع آیات متعدده بر می آید که برین مردم «ظله»، «صیحه»، «رجفه» سه رقم عذاب نازل شد؛ یعنی:

اول، ابری سایه افگند که دارای جرقه ها، و شراره، آتش بود؛ دوّم، يك صدای نهایت مدهش و مهلك از آسمان؛ و سوّم، زلزله زمین (ابن كثير).

شاید از اینکه در این آیه کلمه «رجفة»، در آیه 94 سوره ی هود کلمه «صیحة» و در آیه 189 سوره شعراء، عبارت «عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ» بکار رفته، استفاده شود که زلزله همراه با صیحه و ابر تیره بوده است.

ممکن است مراد از «رجفه» همان اضطراب و لرزش اندام باشد که از ترس حاصل می شود، نه زمین لرزه.

چنانکه در آیه 78 گذشت، «جاثم» به کسی گفته می شود که بهرو بر زمین افتاده و یا به زانو افتاده و توان برخاستن ندارد.

الَّذِينَ كَذَّبُوا شَعِيبًا كَأَن لَّمْ يَعْنُوا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شَعِيبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾
 آنها که شعیب را تکذیب کردند (آنچنان نابود شدند که) گویا هرگز در آن (خانه ها) سکنی نداشتند، آن ها که شعیب را تکذیب کردند آن ها زیانکار بودند. (٩٢)

تفسیر:

«الَّذِينَ كَذَّبُوا شَعِيبًا كَأَن لَّمْ يَعْنُوا فِيهَا»: کسانی که شعیب را تکذیب کردند او و همراهان او را به اخراج از قریه تهدید نموده بودند، [چنان با خاک یکسان شدند]، بشکل که گویا در آن شهر و دیار زندگانی نکرده بودند. یعنی: آن قوم چنان ریشه کن شدند و آن دیار بعد از نزول عذاب، چنان خراب و خالی شد که گویی کسی قبلاً در آن سکونت نداشته است، و آنانکه میگفتند: پیروان شعیب علیه السلام تباه می شوند؛ خود بر باد و خائب و خاسر شدند.

از فحوای آیه مبارکه دریافتیم که: نیرنگ های اهل باطل، نقش بر آب میشود. کفار ظالم که جستجوی اخراج حضرت شعیب بودند، غضبی بالای شان نازل شد که خودشان در خانه های خویش به هلاکت رسیدند.

«الَّذِينَ كَذَّبُوا شَعِيبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ (92)»: آنان که شعیب را باور نداشتند، زیانکار گشتند. و تمام ممتلكات خود را از دست دادند و در آخرت نیز از جمله عذاب شوندگان خواهند بود. عدم توجه به عاقبت شوم کفار، درس عبرت برای عالم بشریت است.

این تباهی و هلاکت مدین تا مدت های درازی ضرب المثل بوده است. چنان که در زبور داود آمده است که خدایا، فلان و فلان قوم علیه تو عهد بسته اند، با آنان همان کن که با مدیان کردی. تورات، مزامیر، مزموور 83- آیات 9-5 (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمِ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

پس شعیب از نزد آنها روی گرداند و گفت: (به طور افسوس) ای قوم من! البته من پیام های پروردگارم را به شما رساندم، و برای شما نصیحت (و خیرخواهی) کردم، پس چگونه بر (هلاکت شدن) قوم کافر غمگین شوم. (٩٣)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ءآسیا»: محزون میشوم. غم و اندوه میخورم. فعل مضارع، متکلم وحده، ثلاثی مجرد، از ماده (آسی) و از باب چهارم است. «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ»: شعیب از آنها روی

گردانید و گفت: من شما را از عذاب بیم داده و از عقاب ترسانیدم و رسالت را به شما رسانیده‌ام و در نصیحت شما سعی و تلاش کردم.

این رابه عنوان تأسف و حزن شدید بر آنان گفت؛ چون از پند او پیروی نکردند. «فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ (93)»: مع الأسف، سخنم را گوش نکردید. دیگر چگونه با حال کفر پیشگان افسوس بخورم؟ و از آنچه به شما رسیده تأسف نخواهم خورد که شما به خاطر کفر خویش مستحق مجازات هستید و اوتعالی هرگز به بندگان خود ظلم نمی کند. شیخ طبری در این مورد می نویسد: یعنی چگونه بر اشخاصی تأسف بخورم که یگانگی خدا را انکار و پیامبرش را تکذیب کردند؟! و چگونه به خاطر نابودیشان دردمند شوم؟! (طبری ۵۷۱/۱۲).

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (94 الی 95) در باره سنت الهی و سرنوشت کافران، بحث بعمل آمده است. بعد از اینکه خدای متعال داستان پیامبران (نوح، هود، صالح، لوط و شعیب) را بیان فرمود، و عذاب و آزاری را یادآور شد که بعد از بی نتیجه ماندن پند و اندرز دامنگیر اقوام آنها شد، در اینجا الله متعال سنت الهی را در انتقام گرفتن از تکذیب کنندگان پیامبران را خاطر نشان ساخته است که به تدریج با آنها روبرو خواهد شد، با ایجاد فقر و زیان و مریضی، سپس با نعمت و رفاه و آنگاه در صورتی که ایمان نیاورند، با حمله و ضربت شدید آنها را گرفتار خواهد کرد. به دنبال آن داستان حضرت موسی و فرعون طاغی و گردنکش را یادآور شد، که شامل پند و اندرزهای فراوان است.

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضُرَّعُونَ (۹۴)

هیچ پیامبری را در شهری نفرستادیم مگر اینکه اهل آن شهر را (بعد از نافرمانی شان) به سختی‌ها و ضررها گرفتار کردیم تا باشد که (به الله) زاری و تضرع کنند. (۹۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَرْيَةٍ»: مراد شهر بزرگی است که پایگاه و پایتخت رؤسا و سران باشد.

تفسیر:

«وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ»: در این کلام حذفی وجود دارد، از قبیل: «فَكَذَّبَهُ أَهْلُهَا». «بأساء»: به حوادث و ضربه های جسمی مثل مریضی و مرگ و «ضراء»، به ضربه ها و زیان های مالی گفته میشود (بقره/177 و 214). تضرعون (ضرع): فروتنی نشان می دهند، زاری می کنند. «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ»: در کلام حذف وجود دارد؛ یعنی: «ما أرسلنا في قرية من نبي فكذبها أهلها»: ماهیچ پیامبری را در هیچ شهری از شهرها نفرستادیم مگر اینکه اهل آن شهر او را تکذیب کردند، «إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ»: آنها را با بی‌نوایی، فقر، مریضی و بلیات مبتلا و گرفتار نمودیم، چرا که آنان از پیروی پیامبر شان سرباز زدند و مغرور شدند و این کار بر آنان گران آمد. باید گفت که: تلخی‌ها و ناملایمات، به عنوان يك سنت الهی در طول تاریخ بشری برای همه‌ی اقوام وجود دارد. و همین سختی‌ها و مشکلات، عامل سازندگی، غفلت زدایی و توجه به پروردگار با عظمت است.

«لَعَلَّهُمْ يَضُرَّعُونَ (94)»: تا شاید به التماس و زاری و فروتنی و توبه از گناهان بپردازند.

و غبار کبر و غرور را از خود بزدايند و به سوی پروردگار خود رجوع نمايند و در نتیجه، استکبار و تکذيب پيامبران عليهم السلام را فروگذارند.

قابل يادآوری است که: ناملايمات در روزگار زندگی انسان هميشه بمثابه قهر الهی محسوب نمیگردد، بلکه؛ در بسیاری از اوقات لطفی است که به شکل بلا جلوه میکند، همانطوریکه گداختن آهن در کوره آتش اهنگری، سبب نرم شدن و شکل پذیری آن است، حوادث و شدايد زندگی نیز انسانها را نرم و به حالت تضرع و نیاز خواهی وای دارد.

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾

سپس (هنگامی که این هشدارها در آنها اثر نگذاشت) نیکی (و فراوانی نعمت و رفاه) به جای بدی (و ناراحتی و گرفتاری) قرار دادیم آنچنانکه فزونی گرفتند (و همه گونه نعمت و برکت یافتند و مغرور شدند) و گفتند (تنها ما نبودیم که گرفتار این مشکلات شدیم) به پدران ما نیز ناراحتی های جسمی و مالی رسید چون چنین شد آن ها را ناگهان به اعمالشان گرفتیم (و مجازات کردیم). (۹۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«السَّيِّئَةُ»: بدی، گرفتاری. «الحسنة»: نیکی و نعمت، تندرستی و رستگاری. «عَفَوْا»: فزونی یافتند چه در اموال و چه در آنفس. برای فهم بیشتر این آیه مراجعه شود به (أنعام آیات 42 - 45، مؤمنون آیه 77، زخرف / 75).

«الضراء»: رنج و مصیبت، ناداری، ناخوشی. «السراء»: راحتی، خوشی، دارا بودند. (اینها را به زمانه نسبت می دادند و زمانه را سرنوشت ساز می دانستند). «بغته»: ناگهان، به ناگاه. «لايشعرون» (شعر): در نمی یابند، نمی فهمند. «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا»: سپس به آنها غنای بعد از فقر، صحت و تندرستی بعد از مریضی و توان بعد از ناتوانی بخشیدیم تا اینکه تعدادشان بیشمار گشت. قابل یادآوری است که: بیشتر مردود شدگان در آزمایش های الهی، مرغه ها اند نه محرومان «وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ»: اما آنها کفر ورزیدند و فور نعمت آنان را سرمست و ناسپاس کرد، و از روی کفران و ناسپاسی گفتند: این سنت زندگی و عادت زمانه است، روزی برای تو و روزی بر علیه توست. پدران ما نیز مانند این مصیبت ها و فراخی ها داشتند، سزا و مجازات از جانب الله نیست، پس بیایید بر دین خود بمانیم.

در بسیاری از اوقات رفاه، بینش و تحلیل های نادرست، عامل نسیان و طغیان میگردد. طوریکه در آیه مبارکه «قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ» تذکر یافت. سپس خدا آنان را به ناراحتی مبتلا کرد تا در پیشگاهش توبه و انابت کنند، اما چنان نکردند، سپس برای آنان نیکی فراهم کرد تا سپاسگزار باشند، اما نشدند. پس جز گرفتار کردن آنان به عذاب سخت راهی دیگری باقی نماند.

قابل یادآوری است که حال مکذبان برخلاف حال مؤمنانی است که در راحتی و نعمت شکر کرده و بر رنج و ناخوشی صبر میکنند چنانکه در حدیث شریف به روایت امام بخاری و امام مسلم آمده است: «شگفتا بر کار مؤمن؛ الله متعال هیچ حکمی را بر او اجرا نمیکند، مگر این که آن حکم برایش خیر است زیرا اگر به او رنج و سختی ای برسد؛ صبر

پیشه می کند و این به خیر اوست و اگر به او خوشی و راحتی ای برسد؛ شکر می گزارد و این هم به خیر اوست».

همچنین در حدیث شریف دیگری آمده است: «مؤمن پیوسته مبتلای رنج و بلاست تا آنکه از گناهانش پاک و صفا بیرون آید، اما مثل منافق، همچون مثل خر است، که نمی داند صاحبش او را در کجا و به خاطر چه بسته کرده و به خاطر چه رها کرده است.»
 «فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (95)»: نباید فراموش کرد که: غوطه ور شدن در نعمات در دنیا و غفلت از یاد الله، انسان را به عذابی ناگهانی و غافلگیرانه دچار میکند، و متوجه باید بود که: قهر الهی، خبر نمیکند، یکباره و ناگهان میرسد. طوریکه در آیه مبارکه خواندیم: «فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ» چون مرتکب چنین کاری شدند آنها را ناگهان به عذاب گرفتیم بدون اینکه قبلاً به آنها هشدار داده باشیم. آنها اصلاً آمدن عذاب را احساس نکردند تا اینکه ناگهان گرفت الهی به سراغ آنها رفت و همه را درحالت غفلتشان نابود کرد.

در حدیث شریف آمده است: «موت الفجأة رحمه للمؤمن وأخذه أسف للكافر»: مرگ ناگهانی، رحمتی برای مؤمن و فروگرفتن تأسف باری برای کافر است.»
 باید بعرض رسانید که: معمولاً انسانی که در تنعم زندگی میکند، پذیرش حق در نظرش زیاد مهم نیست و از آن، سرباز می زند؛ اما وقتی در فقر و تنگ دستی قرار میگیرد، حقیقت، روشن تر میگردد، الله را به خاطر می آورد و خود را برای پذیرش حق آماده میکند؛ هر چند این بیداری در میان مردم یکسان نخواهند بود و هرگاه از تنگ دستی زندگانی عبور کردند به دو دسته تقسیم میشوند: دسته ای بر حق پایدارند و دسته ای دیگر یکبار دیگر همه چیز را به فراموشی میسپارند و در غفلت فرومی روند. اینک در مرحله ای بعدی آنها در بوته ای آزمایش قرار میگیرند و چون به ناز و نعمت میرسند، گویند: این مشکلاتی که پشت سر گذاشته ایم، دست طبیعت است که هر روز چیز نوی به همراه دارد و نیاکان ما هم دچار نابسامانی هایی شده بودند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات قبلی، به روشنی اشاره بعمل آمد که: آنان که نافرمان بودند و از در مخالفت درآمدند، الله متعال به حال شان رسید و از پایشان در آورد.
 در آیات متبرکه (96 الی 100) در باره اینکه اگر از در فرمان در آیند، برکات و خیرات آسمان به آنان خواهد رسید، سپس آنان را که نافرمان اند به عذاب سریع در شبانگاه یا روز هنگام، هشدار می دهند. طوریکه میفرماید:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْفُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾

و اگر اهل آن شهرها ایمان آورده و تقوا پیشه کرده بودند و پرهیزگار میشدند، البته بر آنها (دروازه) برکات از آسمان و زمین را می گشودیم، ولی [آیات الهی و پیامبران را] تکذیب کردند، پس آنها را به سبب آنچه می کردند (به عذاب) گرفتار کردیم. (۹۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَفَتَحْنَا»: قطعاً می گشودیم، آسان می کردیم. «بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ»: برکات آسمان، مانند: برف و باران، گرمای آفتاب در جهت فراوانی محصولات زمین؛ چون: انواع رویدنیها، معادن و غیره. «أَخَذْنَاهُمْ»: آنانرا مجازات کردیم، گریبانشان را گرفتیم.

تفسیر:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا»: و اگر اهل قریه‌ها به الله متعال، پیامبران و کتاب‌هایش ایمان آورند و تقوای الهی را با انجام اوامر و اجتناب نواهی رعایت کنند و از کفر و ارتکاب معاصی دوری گزینند پرهیز می‌کردند.

باید گفت که: ایمان و تقوا سبب نزول برکات میشود، ولی هر نعمت و رفاهی معلول ایمان و تقوا نیست.

«لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»: با بندگان ضدّ و عنادی نداریم؛ کسانی که در عذاب ما گرفتار میشوند، نتیجه اعمال بد خودشان است؛ اگر پیغمبران ما را قبول میکردند، و پیش حقّ گردن می‌نهادند؛ و از کفر و تکذیب و غیره اجتناب کرده، راه تقوی را اختیار مینمودند؛ ما آنها را بابرکات آسمانی و زمینی معمور و توانگر می‌ساختیم. یعنی خداوند متعال بر آنها با نازل کردن باران پی در پی و مبارک، دروازه‌های رزق را خواهد گشود و از زمین برای آنها انواع و اقسام نباتات را با میوه‌های گوناگون خواهد رویانید. مفسر سدی فرموده است: دروازه‌ی رزق و روزی زمین و آسمان را به روی آنها می‌گشودیم. (البحر ۴/۳۴۸).

باید گفت که: در این هیچ جای شکی نیست که: بستن و گشایش، در اختیار الله است، «لَفَتَحْنَا»: اما بازتابی و انعکاسی از عملکرد ماست.

«بَرَكَاتٍ» جمع «برکت»، به موهبت‌های ثابت و پایدار گفته می‌شود، در مقابل چیزهای گذرا. در معنای «برکت»، کثرت، خیر و افزایش وجود دارد. برکات، شامل برکت‌های مادی و معنوی میشود، مثل برکت در عمر، دارایی، علم، کتاب و غیره.

عده‌ای می‌گویند: «برکات السماء» یعنی باران و «برکات الأرض» یعنی میوه و محصول. امام فخر رازی (رح) فرموده‌اند که «کلمه برکت به دو معنی استعمال می‌شود: گاهی به معنی خیر باقی و دائم؛ و گاهی به [معنی] کثرت آثار فاضله. بنابراین، مراد از آیت این است که اگر آنها ایمان و تقوی اختیار می‌کردند، بر آنها آن دروازه‌های نعمت‌های آسمانی و زمینی که دائمی و غیر منقطع می‌باشد، مفتوح میگردد؛ و یا آثار فاضله آنها بسیار فراوان می‌شد؛ اما، به نعمتی که مکذبین برای چند روز یا تمام عمر، به طور امهال و استدراج، (تدریجی) به آن نائل می‌شوند، و عاقبت در دنیا، و رنه در آخرت، و بال‌جانشان می‌گردد؛ چندان جای خوشی نیست. بصورت کل باید بعرض رسانید که: وعده‌های الهی را باید جدّی بگیریم. با ایمان و تقوا، نزول برکات حتمی است.

خوانندگان محترم!

اگر سوال طوری مطرح شود که: اگر ایمان و تقوا سبب نزول برکات است، پس چرا کشورهای کافر، وضع بهتری دارند و کشورهای اسلامی با مشکلات فراوانی روبرو هستند؟

در جواب باید گفت که: اولاً آن کشورها از نظر علم و صنعت در ترقی هستند، ولی از نظر روحی و روانی آرامش کامل ندارند. از این نظر آنان نیز مشکلات فراوانی دارند. ثانیاً: اغلب کشورهای اسلامی، تنها نام اسلام را با خود انتخاب نموده‌اند، و قوانین و رهنمودهای دین اسلام در آنجا حاکم نمی‌باشد.

به علاوه گاهی رفاه مادی، نوعی قهر الهی است. چنانکه قرآن میفرماید: «فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِم أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ» (أنعام، 44). چون تذکرات الهی را فراموش کردند،

درهای همه چیز را به رویشان گشودیم تا سرمست شوند.

در قرآن عظیم الشان، دو نوع گشایش برای دو گروه مطرح است:

الف: رفاه و گشایش برای خوبان که همراه با برکات است، «لَفَتَّحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ».

ب: رفاه و گشایش برای کفار و نااهلان که دیگر همراه با برکت نیست، «فَتَّحْنَا عَلَيْهِم أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ»، زیرا چه بسا نعمت‌ها، ناپایدار و سبب غفلت و غرور و طغیان باشد. خداوند، این رفاه و گشایش کفار را وسیله‌ی مهلت و پرشدن پیمان‌های آنان قرار داده است. بنابر این به هر نعمت ظاهری نباید دل خوش کرد، زیرا اگر این نعمت‌ها برای مؤمنان باشد، مایه‌ی برکت است و اگر برای کفار باشد، ناپایدار و وسیله‌ی قهر الهی است. (بنقل از تفسیر نمونه).

«وَلَكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (96)»: ولی آنها پیامبران را تکذیب نموده و از پروردگار خویش نافرمانی نمودند، این بود که خدای تعالی آنها را به سبب گناهان شان سزا داد و به سبب کفرشان عذاب نمود. پس طاعات سبب نزول خیرات و مخالفت از اوامر الهی سبب عقوبات است. لجاجت و پافشاری برگناه، سبب قهر و عذاب الهی است. در ضمن باید گفت که: عامل محرومیت‌ها و مشکلات، عملکرد خود ماست.

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ (97) *

آیا ساکنان قریه‌ها در امان شده‌اند از اینکه عذاب ما هنگام شب، در حالیکه به خواب رفته‌اند، به آنها برسد؟ (97)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَيَاتًا»: در وقت شب، شامگاهان.

تفسیر:

«أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ (97)»: آیا نزد اهل قریه‌ها یعنی تکذیب کنندگان امنیتی و مصونیت از این وجود دارند، که به آنها عذاب الهی در حالتی که در شب خوابند فرا نرسد، در حالی که به پروردگار خویش کفر ورزیده و پیامبران را تکذیب نموده‌اند؟

فحوای آیه مبارکه: «أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ» این فهم را میرساند که به نظام آرام موجود نباید مغرور شویم و نباید خود را هرگز مصون احساس کنیم.

مفسران می‌نویسند که هدف؛ ساکنان شهرهایی چون عاد و ثمود و مدین‌اند که قبلاً ذکرشان رفت. به قولی دیگر: مراد از «قری»، شهر مکه و ماحول آن است، از آن رو که رسول الله صلی الله علیه وسلم را تکذیب می‌کردند.

«بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ»: این فهم را میرساند که؛ اگر الله متعال اراده کند، میتواند قهر خویش را در زمانی نازل کند که هیچ راه چاره‌ای نباشد و شبانه همه را نابود کند.

این آیه و آیه‌ی پس از آن، حکمش عام است و تمام دوران زندگانی انسان را در بر خواهد داشت. (تفسیر فرقان)

أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يُلْعَبُونَ (98) *

آیا اهل قریه‌ها در امان شده‌اند از اینکه عذاب ما در وقت چاشت، در حالیکه به بازی و تفریح مشغول‌اند، به آنها برسد؟ (98)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ضُحًى»: نیمروز، روز روشن. «يُلْعَبُونَ»: سرگرم بازی اند.

تفسیر:

«أَوْ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يُلْعَبُونَ (98)»: آیا نزد آنها امنیتی از این هست که عذاب به سراغ آنها در حالی نیاید که آنها چاشتگاه در غفلت لهو و لعب خویش به سر می برند و غرق دنیای خویش اند؟

جمله‌ی «... و هم يلعبون»: آنان سرگرم امور دنیا هستند و به جهان آخرت باور ندارند. بنابر این، طوریکه به بازی و کار بیهوده مشغولند؛ زیرا، بازی هم سرگرمی مؤقت است و پایدار نیست. و دنیا هم، همینطور است.

أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

مکر الله: تدبیر خدا، مجازات. آیا از مکر (تدبیر) الله ایمن شده‌اند؟ زیرا از تدبیر الله ایمن نمی شود مگر قوم زیانکار. (۹۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مکر»: گرچه در فارسی / دری به معنای نیرنگ و حيله است، اما در لغت عرب، به معنای تدبیر و چاره‌اندیشی برای بازگرداندن از هدف است، چه حق باشد چه باطل. مکر الله، تدبیر الهی است که نقشه‌ی کفار را بر هم می زند.

«مَكْرٌ»: چاره نهانی و مجازات ناگهانی. مراد از مکر خدا در حق بندگان این است که ایشان را درناز و نعمت و کفر و معاصی آزاد میگذارد و به ناگاه تازیانه عذاب را بر آنان می نوازد و کار ایشان را می سازد (آل عمران / 54). «ترجمه معانی قرآن» مصطفی خرم‌دل.

تفسیر:

«أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ (99)»: یا مگر از مجازات نهایی و تدبیر الهی امان هستند، در صورتی که غیر از زیانکاران، هیچکس خود را از آن در امان نمی داند.

هرگز از قهر الهی احساس امان نکنیم. «أَفَأَمِنَ... أَوْ أَمِنَ... أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ» بلی، زندگی کردن، همراه یا بیم و امید مطلوب است.

«فَلَا يَأْمَنُ... الْخَاسِرُونَ»: مطمئن باشد شخصیکه نسبت به مکر و قهر الهی بی‌خیال و بی پروا باشد، از جمله زیانکاران بشمار می رود.

حسن بصری گفته است: مؤمن در حالیکه به عبادت مشغول است فروتن و بی‌مناک و در هراس است، و گناهکار وقتی مرتکب معصیت می شود، مطمئن است و خود را در امان می بیند. (ابن کثیر ۳۸/۲).

أُولَئِكَ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورٍ مِنَ الْأَرْضِ مَنْ بَعْدَ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

آیا [سرگذشت عبرت آموز پیشینیان] برای کسانی که زمین را پس از صاحبانش به ارث می برند، روشن نکرده که اگر ما بخواهیم آنان را به سزای گناهانشان میرسانیم؟ و نیز بردل هایشان مهر میزنیم، پس آنان [دعوت حق را] نشنوند؟ (۱۰۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لم يهد»: روشن نشده، تبیین نگشته است. «أَصَبْنَاهُمْ»: آنان را از پای در می آوریم، گرفتار می‌کردیم. «نَطْبَعُ»: مهر می نهیم. «لَا يَسْمَعُونَ»: پند و اندرز و درس عبرت نمی شنوند.

تفسیر:

«أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا»: آیا برای کسانی که بعد از اقوام هلاک شده آمده و جانشین آنها شدند واضح و آشکار نشده.

این بدین معنی است: گروهی که به قدرت میرسند، باید از کارنامه دولت‌های پیشین آگاه باشند و از تجربیات تلخ و شیرین آنان استفاده کنند.

«أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»: که اگر بخواهیم به مجازات گناهانشان میرساندیم. نابودشان می‌کردیم، همان‌گونه که ساکنان قبلی آن سرزمین را نابود کردیم؟

در البحر آمده است: یعنی یقیناً دریافتید چه بلایی به سر آنان آمد، آیا بیم ندارید که چنان مصیبتی نیز بر شما وارد آید؟ چنین امری برای ما محال و ممتنع هم نیست. (البحر ۳۵۰/۴).

«وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (100)»: اگر آنها بر اعراض خویش مداومت بخشند قلب‌هایشان را قفل خواهیم نمود و در پی آنها پند نمی‌گیرند، درک نمی‌کنند و نمی‌فهمند و به گونه‌ای که بپذیرند نمی‌شنوند.

طبع: طوری که در فوق گفتیم؛ بمعنی مهر نهادن و قفل کردن چیزی است به طوری که هیچ چیز به اندرون آن نفوذ نکند. یعنی: آنها به سبب مهر نهادن بر دل‌هایشان، چنان گشته‌اند که پندها، حجت‌ها و بیم و هشدارهای پیامبران الهی را نمی‌شنوند لذا حقیقت گرفتار ساختنشان به چنگ عذاب با وصف روشنی و وضوح خود بر آنها روشن نمیشود و از این امر غافلند که میان آنان و پیشینیانشان هیچ‌گونه فرقی وجود ندارد. تفسیر انوار القرآن»

مفسر تفسیر تفهیم القرآن در تفسیر آیه «وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (100)» (اما آنان در برابر واقعیت‌های عبرت آموز خود را به غفلت می‌زنند و ما هم بر دل‌هایشان مهر می‌زنیم و آنگاه چیزی نخواهند شنید. «مینویسد: یعنی زمانی که آنان از این نشانه‌های عبرت آموز تاریخ پند و عبرت نمی‌گیرند و خودشان را به ناهمی و غفلت می‌زنند، پروردگار با عظمت هم توفیق درک و فهم و قبول نصیحت را از آنان سلب میکند. قانون فطرت خدای بلند مرتبه این است که کسی که چشم‌هایش را می‌بندد، حتی نور درخشان آفتاب نیز به او نخواهد رسید و کسی که نخواهد بشنود، هیچ‌کس نمیتواند به او بشنواند.

باید یادآور شد که: انسان گاهی در مسیر غلط و اصرار و تکرار عمل انحرافی چنان گام می‌نهد که آن خلاف بر جان و دل او نقش می‌بندد و به صورت خصلت و ملکه‌ی او درمی‌آید و دیگر پذیرای هیچ هدایتی نمی‌شود، البته این تأثیر و تأثر را خداوند متعال که سبب ساز و سبب سوز است چنین قرار داده، بنابر این انسان با اراده‌ی خود، خودش را به این مرحله رسانده است.

باید گفت که: این آیه، اندیشه‌ها و عقول غافلان و بی‌خبران را از خواب و مدهوشی، بیدار می‌کند و توجه آن قوم را به سرنوشت گذشتگان و رفتگان خود جلب می‌نماید.

قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است. از این رو تاریخ گذشتگان، میتواند راهنمای خوبی برای عمل آیندگان باشد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (101 الی 102) در مورد عبرت گرفتن از سرگذشت پیشینیان، بحث بعمل آمده است.

تِلْكَ الْقَرْيَ نَقْصٌ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ (١٠١)

این قریه را که برخی از داستان هایش را برای تو بیان می کنیم، و البته نزد آنها پیغمبران نشان با دلایل واضح آمده بود، پس به ایمان آوردن آماده نشدند، به سبب اینکه پیغمبران را از پیش تکذیب کردند، این طور الله بر دل های کافران مهر می زند. (١٠١)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تِلْكَ الْقَرْيَ»: جمع قریه، این شهرها و آبادی های قوم نوح، هود، صالح، لوط و شعیب.
«أَنْبَاءَ»: جمع نبأ، خبرها. «من قبل»: پیش از آمدن پیامبران. «یطبَعُ»: مهر می نهد.

تفسیر:

«تِلْكَ الْقَرْيَ نَقْصٌ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا» قسمتی از اخبار همان قریه ها یاد شده را برایت باز می گویم، اخباری از قبیل فرورفتن در زمین و زلزله شدید و سنگباران شدن را برای شما باز می گویم، تا شنونده از آن پند و عبرت بگیرد و دریابد آنچه که رخ داد بسی فجع تر و خوف انگیزتر بود.

مراد از «قري» ، در اینجا آبادی هایی است که انبیایی همچون حضرت صالح، شعیب، لوط و هود علیهم السلام، برای هدایت مردم مبعوث شده بودند.

«وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ» پیامبران با معجزات واضح و آشکار و دلایل قاطع نزد آنان آمدند. در این هیچ جای شکی نیست که: همه ی پیامبران، معجزه داشته اند و از هیچ دلیل روشنی برای هدایت مردم فروگذار نبودند.

«فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ»: تعصّب، لجاجت و عناد، ریشه ی بی ایمانی و کفر است. طوری که می فرماید: به آنچه پیامبران بر ایشان آوردند، ایمان نیاوردند؛ چون قبل از آوردن معجزات و دلایل قطعی آنها را تکذیب کرده بودند، پس وضع آنها در گمراهی و نافرمانی یکی است.

مفسر زمخشری می فرماید: یعنی از زمان آمدن پیامبران تا دم مرگ به تکذیب ادامه دادند، و با وجود تکرار اندرز و پشت سر هم آمدن آیات، بر تکذیب اصرار ورزیدند و دست از جهالت بر نداشتند. (کشاف ١٣٥/٢).

«كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ (101)»: همانگونه که بر قلب آنان مهر گذاشتیم، بر قلب کافران مهر قرار می دهیم، اما انگار دلایل و برحذر داشتن ها بلا اثر است.

واضح است که: نپذیرفتن دعوت و معجزات انبیاء، نشانه ی کوردلی و مهر خوردن بر قلب است.

مطلبی که در آیات متبرکه قبلی بیان شده بود که: «ما بر دل هایشان مهر میزنیم و دیگر چیزی نخواهند شنید.» در این آیه الله متعال آن را بیشتر توضیح داده است. از این تشریح روشن میشود که مراد از مهر خوردن دل ها، مواجه شدن انسان با قانون روانشناختی ای است که بر اساس آن اگر انسان در اثر تعصبات جاهلی و یا اغراض و امیال نفسانی مکرراً و به اصرار از حق و حقیقت روی برگرداند، در آن صورت در دام عناد و لجاجت خود بگونه ای گرفتار خواهد شد که دروازه های قلب وی با شنیدن هیچ دلیلی و با مشاهده ی هیچ نشانه ای برای پذیرش حق باز نخواهد شد.

مولانا محمود حسن دیوبندی در تفسیر خویش می نویسد: چون يك دفعه به انکار چیزی پرداختند؛ باز، هر قدر که نشانه ها را ببینند، و در جهان تغییر و تبدیل روی دهد؛ ممکن

نیست که به آن اقرار کنند. هنگامی که در مقابل الله متعال ضدّ و اصرار قومی تا این درجه میرسد، عادتاً امکان اصلاح حال و قبول حقّ باقی نمیماند. این است طریق مهر نهادن در دل‌ها؛ از اینجا واضح است که مقصد مهر نهادن بر دل‌ها از طرف الله چیست؟ میخواهم در اخیر بیان بدارم که: پیام و رسالت تمام پیامبران الهی این است که: مردم از شرک دوری گیرند و به بندگی الله متعال بپردازند؛ چون فطرت سالم مخالف شرک و آلودگی به آن است: (انبیاء آیه 25)، (نحل آیه 36)

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

و در بیشتر آنها وفای به عهد نیافتیم، و یقیناً بیشتر آنها را (عهدشکن و) نافرمان یافتیم. (۱۰۲)

تفسیر:

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ (102): در اکثر مردم وفای به عهد نیافتیم، بلکه عهد شکنی خوی و شیوه آنهاست. اکثر آنها را خارج از طاعت الله متعال و کافر به او تعالی و تکذیب کننده پیامبری یافتیم.

بنابر این مؤمن آندک و پرهیزگار نادر است. هلاکت اقوام قبلی که در آیات متبرکه از آن یادآوری بعمل آمد به، سبب پیمان شکنی و تمرّد آنان بود.

مفسر مشهور جهان اسلام ابن کثیر فرموده است: عهدی که از آنها گرفته است، عبارت است از آنچه فطرت آنان را بر آن قرار داده است که در زمانی که در پشت پدر بودند از آن‌ها پیمان گرفته بود که او پروردگار و خالق آنهاست، اما آنها خلاف وعده کردند، و بدون دلیل و برهان شرعی و عقلی، غیر الله را در عبادت شریک کردند. (مختصر ابن کثیر ۳۹/۲).

قابل تذکر است که: هدف از «عَهْدٍ»، یا پیمان فطرت است، «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ...» (یس آیه 60) یا دعوت پیامبران، و یا پیمان‌های مخصوصی که گاهی مردم با انبیاء می‌بستند که مثلاً اگر فلان معجزه را انجام دهی، یا فلان مشکل ماراحل کنی ایمان می‌آوریم. بطور مثال به حضرت موسی علیه السلام می‌گفتند: «لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرَّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرَّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ» (اعراف، 134-135). اگر بدبختی ما را برطرف کنی حتماً به تو ایمان آورده، بنی اسرائیل را همراه تو می‌فرستیم. اما همین که مشکل را از آنان برطرف کردیم، آنها قول و پیمان خود را شکستند.

خداوند از طریق فطرت و پیامبران، حقایقی را برای انسان‌ها روشن ساخته تا نسبت به آنها تسلیم و تعهد داشته باشند، ولی همواره گروهی از مردم ندای فطرت و انبیا را از یاد برده و از مدار حقّ خارج و فاسق شده‌اند.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (103 الی 116) قصه و سرگذشت موسی علیه السلام و فرعون و فرعونیان، به بیان گرفته شده است. این قصه و داستان از سایر داستانهای پیشین، واضح تر و گویاتر است؛ زیرا معجزات او از معجزات سایر پیامبرانی که در این سوره تذکر یافته، نیرومندتر و نادانی فرعونیان نیز فراوان تر و فاحش تر از نادانی سایر ملل پیشین بود. و موسی همچون سایر پیامبران، برای راهنمایی اقوام خود آمده بود.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأْنَاهُ فَظَلَمُوا بِهَا فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾

سپس بعد از پیامبران گذشته موسی را با آیات خود به سوی فرعون و اشراف و سران قومش فرستادیم؛ اما آنان به مقابل آیات ما ظلم کردند. پس بنگر که انجام مفسدان چطور شد؟ (۱۰۳)
تشریح لغات و اصطلاحات:

«من بعدهم»: پس از پیامبران یاد شده. «فرعون»: لقب پادشاهان مصر قدیم.
تفسیر:

«ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا»: سپس بعد از نوح، هود، صالح، لوط و شعیب، موسی علیهم السلام را با معجزات واضح و آشکار مانند عصا، و ید بیضا، مبعوث کردیم. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ»: او را نزد فرعون سرکش و اشراف قومش فرستادیم ولی آن ها معجزات را انکار نموده و نشانه‌ها را تکذیب کردند و در زمین دست به فساد و تباهی زدند. به وضاحت در می یابیم که یکی از فلسفه های بعثت پیامبران، همانا مبارزه با طاغوت است.

«فَظَلَمُوا بِهَا»: ولی آنها معجزات را انکار نموده و به صورت ناروا و از طریق عناد به آن معجزات کافر شدند.

«فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ(103)»: پس تو بنگر که عاقبت آنها چگونه است؟ در دنیا غرق خواهند شد و در آخرت خواهند سوخت، یعنی کار مفسدان ظالم و ستمگر به کجا خواهد کشید و چگونه در برابر چشم موسی و یارانش تا آخرین نفر آنها را غرق کردیم. و این مجازات برای دشمنان خدا دردناکترین مجازات است و برای قلوب دوستان خدا شفا دهنده است.

هكذا ملاحظه شد که: ایمان، جامعه را اصلاح می‌کند و کفر و الحاد، آن را به فساد می‌کشد.

زندگی نامه مختصری موسی علیه السلام:

سُورَةُ الْأَعْرَافِ، از جمله اولین سوره های مکی است که داستان وقصه ای موسی علیه السلام را مطرح کرده است. نام حضرت موسی صدوسی و شش بار در قرآن عظیم الشان ذکر شده است.

قرآن عظیم الشان برای هیچ پیامبری به اندازه‌ی حضرت موسی معجزه نقل نکرده است. بصورت کل داستان حضرت موسی علیه السلام در قرآن را میتوان به پنج مرحله تقسیم کرد:

- 1 - دوران تولد و کودکی.
- 2 - فرار از مصر به مدین و ماندن نزد حضرت شعیب علیه السلام.
- 3 - بعثت و برخورد هایش با فرعون.
- 4 - نجات او و قومش از سلطه‌ی فرعون و بازگشت او به صحرای سینا.
- 5 - برخوردهای او با قوم بنی اسرائیل.

قابل یادآوری است که: داستان موسی علیه السلام یکی از داستانهای هیجان انگیز و ذی عبرت است که از همان دم تولد که فرعونیان، پسران بنی اسرائیل (یعقوب) را می کشتند و دخترانشان را زنده نگه میداشتند؛ شروع می شود.

وقتی موسی علیه السلام متولد شد، مادرش از خوف و ترس فرعون او را در صندوقی

گذاشت و در رود نیل افکند، سپس خداوند، موسی را به او برگرداند تا شیرش دهد و بزرگش کند. (سوره طه آیات 38 الی 40)، (سوره قصص آیات 7 الی 13).

هجرت موسی علیه السلام از مصر به سرزمین مدین در دوران جوانی پس از کشتن مرد قبطی (سوره قصص آیات 15 الی 21) و داستان سیراب کردن رمه دختران شیخ کبیر در مدین، سپس ازدواج کردنش با یکی از آن دو دختر و ده سال چوپانی کردن در وادی مقدس، در برابر مهر همسرش (سوره قصص آیات 22 الی 28) سپس برگزیدنش از سوی خدا به پیامبری آن وقت که به سوی آتش رفت تا خانواده اش را به آن، گرم کند و... (إسراء آیات 2 و 3)، (طه آیات 9 تا 14 و 17 تا 37 و 42 تا 47)، (قصص، فرقان، شعراء، نمل، سجده، نازعات).

و بازگشتنش به مصر، همراه هارون برادرش، فرعون را به سوی ایمان به خدا فراخواندند، (سور اعراف، شعراء).

سپس گفتگو با فرعون در مورد ربوبیت خدای یگانه و نشان دادن آیات روشن که بر راستی و درستی پیامبری اش دلالت دارند. (طه، شعراء).

موضعگیری فرعون طغیانگر و تجاهل نمودنش به ربوبیت خدا و این که خود را، رب سرزمین می پنداشت. فرعون دستور داد، کاخی بلند بسازند تا بر بالای آن خدای موسی را نظاره کند. (قصص / 38)، (غافر آیات 37 و 37).

موسی، در مجلس فرعون، دو معجزه نشان میدهد: «عصا» و «ید بیضا» (اعراف، یونس، طه، شعراء).

توطئه‌ی کشتن موسی از سوی سران قوم فرعون و دفاع «مؤمن آل فرعون» از او: (سورة غافر).

سبک مغز شمردن فرعون، قوم خود را در سوره های: (زخرف، نازعات).
نه نشانه‌ی (تسع آیات) عذاب برای فرعون و فرعونیان، پس از آن که موسی را تکذیب کردند. در سوره های: (اعراف، اسراء، طه، نمل، قصص، زخرف، قمر، نازعات).
غرق گشتن فرعون و سرانش در دریای احمر: (اعراف، یونس، اسراء، طه، شعراء، قصص، زخرف، دخان، ذاریات).

مجازات فرعون و پیروانش در آخرت، مایه‌ی پند و اندرز هر کسی است، بخصوص آنانی که تکبر می ورزند، خود را بزرگ جلوه می دهند و از فرمان آسمانی روز بر میگردانند. (هود، قصص، غافر، دخان).

حال، سخن از بنی اسرائیل (فرزندان یعقوب) است که هر چند آن همه معجزه و آثار شگفت انگیز را از دست موسی دیدند و با چشم خویش، مرگ بزرگترین دشمن خود، فرعون و اطرافیانش را مشاهده کردند، باز هم به راست نیامدند، هر روز، با بهانه های واهی و بی اساس، مشکلی می آفریدند، سخن موسی را نمی پذیرفتند و حتی از بت پرستی مصریان تقلید می کردند... (سورة بقره).

موسی علیه السلام به کوه طور رفت و قومش را نزد هارون به جا گذاشت و در میقات راز و نیاز، از طرف خدا الواح، آورد که پند و اندرز و خیرخواهی و سفارش بود، باز آن مردم، به آن گوش فراندادند. (اعراف آیات 142 تا 147).

آن قوم در غیاب موسی که به کوه طور رفته بود، گوساله پرست شدند، «سامری» نام، آن را از طلا و زینت آلات زنان ساخت و به گونه‌ای طراحی کرده بود که صدای گاو از آن

برمی خاست. سامری به مردم گفت: این است خدای شما... (بقره آیات 51، 92، 93)، (أعراف آیات 148 تا 154)، (طه آیات 84 الی 89).

وقتی الله به موسی امر کرد که بنی اسرائیل به سرزمین مقدس (فلسطین)، «ارض موعود» بروند، آنان مخالفت کردند، سر انجام، خدا آنها را بر آنان حرام کرد و چهل سال-از وقت بیرون آمدنشان از مصر تا فوت موسی - در بیابانها لالهند و سرگردان و آواره بودند، تا آن که نسل جدیدی جای آن را گرفت... (مائده آیات 20 الی 26).

یکی دیگر از دشمنان موسی و دین خدا، قارون و ثروت وی بود که برخی دنیاپرست آرزو داشتند به چنان ثروت و مکنتی برسند؛ اما اهل فضل و دانش، ثروت و پاداش خدا را بر آن ترجیح می دادند. (قصص آیات 76 الی 83).

یکی دیگر از داستانهای پرماجرای موسی، برگزیدن هفتاد نفر از میان قومش بود که با او به طور رفتند. (بقره آیات 55 و 56)، (أعراف/آیه 155).

و نیز داستان وقصه ی زیبا و برگزیده ی اویا آن «عبدصالح» که در تفاسیر و روایات، به «خضر» معروف است، در سوره ی (کهف آیات 60 الی 82) آمده است.

یادآوری و تکرار نعمتهای خدا به بنی اسرائیل در قرآن (بقره آیه 47 تا 57 و آیات متبرکه 60 و 61)، (أعراف آیه 141)، (ابراهیم آیات 6 الی 8).

سرانجام، هارون علیه السلام فوت کرد و موسی او را در کوهی به نام «هور» به خاک سپرد، سپس، موسی علیه السلام وفات یافت و در کوهی به نام «نبو» بالای تپه ای از ریگزار سرخ رنگ، دفن گردید.

پس از وفات موسی، مسؤولیت مردم بنی اسرائیل را یوشع، پسر نون، از نوسه گان یوسف علیه السلام به عهده گرفت. وقتی از «تیه»: سرزمین سرگردانی، بیرون رفتند، خدا به آنان فرمان داد تا در نهایت خشوع و فروتنی و سجده کنان وارد فلسطین (بیت المقدس، اورشلیم) یا «اریحا» شوند و بگویند: «حطه» خدایا! گناهانمان را ببخش، اما از در مخالفت در آمدند و مورد خشم الله واقع شدند. در مورد میتوانیید به سوره های (بقره آیات 58 و 59)، (أعراف آیه 161 و 162) مراجعه فرمایید.

در خاتمه باید گفت که: خداوند متعال، این دو بزرگوار؛ یعنی، موسی و هارون را در سوره های زیر مورد ستایش فرموده است: (مریم آیات 51 الی 53)، (صافات آیات 114 الی 122)، (غافر آیات 53 و 54).

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

و موسی گفت: ای فرعون! یقیناً من فرستاده‌ای از سوی پروردگار جهانیانم. (۱۰۴)

تفسیر:

موسی علیه السلام در خطاب به فرعون گفت: ای فرعون! من از جانب خالق عظیم و پروردگار همه‌ی جهانیان نزد تو فرستاده شده‌ام. به این ترتیب جلال و کمال را موسی به پروردگار و رسالت را به خود و گمراهی را به فرعون ثابت نمود.

مفسران می نویسند: میان موسی و فرعون ابتدا جر و بحثی ردّ و بدل شد و پس از آن، موسی رسالت خود را اعلام کرد. «وَقَالَ مُوسَىٰ» (حرف و او نشانه‌ی آن است که سخنانی گفته شد، سپس اعلام رسالت شد).

از فحوای آیه مبارکه بر می آید که: انبیاء در راه دعوت خویش، بدون کوچکترین خوف و هراس و ضعفی طاغوت‌ها را مورد خطاب قرار می‌دادند.

پیامبران جز دعوت به حق، ادعایی نداشته‌اند.

فرعون:

کلمه فرعون به معنای «فرزند خدای آفتاب» است. مصریان قدیم آفتاب را که رب اعلیٰ یا خدای بزرگ آنها بود، «رع» میخواندند و «فرعون» به آن منسوب بود. مصریان بر این باور بودند که حاکمیت هیچ فرمانروایی مشروعیت نمیتواند داشته باشد، مگر آنکه مظهر جسمانی «رع» یا به عبارت دیگر نماینده‌ی آن در زمین باشد. به همین دلیل هر سلسله‌ی پادشاهی که در مصر قدرت را در دست می‌گرفت، خودش را به عنوان آفتاب زاده معرفی میکرد و هر حاکم و فرمانروایی که بر تخت پادشاهی مصر می‌نشست لقب «فرعون» را اختیار میکرد و این گونه به مصریان اطمینان می‌داد که رب اعلیٰ یا خدای بزرگ شما من هستم.

در این جا یک مسئله‌ی دیگر را نیز بایستی دانست و آن این که در قرآن عظیم الشان در داستان موسی علیه السلام از دو فرعون ذکر به میان آمده است. یکی فرعونی که موسی علیه السلام در زمان وی متولد شده و در خانه‌ی او بزرگ شده بود و دیگری فرعونی که موسی علیه السلام وی را به سوی اسلام فراخواند و از وی خواست تا بنی اسرائیل را آزاد ورها کند و کسیکه سرانجام غرق شد. مُحَقَّقان عصر حاضر به طور عموم بر این باوراند که فرعون اولی رمسیس دوم بود که در سال‌های 1225-1292 پیش از میلاد بر مصر حکومت می‌کرد و فرعون دوم که در این آیه‌ها از وی یاد شده منفته یا منفتح بوده که در همان زمان پدرش رمسیس دوم شریک حکومت شده بود و پس از مرگ پدرش بر تخت سلطنت نشست. این باور و گمان به ظاهر از این حیث نادرست به نظر میرسد که از روی تاریخ یهودیان، موسی علیه السلام در 1272 پیش از میلاد وفات نموده است، اما به هر حال این تنها یک گمان تاریخی است و از مقایسه‌ی تقویم‌های مصریان، یهودیان و مسیحیان، پیدا کردن تاریخ دقیق دشوار است. (بنقل از تفهیم القرآن)

حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَىٰ اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٠٥﴾

سزوار است که درباره الله سخنی جز حق نگویم. بی تردید من دلیلی روشن [بر صدق رسالت] از طرف پروردگارتان برای شما آورده‌ام، پس بنی اسرائیل را (آزاد نموده) همراهی من بفرست. (۱۰۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حقیق»: سزوار، براننده و شایسته. «بینه»: معجزه‌ای بزرگ، دلیلی مهم و گویا.

تفسیر:

«حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَىٰ اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»: سزوار جایگاه من آن است که به نمایندگی از الله سزوارم که به خداوند متعال جز سخن حق نسبت ندهم، من بر الله خود افترا نمیکنم و بر پروردگار خود دروغ نمیگویم بلکه سخن حق را می‌آورم و به صدق و راستی خبر میدهم. یعنی: من سخت مشتاق و سزوار آن هستم که شما را از متن پیام خویش چنانکه هست، بی هیچ دخل و تصرفی در آن، با خبر و آگاه سازم.

«قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (105)»: از جانب الله برایتان دلیل قطعی بر صدقم آورده‌ام، نزد من معجزه واضح و آشکاری مانند ید بیضا و عصا نیز هست. این معجزات از جانب خدایی است که شما را آفریده و روزی داده نه از جانب من. پس تو

ای فرعون بنی اسرائیل را بگذار تا از مصر بیرون شوند و آن ها را از بردگی و زیر سلطه استبداد خود رها کن.

پس بگذار بنی اسرائیل بامن به سرزمین مقدس بیایند، که وطن پدران آنها میباشد.

یادداشت:

مفسرین در تفاسیر خویش مینویسند: سبب اینکه بنی اسرائیل با اینکه اجدادشان در سرزمین مقدس بود، در مصر سکونت گزیدند، این بود که اسباط (اولاد یعقوب) نزد برادر خود، یوسف در مصر رفتند و در آنجا ماندند و نسل‌هایی از آنها پیدا شد تا این که فرعون آمد و آنان را به بردگی و اعمال شاقه گرفت. موسی علیه السلام دوست داشت آنها را از آن ذلت برهاند و آنها را به سرزمین مقدس ببرد که وطن اجدادشان بود.

مفسر أبوحیان مینویسد: چون فرعون مدعی خدایی بود موسی مطلب را این گونه شروع کرد: «إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» تا او را یادآور شود که در مورد وصف مورد ادعایش بر باطل است نه بر حق. و در کنار گفته‌ی «حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَىٰ اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»: عبارتی را آورده است که بر درستی و صحت آن دلالت می‌کند: «قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ». و بعد از این که مسأله‌ی رسالتش اثبات شد تبلیغ حکم را بر آن بنا نهاد: «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ». (البحر ۴/۳۵۵).

موسی علیه السلام با دو مأموریت پیش فرعون فرستاده شده بود. یکی فراخواندن فرعون به بندگی الله (اسلام) و دیگری آزادکردن بنی اسرائیل، که از پیش مسلمان بودند، از زیر ستم فرعون.

در قرآن عظیم الشان گاهی این هر دو دعوت و مأموریت باهم ذکر شده اند و گاهی نیز باتوجه به موقعیت و مقام تنها به ذکر یکی از آنها بسنده شده است.

آزادسازی بنی اسرائیل، فرمان الهی و جزو رسالت موسی است، نه آنکه تصمیم شخصی باشد موسی علیه السلام از فرعون خواست تا بنی اسرائیل را آزاد بگذارد تا همراه وی به سرزمین مقدس بازگردند زیرا بنی اسرائیل در آن زمان نزد فرعون در تبعید و اسارت قرار داشته و از بازگشت به بیت المقدس باز داشته شده بودند.

قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٠٦﴾

[فرعون] گفت: اگر [در ادعای پیامبری] از راستگویانی چنانچه معجزه ای آورده ای آن را ارائه کن. (۱۰۶)

قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (106)

فرعون خطاب به موسی علیه السلام گفت: اگر آنطور که ادعا می‌کنی که با تو معجزه‌ای از جانب پروردگار توست برای ما آشکار کن تا آن را ببینیم آنها اگر راست می‌گوئی که تو پیامبری از جانب پروردگار خود می باشی! فرعون با ابراز این سخن حق، اراده باطلی داشت و کسی را بالاتر از خود نمی دانست.

«صادقین»: یعنی از جمله راستگویان.

فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿١٠٧﴾

پس موسی عصایش را انداخت، پس به ناگهان بصورت اژدهایی آشکار شد. (۱۰۷)

«ثُعْبَانٌ»: اژدهار، مار بزرگ. «ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ»: یعنی، اژدهاری واقعی، جاندار حقیقی نه خیالی که به طور طبیعی به حرکت افتاد.

تفسیر:

«فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ (107)»: پس موسی علیهم السلام عصایش را از دست خود انداخت، ناگهان خداوند متعال آن عصا را تبدیل به ماری بزرگ، هوشیار و ترسناک تبدیل نمود. در حالیکه زندگی و خلقتش کاملاً واضح و هویدا بود. باید گفت که میان افکندن عصا و ازدها شدن آن فاصله‌ای نبود، و معجزه باید برای همه روشن باشد و جای هیچ شکی در آن باقی نگذارد.

حضرت ابن عباس (رض) فرموده است: به ماری بسیار بزرگ تبدیل شد، دهان باز کرد و به سرعت به طرف فرعون خزید.

شیخ محمود حسن دیوبندی مشهور به شیخ الهند در تفسیر خویش «تفسیر کابلی» مینویسد: درازدها شدن آن هیچ شک و شبهه نبود. گویند: این ازدهار با دهان گشاده بسوی فرعون شتافت؛ فرعون مضطرب شد، و از موسی علیهم السلام خواهش نمود که ازدهای خود را بگیرد. به مجردی که موسی علیه السلام دست پیش کرد، باز عصا گشت.

سایر معجزات عصای موسی:

از عصای حضرت موسی معجزات دیگری نیز نمایان شد، از جمله اینکه بعد از اینکه به ازدهار تبدیل شد، همه‌ی مارهای ساختگی ساحران را بلعید، «تَلَقَّفَ مَا يَأْكُونُ» (شعراء 45) به آب دریا خورد و آنرا شکافت، «أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَأَنْفَلِقْ» (شعراء، 63)، به سنگ خورد و چشمه‌های آب از آن جوشید.

«اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا» (بقره، 60) باید گفت که: عصا در حضور خود موسی علیه السلام، مار کوچک و پر تحرک شد و موسی فرار کرد، «جَانُّ وَاوَى مُدْبِرًا» (نمل، 10) در حضور مردم مانند مار معمولی حرکت میکرد، «حَيَّةٌ تَسْعَى» (طه، 20). و در حضور فرعون، مار بزرگ و ازدها شد. «فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ».

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ (۱۰۸)

و دست خویش را از گریبانش بیرون کشید که ناگاه دست برای بینندگان سپید و درخشان گشت. (۱۰۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَزَعَ»: بیرون کشید، بیرون آورد. (قصص، 75). «بَيْضَاءُ»: درخشان و سفید. مراد نورانی و درخشان است. «النَّاظِرِينَ»: تماشاگران، بینندگان.

تفسیر:

«وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ (108)»: و موسی دست خود را از چاک گریبان خود بیرون کرد، پس ناگهان سفیدی این دست به حدی سفید و درخشنده بود که نور از آن می درخشید و پرتوش بر نور آفتاب غالب آمد. یعنی: دست وی به‌گونه‌ای سپید و درخشان پدیدار شد و از آن چنان نوری ساطع می‌گشت که برای هر بیننده‌ای آشکار بود، بی آن که آن سپیدی به علت پیسی و عیب دیگری باشد.

حضرت ابن عباس (رض) فرموده است که: دستش دارای نوری پرفروغ بود که ما بین آسمان و زمین را روشن می‌کرد.

پیامبران در کنار انذار (ازدها شدن عصا که نوعی ترس و وحشت داشت)، بشارت و دست نورانی «بَيْضَاءُ» نشان می‌دهند. که در برابر متکبر، ابتدا باید غرور او را درهم شکست، آنگاه دست نوازش را نیز نشان داد. و این سفید گشتن دست موسی، معجزه‌ی دیگر آن

حضرت و امری غیر منتظره و قابل رؤیت برای همگان بود. در تفسیر تفهیم القرآن در ذیل جمله «لِلنَّاطِرِينَ» آیه مبارکه آمده است: اگر بپرسند: «لِلنَّاطِرِينَ» متعلق به چه چیزی است؟ در جواب باید گفت: متعلق به «بیضاء» است، به این معنی که ناگهان برای نگرستن سپید می نمود و سپیدی برای نگرستن تنها در زمانی ممکن می شد که سپیدی اش شگرف و بیرون از عادت می بود و مردم برای تماشای آن، مانند تماشای عجایب دیگر گرد می آمدند. چنین روایت کرده اند که موسی علیه السلام دستش را به فرعون نشان داد و گفت: این چیست؟ فرعون گفت: دست تو. آنگاه آن را در حالی که جبه پشمینی بر آن بود، در یخن خود فرو کرد و در آورد که ناگاه چنان سپید و نورانی می نمود که پرتوش بر شعاع آفتاب چیره می شد، در حالی که پوست حضرت موسی علیه السلام بسیار سیاه بود.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾

اشراف و سران قوم فرعون (بعد از دیدن این دو معجزه) گفتند: قطعاً این جادوگری [زبردست و] داناست. (۱۰۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ساحر»: جادوگر. «عَلِيمٌ»: بسیار دانا در دانش جادوگری و فوت و فن آن. «قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ (109)»: «ملاء» یعنی: اشراف و بزرگ مردان طرفدار فرعون و مشاوران و اطرافیاناش گفتند: این شخص در علم جادوگری اُستاد و ماهر است. و گفته‌ی عَلِيمٌ یعنی در علم سحر و فنون آن به حد اعلای مهارت رسیده است. معلوم میشود که برای معجزاتی که از طرف موسی علیهم السلام ظاهر شد، موافق حسیّات خود، جز «جادو» توجیه بهتری نیافتند.

همین بحث در سوره «شعراء»، در حکایت از زبان فرعون نه اشراف قومش بیان شده است پس طریق جمع کردن در میان دو آیه این است که: یا فرعون و اشراف قومش هر دو این سخن را گفتند، یا در آغاز، فرعون این سخن را گفت، سپس اشراف قوم، سخنش را مینا قرار دادند.

از خصوصیت انسان های متکبر و لجوج است که، در مواجهه با دلیل و منطق و احتمال شکست، دست به توجیه زده و سرسخت‌تر می شوند.

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾

میخواهد شما را از سرزمینتان بیرون کند، نظر شما چیست؟ (و در برابر او چه باید کرد). (۱۱۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَأْمُرُونَ»: دستور میدهید. اشاره می‌کنید و رأی می‌دهید. (آیه‌های 109 و 110) می‌تواند سخن فرعون باشد و یا این که درباریان متملق، سخن او را تکرار کرده باشند (یونس / 78، طه / 57، شعراء / 34 و 35). ذکر صیغه جمع خطاب به فرعون در آیه 110، برای تعظیم است. «ترجمه معانی قرآن» تألیف: دکتر مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ»: آنگاه برخی به برخی دیگر گفتند، یا فرعون به آنان گفت: موسی می خواهد با استفاده از سحرش شما را از خاک مصر بیرون کند.

«فَمَاذَا تَأْمُرُونَ (110)»: درباره‌ی او چه دستوری میدهید که آنرا انجام دهیم؟ و چه چیز

را پیشنهاد میکنید؟ یعنی: در باره موسی چه رأی و نظری دارید و چه دستور میدهید؟ یعنی ای بزرگان مرا به چه چیزی توصیه میکنید؟ گویی فرعون می‌خواست چنین وانمود کند که او اجراکننده اوامر آنهاست در حالی‌که فقط چند لحظه قبل گفته است که «انا ربکم الاعلی».

مفسر قرطبی می‌فرماید: فرعون گفت: چه دستور میدهید؟ اما بر اساس نظریه‌ای دیگر این سخن، سخن اشراف و اطرافیان است؛ یعنی آنها به فرعون گفتند: «فَمَا ذَا تَأْمُرُونَ»، همانطور که به جباران و رؤسا گفته میشود: در مورد آن چه نظری دارید؟ (تفسیر قرطبی ۲۵۷/۷).

فرعون می‌خواهد شعبده‌های ساحرانه و شگفتی به نمایش گزارد، و مردم را به خود مایل کند؛ و بالاخره، در مملکت اثر و اقتدار پیدا کند؛ و بنام حمایت و آزادی بنی اسرائیل دست قبطیان را که بومیان این دیارند، از ملک و وطنشان (مصر) کوتاه نماید؛ این حالات رامدنظر داشته مشوره بدهید که چه باید کرد.

قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾

(مشاوران فرعون) گفتند: [مجازات] او و برادرش را به تأخیر انداز و نیروهای گردآورنده را به شهرها بفرست. (۱۱۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَرْجِهْ وَأَخَاهُ»: در اصل، آخاه بوده، همزه به خاطر سهولت در تلفظ حذف شده، هاء ضمیر و مفعول به نیز ساکن گشته است. کلمه‌ی «أرج» فعل امر از ریشه‌ی «رجاء»، هم به معنای حبس کردن و هم به معنای تأخیر انداختن است.

اما با توجه به موج گسترده‌ی دعوت موسی و معجزاتش، به زندان انداختن موسی برای فرعون مناسب نبود، لذا معنای تأخیر انداختن مناسب‌تر است. یعنی کار او و برادرش را به تأخیر انداز، در کارشان شتاب مکن، او و برادرش را به نحوی بازدار، نگهدار. «حاشرین»: گرد آورندگان. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ (111)»: بعد از مشوره اشرافیان به فرعون گفتند موسی و برادرش را مهلت بده و در مجازات آنان عجله نکن، طریق بهتر شکست دادن و جواب مؤثر این است که در اطراف تمام مملکت اشخاص فرستاده شوند تا جادوگرانی را که در این فن از این هر دو برتر و ماهرتر باشند، فراهم نمایند؛ تا با اینها مقابله کنند؛ یعنی: گروهی را در شهرهایی که ساحران در آن زندگی می‌کنند، بفرست.

«قَالُوا أَرْجِهْ»: در حکومت‌های طاغوتی فرعون، روشنگری مردم و هر صدای حقی، مجازاتی در پی دارد. تخریب شخصیت، مهم‌تر از قتل و مجازات است. بنابر اینکه مراد از «أرجه»، پیشنهاد تأخیر مجازات موسی، برای رسوا کردن او در اجتماع باشد.

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

تا هر جادوگری دانا را به خدمت تو آورند. (۱۱۲)

تفسیر:

«يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (112)»: «تا» آن گروه گماشته برای تو هر جادو ماهر در فنون سحر و دانای اسرار آن را احضار به نزد شما بیایند. قابل تذکر است که: سحر در آن زمان، رواج و رونق بسیاری داشت. و در همین دوران سران و رؤسای ساحران در معبدی در دور

افتاده‌ترین نقطه‌ی مصر زندگی بسر می بردند. با تأسف باید گفت در طول تاریخ در برخی از حالات علم و تخصص، در دست افراد منحرف و در مسیر مبارزه با حق قرار می‌گیرد. مفسر تفسیر تفهیم القرآن می نویسد: از این گفته‌ی درباریان فرعون به روشنی معلوم میشود که تفاوت و وجه تمایز نشانه‌ی خدایی و جادو در ذهن آنها به طور کامل روشن بود. آنها می دانستند که در اثر نشانه‌ی خدایی تغییر واقعی ایجاد می شود، اما جادو تنها چشم و روان را تحت تأثیر قرار داده که در اثر آن انسان یک نوع تغییر غیر واقعی را احساس میکند. به همین دلیل آنها برای رد کردن ادعای پیامبری موسی علیهم السلام گفتند، این شخص جادوگر است، یعنی عصا به راستی تبدیل به اژدها نشده است، تا آن را نشانه‌ی خدا بدانیم، بلکه ما تنها گمان و تصور کردیم که عصا تبدیل به اژدها شده است، همان کاری که هر جادوگری میکند. آنگاه پیشنهاد کردند که تمام جادوگران کشور فراخوانده شوند و از آنها خواسته شود ریسمان‌ها و چوب دستی‌ها را در برابر مردم تبدیل به اژدها کنند تا هیبتی که در اثر این معجزه‌ی پیامبرانه در دل‌های مردم ایجاد شده است، اگر به طور کامل از بین نمی‌رود، لااقل تبدیل به شک گردد.

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾

و جادوگران نزد فرعون آمدند [و] گفتند: آیا اگر پیروز شویم، حتماً برای ما پاداشی (جائزه و انعامی) قابل توجهی خواهد بود؟ (۱۱۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الغالبین»: پیروزمندان.

تفسیر:

«وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ (113)»: «و ساحران نزد فرعون آمدند» یعنی: فرعون گروهی را به شهرها فرستاد و آنها ساحران را جمع کردند و نزد فرعون آوردند. جادوگران خطاب به فرعون گفتند: آیا اگر موسی را شکست دهیم و جادویش را باطل کنیم، آیا مکفاتی بزرگ به ما میرسد؟ انسا نه‌ای که الله متعال وابسته نباشد، جذب هر ندایی می‌شود.

ساحران و جادوگران ماهر، به چیره شدن خود و شکست موسی علیه السلام امیدوار بودند و چنان تصور میکردند که از عهده‌ی هرکاری برخوردارند.

از این رو، به فرعون گفتند: «إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ»: اگر غالب آییم، مکفاتی خواهیم داشت؟ ملاحظه می‌داریم که: یکی از تفاوت‌های پیامبران و جادوگران، تفاوت در هدف و انگیزه‌هاست. پیامبران برای ارشاد مردم کار می‌کردند و اصلاً مزد و اجرت در خواست نمی‌کردند، «وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ 145 شعراء»: (و من براین رسالتم هیچ پاداشی از شما نمی‌خواهم. مکافات من جز بر پروردگار جهانیان نیست).

ولی جادوگران و ساحران که تنها و تنها برای دنیا و مادیات کار میکنند. و واضح است که روی آورندگان به دربار طاغوت، هدف دنیایی و مادی دارند.

قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾

(فرعون) جواب داد: بلی و علاوه بر آن نزد من از مقربان خواهید گشت. (۱۱۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«المقربین»: مقربان درگاه. (اشخاص نزدیک به دربار).

تفسیر:

«قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (114)»: فرعون در جواب جادوگران گفت: بلی! شما هم مکافات خواهید داشت و علاوه بر آن شما را جز و مقربان یعنی عزیزترین اطرافیان و اهل مشورت قرار میدهم. یعنی هم مال خواهید داشت و هم مقام و منزلت. طاغوت‌ها و ظالمان، از عالمان و متخصصان مخالف حق حمایت میکنند و برای سرکوبی حق و مردان حق، سرمایه‌گذاری می‌کند.

طوریکه شیخ قرطبی در تفسیر خویش می‌نویسد: اضافه بر آنچه درخواست کرده بودند به آنها داد.

«قَالَ نَعَمْ»: طاغوت‌ها برای حفظ حکومت خود در برابر هر تقاضایی تسلیم شده و به هر پیشنهادی تن میدهند، طوریکه به ساحران و جادوگران گفت: اجرت بی‌شبهه برایتان میرسد؛ و بزرگتر از همه این است که شما در زمره مقربین بارگاه، و صاحبین خاصّ مداخل میشوید. ملاحظه میشود که: مکافات و پاداش‌های سیاسی و مقام و موقعیت اجتماعی نزد دنیاپرستان، ارزشمندتر از مال است.

در تفسیر کشف آمده است: هدف فرعون این بود که: من تنها به پاداش دادن بسنده نخواهم کرد و شما افزون بر مکافات مقامی خواهید داشت که مکافات در کنار آن اندک میباشد و آن مقام این است که از نزدیکان در بار من خواهید بود و من شما را بزرگ و احترام خواهم داشت. زیرا اگر مکافات قرین احترام و بزرگداشت باشد، خوشگوارتر خواهد بود و بیشتر مایه دلخوشی می‌شود.

قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُثْقَلِينَ ﴿١١٥﴾

(در آغاز مقابله جادوگران) گفتند: ای موسی! یا تو عصایت را برای مقابله بانداز، یا ما (سحر خود را) می‌اندازیم. (۱۱۵)

تفسیر:

«قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُثْقَلِينَ (115)»: جادوگران در خطاب به موسی علیه السلام گفتند: آیا تو اول عصایت را می‌افگنی یا ما آنچه را داریم بیندازیم. یعنی: انتخاب نوبت با تو است. این سخن را گفتند تا اعتماد به نفس خویش را در این کار به نمایش گذاشته و چنین وانمود کنند که پیروز میدان خواهند بود؛ هر چند که نوبت آخر از آنان باشد.

مفسر مشهور جهان اسلام جارالله زَمَخْشَرِي در تفسیر خویش «کشف» مینویسد: مخیر کردن، ادبی است پسندیده و نیک که أصحاب صناعات در برخوردشان چنان می‌کنند، همانگونه که مناظره‌گران نیز قبل از این که وارد جدل شوند چنین روشی را در پیش میگیرند. (تفسیر کشف ۲/۱۴۰).

این چیزی بود که زمخشری آن را گفته است، اما اظهر این است که آنها از باب بزرگمنشی و گمان پیروزی و عدم توجه و اهمیت به کار موسی چنان گفتند، همانگونه که انسان مغرور و متکبر میگوید: من شروع کنم یا تو شروع می‌کنی؟

قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرَهُبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾

(موسی) گفت: (شما) بیفکنید، پس وقتی (عصاها و ریسمان‌های خود را) انداختند، چشم‌های مردم را

جادو کردند، و آنها را ترساندند، و جادوی بزرگی را پیش کردند. (۱۱۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَلْفُوا»: افکندند. «سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ»: دیدگان مردم را افسون کردند، از خود جادو نشان دادند، چشم بندی کردند. هدف این بود که: به مردم چنین وانمود کنند که ریسمان هایشان مارهای زنده‌اند، در صورتی که چنین نبود (طه / 66).

«وَاسْتَرَّ هَبُوهُمْ» (رهب): و آنانرا به هراس افکندند، هراسی در دل مردم انداختند.

تفسیر:

«قَالَ أَلْفُوا فَلَمَّا أَلْفُوا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ»: موسی علیه السلام با تکیه بر نصرت الهی در جواب ساحران گفت: «اول شما شروع کنید» این جمله، نشان دهنده آنست که: هیچگاه سحر بر معجزه چیره نیست.

در «تفسیر انوار القرآن» آمده است: موسی علیه السلام ترجیح داد تا آنان شروع کننده باشند و این خود، نشانه این واقعیت بود که او به آنها اهمیتی نمیدهد و از آنچه با خود آورده‌اند، ترس و واهمه‌ای ندارد زیرا موسی علیهم السلام یقین کامل داشت که هیچ چیز بر معجزه غالب نمیشود. نقل است که: حکمت درمقدم ساختن ساحران این بود تا مردم کار آنها را بنگرند و در آن خوب تأمل کنند و چون از مشاهده باطل زینت و آرایش کرده آنها فارغ شوند، آنگاه حق آشکار و روشن در میان آید، که قطعاً در این هنگام، اثر آن در نهادشان عمیق‌تر خواهد بود.

آنها طناب‌ها و عصاهای خویش را انداختند و از طریق پنهان کاری، مکر و حيله دیدگان حاضران را تغییر دادند. یعنی چیزی باطل و غیر حقیقی را در انظار آنان حقیقی نشان دادند. «سحروا اعین الناس»:

یعنی؛ ساحری و شعبده‌گری، چشم بندی و تمویه (دروغ آراستن، نیرنگ ساز کردن، کاری را خلاف حقیقت جلوه دادن) است. اگر راست باشد، باید دلها را تسخیر و افسون کند، نه چشمها و ظواهر، آن هم برای لحظه‌ای.

در ضمن جادوگری و مهارت ساحری خیال و تمویهی (دروغ آرای، نیرنگ سازی) بیش نیست. از این رو، شعبده نیز نام دارد. مانند: جادوگری و شعبده بازیهای ساحران فرعون و سایر شعبده‌بازان تردست، یا «تنویم المغناطیسی»: خواب مغناطیسی، هیپنوتیزم، خواب کردن افراد به شیوه‌ی مغناطیسی.

باید یادآور شد که: فرق میان سحر و معجزه این است که: معجزه، حقیقتی است که به وسیله‌ی پیامبران خدا به مردم ارائه میشود؛ ولی سحر و جادو، چلاکی دست است و تصور و خیالی بیش نیست و معمولاً از افراد سودجو و گنهگار روی می‌دهد.

«وَاسْتَرَّ هَبُوهُمْ وَ جَاؤُ بِسِحْرِ عَظِيمٍ (116)» پس همین که (ابزار جادوی خود را) افکندند، در دل‌ها حاضرین رعب و وحشت شدیدی ایجاد نمودند و در نظر مردم جادویی وحشتناک ایجاد کردند که مایه‌ دهشت و شگفت حاضران شد. چون گمان کردند مارهای حقیقی هستند. به راستی سحری عظیم و سرسام آور آوردند، که هر کس آن را می‌دید، می‌ترسید.

در روایات آمده است که ساحران فرعون در زیر طنابها و عصاهایشان ماده «زئبق» را جاسازی کردند و چون آن ماده بر اثر نیروی حرارت به تمدد آغاز کرد، طناب‌ها و عصاهای‌شان نیز به حرکت و جنب و جوش در آمد. «تفسیر انوار القرآن» ابن اسحاق محدث و مورخ کبیر جهان اسلام می‌نویسد: پانزده هزار ساحر صف بسته بود و هر ساحر

با خود چندین ریسمان و عصا داشت در حالی که فرعون با اشراف و اعیان مملکتش نشست و در مجلس حضور داشت. ساحران در مرحله اول نگاه موسی و فرعون و بعد از آن نگاه مردم را به سحر خود خیره کردند، آنگاه یکی از آنان حبل و عصای خود را انداخت، ناگهان به صورت مارهایی به بزرگی کوه‌ها در آمدند، دره را پر کرده و بر هم سوار شدند. (البحر المحيط ۴/۳۶۴).

مفسر تفسیر کشاف مینویسد: که تعداد آنان به هشتاد هزار نفر و به روایتی دیگر هفت هزار نفر و به روایتی دیگر سی و چند هزار نفر میرسید و روایات در این باره مختلف هستند، برخی به کمتر از این و برخی به بیش تر از آن نظر دادند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (117 الی 126) در باره ایمان آوردن ساحران به پروردگار، تهدید فرعون ساحران را، پافشاری آنان بر ایمان به الله واحد، بحث بعمل آورده است.

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾

(و در عین حال) به موسی وحی فرستادیم که عصای خود را بانداز (چون انداخت) پس ناگهان آنچه را جادوگران به دروغ بافته بودند، به سرعت بلعید! (۱۱۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

تلقف (لقف): می بلعد، به سرعت فرو می برد، قورت میکند. از ماده (لَفَفَ) به معنی به سرعت بلعیدن «يَأْفِكُونَ»: دروغ می بافند، دروغ سر هم می کنند. از ماده (إفك) به معنی بدترین دروغ. بهتان و افتراء. «ترجمة معانی قرآن» مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (117)»: به موسی وحی کردیم تا عصایش را بیندازد به سرعت حيله و تزویر و دروغ آنها را میبلعد. و او انداخت پس ناگهان این عصا طناب‌ها و عصاهای آنها را که با آن مردم را فریب داده و از طریق آنها در دیدگان حاضرین تزویر نموده بودند بلعید.

حق تعالی ساخته‌هایشان را دروغ نامید زیرا آن ساخته‌ها در واقع دارای هیچ حقیقتی نبود بلکه شعبده‌بازی و خیال افکنی‌ای بی‌اساس و دروغین بود و بس. ابن عباس (رض) فرموده است: «تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ» یعنی از کنار هریک از ریسمان و عصایی که انداخته‌اند بگذرد، آن را می بلعد.

در تفسیر کشاف در این بابت می نویسد: وقتی عصای حضرت موسی هیئت یافت که دشتی پر از چوب و طناب را فرو بلعید و موسی آن را بلند کرد و عصا به حالت پیشین خود بازگشت و خدای متعال به قدرت خویش آن اشیای بزرگ را از بین برد و آنها را به اجزای نازک تبدیل کرد، جادوگران گفتند: اگر کار موسی جادو می بود، طناب‌ها و چوب‌های ما بر جای می ماندند.

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾

پس حق (معجزه موسی) به ثبوت رسید (روشن شد) و آنچه را همواره جادوگران [به عنوان سحر] انجام می دادند، باطل و پوچ گشت. (۱۱۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«واقع»: واقع شد، آشکار گردید. ثابت و ظاهر شد. «بَطَلَ»: پوچ و باطل شد.

تفسیر:

«فَوْقَ الْحَقِّ وَ بَطَّلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ(118)» «فوق الحق» یعنی حق محقق و ثابت شد. یعنی حقیقتی که با موسی علیه السلام بود پیروز و غالب شد و باطل جادوگران فرعون ظاهر گردید. و واقعیت هم همین است که: باطل های ساخت دست بشر، در برابر حق تاب نمی آورند.

یکی از تفاسیر شگرف این آیه مبارکه آن است که گفته اند: حق در دل های آنان نشست و چنان که از سخنانشان بر می آید، در آنان کارگر افتاد. (تفسیر کشاف) باید یادآور شد که: با پیروزی حضرت موسی، ضربه‌ی سختی بر نظام فرعونى وارد شد، اما مهم‌تر آنکه ساحران یکجا به موسی ایمان آوردند و حیثیت فرعون از درون فروریخت. مرجع ضمیر در جمله‌ی «ما کَانُوا يَعْمَلُونَ» ساحران است. حق، پیروز و باطل، نابود است. «فَوْقَ الْحَقِّ» باطل‌های ساخت دست بشر، در برابر حق تاب نمی آورند.

فَعْلَبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ(۱۱۹)

پس در آنجا مغلوب شدند (شکست خوردند جادوگران و اتباع فرعون)، و خوار و ذلیل برگشتند. (۱۱۹) تشریح لغات و اصلاحات:

«انْقَلَبُوا»: برگشتند. «صَاغِرِينَ»: رسوایانه و زبونانه. جمع (صَاغِر) به معنی خوار و مفتضح. معنی آیه می‌تواند چنین نیز باشد: در آنجا شکست خوردند و خوار و رسوا گشتند.

تفسیر:

«فَعْلَبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ(119)»: و [فرعون و سران حکومت] در میان جمع شکست خوردند و خوار و رسوا شدند. پس (بدین سان) حق، آشکار شد (و نبوت موسی تأیید گردید) و آنچه (که ساحران) می کردند، باطل و بیهوده گردید.

وَأَلْقَى السَّحْرَةَ سَاجِدِينَ(۱۲۰)

و جادوگران [همگی با دیدن آن معجزه عظیم و باطل شدن سحر خویش] به سجده افتادند. (۱۲۰)

«ساجدین»: و جادوگران به سجده افتادند (و گرنش کردند).

«وَأَلْقَى السَّحْرَةَ سَاجِدِينَ(120)»: عظمت معجزه‌ی الهی آنگونه بود که جادوگران گویا ناخواسته و بی اختیار به سجده افتادند. و سر به سجده نهادند.

زیرا آنها از آنچه دیده بودند، سخت تکان خورده و به حقیقت ماجرا پی برده بودند لذا برای الله متعال به سجده در افتادند. واقعاً شناخت حق، زمینه‌ی خضوع و تسلیم است. میتوان در سایه‌ی شناخت صحیح، در يك لحظه تغییر عقیده داد و خوشبخت شد.

و بدین ترتیب خداوند متعال پیامبر آمین خویش را نصرت و یاری داد و کید و مکر فرعون لعین را باطل نمود. آنها از این روی سجده کردند که حالت سجده بهترین حالت بنده با خالقش است.

مفسر تفسیر کشاف در تفسیر آیه «وَأَلْقَى السَّحْرَةَ» مینویسد: و سجده کنان بر زمین افتادند و چنان سخت بر زمین افتادند که گویی کسی آنها را بر زمین افکنده است. برخی از روایان گفته اند: آنان از خوف و هراس حوادث که دیده بودند، چنان اختیار خود را از دست دادند که تو گفتی آنان را بر زمین افکنده اند.

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢١﴾

گفتند: [از روی حقیقت] به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم، (۱۲۱)

تفسیر:

جادوگران، قبل از مقابله، محتوای دعوت موسی را شنیده بودند و لذا پس از دیدن معجزه‌ی آن حضرت، به همان شنیده‌ها اقرار کردند. وگفتند: ما به الله یگانه که شریکی جز او نیست ایمان آوردیم. تفاوت معجزه و جادو را بهتر از دیگران فهمیدند و لذا خیلی سریع ایمان آوردند. آنها دانستند که کار موسی علیه السلام سحر نیست و امکان ندارد که معجزه وی ساخت دست بشر باشد لذا این حقیقت را به صراحت اعلام کردند که به پروردگار جهانیان؛ پروردگار موسی و هارون ایمان آورده‌اند تا گمانه‌زنانی از قوم فرعون در این گمان نیفتند که سجده آنها برای فرعون بوده است. گاهی ایمان نیاموردن برخی از انسانها به دلیل ناشناخته بودن حق است، همین که حق روشن شد، گروهی ایمان می‌آورند.

رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ ﴿١٢٢﴾

پروردگار موسی و هارون. (۱۲۲)

تفسیر:

جادوگرانی که برای رسوا ساختن حضرت موسی و کسب مال و مقام نزد فرعون به صحنه آمده بودند، با دیدن معجزه‌ی موسی علیه السلام، ایمان آورده و آن را اعلام هم داشتند. جادوگران، موسی و هارون علیهما السلام را در کنار هم ذکر کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»، زیرا هارون نیز در کنار موسی در ارشاد آنان نقش داشته است و یا اگر میگفتند: «رَبِّ مُوسَى»، احتمال سوء استفاده فرعونیان داده میشد، که بگویند رب موسی، فرعون است، چون او سالها در خانه‌ی فرعون و تحت تربیت او بود تا بزرگ شد، چنانکه خود فرعون به موسی علیه السلام گفت: آیا ماتو را در کودکی تربیت نکردیم؟ «أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَ لِيداً» (شعراء، 18) لذا ساحران این توطئه را نقش بر آب کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَ هَارُونَ»

از قتاده روایت کرده اند. در آغاز روز کافر و جادوگر بودند و در پایان روز شهیدانی نیکو کردار شدند. (البحر المحیط ۴/۳۶۴).

از حسن بصری (رح) روایت کرده‌اند که گفت: بسیاری را می بینید که مسلمان زاده شده و در میان مسلمانان پرورش یافته‌اند و باز دین خود را به کمترین چیزی میفروشند و آن کافران که در کفر زندگی کرده‌اند، اما چون حقیقت را دیدند، جان خود را در راه الله فدا کردند. (تفسیرکشاف).

مفسیرتفسیر تفهیم القرآن در تفسیر آیه مبارکه مینویسد: و بدین ترتیب پروردگار با عظمت؛ مکر فرعونیان را به خودشان برگرداند. آنان تمام جادوگران چیره دست کشور را برای رسیدن به این هدف گردهم آورده و بین آنان و موسی (ع) در ملاء عام مبارزه ای ترتیب داده بودند تا جادوگر بودن موسی را برای مردم به اثبات برسانند و یا حداقل آنان را نسبت به پیامبر بودن وی مشکوک سازند.

اما اینک همان جادوگران ماهر و استادان فن، پس از شکست خوردن در برابر موسی علیه السلام در این مبارزه، متفقاً اعلام کردند آنچه موسی علیه السلام عرضه میکند، هرگز نمیتواند جادو باشد، بلکه به راستی جلوه ای از قدرت خداست که هیچ جادوگری را توانی

در برابر آن نیست. پیداست که جادو را جادوگران از هر کس دیگری بهتر میشناسند. پس زمانی که آنان پس از آزمایش عملی شهادت دادند که این چیز جادو نیست، قبولاندن این مطلب به اتباع مصر که موسی علیهم السلام تنها یک جادوگر است، برای فرعون و درباریان وی بسیار دشوار گردید.

قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آدَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾

فرعون گفت: آیا پیش از آنکه من به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟! مسلماً این توطئه و نیرنگی است که [شما و موسی] در این شهر سنجیده اید تا اهل آن را از آن بیرون کنید. پس به زودی خواهید دانست (که در این شهر چه کسی می ماند؟). (۱۲۳)

تفسیر:

«قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آدَنَ لَكُمْ»: فرعون برای جادوگران گفت: چگونه موسی علیه السلام را تصدیق میکنید درحالیکه من به شما اجازه چنین کاری را نداده‌ام؟ منظور از این جمله توبیخ است.

مفسر «تفسیر انوار القرآن» مینویسد: این پرسش، ناشی از سوء اندیشه و سبکی خرد فرعون بود زیرا او از این امر غفلت یا تغافل کرد که ایمان آوردن به حق، به اجازه کسی مربوط نیست، چراکه نجات انسان، در گرو این ایمان و نابودی وی در ترک آن است پس چگونه حرکت به سوی نجات و فرار از ورطه هلاک، به اذن کسی نیازمند است؟

«إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا»: یکی از شیوه‌های طاغوت‌ها، تهمت زدن به مردان حق است. «إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرْتُمُوهُ»: حتی به کارگزاران خود اعتماد ندارند و هر حرکت معنوی را سیاسی می‌بینند، چنانکه در جای دیگر، فرعون ساحران را شاگرد موسی می‌شمرد. «إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ» (طه، 71) فرعون گفت: بدون اجازه‌ی من به خدای موسی گرویدید؟ بدانید که این توطئه، حيله و نیرنگ بیش نبود که با موسی ساز کردید تا قبطیان را (آنان را که مصری الاصل بوده اند) از دیار و شهر خود، برانید و آواره کنید و خود و سبطیان (فرزندان یعقوب، بنی اسرائیل) در مصر ساکن شوید. این مطلب را ریاکارانه و حيله گرانه برای آن گفت که مبدا سایر مردم مستضعف استعمار شده، ایمان بیاورند.

در جمله: «لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا» آیه مبارکه ملاحظه می‌داریم که: طاغوت‌ها از حس وطن‌دوستی و عواطف مردم، در مسیر اهداف خود چگونه سوءاستفاده می‌کنند. «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (123)» به زودی خواهید دانست شما را دچار چه عذاب و مجازات دردناکی می‌سازم. این وعید و تهدید را به صورت اختصار برای ایجاد خوف و هراس آورده است، سپس به تفصیل آن را دنبال کرده و می‌گوید:

لَأَقْطِعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾

همانا دست و پای شما را یکی از راست و یکی از چپ بریده و آنگاه همه شما را به دار

خواهم آویخت. (۱۲۴)

«أصلبنکم»: شما را دار می زنم، اعدام می کنم.

تفسیر:

«لَأَقْطِعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ»: دست و پای یکایک شما را به خاطر خلافی که مرتکب شدید قطع می کنم.

طبری فرموده است: معنی «مِنْ خِلافٍ»: این است که دست راست و پای چپ، یا دست چپ و پای راست قطع شود. بدین وسیله دو عضو مخالف قطع می شوند. (طبری ۱۳/۳۴). «ثُمَّ لَأَصْلِبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ (124)»: سپس هر یک شما را بدون استثنا به تنه در ختان خرما به دار می آویزم بر تنه های درختان، تا هم خودتان به سزای اعمالتان رسیده باشید و هم دیگران عبرت بگیرند.

شبیبه این آیات در سوره ی طه نیز آمده است، مفسران می نویسند که: البتّه در قرآن اشاره ای به عملی شدن این تهدیدها نیست، اما به نقل روایات و تاریخ، فرعون، مؤمنان به موسی علیه السلام را قطعه قطعه کرد و به شاخه های درخت خرما آویخت. چنانکه طبری میگوید: «كانوا أوّل النهار كفّار أسحرة وآخر النهار شهداء بررة» اوّل روز، کافرانی ساحر و آخر روز، شهیدانی نیکوکار بودند.

قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ (۱۲۵)

(جادوگران مؤمن) گفتند: ما به سوی پروردگاران باز می گردیم [بنابر این ترسی از مجازات تو نداریم.] (۱۲۵). «منقلبون»: بازگرداندگان (مطففین آیه: 31 انقلبوا).

تفسیر:

«قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ (125)»: این مؤمنان کنونی و ساحران پیشین به فرعون گفتند: خداوند، ما را مکافات خواهد داد. می خواهیم جان خود را نثار کنیم و از آتش دوزخ نجات یابیم، زیرا آتش دوزخ بسی سخت تر از شکنجه و عذاب توست و در برابر شکنجه و آزار تو، بردباریم. (شعراء آیات 50 و 51)، (طه آیات 71 تا 75).

پس هنگامی که فرعون ساحران را به عذاب دنیا هشدار داد، ایشان او را به عذاب الهی در آخرت هشدار دادند.

مفسر تفسیر تفهیم القرآن می نویسد: «إنا إلى ربنا منقلبون» در این باره چند فرض متصور است؛ اول اینکه ما به مرگ اهمیتی نمی دهیم، برای این که رو به سوی پروردگاران و بخشایش او داریم و می خواهیم از تو و دیدن تو رهایی پیدا کنیم. یا این که روز جزا به سوی خدا باز میگردیم که به مکافات رنجی که به هنگام بریده شدن دست و پا و به دار کشیدن دیده ایم، ما را خواهد نواخت و یا این که همه ما، یعنی ما و فرعون، به نزد الله متعال می رویم و آن بزرگوار در میان ما داوری خواهد کرد. فرض دیگر این است که مرادشان آن بود، ما ناگزیر خواهیم مرد و به سوی خدا باز میگردیم، پس تو جز آنچه مقرر است، نمی توانی آسیبی به ما برسانی. «وما تنقم منا إلا أن آما» تو هیچ عیبی بر ما نگرفته ای جز آن که به معجزات خدا ایمان آورده ایم. منظورشان این بود؛ ایرادی که به ما گرفته ای در واقع عیب نیست، بلکه از مناقب و مفاخر و همه اش مایه مباهات است.

خواننده محترم!

سابقه ی بد را نباید ملاک قرار داد، گاهی چند ساحر و کافر با يك تحوّل، ایمان آورده و از مؤمنان دیگر سبقت میگیرند، مرگ در راه حق، بهتر از زندگی در راه باطل است، آنکه

با بصیرت ایمان آورد، با امواج مختلف دست از ایمان برنمی‌دارد و از تهدید نمی‌ترسد. «قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا» بلی! ایمان، انسان را دگرگون و ظرفیت او را بالا می‌برد. ساحرانی که دیروز در انتظار مکافات فرعون بودند، امروز به خاطر ایمان، آن چیزها دیگر برای شان ارزشی ندارد.

در این داستان درس عظیم وجود دارد و آن اینکه: ایمان در چند لحظه چه تحولی قوی و بنیادی در زندگی و سیرت جادوگران ایجاد کرد.

ایمان به معاد و یادآوری آن در مقابل خطرها و تهدیدها، انسان را بیمه میکند. «إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ»: چنانکه به فرعون گفتند: هرکاری راکه انجام دهی، سلطه‌ی تو تنها در محدوده‌ی این دنیاست. «قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرْنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا 72 طه): (ساحرانی که ایمان آورده بودند به فرعون) گفتند: ما هرگز تو را برکسیکه ما را آفریده و بر آن معجزاتی که برای ما آمده، ترجیح نخواهیم داد. پس تو هر حکم و قضاوتی که می‌خواهی بکن، تو فقط در این زندگانی دنیا حکم می‌کنی.

هكذا در این داستان ملاحظه نمودیم که: لحظاتی پیش آنان منفعت طلبی را به مرحله‌ی ای رسانده بودند که پیش از هرگونه اقدامی برای دین نیاکان شان که از خانه‌ها برای دفاع و حمایت از آن بیرون آمده بودند، از فرعون سؤال میکردند که اگر ما مذهب و دین و آیین مان را از حمله‌ی موسی نجات دادیم، آیا پاداشی به ما خواهد رسید؟ اما هم اکنون که نعمت ایمان نصیب شان شده بود حق گرایبی و الوالعزی رابه حدی رساندند که کبریایی و جبروت پادشاهی را که پیش از آن در برابرش کرنش میکردند زیر پا می‌گذارند و برای تحمل شدیدترین شکنجه‌هایی که از سوی وی به آن تهدید میشدند، آمادگی نشان میدهند، اما حاضر نیستند حق و حقیقتی را که صداقت و حقانیت آن برایشان آشکار شده بود، ترک کنند.

وَمَا تَنْقُمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ أَمَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾

و تو از ما انتقام نمی‌گیری مگر اینکه چون آیات پروردگار ما آمد و ما به آن ایمان آورده‌ایم، بار الها! پیمان‌ه صبر (و استقامت) را تا آخر بر ما بریز و ما را مسلمان بمیران (و تا پایان عمر با اخلاص و ایمان بدار). (۱۲۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَنْقُمُ»: ایراد می‌گیری، مجازات می‌کنی. «أَفْرِغُ»: بریز، فروریز. «تَوَفَّنَا»: ما را بمیران. «توفنا مسلمین»: ما را بر سر اسلام ثابت بگردان و بمیران.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: ایمان به الله متعال و زیر بار طاغوت نرفتن، بی درد سر نیست، این آیه، جواب به آن‌عه از تهمت‌هایی است که از سوی فرعون نسبت به مؤمنان و همراهان حضرت موسی علیه السلام انجام می‌گرفت که در آیات قبلی به آنها اشاره بعمل آمده است از جمله: اینکه شما توطئه‌گر هستید و قصد تصاحب وطن و کاشانه مردم و اخراج آنانرا دارید. آنان گفتند: شما نیز میدانید که عیب ما تنها ایمان ماست، نه آنچه شما می‌گویید. طوری که در آیه مبارکه آمده است: «وَمَا تَنْقُمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ أَمَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَنَا» تو از ما فقط به خاطر اینکه به الله و آیاتش ایمان داریم انتقام می‌گیری. همانگونه که در (آیه 8 سوره

بروج) آمده است: «وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (8)» (جز آنکه به خدای عزیز و حمید ایمان آورده بودند).

مفسر زمخشری میفرماید: منظور آنها این بود که فرعون فضایل و مفاخر یعنی ایمان را مایه‌ی عیب و ایراد می‌دانست. (کشاف ۱۴۲/۲).

«رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوْفَنَّا مُسْلِمِينَ (126)»: نشانه‌ی مؤمنان راستین، آرامش، مقاومت، صراحت، شجاعت، تضرع و دعا بخصوص در هنگام سختی‌هاست، طوری‌که در آیه مبارکه آمده است: پروردگارا! بر ما جام صبر و شکیابی بسیاری را بریزان تا بتوانیم در برابر تعذیب این طاغوت سرکش صبر کنیم که از طریق ایمان و صبر انسان به پیروزی میرسد و از تو ای الله می‌خواهیم تا ما را بر دین خود تا فرا رسیدن مرگ ثابت و استوار بداری و در فتنه و انحراف نیندازی.

بدین‌گونه بود که آنها بلیغ‌ترین و کاملترین انواع صبر را درخواست کردند زیرا: اولاً بر عذابی که از سوی فرعون در شرف فرود آمدن بود، آمادگی عام و تام داشتند و خود این درخواست، نشانه روشن این آمادگی است و ثانیاً هدف‌شان از این درخواست این بود که خود را به پایداری در راه حق و ثابت‌قدمی بر ایمان مصمم ساخته و با استقامت، پیمانی استوار ببندند، از آنجا که به پروردگار استقامت پیوسته اند.

«وَتَوْفَنَّا مُسْلِمِينَ»: «و ارواحمان را در حالی قبض کن که مسلمان باشیم» نه تحریف‌گر و تقلب‌گر، نه تبدیل‌کننده باطل به حق و نه فریفته باطل و باطل پرستان، یا فریبنده مردم از راه راستی.

از مفسر سدی در روایت شده است که گفت: «فرعون همه آن ساحران را کشت و قطعه قطعه شان کرد». (تفسیر السدی الکبیر)، از ابو محمد اسماعیل (۱۲۷ق) فرزند عبد الرحمن قرشی هاشمی تابعی کوفی معروف به سدی کبیر.

حضرت ابن عباس (رض) میگوید: «آنها در آغاز روز ساحرانی فریبگر و در آخر آن، شهادایی پاکیزه روح پاک پیکر بودند».

مفسر تفسیر فرقان مینویسد: فرعون، دست و پای ساحران را یکی یکی برید و آنان را کنار رود نیل به دار آویخت. قتاده میگوید: آنان در بامدادان، ساحر بودند و در شامگاهان، در صف شهیدان و در ستکاران قرار گرفتند. چه سعادت، نصیب آنان گشت!

خوانندگان گرامی!

در آیات (127 الی 129) در باره موضوعاتی مشوره کردن فرعون با رهبران مملکتی در مورد موسی و پیروانش، و موضوع گفتگوی موسی با قومش، به بحث گرفته میشود.

**وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذُرَكَ وَالْهَتَاكَ
قَالَ سَنَقْتِلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾**

أشراف و سران قوم فرعون گفتند: که آیا موسی و قومش را می‌گذاری تا در این سرزمین فساد و تباهی کنند، و تو و معبودانت را رها کنند؟ (فرعون) گفت: (کجا می‌گذارم) به زودی پسران و مردان‌شان را قتل می‌کنیم و زنان آنها را زنده می‌گذاریم، (تا خدمت ما کنند) و ما بر آنها کاملاً مسلط هستیم. (۱۲۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَدْرُ»: رها میکنی، وامی‌گذاری. «سَنَقْتِلُ»: (قتل): پی در پی خواهیم کشت. «نَسْتَحْيِي»:

(حی): زنده میگذاریم، زنده نگاه می داریم، همانطور که در پیش، چنان کاری کرده ایم. «قَاهِرُونَ»: چیرگان، توانمندان.

تفسیر:

فرعون پس از شکست در برابر موسی، از آن حضرت و بنی اسرائیل دست برداشت. در این مدت تبلیغات پیروان موسی زیاد شد تا آنجا که اشراف قوم فرعون از سکوت او احساس خطر کرده و خواستار جلوگیری و برخورد با آنان شدند.

فرعون خود را خالق نمیدانست، بلکه «رب» می پنداشت: «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» (نازعات، 24) و میگفت: برای شما معبودی جز خود سراغ ندارم، «مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» (قصص، 38) ولی او و مردمش معبودهایی داشتند و آنها را به عنوان مظاهری از خالق می پرستیدند.

«وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَالْهَيْكَلُ»: اشراف رؤسای کفار قوم فرعون به او گفتند: آیا موسی و مؤمنان و پیروانش را رها میکنی و زنده میگذاری که باخروج از دین تو و ترک عبادت خدایانت، مردم را از عبادت تو باز دارند و باورهایشان را تغییر دهند و تو و آنچه را می پرستی رها کنی؟ در زمین فساد به راه بیندازند؟

اینگونه است که دعوت به سوی حاکمیت الله متعال و براندازی حاکمیت طاغوت، از نظر طاغوتیان، فساد افگنی در زمین شناخته می شود. ملاحظه میشود که: بخشی از مفسد طاغوتها، به خاطر فساد اطرافیان است.

نظامهای باطل و مفسد طاغوتی، در مواجهه باحق و مردان حق، دچار تصمیمهای متضاد و سردرگم می شوند. لذا فرعون گاهی تصمیم به قتل موسی میگیرد، «ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى» (غافر، 26) و گاهی او را آزاد میگذارد تا آنجا که مورد اعتراض اطرافیان قرار می گیرد. «أَتَدْرُ مُوسَى وَ قَوْمَهُ»

«قَالَ سَتَقْتُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ» (127) فرعون در جواب آنها گفت: همانطور که قبلاً عمل کردیم: به زودی فرزندان پسرشان را ذبح خواهیم کرد و دختران شان را به منظور خدمت زنده نگاه خواهیم داشت درحالیکه ما بر آنها مسلط خواهیم بود و آنها نمیتوانند ما را از کاری عاجز بسازند.

حذف پسران و حفظ زنان، يك سیاست فرعونی است تا جوانمردی و غیرت از مردان رخت بربندد و زنان، ابزار برنامهها و سیاستهای آنان شوند.

این دومین فرمان از سوی فرعون بر این جنایت بود؛ زیرا او قبل از تولد موسی علیه السلام نیز به سبب پیشگویی منجمان با بنی اسرائیل چنین کرده بود، اما در عمل، خلاف برنامه ریزی وی تحقق یافت زیرا به فرمان الهی، موسی علیه السلام در درون قصر فرعون پرورش یافت.

مفسر تفسیر تفهیم القرآن می نویسد: اولین دوران ستم و شکنجه آن بود که پیش از تولد موسی علیه السلام در زمان رامسیس دوم اجرا شده بود و دوران دوم ستم و شکنجه این بود که پس از بعثت موسی علیه السلام آغاز شد. وجه اشتراک این هر دو دوران آن بود که پسران بنی اسرائیل را میکشند و دختران آنها را زنده می گذاشتند تا نژاد آنها به تدریج از بین برود و در میان اقوام دیگر هضم شوند. کتیبه ای که به سال 1896 میلادی در حفاری های آثار باستانی مصر به دست آمد و در آن همین فرعون «منفتاح» فتوحات و

کارنامه های خود را ذکر میکند و در بخشی از آن نوشته شده: «بنی اسرائیل از بین برده شد و حتی تخم وریشه‌ی آن باقی نماند.» به نظر میرسد متعلق به همین دوران است. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

در ضمن قابل یادآوری است که: وقتی فرعون از ارائه‌ی دلیل و برهان در مقابل منطق و استدلال موسی ناتوان ماند، مانند هرگمراه و مبتدعی که استدلال او را ناتوان کند، به زور و زر و تزویر پناه برد و به تهدید و وعید روی آورد.

شیخ جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف مینویسد: روایت کرده اند که سران قوم از آن روی به فرعون چنین گفتند که ششصد هزار کس از مردم نیز با جادوگران همدستان شدند و ایمان آوردند و منظورشان از تباهی در آن سرزمین همین بود و میترسیدند که مؤمنان به فرمانروایی آن سرزمین روی آورند.

برخی از راویان گفته اند که فرعون برای قوم خود بتانی ساخت و به آنان فرمان داد که آن بتان را برای تقرب به او بپرستند، درست مانند آن که بت پرستان بتان را می پرستند و می گویند: آنها را می پرستیم تا ما را گامی به الله نزدیک کنند و از این روی گفت:

«أنا ربكم الأعلى» من خدای برتر شما هستم. «سنقتل أبناءهم» یعنی: دوباره آنان را به محنت فرزندکشی گرفتار میکنیم تا بدانند که ما هنوز قهر و چیرگی خود را داریم و آنان مانند گذشته زیردست ما و مقهور هستند و پیروزی موسی در فرمانروایی و چیرگی ما اثری نخواهد داشت و تا عموم مردم گمان نکنند او همان فرزند موعود است که ستاره شناسان و پیشگویان از پیدایی او خبر داده اند و گفته اند که خواهد آمد و ملک ما را بر باد خواهد داد و این پندار، مردم را از پیروی کردن از ما باز دارد و وادارشان کند که از او پیروی کنند و او موسی نیست و هنوز باید منتظر ظهور او باشند.

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (۱۲۸)

موسی به قوم خویش گفت: از الله کمک بخواهید و صبر و مقاومت کنید، (چون) زمین در سیطره مالکیت و فرمانروایی الله است، هر که از بندگان خود را که بخواهد، وارث آن میگرداند، و انجام (نیک) از پرهیزگاران است. (۱۲۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يُورِثُهَا مَنْ» ، نورثها من: آنرا به کسانی میدهد، آنرا در اختیار کسانی میگذارد، آنرا برای کسانی به ارث میگذارد. «الْعَاقِبَةُ»: مراد نتیجه پیروزمندانه و سرانجام خدا پسندانه در دنیا و همچنین در آخرت است. (تفسیر فرقان).

تفسیر:

«قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا»: موسی علیه السلام زمانی که تهدید را شنید و قومش از شنیدن سخنان فرعون مضطرب گشتند در خطاب به قوم خود گفت: برای پیروزی بر فرعون و پیروانش از الله متعال استعانت و کمک بجوئید و در راه ثبات بر دینش و در برابر آزار و اذیت دشمن از صبر کار بگیرید.

شیخ جارالله زمخشری مفسر تفسیر کشاف در ذیل آیه مبارکه در تفسیر خویش مینویسد: «قال موسی لقومه استعینوا بالله» وقتی فرعون گفت پسرانشان را خواهم کشت و آنان زاری و تضرع کردند، حضرت موسی علیه السلام به آنان چنین گفت، تا آنان را آرام کند و به آنان دلداری دهد و به آنان بگوید که بر فرعونیان پیروز خواهند شد و به آنان یادآوری کند که

الله وعده داده است که بنی اسرائیل قبطیان را نابود می کنند و سرزمین و دیار آنان را از آن خود خواهند کرد.

«إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ»: زمین برای کسیکه از آزار واذیت هجرت کند فراخ است و خاتمه نیکو و پایان ستوده همیشه از آن دوستان صادق الله و حزب اوست که رستگار اند و گردش بدروزگار بردشمنان کافرش میباشد.

یقین باید کرد که: نابودی حکومت های ظالم و جانشینی مؤمنان صابر، با اراده و مشیت خداوند بطور حتمی است. ولی شرط رسیدن به حاکمیت، صبر و مقاومت و استعانت از خداوند است.

«وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (128)»: در این هیچ جای شکی نیست که؛ نتیجه و سرانجام پسندیده از آن پرهیزگاران است. یعنی: عاقبت نیک و سر انجام ستوده و پسندیده در دنیا و آخرت، از آن بندگان پرهیزگار حق تعالی، یعنی من و همراهان من است. عاقبت هر چیز: آخر آن است.

از عوامل پیروزی و بیمه شدن در برابر تهدیدها، استمداد، توکل، مقاومت و تقواست.

«اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا» (هم از او کمک بگیریم و هم خودصبر کنیم).

استعانت از الله متعال و صبوری، نمودی از تقوا و پرهیزکاری است. اهل تقوا، هم در دنیا پایان نیک دارند، «يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ»: و هم در آخرت، برندگان اصلی اند.

و در این آیه دو فرمان همراه با دو بشارت مطرح است:

اول: فرمان به استعانت از الله متعال.

دوم: شکیبایی در برابر مصایب و بلاها تا بر آنان سهل و آسان گردد. و دو بشارت عبارت است از: اول: وراثت زمین و دوم: پایان نیک برای متقین.

ملاحظه میشود که رهبر، در مراحل حساس، امت را دلداری میدهد. حضرت موسی علیه السلام نابودی فرعونیان و تسلط مؤمنان بر آنان رابه یارانش مژده داد.

قَالُوا أَوْدِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَهْلِكَ عَدُوُّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۱۲۹)

(بنی اسرائیل به موسی) گفتند: پیش از آنکه نزد ما بیایی و (هم) بعد از آنکه نزد ما آمدی اذیت شدیم، (پس چه باید کرد؟) موسی گفت: امید است که پروردگارتان دشمن شما را نابود کند و شما را در این سر زمین (مصر) جانشین آنان سازد، پس بنگرد که شما [پس از فرعونیان] چگونه عمل میکنید؟ (۱۲۹).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَوْدِينَا»: اذیت شدیم، آزار دیدیم. «يَسْتَخْلِفُكُمْ»: شما را جانشین گرداند. «فَيَنْظُرُ»: تابانگرد.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: قوم بنی اسرائیل انتظار و توقع آن داشتند که پس از قیام موسی علیه السلام کارها يك سره جور و کشور مصر، با همه امکانات در اختیار قوم بنی اسرائیل قرار گیرد و فرعونیان نابود شوند. از این رو مدعی بودند که قیام حضرت موسی علیه السلام برایشان رفاه نیاورده است، اما در جواب آنان میفرماید: پیروزی، نیاز به شرایطی همچون صبر، تلاش و توکل دارد که با فراهم شدن آنها، یاری الهی فرا می رسد.

«قَالُوا أَوْدِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا»: مردم ضعیف الایمان، در هر شرایطی از انبیاء توقع رفاه دارند و در غیر این صورت از آنان نیز انتقاد میکنند، طوری که بنی اسرائیل به موسی علیه السلام گفتند: ما قبل و بعد از رسالت تو از سوی فرعون و

لشکریانش اذیت شدیم و [زیر چکمه‌ی بیداد فرعونیان بوده ایم] و پس از آمدن تو نیز مورد رنج و آزار قرار گرفته‌ایم [اکنون نیز سرگردانیم] این را عنوان کردند تا نشان دهند که محنت آنها را رها نکرده و آنها قبل از بعثت حضرت موسی و بعد از آن مدام در عذاب و بلا و مصیبت بوده‌اند.

اغلب مردم، سعادت و خوشی را در راحتی و آسایش می‌پندارند و نبود آن را ناکامی قلمداد میکنند، غافل از آنکه ادیان آسمانی برای تنظیم و جهت صحیح دادن به زندگی آمده‌اند، نه برطرف کردن تمام مشکلات دنیوی مردم.

«قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عُدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (129)»

موسی علیه السلام در خطاب به آنها گفت: امیدوارم خدای تعالی دشمن‌تان فرعون و مددگاران را نابود کند و از پای در آورد و شما را در زمین قدرت دهد تا شما را بیازماید و ببیند چه کسی هنگام مصیبت صبر میکند و در رخا و آسایش شکر مینماید؛ زیرا عبودیت الله متعال هم در حالت شدت است و هم در حالت آسانی.

مفسران می‌نویسند که: فهم این آیه تصریحی است بر آنچه که موسی علیهم السلام قبلاً به طور رمزگونه و سربسته به آن اشاره کرده بود، آنجا که گفت: (زمین از آن الله است، آن را به هرکس از بندگان که بخواهد به میراث میدهد...) «آیه 128».

مقصود آن است که آنها را بر اطاعت خدا تشویق کند. الله متعال آرزوی موسی را برآورده کرد، وقتی فرعون را غرق کرد و سرزمین مصر را به ملکیت بنی اسرائیل درآورد. در البحر آمده است: موسی طریق ادب را با خدا پیش گرفته و سخن را به صورت امید و رجا آورده است.

در تفسیر کشاف شیخ جلاله زمخشری آمده است: از عمرو بن عبید (رح) در روایتی آمده است که: پیش از خلافت منصور به نزدش رفت و دید که بر سفره اش یک قرص یا دو قرص نان گذاشته‌اند، درخواست کرد قرص نانی را هم برای عمرو بیاورند، اما نیافتند و عمرو همین آیه را خواند، آن گاه پس از خلافت به نزدش رفت و آن حکایت را برایش بیان کرد و گفت: هنوز «فینظر کیف تعملون» باقی مانده است.

مطالعه کنندگان کرامی!

در آیات (130 الی 133) در مورد مجازات گناهکاران در دنیا، و نشانه‌های نه گانه بحث بعمل آمده است.

ناگفته نباید گذاشت که: این، بخش هشتم از قصه‌ی موسی علیه السلام با فرعون است که از قحط سالی و تنگی زندگانی سخن می‌گوید:

«وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصِ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۱۳۰)»

و ما فرعونیان را به قحطی و خشکسالی‌های متعدد و کمبود بسیار شدید بخشی از محصولات دچار نمودیم تا متذکر شوند. (۱۳۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«آل»: نزدیکان، اطرافیان، ندیمان. «السینین»: جمع سنه؛ یعنی، سالها، که برای خشکسالی و قحطی و سختی به کار میرود. «یذکرون»: پند می‌گیرند، عبرت می‌گیرند. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ»: الله متعال آل فرعون را با خشک سالی، و قحطی مبتلا کرد.

«وَنَقْصَ مِنَ الثَّمَرَاتِ» و آنان را به کمبود باران، کمبود میوه‌ها و محصولات زراعتی، حبوبات از طریق آفت زدگی و تلف غله‌جات عذاب کرد.

مفسران نوشته اند: نَحَلَ جز یک ثمر نمی داد. (روح المعانی ۳۲/۹).

حضرت ابن عباس (رض) میفرماید: «سنون» برای بادیه نشینان و چارپایانشان و «نقص الثمرات» برای شهرنشینانشان اتفاق می افتاد. از کعب روایت کرده اند که گفته است: زمانی فرا میرسد که هر نخلی یک خرما بار می آورد.

«لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (130)» شاید پند بگیرند و رقت قلب پیدا کنند؛ چون سختی منجر به توبه و پشیمانی و بیم و نرمدل یعنی رقت قلب می‌گردد.

تا آن‌ها از پروردگار خود بترسند و از گناهان خویش توبه کنند که مجازات در واقع شلاق‌هایی است که زندگان آن را درک می‌کنند، اما کسانی که قلب‌هایشان مرده است، پس هیچگاه زخم برای مرده مایه درد و رنج نیست.

در این هیچ جای شکی نیست که: تحولات هستی دارای اهدافی است، همچنان قحطی و خشکسالی، یاسزای الهی است و یا هشدار و زنگ بیدارباش.

مفسر تفسیر کشاف در تفسیر آیه مبارکه «لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» مینویسد، تا آگاه شوند. این برای آن است که بر کفر خود پای فشردند و نشانه‌ها و آیات الله را دروغ انگاشتند و برای آن که مردم به هنگام سختی و رنج زارتر و مهربان‌تر و دل‌نازک‌تر هستند. چنین گفته اند که فرعون چهارصد سال زندگی بسر برد و در سیصد و بیست سال از آن رنجی به خود ندید و اگر در این مدت گرسنگی و درد و تبی را احساس می‌کرد، هرگز ادعای خدایی نمی‌کرد.

فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ أَلَّا إِنَّمَا طَّيَّرَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۳۱)

(لیکن عبرت نگرفتند) پس وقتی نیکی به آنها دست می‌داد میگفتند: سزاوار ماست و چون بدی به آنها میرسید، به موسی و همراهانش بدفالی می‌گرفتند.

آگاه باشید که بدفالی (خوشبختی و بدبختی) آنها نزد الله است، لیکن بیشترین شان نمی‌دانند. (۱۳۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْحَسَنَةُ»: نیکی، نعمت و آسایش و رفاه. «سَيِّئَةٌ»: بدی، گزند، قحط سالی. «یطیروا»: شگون بد میزنند، فال بد میزنند. رسم عرب چنان بود که پرنده ای را پرواز میدادند، اگر به طرف راست پرواز میکرد، آنرا به فال نیک میگرفتند و به آن «سائح» میگفتند و اگر به طرف چپ پرواز می‌کرد، آن را بدشگون میدانستند و از آن انتظار بد داشتند و آن را «بارح» مینامیدند. «طائر»: منشأ بدشگونی، شومی و فال بد. (فرقان)

تفسیر:

«فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ»: وقتی فراوانی و کثرت نعمت و رفاه و کثرت میوجات و نباتات و نعمت‌ها و غله‌جات برسد میگفتند: از خوش شانسی خود ما است و ما استحقاقش را داریم. و از طریق سعی و تلاش خود این‌ها را به دست آوردیم. مراد از حسنه؛ گشایش و فراوانی نعمت و ارزانی نرخ هاست.

باید یادآور شد که: نسبت دادن خوبی‌ها به خود و بدی و بدبختی‌ها به انبیا و دین، نشانه‌ی خودبینی و جهالت است.

«وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ»: ولی هرگاه به آنها مصیبت برسد یعنی

وقتی خشکسالی و سختی رو می آورد، آنرا از بد شگونی و نامبارکی موسی و پیروان مؤمنش می دانستند؛ یعنی می گفتند: این از شومی و نامیمونی آنهاست. با تأسف باید گفت که: اکثر فرعونیان به جای آنکه از قحطی و هشدارهای الهی بیدار شوند و پند و عبرت بگیرند، به تحلیل غلط پرداختند و آن را به موسی علیه السلام نسبت دادند خدا در رد آنها گفته است: «أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ» هر چه برای آنان پیش بیاید، خیر باشد یا شر، همه به تقدیر خدا صورت میگیرد و از بدشگونی موسی نیست. این خدای تعالی است که خیر و شر را برای آنها مقدر فرموده است.

حضرت ابن عباس (رض) فرموده است: هر کار از جانب الله است، بدی هم از جانب الله متعال و به مقتضای حکم او است. بصورت کل باید گفت که: ریشهی خرافات و فال بد، فقط و فقط جهل است و بس.

«وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (131)»: اما اکثر آنها نمی دانند قحطی و شدایدی که بر آنان نازل شده است از جانب خداوند متعال است نه از جانب موسی، که به سبب نافرمانی بر آنها نازل شده است. و آنان فقط از روی جهل و نادانی، خیر و شر را به غیر خداوند متعال نسبت می دهند.

«ولكن أكثرهم لا يعلمون»؛ یعنی، بیشتر مردم از حکمت کار الله در هستی غافل و از چگونگی ارتباط اسباب و مسببات بی خبرند و نمیدانند که کارها به مقدار و اندازه در جریان است و هر چیز نزد خدا مقدار و مقیاس ویژه ای دارد. پس بدشگونی به سبب موسی و پیروانش و یا هیچکس دیگری نیست؛ بلکه به واسطهی کردار بد خود آنان و به مقتضای نظام الهی در قانون سببیت (اسباب و مسببات) است.

خداوند متعال فرعونیان را به طور تنبیه ابتدائی در قحط و خشک سالی و دیگر مصائب و شداید معمولی مبتلا فرمود، تا بدینوسیله از آن عبرت گرفته و از خواب غفلت بیدار شوند، و نصایح موسی علیه السلام را قبول کنند؛ مگر چون ازین قبیل مردم نبودند، و این تنبیهات را اهمیّت ندادند، بلکه نسبت به سابق لجوج تر و گستاخ تر شدند؛ چنانکه قرار اصول «ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ» وقتی که قحط و غیره دور شده، ارزانی و آسوده حالی نصیبشان میگشت؛ میگفتند: بنگرید که باعث خوشبختی ما اوضاع خود ما میباشد! و اگر گاهی دچار کدام سختی میشدند، می گفتند: این همه در اثر شومی و و بدشومی موسی علیه السلام و رفقای اوست؛ معاذ الله! حق تعالی جواب آن را داده: «أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ» یعنی، بدشومی و بدبختی خود را به بندگان مقبول ما چرا منسوب میکنید؟ سبب حقیقی این بدبختی، تنگی، خواری، و ذلت، شما در علم خداست؛ و آن عبارت از ظلم و عدوان و بغاوت و شرارتان است؛ بنابر آن، از طرف خدای تعالی يك قسمت بدبختی به طور سزای موقتی و تنبیه به شما میرسد؛ باقی شومی و بدبختی اصلی ظلم و کفر شما، یعنی سزای کامل و مجازات حقیقی، هنوز نزد الله متعال محفوظ است، که در دنیا و یا آخرت، به وقت خود، به شما حتماً رسیدنی؛ است هنوز اکثر از آن آگاه نمی باشند.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (۱۳۲)

فرعونیان گفتند: [ای موسی! از دعوتت دست بردار که] هر چه رابه عنوان معجزه برای ما بیاوری تا به وسیله آن ما را جادو کنی به تو ایمان نمی آوریم. (۱۳۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مهما»: هرگونه، هر اندازه. «لِنَسْحَرَنَّ بِهَا»: تا به آن، ما را افسون کنی.

تفسیر:

«وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (132)»: أتباع فرعون به موسی علیه السلام گفتند: به هر اندازه که معجزه بیآوری تا ما را از دین ما باز داری و در ملت ما فریمان دهی (اندیشه و فکر) باز هم ما بر آنچه در آن قرار داریم ثابت و استوار خواهیم بود و تو را تصدیق نخواهیم کرد. یعنی ما به تو ایمان نمی آوریم. از این‌که به حضرت موسی می گفتند: هرگونه آیه‌ای بیآوری، از این گفته شان معلوم میشود که دشمن نیز می دانست که کار موسی جادو نیست، بلکه معجزه‌ای الهی است، ولی از روی لجاجت و تکبر ایمان نمی آوردند، فقط ساحران هنگامی که فهمیدند کار موسی سحر نیست، بدون لجاجت ایمان آوردند. البته شاید آیه نامیدن کار حضرت موسی از سوی فرعونیان، از روی استهزاء و مسخره بوده است.

مفسر زمخشری فرموده است: اگر بگوییم: چگونه آن را آیه نامیده‌اند، سپس گفته‌اند تا ما را به آن افسون کنی؟ می‌گوییم: نه به عنوان اینکه به آن اعتقاد داشته باشند آنرا آیه گفته‌اند، بلکه به عنوان تمسخر و استهزاء آنرا آیه نامیده‌اند. (تفسیر کشاف ۱۴۶/۲). باید گفت که: تهمت سحر نسبت به معجزات انبیاء، از رایج‌ترین تهمت‌ها در طول تاریخ بود که به پیامبران می بستند. و با تأسف باید گفت که: گاهی انسان چنان سقوط میکند که با پیامبران و راهنمایان الهی برخورد کرده و نشانه‌های روشن هدایت را نیز واژگون و تیره و تار می بیند.

مفسر مولانا محمود الحسن دیوبندی در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: اینها معجزات و نشانات موسی علیه السلام را دیده میگفتند: هر قدر که ما را جادو کنی، و به خیال خود، معجزه نشان دهی؛ هرگز سخن ترا نمی پذیریم! چون فیصله آخرین خود را اعلان کردند، و همه ابواب قبول حق را بر روی خود مسدود نمودند؛ خدای تعالی چندین بلا عظیم یکی بعد دیگری، بر آنها مسلط فرمود، که تفصیل آنها در آیت آینده می آید.

باید گفت که: انسان در انتخاب عقیده خود آزاد است و انبیاء مردم را مجبور به ایمان آوردن نمی کردند، لذا برخی مردم در برابر معجزات آنان لجاجت کرده و ایمان نمی آوردند.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالْدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾

پس ما بر آنها طوفان و هجوم ملخ و شپش و کوربکه ها و آلوده شدن وسایل زندگی را به خون که عذاب های گوناگونی بود به سوی آنان فرستادیم، باز هم تکبر و سرکشی کردند و گروهی مجرم و گناهکار بودند. (۱۳۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الطُّوفَانُ»: سیل و سیلاب. «الْجَرَادُ»: ملخ. «الْقُمَّلُ»: شپش را گویند، ولی در اینجا شپش معمولی مورد نظر نیست. بلکه مراد جانوری است که آفت گیاهی است که میتواند شته یا ساس باشد. برخی هم آن را بید و گنه و مگسک گفته‌اند، و برخی حشره‌ای دانسته‌اند که مایه تباهی گیاهان و نابودی حیوانات می‌گردد (ملاحظه شود: المنتخب صفحه 226).

«الضَّفَادِعُ»: جمع ضفدع، بقه. «الدَّمُ»: خون. بدین معنی که آب رودبارها و جویبارها به خون تبدیل میگشت. یا این که به مریضی های مختلف مبتلا میشدند که مایه خونریزی از دماغ و قُبل و دُبُر و چه بسا فلج شدن اعضاء می‌گردید.

«آيَاتِ مُفَصَّلَاتٍ»: معجزه‌های جداگانه و نشانه‌های واضح و روشن. (آيَاتِ) حال اشیاء منقّم است. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن».

تفسیر:

«فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ»: سر انجام باران تند و شدید تباهگر و تلف ساز را بر قوم فرعون نازل کردیم که در آن فرو رفتند و نزدیک بود هلاک شوند. طوری که در فوق هم یادآور شدیم طوفان: سیلی سخت و فراگیر است که زمین را غرق و منازل و درختان را نابود می‌کند. به قولی دیگر: مراد از طوفان؛ مرگ است. ابن عباس (رض) فرموده است: طوفان یعنی باران فراوان تلف کننده‌ی کشت و زرع. (مختصر ابن کثیر ۴۵/۲).

باید گفت: آنچه مایه‌ی رحمت است، به اراده‌ی الهی است. اگر او بخواهد، آب وسیله‌ی رحمت می‌گردد، و اگر بخواهد، همین آب هم وسیله‌ی عذاب خواهد بود. «وَالْجَرَادَ»: و همچنین ملخ را فرستادیم که تمام کشتزارها و میوه‌های آنها را نیست و نابود کرد، «وَالْقُمَّلَ» همچنانی که در اجسام شان شپش را قرار دادیم که اجسامشان را اذیت میکرد، و نوعی از حشرات را فرستادیم که حبوبات آنها را زد و آنچه را که از ملخ باقی مانده بود مغزش را خورد. وعده‌ای می‌گویند: «قُمَّل» همان شپش مشهور است که در زیر لباس به پوست بدن می‌چسبد و خون را می‌مکد.

«وَالضَّفَادِعَ» جمع ضفدع یعنی بقه، تا جایی که منزل و خوراک آنها از بقه پر شد و اگر هر کس دهن باز می‌کرد بقه به دهنش می‌پرید.

«وَالدَّمَ» و خونی که آب را بر آنان فاسد کرد و زندگی را بر آنان دشوار نمود. باید گفت که: خون، یکی از نشانه‌های خداوند بر قوم بنی اسرائیل بود و مراد، خون شدن آب‌ها یا خون دماغ شدن همه‌ی مردم است که نوعی عذاب الهی بود.

باید گفت که: در تورات، خون شدن آبها در سفر خروج، باب 7 آیه‌ی 20، هجوم پشه، در باب 8 آیه‌ی 7، بارش ژاله، در باب 9 آیه‌ی 25 و هجوم ملخ‌ها، در باب 10 آیه‌ی 14 آمده است.

«آيَاتِ مُفَصَّلَاتٍ»: همه‌ی این سزاهای و مجازات بهوضوح دلالت بر قدرت خداوند متعال و سلطنت عظیم او مینماید، قابل تذکر است که بلاها اغلب جنبه تربیتی دارد و گاهی پس از هر مجازات، مهلتی برای فکر و توبه و بازگشت است.

«فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ (133)» ولی آنها از جبروت کار گرفته بالعکس تکبر کردند و توبه و رجوع ننمودند؛ زیرا گرایش به جرم و جنایت در آنها جای گرفته و خباثت صفتی لازم و همراه شان شده بود. یعنی: بعد از فرود آوردن این نشانه‌ها، باز هم از ایمان به الله متعال تکبر ورزیدند «و قومی مجرم بودند» که به حق راه نیافته و از باطل دست نمی‌کشیدند.

خوانندگان گرامی!

در آیات (134 الی 137) بخشی دیگر از قصه‌ی موسی علیه السلام این است که: وقتی فرعونیان گرفتار عذاب سخت الهی شدند و هیچ پناهی نیافتند، جز این که ریاکارانه به موسی پناه آوردند که اگر عذاب از سرشان برداشته شود، می‌گروند و از کارهای پست قبلی خویش دست بر می‌دارند موسی از بارگاه پروردگار التماس کرد تا عذاب سخت را از سرشان برداشت و از تنگنا به در آمدند؛ اما پس از رفع عذاب، باز هم پیمان شکنی کردند.

همچنان در این آیات متبرکه در مورد موضوعاتی در باره غرق شدن فرعون و قومش و وارث شدن بنی اسرائیل پس از نابودی فراعنه و عمالقه، در سرزمین شام، بحث بعمل می آید.

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٣٤﴾

و هرگاه که عذاب بر آنها فرود آمد، گفتند: ای موسی! با توسل با آن عهده‌ی که الله نزد تو دارد، برای ما به پروردگارت دعا کن (که این عذاب را از ما بردارد) اگر عذاب را از ما دور کنی حتماً به تو ایمان می‌آوریم، و (به گفته تو) حتماً بنی اسرائیل را همراه تو می‌فرستیم. (۱۳۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الرِّجْزُ»: عذاب سخت و تکان دهنده و پریشان کننده، اضطراب و آشفتگی. «بما عهد عندك»: به عهد و پیمانی که نزد تو دارد، با تو بسته است.

تفسیر:

«وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ»: هنگامی که عذاب بر آنان نازل شد، مراد از عذاب در اینجا، طاعون است که فقط در یک روز هزاران تن از قبطیان را به کام خود کشید.

«قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ»: گفتند: ای موسی! از خدایت طلب کن که به احترام نبوت و پیامبری تو بلا را از ما دفع و برطرف کند.

مفسر زمخشری در مورد مینویسد: دعای ما را بر آورده کن، و از تو می‌طلبیم به خاطر وعده‌ای که الله به تو داده است، حاجت ما را بر آورده کن. (کشاف ۱۴۸/۲).

«لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (134)»: لام قسم است؛ یعنی به الله قسم ای موسی! اگر عذاب را از ما دفع کنی، ما تعهد می‌کنیم که تو را تصدیق می‌کنیم، و از تو پیروی می‌کنیم و بنی اسرائیل را آزاد می‌کنیم، در صورتی که آنها را در پست‌ترین کار به کار گرفته بودند.

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بِالْعُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ ﴿١٣٥﴾

پس هنگامی که عذاب را تا مدتی که [می‌باید همه] آنان به پایان مهلت آن میرسیدند از ایشان برطرف کردیم، ناگهان پیمان خود را می‌شکستند. (۱۳۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِلَى أَجَلٍ هُمْ بِالْعُوهِ»: تا مدت زمانی که آن را طی کنند، به آن برسند. «بِالْعُوهِ»: رسنده به آن، دست یابنده به آن. فرعونیان مدت کوتاهی بر سر پیمان ماندند، سپس آنرا نقض کردند. «يَنْكُتُونَ»: پیمان شکنی می‌کنند و بر کفر خود اصرار می‌ورزند.

تفسیر:

«فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بِالْعُوهِ»: بعد از اینکه عذاب را به سبب دعای موسی تا مدتی معین و محدود از سرشان برداشتیم، دوباره پیمان شکنی کردند. و دوباره به سوی تکذیب و ممانعت از راه حق روی آوردند.

حضرت ابن عباس (رض) فرموده است که: آن مدت معین عبارت بود از وقت غرق شدن آنها.

«إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ (135)»: در این موقع عهد و پیمان رانقض کرده و بر کفر اصرار ورزیدند. از فرستادن بنی اسرائیل با موسی علیه السلام امتناع هم ورزیدند.

شیخ محمود حسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: نزد بعضی مفسرین مراد از «رجز» طاعون است؛ چنانکه در بعضی احادیث این لفظ به طاعون اطلاق شده است؛ لیکن اکثر مفسران این آیات را بیان آیات گذشته قرار میدهند. در موضح الفرقان است که: این همه بلاها به فاصله یک هفته به آنها نازل شد؛ اول حضرت موسی به فرعون اطلاع میداد: که الله متعال بر تو بلایی را میفرستد! پس همان بلا فرود می آمد؛ باز فرعونیان مضطرب می شدند، و به حضرت موسی علیهم السلام تملق می کردند؛ آن بلا از برکت دعای حضرت ایشان مرتفع میشد؛ بار دیگر منکر می شدند؛ سرانجام بر آنها و با نازل شد، و نصف شب به تمام شهر پسر کلان هرکس مرد.

در حالی که آنها به ماتم اموات خود بودند، حضرت موسی علیه السلام با قوم خود از شهر بر آمد. بعد از چند روز، فرعون آنها را تعقیب نمود، و به کنار قلزم به ایشان پیوست. بنی اسرائیل سلامت از دریا گذشت، و فرعون با سپاه خود غرق گردید.

فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمُ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾
سرانجام ما از آنها انتقام گرفتیم و آنها را در دریا به سبب اینکه آیات ما را دروغ شمردند، و از آنها (عقوبت و قهر الله) غافل بودند. (۱۳۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ»: از آنان انتقام گرفتیم. ایشان را دچار نقت و هلاک کردیم. «الْيَمِّ»: دریا. قابل یادآوری است که: «یم»، در مصر قدیم به دریا و رودخانه میگفتند و چون داستان موسی و غرق فرعون و فرعونیان مربوط به مصر است، در قرآن همان لغت کهن به کار رفته است.

تفسیر:

متوجه باید بود که غفلت و رزیدن از آیات الهی، تاوان سنگینی را در بر دارد، طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمُ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ»: سرانجام از آنان انتقام گرفتیم و چون پیمان شکنی نموده و به مخالفت امر پرداختند و در دریا غرق شان کردیم؛ مفسران مینویسند که: توجه به انتقامگیری خداوند، زمینهی تذکر و ترک گناه است. «فَأَنْتَقَمْنَا» خداوند متعال، هم ارحم الراحمین و بسیار مهربان است و هم انتقامگیرنده.

«بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (136)»: به سبب تکذیبشان و از آیات و نشانهها و از قبول معجزات روی گردانیدند و از طاعت غافل شدند. واقعاً هم سرنوشت انسان و ریشهی ناگواریها و بلاها، در دست خود انسان است.

در این آیه مبارکه به مجازات نهایی پیمان شکنان اشاره میکند که این بار، از این گرداب هایل نجات نخواهند یافت و به سزای کردار فرعونانهای خود خواهند رسید و از صحنهی تاریخ حیات پاک میشوند و آن همه قصرها و آن همه باغها و آن همه کشت و زرعها از آنان گرفته شد.

وَأُورِثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَعَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

و آن قوم مستضعف (بنی اسرائیل را در مشارق و مغارب سرزمینی که در آن برکت نهادیم (سر زمین شام) و ارث خزانة و سلطنت گردانیدیم. و سخن نیک (و عده نیک) که پروردگار

تو به بنی اسرائیل داده بود به سبب اینکه صبر ورزیده بودند، به کمال رسید (تحقق یافت). و آنچه را که فرعون و قومش میساختند و آنچه از باغ ها را که بر پایه ها افراشته بودند، نابود کردیم. (۱۳۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أُورَثْنَا»: وارث گردانیدیم، بخشیدیم، عطا کردیم. («ارث»)، به دارایی و مالی گفته میشود که انسان بدون کسب و کار و معامله‌ای به آن برسد، خواه از مردگان باشد یا از زندگان). «كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ»: تحقیر میشدند، ضعیف نگاه داشته میشدند. «مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا»: تمام سرزمین مصر و شام، پس از فراغ و عمالقه، «بَارَكْنَا فِيهَا»: نعمتهای گوناگون و پربرکت در آن ایجاد کردیم و فراوان قرار دادیم. «تَمَّتْ»: تمام شد، تحقق یافت. «دَمَرْنَا»: ویران کردیم. گانوا یَعْرِشُونَ: برافراشته بودند، بناها ساخته بودند و در تاکستانها داربستها فراهم آورده بودند. (فرقان)

تفسیر:

«وَأُورَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا»: و ما بنی اسرائیل را که مستضعف و به ذلت کشیده شده بودند وارث برنواحی و سرزمین پر خیر و برکت مصر و شام ساختیم، و تمام مناطق و نواحی و مشرق و مغرب آن را به ملکیت آنها درآوردیم. سرزمین‌هایی که در اختیار فرعونیان بود، آنچنان وسیع بود که در یک سر آن آفتاب طلوع میگردد و در بخش دیگران در غروب آفتاب قرار میگرفت. و همچنین دارای محصولات و برکات مادی و معنوی بسیاری بود، زیرا محلّ بَعَثتْ انبیای الهی و مدفن بسیاری از آنان بود.

در ضمن قابل تذکر است که: حمایت پروردگار با عظمت تنها و تنها از مستضعفان، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه يك سنت دائمی است. زیرا در آیه مبارکه فرموده است «أُورَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ»: و نفرمود: که «اورثنا بنی اسرائیل». «الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا» که در آن خیرات و کثرت محصول قرار داده بودیم. «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ» و وعده خداوند متعال به بنی اسرائیل در نجات‌شان و هلاک فرعون و لشکریانش و جانشینی در زمین تحقق یافت، یعنی: آن وعده به شکل کامل خود تحقق و استمرار یافت، که عبارت بود از: «وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ 5» (سوره القصص: 5). «میخواهیم برکسانی که در زمین به استضعاف کشیده شده‌اند، منت نهاده و ایشان را پیشوایان مردم گردانیم و ایشان را وارث زمین کنیم».

الله متعال بی‌کم و کاست به وعده‌هایش عمل میکند و هلاکت فرعونیان و به حکومت رسیدن بنی اسرائیل، از سخنان و وعده‌های برحق پروردگار است.

طبری گفته است: کلمه‌ی «حسنی» عبارت است از آیه‌ی «وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً...» (تفسیر طبری ۷۷/۱۳).

«بِما صَبَرُوا» چون آنها در برابر مصیبت‌ها و مشکلات و در مقابل آزار و اذیت صبر کردند. شرط پیروزی، صبر و مقاومت است. مستضعفان و ملت‌ی که صابر و مقاوم باشند، وارث زمین می‌شوند.

«وَدَمَرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (137)» و خدای تعالی فرعون

و قومش را و همچنان خانه‌ها و قصرها و مسکن‌های محکم و سنگر های شان را نابود کرد. و در نهایت خداوند متعال بناها و بوستان‌های غنی‌شان را از آنان گرفت. به قولی: (یعرشون) به معنای «بینون» است، یعنی: کاخ های استواری را که بنا می کردند، کاملاً ویران کردیم، واقعاً که تحولات اجتماعی و تاریخی، به دست خداوند متعال است. قابل یادآوری است که تا این جا قصه و سخن از فرعون ظالم و ستمگر فرعون و فرعونیان بود. از این پس، قصه‌ی بنی اسرائیل شروع میشود که مصر را ترک کردند و به بیابان سر نهادند و همچنین سخن از نعمت های فراوان الله متعال است که به آنان ارزانی فرمود؛ اما این قوم باز هم از فرمان موسی سرباز زدند و بیراهه رفتند.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (138 الی 141) در باره نعمت های بی دریغ الله متعال به بنی اسرائیل و سر پیچی آنان از فرمان حق، بحث بعمل آمده است.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾

و بنی اسرائیل را از بحر (سالم) گذراندیم، تا اینکه در راه بر قومی آمدند که به عبادت بت‌های خویش مشغول بودند، گفتند: (بنی اسرائیل) ای موسی! برای ما هم معبودی مقرر کن همان طور که آنان را معبودانی هست، (موسی) گفت: یقیناً شما قوم نادان و جاهل هستید (و عظمت خدا را نمی دانید). (۱۳۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«جَاوَزْنَا»: (جوز): گذراندیم، عبور دادیم. «جوز الطريق»: وسط راه. «جوز السماء»: وسط آسمان. «يَعْكُفُونَ»: به پرستش دل می بندند، به پرستش اهمیت میدهند. «أصنام»: بت اگر به صورت انسان از چوب یا طلا یا نقره باشد، آن را صنم گویند. جمعش، أصنام است و اگر از سنگ باشد. «وثن» و اوثن نام دارد. از کتاب «الاصنام»

تفسیر:

«وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ»: بنی اسرائیل را از بحر گذراندیم، یعنی بحر قلزم در خلیج سوئیس فعلی عبور دادیم. یعنی: به آنان قدرت و توان عبور از بحر را دادیم، آنگاه که موسی با عصایش به آن بحر زد و آب بحر از هم شکافته شد و ایشان از آن عبور کردند.

«فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ»: تا به قومی رسیدند که به پرستش بت‌های خود، سرگرم بودند.

چنین روایت است که وقتی خدای متعال فرعون و قومش را نابود کرد، حضرت موسی علیه السلام در روز عاشورا آنان را از رود عبور داد و آنان به پاس این نعمت آن روز را روزه گرفتند. «فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ» گذریشان بر مردمانی افتاد، «يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ» به پرستش آن بتان پایبند بودند. ابن جریر میگوید: بتانشان مانند تمثال گاوها بود و برای اولین بار بود که مردم گاوها را می پرستیدند. همچنین گفته اند که آنان گروهی از قوم «لخم» بودند و باز روایت کرده اند که آنان گروهی از مردم کنعان بودند که موسی علیه السلام فرمان داده بود که با آنان بجنگند. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن)

«قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ»: خطاب به موسی علیه السلام گفتند: ای موسی!

مامیخواهیم مانند اینها خدایانی برای پرستش داشته باشیم. با تأسف باید گفت که در بسیاری از اوقات انسان از مهم‌ترین نعمت‌ها الهی غفلت ورزیده و نسبت به آنها ناسپاسی می‌کند. و همین انسان به حدی کج اندیش می‌شود که از رهبران الهی نیز درخواست ناروا بعمل می‌آورد. نباید فراموش کنیم که انسانها و ملت‌ها، هر لحظه در معرض خطر انحراف اند. و الگو پذیری، تقلید و مدبرداری، از خصلت‌های انسان است.

مفسر ومحدث مشهور جهان اسلام ابومحمد عبدالحق بن غالب بن عبدالرحمن بن غالب محاربی مشهور به ابن عطیه أندلسی فرموده است: ظاهر این است آنها چیزی را که دیدند، به نظرشان نیکو و پسندیده آمد، و خواستند چنان چیزی در شریعت موسی باشد، و از جمله‌ی چیزهایی قرار گیرد که وسیله‌ی تقرب به خدا است، وگرنه بعید است آنها از موسی بخواهند برایشان خدایی قرار دهد که به تنهایی پرستش بشود. (البحر ۴/۳۷۸).

«قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (138)»: موسی گفت: شما واقعاً در لزوم توحید ألوهیت و ربوبیت خدا و شریک نیاروردن به او جاهل و نادانید.

تقاضای خدای محسوس (همچون بت) از پیامبر بزرگواری همچون موسی، نشانه‌ی جهل عمیق و ریشه‌دار است.

مفسر زمخشری در این مورد فرموده است: حضرت موسی بعد از این‌که دلیل و معجزه‌ی بسیار بزرگ به آنها نشان داد اما آنها با این وجود چنین تقاضایی از او داشتند از سخنان آنها در تعجب شد، از این رو آنها را به جهل مطلق توصیف کرده است؛ چون نادانی بزرگتر از آنچه موسی از آنها دید، قابل تصور نیست و ناپسندتر از آن وجود ندارد. (تفسیر کشف ۲/۱۵۵).

مفسر مولانا محمود الحسن دیوبندی در ذیل این آیه مبارکه می‌نویسد: حقیقت اینست که چون بنی اسرائیل تاملت دراز، زیر سایه بت‌پرستان مصری زندگی بسر می‌برند؛ همیشه به اعمال و رسوم شرک مایل بودند؛ چنانکه این درخواست بیهوده و جاهلانه آنها هم تأثرات اقلیم مصر و صحبت بت‌پرستان آنجا راهویدا میگرداند. مفسر تفسیر کابلی می‌افزاید: جاهل از عبادت معبودی که غیر محسوس باشد تسکین نمی‌یابد، و می‌خواهد صورت پیش روی او موجود باشد؛ بنی اسرائیل قومی را دیده بودند که مجسمه گاو را میپرستیدند؛ آنها نیز در این هوس افتادند؛ آخر گوساله طلایی ساخته، پرستش کردند.

در روایات آمده است: یاران رسول الله صلی الله علیه وسلم دیدند که مشرکان درختی به‌نام «ذات انواط» را به پرستش گرفته و سلاح خویش را بر آن می‌آویزند پس به رسول الله صلی الله علیه وسلم گفتند: «برای ما نیز ذات انواطی قرار دهید چنانکه آنها ذات انواطی دارند!» رسول الله صلی الله علیه وسلم برآشفتند و فرمودند: «نزدیک است شما نیز همان سخنی را بگویید که قوم موسی به وی گفتند: برای ما خدایی قرار ده چنانکه آنان خدایانی دارند!».

إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَّبِعُونَ مَا هُم فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۳۹)

بی‌گمان آنچه اینان در آن قرار دارند [و آن عقاید شرک آلود و دین بت پرستی است] نابود شده و فاسد است، و آنچه همواره انجام می‌دهند، باطل و بیهوده است. (۱۳۹)

مُتَّبِعُونَ (تبر): نابود شده، از بین رفته و تباه گشته.

تفسیر:

«إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَّبِعُونَ مَا هُم فِيهِ» آنچه این بت پرستان، سرگرم آند، نابود و رفتنی و کارشان تباه و بر باد است. یعنی آنچه بر آن قرار دارند، یعنی دین باطل و عبادت بت‌ها، تباه و

ریشه‌کن می شوند.

«وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (139)» عملشان به کلی باطل و مضمحل است؛ زیرا آنها چیزی را پرستش کردند که شایسته‌ی پرستش نیست. هم انحراف‌های فکری از بین رفتی است، هم انحراف‌های عملی. بلی، پایان باطل، نابودی است، احتیاط باید کرد که: ظاهر آن ما را فریب ندهد.

قَالَ أَعْيَرَ اللَّهُ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٤٠﴾

(سپس موسی با یک دنیا شگفتی و تعجب) گفت: آیا غیر از الله معبودی برای شما بخواهم؟ در حالیکه او شما را بر جهانیان (مردم زمان تان) فضیلت داده است. (۱۴۰) ابغی: درخواست کنم، بطلبم.

موسی گفت: آیا شکر و حق شناسی انعامات عظیمه الله متعال این است که غیر الله را پرستش و به الله متعال بغاوت کنند؟ آیا غیر از الله، معبودی برایتان بجویم، در صورتی که او، شما را [از جهت فراوانی نعمت] بر تمام مردم [زمان خودتان] برتری داده است؟ طبری گفته است: یعنی شما را بر جهانیان معاصر خودتان برتری داده است. (طبری ۸۴/۱۳).

مفسر عمر بن محمد نسفی سمرقندی، به مناسبت این آیه چنین روایت کرده است: «یهودی‌ای به حضرت علی (رض) گفت: شما بعد از درگذشت پیامبرتان قبل از آنکه حتی آب وی (یعنی: آب غسل وی، یا آبی که بر قبرش پاشیدید.) خشک شود با هم اختلاف کردید! علی (رض) در جواب وی فرمود: شما هنوز آب پاهایتان (بعد از خروج از بحر) خشک نشده بود که به موسی علیه السلام گفتید: بتی را برای ما خدا قرارده!

وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقْتَلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

و یادآور شوید هنگامی را که شما را از پیروان فرعون نجات دادیم که شما را سخت عذاب میکردند؛ پسران تان را قتل میکردند و زنان تان را زنده میگذاشتند، و در این برای شما از طرف پروردگارتان آزمایش بزرگ بود. (۱۴۱)

تفسیر:

«وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ» ای بنی اسرائیل! (بدانید که) شما را از ظلم و ستم فرعونیان رهایی بخشیدیم که شما را سخت آزار و شکنجه میکردند، شما را استنمار میکردند، باید گفت: با در نظر داشت اینکه نجات دهنده‌ی واقعی الله متعال است، گرچه نجات از طریق رهبری موسی علیه السلام انجام گرفته باشد. «يُقْتَلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ» پسرانتان را میکشند و دخترانتان را برای خدمتکاری زنده می گذاشتند.

واقعاً هم زنده نگاهداشتن مادرانی که پسرانشان را در برابر چشمشان کشته‌اند، بدترین عذاب است.

«وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (141)» این رویداد، برای شما آزمونی بزرگ از سوی پروردگارتان بود. آیا او را سپاسگزار نیستید؟

باید گفت که در بسیاری از حالات حوادث تلخ و ناگوار، وسیله آزمایش الهی‌اند. سختی‌ها و مشکلات را هر چند بزرگ باشند، در مسیر تربیت انسان و آزمایشی الهی بدانیم.

خوانندگان گرامی!

در آیات (142 الی 145) در باره مناجات موسی علیه السلام، سخن گفتن او با الله، درخواست رؤیت الله، نزول تورات، بحث بعمل آمده است.

وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتٍ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ أَخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾

وما به موسی سی شب و عده گذاشتیم و آن را با ده شب دیگر تکمیل کردیم، تاوقت مقرر پروردگارش چهل شب کامل شد. و (در وقت رفتن به کوه طور) موسی به برادرش هارون گفت: در میان قوم من جانشین (نائب) من باش و در اصلاح (شان) بکوش و از راه مفسدان پیروی مکن. (۱۴۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَوَاعَدْنَا»: و عده گذاشتیم، و عده دادیم. «مِيقَاتٍ»: زمان معین. «أَخْلُفْنِي»: جانشین من شو، وقتی موسی به کوه طور رفت، هارون را به جای خود نشانند.

تفسیر:

«وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتٍ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» و ما موسی علیه السلام را پیش از آنکه با او سخن بگوئیم سی شب موعده دادیم تا در این شبها عبادت کند و بر این سی شب، ده شب دیگر افزودیم که به این ترتیب چهل شب شد. باید گفت که بدون مقدمه و بدون خود سازی، بر پیامبران کتاب آسمانی نازل نمیشود، بلکه لیاقت به همراه عبادت و مناجاتهای شبانه و عارفانه لازم است.

مفسر زمخشری در تفسیر خویش مینویسد: روایت شده است که حضرت موسی علیه السلام در مصر به بنی اسرائیل و عده داد که چنانچه الله متعال دشمن آنها را نابود کند، او کتابی خواهد آورد که در آن توضیح داده شده است، چه چیزی را انجام دهند و چه چیزی را ترک نمایند؟ وقتی فرعون از جانب خدا نابود شد، حضرت موسی کتاب را از خدایش درخواست کرد، الله به او دستور داد سی روز ماه ذی القعدة را روزه بگیرد و وقتی سی روز به سر آمد، از بوی دهانش متنفر گشت و مسواک کرد، خدا بر او وحی نازل کرد: مگر نمی‌دانی بوی دهان روزه‌دار، در نزد من از بوی مشک خوشتر است؟ از این جهت دستور داد ده روز دیگر از ذی الحجة به آن بیفزاید. (کشاف ۱۵۱/۲).

«وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ أَخْلُفْنِي فِي قَوْمِي» موسی علیهم السلام برادرش هارون علیهم السلام را وصیت کرد تا در مدتی که او جهت سخن با الله متعال می رود، خلیفه و جانشینی اش در میان بنی اسرائیل باشد «وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (142)»

در می یابیم که؛ جامعه نیاز به رهبری اصلاح‌گر دارد، «أَصْلِحْ» رهبری که هرگز تسلیم نظرات و توطئه‌های مفسدان نشود، و به اقامه امور آنها بر اساس عدالت، نرمی و اصلاح بپردازد و در انجام گناهان با آنها همراهی ننموده و ارتکاب ظلم و ستم کمک شان نکند و یا در برابر منکرشان سکوت ننماید. اصلاح جامعه، با عوامل فاسد و پیروی از مفسدان، امکان پذیر نیست.

مفسر تفسیر کابلی در تفسیر این آیه مبارکه می نویسد: چون بنی اسرائیل از هر نوع پریشانی مطمئن شدند؛ از موسی علیهم السلام درخواست نمودند که اکنون برای ما شریعتی آسمانی بیار تا به اطمینان خاطر به آن عمل کنیم.

موسی علیه السلام درخواست شانرا به بارگاه الهی تقدیم کرد. خدای تعالی با وی وعده فرمود که اقلای سی روز، و اکثراً چهل روز، مسلسل به روزه بگذارد، و در کوه طور معتکف

شو؛ تورات به تو عطا میشود. از مقرر کردن دو مدت (کم و بیش) شاید این مطلب بود که اگر در اثنای ریاضت به اعتبار انجام دادن وظایف عبودیت و آداب تقرب هیچ نوع تقصیر از وی سر نزند، مدت اقل یعنی، سی روز کفایت می کند؛ ورنه، باید اکثر الاجلین یعنی، چهل روز، را تکمیل کند؛ و یا: شروع این سی روز به طور میعاد ضروری خواهد بود، و اِکمال آن چهل روز از حیث اختیاری و استحبابی به طور تکمیل و تتمیم اصل میعاد مقرر شده باشد؛ چنانکه شعیب علیه السلام هنگامی که دختر خود را به موسی علیه السلام داد، گفت: «عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حِجَجٍ فَإِنْ أْتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ؛ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ» (القصص، 27)؛ و بعضی مصنفین عصر ما گفته اند و چنانکه در سوره بقره مذکور است، اصل میعاد چهل روز بود، و در اینجا هم در «فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ» اشاره شده است. این يك پیرایه بیان آن چهل روز است که ما سی روز و عده کرده بودیم که تتمه آن ده روز دیگر بود، تا اشاره شود که يك ماه کامل (ذیقعه) را تکمیل، و از ماه دوم (ذی الحجه) ده روز دیگر افزوده شد. بدین وسیله، از اول ذی القعدة شروع شده به ده ذی الحجه يك چله پوره گردید؛ چنانکه از اکثر سلف منقول است؛ و الله أعلم.

در موضح الفرقان آمده است که حق تعالی به موسی علیه السلام وعده داد که سی روز در کوه خلوت گزین؛ تورات را به قوم تو میفرستم. درین اثنا روزی موسی علیه السلام مسواک کرد؛ چون فرشتگان بوی دهن وی را خوش داشتند، و از مسواک زائل شد؛ به تلافی آن ده شب دیگر افزود، و مدت را تکمیل نمود.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَلَكِن نَنْظُرُ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (۱۴۳)

و هنگامی که موسی به میعادگاه ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت، (موسی) گفت: ای پروردگارم! خودت را به من نشان ده تا تو را ببینم. (الله) فرمود: (در دنیا) مرا هرگز نمی توان دید (توان دیدن مرا نداری). بلکه به کوه نگاه کن، اگر درجایش برقرار ماند تو هم مرا خواهی دید. وقتی پروردگارش به کوه تجلی کرد، آن کوه ریز ریز شد و موسی بیهوش به زمین افتید، باز وقتی به هوش آمد، گفت: پاکی تراست (ای الله)، به دربار تو توبه کردم و من اولین مؤمنان هستم. (۱۴۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَرِنِي»: به من نشان بده. مفعول دوم آن (ذاتک) یا (نفسک) محذوف است. «لَنْ تَرَانِي»: مراد این است که مرا در این جهان نمی بینی، و یا این که هرگز مرا نمی بینی (تفسیر المنار، جلد 9، صفحه 149 - 178). «تَجَلَّى»: جلوه گر شد. تجلی نمود. برخی گفته اند: مراد ظهور ذات باری است و کیفیت آن بر ما مجهول است. بعضی هم گفته اند: مراد جلوه پرتوی از قدرت الهی است. «دَكًّا»: درهم کوبیده. با زمین یکسان شده (کهف / 98). پاره پاره شده، با زمین یکسان شده. دکا در معنای اسم مفعول: «مد کوک»، آمده است. «خَرَّ»: بر زمین افتاد، فروافتاد. «صَعِقًا»: مصعوقا، بیهوش افتاده، نقش زمین شده. أَفَاقَ: به خود آمد، به هوش آمد. «أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ»: مراد نخستین مؤمنان در روزگار خودش است. یا نخستین مؤمنان به مسأله عدم رؤیت خدا در این سرا است. (تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»)

تفسیر:

«وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ» وقتی موسی علیه السلام به وعده‌گاه آمد و به مناجات با پروردگارش پرداخت خداوند متعال بدون واسطه با او سخن گفت، «قَالَ رَبِّ ارْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ» موسی در پیشگاه حق گفت: پروردگارا! ذات مبارکت را به من نشان بده که آن را تماشا کنم.

مفسر قرطبی فرموده است: بعد از اینکه کلام پروردگارش را شنید، اشتیاق دیدارش را پیدا کرد. (تفسیر قرطبی ۲۷۸/۸).

همچنان قتاده فرموده است: «چون موسی کلام الهی را شنید، به دیدن وی نیز طمع بست و مشتاق دیدارش گردید».

«قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَيَّ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي»: خدا در جوابش گفت: در این دنیا نمیتوانی مرا ببینی چون ساختار و جودی انسان توانا و تاب آن را ندارد، اما خود را به چیزی قوی‌تر از تو یعنی کوه متجلی مینمایم، اگر کوه در جای خود تاب آورد و نلرزید، تو هم مرا خواهی دید، یعنی تاب دیدن مرا می‌آوری، و گرنه توانش را نداری.

«فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا»: پس چون به اندازه‌ی سرانگشت نور خداوند به کوه تجلی کرد، کوه از جایش برکند و متلاشی شد.

یعنی: تجلی ذات حق، آن کوه را پخش و متلاشی کرد، چندان که کوه در هم فرو ریخت و به‌زمین همواری تبدیل شد. موسی علیه السلام چون این صحنه هولناک را دید بی‌هوش افتاد به قولی: آن کوه، کوه طور بود. در حدیث شریف مرفوع از حضرت انس (رض) آمده است: «کوه در زمین فرو رفت». صعقا: مأخوذ از صاعقه است، یعنی: از هوش رفت و بر زمین فرو افتاد.

حضرت ابن عباس (رض) گفته است: جز به اندازه‌ی نوک انگشت خنصر نور خدا متجلی نشد که کوه به صورت توده‌ای از خاک درآمد، و موسی بی‌هوش بر زمین افتاد. در حدیث آمده است: کوه فرو رفت. (طبری ۹۷/۱۳).

«فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (143)»: و زمانی که به هوش آمد گفت: پروردگارا تو پاک و منزهی از اینکه در دنیا دیده شوی و من اولین کس از میان قوم خود هستم که به این امر باور دارم که تو ای الله متعال پروردگار عالمیان و خدای اولین و آخرین.

در حدیث شریف آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «حجاب پروردگار نور است، اگر آن را بردارد، انوار روی وی، تمام آنچه را که در منظرش از مخلوقاتش قرار می‌گیرند، می‌سوزاند».

در تفسیر کابلی آمده است که: در دنیا، وجود فانی و قوای جسمانی هیچ مخلوقی، دیدار آفریدگار ذو الجلال والاکرام لم یزل ولا یزال را تحمل کرده نمیتواند. ازین ثابت گردید که در دنیا برای همه کس، پیش از موت، حصول شرف دیدار خداوندی شرعاً ممتنع است، اگرچه عقلاً ممکن باشد؛ زیرا، اگر امکان عقلی هم پذیرفته نشود، چه امکان داشت که پیغمبری جلیل‌القدر مانند موسی علیه السلام درخواستی میکرد که عقلاً محال بود؟! مذهب اهل سنت و جماعت این است که رؤیت باری تعالی در دنیا عقلاً ممکن، امّا، شرعاً ممتنع الوقوع است؛ و در آخرت، وقوع آن از نصوص قطعیه ثابت است.

در تفسیر منیر چنین آمده است: «لن ترانی» بر جواز رؤیت خدای متعال دلالت میکند؛ که اگر لقای محال میبود، میفرمود: «لا اری»: دیده نمی شوم، دیگر اینکه: به موسی میگوید: کوه را بنگر، پس لقا و دیدار خود را بر امری جایز - که استقرار کوه است - منوط کرده، پس منوط و وابسته کردن هر چیز بر امری جایز الوجود، جایز است و موسی علیه السلام نیز از دیدار و رؤیت سؤال کرده که جایز است، حال اگر این دیدار الله ممنوع باشد، حضرت موسی از آن سؤال نمیکرد، در صورتی که به صراحت درخواست ملاقات کرده است. پس دیدار پروردگار، جایز و رو است. [منیر، ج ۹، ص ۸۸ و ۸۹].

یادداشت:

بناءً به مذهب تمام اهل سنت مؤمنان در روز آخرت الله را می بینند، اما معتزله این امر را انکار کرده و به آیهی «لن ترانی» استدلال کرده اند، ولی در این آیه برای آنان سند و دست آویزی موجود نیست، بلکه برای اهل سنت و جماعت دلیل است بر امکان رؤیت؛ چون اگر محال میبود حضرت موسی آن را تقاضا نمیکرد؛ چون پیامبران علیهم السلام می دانند چه امری در بارهی خدا جایز است و چه امری محال، و اگر رؤیت محال می بود، خدا جواب آن را با لحن تند می داد که در جواب نوح گفته است: «فَلَا تَسْأَلُنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ»: پس این که دیدن خدا منع شده است مربوط به دنیا است؛ زیرا ساختمان و بنیهی انسان ضعیف است و تاب آن را ندارد.

مفسر مجاهد گفته است: خدا به حضرت موسی گفت: مرا نمی بینی؛ چون تاب آن را نداری، اما برای آن کوه که از تو قوی تر و پرتوان تر است متجلی میشوم. در صورتی که در جای خود بماند و بتواند هیبت مرا تحمل کند، تو میتوانی مرا تحمل کنی و نیز میتوانی مرا ببینی، و اگر کوه تاب نیورد، تو به طریق اولی تاب آن را نداری. بدین ترتیب کوه را برای حضرت موسی مثال آورد و رؤیت را به طور کلی محال قرار نداده است. در قرآن عظیم الشان به صراحت آمده است که مؤمنان در قیامت خدا را می بینند:

«وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ» و جز افراد مبتدع، احدی آن را انکار نمیکند. (بنقل از تفسیر صفاة التفاسیر شیخ صابونی).

قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

(الله) فرمود: ای موسی، البته من تو را به (رسانیدن) پیام ها و کلام (کتاب) خویش بر مردم برگزیده ام، پس چیزی را که من به تو داده ام از وحی و کتاب بگیر و از شکرگزاران باش. (۱۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اصْطَفَيْتُكَ» (صفو): تو را برگزیدم.

تفسیر:

«قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي»: خداوند متعال گفت: ای موسی! من تو را بر سائر مردم با رسالت و پیامبری برگزیدم و با تو بدون واسطه سخن گفتم. «فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ»: شرف پیامبری و حکمت را که به تو عطا کردم، بگیر.

«وَكَُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (144)» و تو این نعمت ها را توأم با شکر بپذیر و غیر از اینها طالب امور دیگری که طلب آن نیکو نیست مباش، اموری مانند رؤیت خدا، که تو نعمت های بزرگ و دست های سخاوتمند داری.

مفسر ابو سعود در تفسیر خویش می نویسد: این آیه برای تسلی خاطر حضرت موسی علیه السلام نازل شده است که درخواست دیدن ذات الله از او پذیرفته نشد، گویا طوری گفته شده است: اگر تو را از رؤیت و دیدن منع کرده‌ام، نعمت های بزرگ و با اهمیت به شما داده‌ام که به هیچکس عطا نشده است.

بنابر این آن را غنیمت بدان، و همیشه آن را سپاسگزار باش. (ابو سعود ۱۹۵/۲).
وَكُتِبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةٌ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخَذَهَا بِقُوَّةٍ وَأَمَرَ قَوْمَكَ بِأَخْذِهَا بِأَحْسَنِهَا سَأَرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

و در لوحه های تورات برای او (موسی) از هر چیزی نوشتیم تا عبرت و یادآوری، و تفصیل هر چیزی (در شرع موسوی) باشد، برای موسی نوشتیم، پس (به موسی گفتیم): آن را با قدرت و عزم قوی بگیر، و به قومت دستور بده تا نیکوترین آنرا اختیار کنند (که سبب هدایت انسان و رحمت است)، به زودی سرزمین گناهکاران را [که در دنیا ویرانی قصر ها و خانه های آنان، و در آخرت دوزخ است] به شما نشان خواهم داد. (۱۴۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الالواح»: صفحه های نوشته شده. «موعظه»: پند و اندرز. «ساوریکم»: به شما نشان خواهم.

تفسیر:

«وَكُتِبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»: وما برای موسی علیه السلام در لوحه های تورات همه چیز اعم از ترغیب، ترهیب و احکام حلال و حرام را به تفصیل نوشتیم، قبل از همه باید گفت که: تورات، به صورت نوشته نازل شده است.

مراد از «ألواح»، همان سنگ نبشته های تورات است که در آیهی قبل به آن اشاره شد. مفسر تفسیر کشاف در تفسیر خویش در مورد تعداد ألواح و صفات آن مینویسد: تعداد آن ده تا بود. برخی هم آنرا هفت لوح و دو لوح نیز یاد کرده اند و جنس آن از زمرد بود که جبرئیل (ع) آن را آورد. برخی هم آن را از زبرجد سبز و یاقوت شرح دانسته اند. چنین گفته اند که خدای متعال به موسی (ع) فرمان داد که آنرا از سنگی سخت که برای آن بزرگوار نرم گردانیده بود، جدا کند و موسی با دستان خود آنرا برکند و با انگشتانش چند پاره کرد. از حسن بصری روایت کرده اند که جنس آن از چوب بود که از آسمان نازل شد و تورات نیز در آن بود و طول آن نیز ده ذرع بود.

عبارت «من کل شیء» مفعول کتبتا و محلا منصوب، و «موعظة و تفصیلا» بدل از آن و معنای عبارت چنین است: برای او هر آن چیزی را که بنی اسرائیل، از قبیل پند و تفصیل احکام به آن نیازمند بودند، در آن نوشتیم. و برخی مفسران گفته اند: تورات در حالی نازل شد که بر هفتاد پوست شتر آن را نوشته بودند که هر بخش آنرا میشد در یک سال خواند و تنها چهار نفر آن را خوانده اند که عبارت بودند از: موسی، یوشع، عزیر و عیسی علیهم السلام.

از مقاتل روایت کرده اند که بر آن ألواح نوشته شده بود: «من خدای بخشاینده و مهربان هستم، چیزی را با من شریک نیاورید و راهزنی نکنید و به دروغ به نام من قسم نخورید و هرکس که به دروغ، به نام من قسم یاد کند، او را پاک نمی دارم. کسی را نکشید، زنا نکنید و از فرمان پدر و مادر سر نیپچید.»

«مَوْعِظَةٌ وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ»: تا به وسیلهی آن پند بگیرند و از ارتکاب اعمال زشت

کنار گیرند. و تفصیل تمام تکالیف شرعی را در آن آورده‌ایم. «فَخَذُّهَا بِقُوَّةٍ»: و به او گفتیم: پس تو ای موسی این احکام را با جدیت و تصمیم قاطع و تلاش و کوشش محکم و جدی بگیر و تلاش کن همچنان که تمامی پیامبران اولو العزم در کار خود جدی بودند.

و به آنچه در آنهاست، عمل کن. از فحوای آیه مبارکه درمی‌یابیم که دریافت وحی، نیاز به قوت، اراده و جدیت دارد، «وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَا حُذُوتًا بِأَحْسَنِهَا» به بنی اسرائیل دستور بده که در انتخاب بهترین گزینه کوشا باشند، از قبیل عمل کردن به «عزایم» نه «رخصت‌ها»، پس عفو از قصاص بهتر است. و شکیبایی از آرزوی پیروزی بهتر است؛ چون خدا فرموده است: «وَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ».

و مهلت دادن به کسی که در تنگنا قرار گرفته در عوض تعجیل در مؤاخذه او. حضرت ابن عباس (رض) فرموده است: به موسی فرمان داده است قومش را وادار کند که مؤکدترین امر را انتخاب کنند. (طبری ۱۱۰/۱۳).

«بِأَحْسَنِهَا»: یعنی در میان چند راه و برنامه، باید بهترین روش را انتخاب و با بهترین توان انجام داد.

مفسر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: کلمه «أحسنها» تنبیه به این است که چیزی بدون (احسن) در آن نیست؛ و یا مطلب این است که اگرچه جمیع احکام بیان شده فی حد ذاتها «حسن» اند؛ مگر بعضی از بعضی «احسن» میباشند. مثلاً، از ظالم انتقام گرفتن جایز و حسن است؛ لیکن صبر و عفو نمودن «عزیمت و احسن» میباشند. گویا، برای آماده گردانیدن بنی اسرائیل بود که در اکتساب عزایم و مندوبات سعی بلیغ کنند؛ و به الله متعال اطاعت کامل نمایند. اگر نافرمانی کردند، به سکونت گاه مردم نافرمان افکنده میشوند؛ یعنی، در آخرت به دوزخ، و در دنیا به تباهی و رسوائی (ابن کثیر و بغوی). و بعضی گویند: دار فاسقان شام یا مصر است که ملک عمالقه یا فرعونیان نافرمان بود. در این صورت، این آیت برای بنی اسرائیل بشارت است که اگر کما حقّه فرمان برند؛ ممالک مردم نافرمان به اوشان داده خواهد شد؛ و الراجح هو الاوّل کما رجّحه ابن کثیر.

«سَأَرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ (145)»: به زودی من محل کشمکش ستمگران و دیار کفار را از قبیل فرعون و پیروانش و عمالقه ظاهر خواهم ساخت تا شما از آنچه مینگرید عبرت بگیرید. و مانند آنان نشوید. به درستی که مشاهده‌ی آن دیار مخروبه و خالی از سکنه موجب آن میگردد که انسان درس عبرت بگیرد و از زشتی‌ها و نافرمانی‌ها دست بردارد. و نباید فراموش کنید که: مخالفت با قانون آسمانی، فسق است و مجازات دارد.

در این آیات متبرکه هم چگونگی نزول تورات را - که دستور زندگانی و تبیان شریعت و احکام آنان بود - بر موسی یادآور می‌شوند. طوری که موسی به بنی اسرائیل در مصر وعده داد که اگر خداوند دشمنانشان را نابود کند، از سوی او کتابی برایشان خواهد آورد. وقتی فرعون از پای در آمد و غرق شد، موسی از پروردگار برای هدایت قومش، کتاب خواست. او نیز تورات را فرو فرستاد.

خوانندگان گرامی!

در آیات (146 الی 147) در باره علل اصلی کفر، مجازات و تکبر ورزیدن، بحث بعمل آمده است.

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعِيبِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٤٦﴾

به زودی کسانی را که به ناحق در زمین تکبر میکنند، از [فهم] آیات خویش رویگردان میسازم، و اگر هر (معجزه و) نشانه ای را ببینند ایمان نمی‌آورند و اگر راه هدایت را ببینند آنرا راه خود قرار نمیدهند و اگر راه گمراهی را ببینند آنرا راه و روش خود قرار میدهند. این [باز داشتن از فهم آیات] به سبب آن است که آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل و بی خبر بودند. (۱۴۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَأَصْرِفُ»: منصرف خواهم ساخت، رویگردان خواهم ساخت، راه آنان را تغییر خواهم داد. «بِغَيْرِ الْحَقِّ»: به ناحق. ذکر این قید برای تأکید است؛ زیرا که تکبر بر دیگران و خویشتن برتر گرفتن از پذیرش فرمان یزدان، همیشه نادرست است (بقره آیه 61). «الرُّشْدِ»: هدایت. عکس گمراهی (بقره آیه 256، جن آیه 2). «الْعِيبِ»: گمراهی. «ذَلِكَ»: یکایک این انحرافات و امور ناپسند، از ایشان سر می زند به سبب. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن».

تفسیر:

«سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ»: من حتماً کسانی را از درک و فهم آیاتم بازخواهم داشت که در زمین - به ناحق - تکبر می‌ورزند و به عنوان سزای تکبرشان بر قلوبشان پرده بر میکشیم. بناءً متکبران، باید بدانند که از هدایت و ایمان به آیات الهی محروم می شوند. واضح است که خداوند متعال، بی جهت لطف خود را از کسی بر نمیگرداند، بلکه این نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است.

مفسر زمخشری در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: مخاطبان را از عاقبت و مجازات اعراض از آیات خدا برحذر می دارد تا مانند آنها نشوند و راه آنانرا پیش نگیرند. (تفسیر کشاف ۱۵۹/۲).

با تمام صراحت باید گفت که: تکبر، هرگز برای موجود ضعیف و محتاجی همچون انسان، زیبنده نیست.

«وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا»: بگونه‌ای که هر آیه و نشانه‌ای را مشاهده کنند و هر دلیلی بر عظمت و قدرت و حکمت خدای تعالی بنگرند تصدیق نخواهندکرد، همانگونه که گفته است: «فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا» این انحراف از هدایت و شرع خدا ناشی از تکذیب آنان به آیات خدا می باشد.

«وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعِيبِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا» و در مقابل، هرگاه راه سرکشی و گمراهگری را ملاحظه کنند آنرا برای خود راه میگیرند، اینها همه روی این علت است که از آنها فهم حقایق نظر به تکذیب آیات و اعراض از معجزات و غفلت، در حجاب قرار داده شده است.

«وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (146)» و از آیات و دلایلی که مایه‌ی سعادت آنها بود غافل شدند، به طوری که در آنها نیندیشیده و عبرت نگرفتند.

یعنی به غفلت عناد و اعراض، نه غفلت سهو و جهل. یعنی: حق تعالی دل‌هایشان را بدان جهت از ایمان و تصدیق به رسالت برگردانید که آنها به انگیزه استکبار و گردنکشی، بر تکذیب و رویگردانی از حق اصرار ورزیدند، به رغم آن که معجزات بسیاری را هم دیدند. استمرار غفلت و تکذیب آیات الهی، موجب تکبر و انحراف در دیدگاه و انتخاب است.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

و کسانی که آیات ما و دیدار روز آخرت را تکذیب کردند، اعمالشان تباه و بی اثر شد. آیا جز در برابر کارهایی که می‌کردند، سزا داده میشوند؟! (۱۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِقَاءِ»: دیدار، ملاقات، رویارویی. «حَبِطَتْ»: تباه گشت، هدر رفت، سوخت. «أَعْمَالُهُمْ»: کردارشان.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: و کسانی که آیاتی را که پیامبران بر آن فرستاده شده‌اند و روز آخرت را تکذیب و انکار کنند، «وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ»: و لقا و حضور در محضر الله متعال را در روز آخرت تکذیب کرده؛ یعنی به زنده شدن بعد از مرگ ایمان ندارند، «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»: به همین سبب اعمال خیری که در دنیا انجام داده‌اند از قبیل احسان و صله‌ی رحم و صدقه و امثال آنها باطل شده است و به سبب عدم ایمان، ثواب آنها رفته است.

«هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (147)»: آیا جز در برابر کار و کردارشان جزا می‌یابند؟ یعنی: خداوند به هیچ وجه بر آنها ظلم نکرده و بر مجازاتکه سزاوار آن بوده‌اند، نیفزوده است.

حبط عمل، بر خلاف عدل الهی نیست، بلکه امری قهری و تکوینی و نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است. کفر و تکذیب، سبب حبط اعمال گذشته است. و آنچه بدتر از گناه است، اصرار بر آن است.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (148 الی 149) در باره قصه‌ی گوساله‌ی سامری بحث بعمل آمده است.

وَاتَّخَذَ قَوْمٌ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلْمُ يَرَوْنَ أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾

و قوم موسی بعد از او (رفتن اوبه کوه طور) از زیورات خود گوساله‌ای ساختند، جسد بیروحي بود که آواز گاو داشت (و آن را به عبادت) گرفتند. آیا نمی‌دیدند که آن پیکر (گوساله) با آنان سخن نمی‌گوید و آنان را به راهی رهنمایی نمی‌کند؟ باز هم آن را معبود قرار دادند؟ و واقعاً که ظالم بودند. (۱۴۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حُلِيِّهِمْ»: زیور آلات خود. زینت آلات خویش. «عِجْلًا»: گوساله‌ای. «جَسَدًا»: مجسمه پیکره‌ای. تندیس. «خُورٌ»: صدای گاو. «اتَّخَذُوهُ»: آن را معبود خود کردند. در باره گوساله سامری مراجعه شود به: (سوره بقره آیات 51 و 54 و 92 و 93، سوره نساء آیه 153، طه آیات 85 - 91).

تفسیر:

«وَإِتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خُلَيْبِهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ» با تاسف باید گفت: گاهی انسان به چیزی که واقعیتی ندارد، ارزش میدهد و تا حدّ پرستش آن چیز پیش می‌رود. ملاحظه میشود که: دشمن برای انحراف مردم، از هنر و تمایلات نفسانی چگونه استفاده می‌کند. قوم موسی، پس از رفتن او [به کوه طور] از زیورات شان، یعنی: از زیورهایی که در شب گریز خود، از مصریان به عاریت گرفته بودند، تندبسی به شکل گوساله ای ساختند که صدای گاو داشت.

به یادداشته باشید که: در انحراف انسان، زرق و برق و سر و صدا نقش عمده‌ای دارد. بنابراین این انسان نباید در پی هر صدا و هر زرق و برق و زیبایی رفت و یا به اصطلاح از آن متابعت بعمل آورد.

مفسر حافظ ابن کثیر فرموده است: خدا در باره‌ی گمراه شدگان بنی اسرائیل و گوساله‌ای که سامری آن را از زیور آلات ساخت، خیر میدهد.

سامری گوساله‌ای بدون روح برای آنان بساخت، و با وارد کردن باد در آن، آنان را فریب داد که صدایی مانند صدای گاو از آن شنیده می‌شد «معنی مِنْ بَعْدِهِ» یعنی بعد از اینکه موسی برای مناجات با خدایش به کوه طور رفت. (مختصر ابن کثیر ۵۱/۶).

روایت شده است که موسی علیه السلام با قوم خود وعده گذاشت که به مدت سی شب به طور برود و پس از آن، از میعادگاه برگردد. اما چون مأمور شد که ده شب دیگر را بر آن مدت بیفزاید، نتوانست سر قرار معین به‌میان قومش بازگردد. در این هنگام «سامری» که بنی اسرائیل از وی حرف‌شنوی داشتند، به آنان گفت: با شما زیوراتی از کسان فرعون است که آنها را به عاریت گرفته بودید تا خود را در مراسم عید بپوشید و اکنون که خداوند کسان او را غرق کرده، آن زیورات را نزد من آورید. بنی اسرائیل از وی اطاعت کرده زیورات رابه وی سپردند و او از آنها تمثال گوساله‌ای ساخت، سپس مثنی از خاکی را که از نقش سم اسب جبرئیل علیه السلام برگرفته بود، در آن افکند و در نتیجه، آن تمثال آواز گاو برداشت.

«أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا»: آیا ندیدند که آن گوساله با آنان هیچ سخن نمی‌گوید، چه رسد به این‌که قادر به جلب منفعت یا دفع مضرته از آنان باشد.

معبود انسان باید هادی انسان باشد، در حالیکه این گوساله هیچ راهی را بدان رهنمایی کرده نمیتواند. یعنی: آیا ندیدند که آنان را به هیچ راه خیر حسی یا معنوی‌ای دلالت و راهنمایی نمیکند؟ پس چگونه او را برکسی ترجیح میدهند که اگر تمام ابحار مرکب کردند تا کلماتش را بنویسند، قبل از آنکه کلمات وی به پایان آید، آب ابحار تمام میشود و هم اوست که خلق را به سوی حق هدایت کرده است؟

«اتَّخَذُوا وَكَانُوا ظَالِمِينَ (148)» آنها آن را برای خود به عنوان الله برگزیدند و به این ترتیب با شرک، بر خویشان ظلم و ستم روا داشتند. چون اشیاء را در غیر محل خود قرار دادند.

دریک کلمه باید گفت که: شرک، ظلم است و شخصیکه بدون دلیل و تنها بر اساس لجاجت، حق را رها کند و اسیر ساخته‌های دست خودشود، ظالمتر است.

باید گفت که یک نمونه دیگری از مصر زدگی ای بنی اسرائیل این که این قوم به اندازه ای تحت تاثیر گاو پرستی و تقدیس رایج آن در مصر قرار گرفته بود که قرآن میفرماید:

«وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعَجَلَ 93 سورة بقره) یعنی مهر و محبت گوساله با قلب آنان عجین شده بود. مصریان در آن زمان گوساله «آبیس» (گوساله) را می پرستیدند.

از همه حیرت آورتر اینست که: هنوز سه ماه نشده بود آنان از مصر بیرون آمده بودند و چند پاره شدن بحر، غرق شدن فرعون در آن، آزاد شدن آنها از بند اسارت و بردگی ای که هیچ امیدی به رهایی از آن را نداشتند و اتفاقات مشابه دیگر هنوز به طور کامل تازه بودند و آنها خوب می دانستند که هر آن چه اتفاق افتاده با قدرت خدای بلند مرتبه اتفاق افتاد و هیچکس دیگری کوچکترین دخالت و نقشی در آن نداشت، اما باز هم این قوم در قدم اول از پیامبرش خدایی مصنوعی طلبید و در مرحله‌ی دوم به محض دور شدن پیامبر خدایی مصنوعی ساخت و به عبادت آن پرداخت.

از فحواي آين آیات متبرکه بر می آید که: بنی اسرائیل، قوم سرگردان، متردد، شکو اگر و پریشان حال و آشفته بال بودند و نمی دانستند چه کار کنند. و در نهایت باید گفت که: مردمی ناسپاس، سطحی نگر و سرسری بودند. (قابل تذکر است که داستان گوساله سامری را در سوره طه همین تفسیر یعنی تفسیر احمد میتوانید به تفصیل آن مطالعه فرمایید).

وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

و هنگامی که به شدت پشیمان شدند [و به باطل بودن گوساله پرستی آگاه گشتند] و دانستند که قطعاً گمراه شده اند، گفتند: اگر پروردگاران به ما رحم نکند و ما را نیامرزد، یقیناً از زیانکاران خواهیم بود. (۱۴۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ»: در دستشان افتاد، بیدار شدند، کنایه از شدت پشیمانی، انگشت پشیمانی گزیدن، بسیار افسوس خوردن. رأو: دانستند، دریافتند.

تفسیر:

«وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ»: در اثر بی دانشی و کجروی خود، خود مرتکب چنان فعل زشت و بیپهوده گردیده بودند که بعد از تنبیه موسی علیه السلام آن جوش و خروش باطل نشست، و هوش به سرشان آمد؛ خود از حرکت ناشایسته خویش شرمیدند و انگشت پشیمانی و ندامت گزیدند، و از پرستش گوساله شدیداً پشیمان گشته و حسرت خوردند، هستند انسانهای که تا نتیجه‌ی عملکرد خود را نبینند، متوجه خطای خود نمی شوند.

«وَوَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا» و دریافتند که به راستی بیراهه رفته اند؛ و به اصطلاح گمراهی خود را باچشم سر دیدند، «قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَ يَغْفِرْ لَنَا» گفتند: اگر پروردگاران بر ما رحم نیاورد و از سر تقصیرات ما در نگذرد و ما را در آنچه مرتکب شدیم نبخشد و گناهان ما را محو ننماید، حتی با سابقه گوساله پرستی، از رحمت خدا مأیوس نباشیم.

«لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ(149)» قطعاً از گروه زیانکاران خواهیم بود. بدی عملکرد ما موجب عذاب بزرگ از جانب پروردگار ماست. انسانها حتی با سابقه گوساله پرستی، نباید از رحمت پروردگار باعظمت مأیوس شود. و واضح است که انسان، بدون رحمت و مغفرت الهی در زیان و خساره است.

ابن کثیر(رح) فرموده است: بدین ترتیب به گناه خود اقرار و اعتراف کردند. این آیه پناه آوردن آنها را به الله عز و جل نشان می دهد. (مختصر ابن کثیر ۵۱/۲).

چنین بود که با فریاد و استغاثه و تضرع مخلصانه، به خدای منان پناه بردند و با خلوص دل به وی التجا کردند.

لطیفه زیبا:

نیکبختی و بدبختی در دست الله متعال است، موسی بن عمران که زیر دست فرعون تربیت شد ایمان آورد و موسی سامری که تربیت شده‌ی جبرئیل بود کافر از آب درآمد، پس تربیت جبرئیل امین برای موسی سامری سودی نداشت، و تربیت فرعون نفرین شده برای موسی کلیم زبانی نداشت. (بنقل از صفوة التفاسیر)

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه ذیل داستان حضرت موسی علیه السلام با بنی اسرائیل ادامه یافته و یادی از نعمت‌های ارزنده‌ای که به آنها آرزانی داشته است سخن می‌گوید، درباره‌ی جحود و انکار و نافرمانی آنان در مقابل آن همه نعمت داد شده بحث نموده، در ضمن در این آیات داستان «أَصْحَابِ الْأَقْرِيَّةِ» نیز مورد بحث قرار گرفته است، اصحاب که در روز شنبه از حد تجاوز کرده و به شکار پرداختند، و این که چگونه پروردگار با عظمت آنان را به میمون مسخ شده مبدل ساختند، تا درس عبرتی باشند برای آنهایی که عبرت می‌گیرند. بصورت کل باید گفت که: در آیات متبرکه (150 الی 151) درباره خشم موسی، نکوهش هارون به خاطر گوساله پرستی قومش، بحث بعمل آمده است.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعَجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأُلُوحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١٥٠﴾

و هنگامی که موسی (از کوه طور) به طرف قوم خود بازگشت (و گوساله پرستی آنها را دید) در حالت خشم و افسوس گفت: پس از من بد جانشینانی برایم بودید، آیا در (مخالفت) امر پروردگارتان عجله کردید؟ و لوحه‌های تورات را انداخت و سر برادرش را گرفت و آن را به سوی خود کشید.

(هارون) گفت: ای پسر مادرم! این قوم مرا (در تنگا قرار دادند و) ناتوان شمردند و تحقیر نمودند، (بلکه) نزدیک بود مرا بکشند، پس دشمنان را به من شاد مگردان و مرا با قوم ظالم قرار مده. (۱۵۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«غَضْبَانَ»: غضبناک، خشمگین. «أَسِفًا»: اندوهناک و یا اندوهگین. «بئسما»: چه بد! «خلفتُمونی»: جانشین من بودید، نایب من بودید. «ابْنَ أُمَّ»: پسر مادرم! این خطاب، نشان مهر و عطوفت قلبی است. «استضعفونی»: مرا ناتوان شمردند، ضعیف نگهداشتند. «کادوا يقتلوننی»: نزدیک بود مرا بکشند. «لا تشمت بی الاعداء» (شمت): مرا دشنام مکن، کاری مکن که دشمن نکوهشم کند، به این کار دشمن را شاد مکن. شمت و شماتة: شاد شدن از رنج و مصیبتی که به دشمن میرسد، از غم دشمن شاد شدن. (تفسیر فرقان).

تفسیر:

«وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا»: وقتی موسی علیه السلام از مناجات پروردگار خود فارغ شد، به سوی قومش غضبناک بازگشت، در حالیکه بر گوساله پرستی آنها سخت حزین و غمگین بود خطاب به آنها گفت: «قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي»

چقدر بد است این عملکرد شما که در غیاب من گوساله‌پرست شدید؟ مفسران می‌گویند: «أَسِيفاً»: تأسف، حالتی فراتر و سخت‌تر از قهر و غضب است. «أَعَجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ»: آیا در مورد فرمان خدایتان که عبارت بود از منتظر شدن رجوع حضرت موسی از کوه طور، عجله کردید؟ استفهام برای انکار است. «وَأَلْقَى الْأَلْوَاخَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ»: آیا در امر پروردگار خود و میعادش که مرا بر اساس آن چهل روز میعاد گذاشت پیشی گرفتید و منتظر عودت من باقی نماندید و چون نیامدم غیر الله را عبادت کردید؟ او همچنان موی سر برادرش هارون را گرفت و به شدت کشید و او را از اینکه در برابر این عملکرد بنی اسرائیل از نرمی کار گرفته بود مورد سرزنش قرار داد.

حضرت ابن عباس (رض) فرموده است: وقتی دید قومش به پرستش گوساله پرداخته‌اند لوحه‌ها را پرت کرد و از فرط عصبانیت و بیم قهر خدا آنها را شکست و سر برادرش را گرفت و کشید. (طبری ۱۲۳/۱۳).

طوریکه در آیات قبلی هم متذکر شدیم که: این قول جمهور علما از سلف و خلف است. نقل است که ألواح تورات از زمره، یا از یاقوت بود.

در حدیث شریف آمده است: «خداوند بر موسی ببخشاید؛ به راستی که بیننده چون شنونده نیست زیرا وقتی الله متعال به او خبر داد که قومش بعد از او گمراه شده‌اند، با شنیدن این خبر الواح را به زمین نیفکند ولی چون آنان را به معاینه و مشاهده در این حالت دید، ألواح را به زمین افکند».

قابل تذکر است که: هرگاه اصول در خطر افتد، فروع را باید رها کرد. «أَلْقَى الْأَلْوَاخَ» هنگامی که موسی دید مردم مشرک شده و دست از اصل خداپرستی برداشته‌اند، الواح تورات را که يك سری دستورات و قوانین الهی بود، به کناری گذارد و پیگیر اصل مهم‌تر شد. «قَالَ ابْنُ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونِي»: هارون خطاب به برادر گفت: ای پسر مادرم! در حق من نرمی و عطفت کن و از حلم کار بگیر که بنی اسرائیل من را تنها وضعیف یافتند و حتی خواستند به قتل برسانند، البته من در نصیحت آنان کوتاهی نکردم. (ابن کثیر گفته است: به این سبب گفته است «ابن ام»، تا نشان دهد که نزدش عزیز است و گرنه او برادر پدر و مادری حضرت موسی بود).

در مورد اینکه چرا هارون علیه السلام علیه السلام گفت: ای فرزند مادرم! و نگفت: ای برادرم! این بود که آن جمله، جمله‌ای مهرانگیز و عاطفه باری بود و گرنه، موسی و هارون دو برادر اعیانی (پدری و مادری) یک دیگر بودند. دلیل دیگر این بود که مادرشان، چنانکه گفته‌اند، زنی مؤمنه بود.

از فهم این آیه مبارکه در میابیم که: در برابر انسانهای عصبانی باید برخوردی عاطفی صورت گیرد. «ابْنُ أُمَّ» (با این که موسی و هارون علیهما السلام از یک پدر و مادر بودند، اما هارون، موسی را پسر مادری خطاب کرد).

همچنان از جمله «وَكَادُوا يَقْتُلُونِي» در می یابیم که: سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به خاطر هوا و هوس و گوساله پرستی، ولی نعمت خود را تهدید به قتل می کند.

«فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (150)»: بناءً تو آنها را با توهین به من خوشحال نساز که من هرگز با آنها در گوساله پرستی اشتراک نکردم و از این عملکرد آنها راضی نیز نشدم و حتی بر آنها این کار را رد نموده و من از آن کاملاً بیزارم.

هنگام توبیخ دوستان، باید مواظب بود که دشمن از آن سوء استفاده نکند. سکوت و بی تفاوتی نسبت به ظلم و انحراف، انسان را هم ردیف ظالم قرار میدهد. «لَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»: هارون سکوت را ظلم می دانست، لذا فرمود: من سکوت نکردم، بلکه مرا مجبور به سکوت و تهدید به قتل کردند. امام مجاهد گفته است: (ظالمین) عبارتند از گوساله پرستان.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِإِخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٥١﴾

(وقتی خشم موسی فرو نشست) (موسی) گفت پروردگارا! من و برادرم را بیامرز و ما را در رحمت خود داخل کن و تو مهربانترین مهربانانی. (۱۵۱)

تفسیر:

«قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِإِخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (151)»: بعد از اینکه برائت هارون برای موسی علیه السلام محقق شد و علم حاصل کرد که؛ هارون در این قضیه تقصیری ندارد، از پیشگاه پروردگار برای خود و برادرش طلب بخشودگی کرد و گفت: «اغْفِرْ لِي وَلِإِخِي»: مفسر زمخشری فرموده است: از عملی که نسبت به برادرش از او سر زد، برای خود طلب بخشودگی کرد، و برای برادرش از اینکه مبادا در جانشینی کوتاهی کرده باشد، بخشودگی را طلب کرد.

خوانندگان گرامی!

بعد از اینکه در آیات قلبی، بیان یافت که: حضرت موسی علیه السلام برادرش را نکوهش کرد و سپس برای هر دو از الله متعال آمرزش خواست، اینک در آیات متبرکه (152) الی (154) در باره مجازات ظالمان گوساله پرستی و پذیرش توبه‌ی توبه کاران، پایان داستان گوساله پرستی هم، به بیان گرفته شده است. همچنان در آیه 154 در باره فرونشستن قهر و آرامش خاطر موسی را بیان یافته است.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَّهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾

بی تردید کسانی که گوساله را [به پرستش] گرفتند و آنرا معبود خود قرار دادند قهری بزرگ از جانب پروردگارشان، و خواری در زندگی دنیا آنان را خواهد رسید. و این چنین افتراء کنندگان را سزا می دهیم. (۱۵۲)

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَّهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»: همانا کسانی که گوساله را به خدایی و پرستش گرفته اند خداوند متعال در آخرت بر آنها غضب و عذاب دردناک خود را سرازیر خواهد کرد، چنانچه در دنیا نیز ذلت، خواری و فرومایگی را به آنان خواهد رسانید.

«ذِلَّةٌ»: خواری و رسوایی. ابن کثیر در این باره میفرماید: قهر و غضبی که از جانب الله بنی اسرائیل را در بر گرفت، عبارت بود از اینکه خدا توبه‌ی آنها را نپذیرفت تا همدیگر را کشتند، بعد از آن به خفت و خواری و حقارت در دنیا گرفتار شدند. (مختصر ابن کثیر ۵۲/۲).

«وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ (152)»: مانند این مجازات تمام تکذیب‌گرانی مجازات خواهند شد که بر الله از طریق عبادت غیر از او و یا شرک و یا توصیف او به آنچه مجاز نیست دست به تکذیب زده‌اند.

«المفترين» یعنی: کسانی که بر الله دروغ و تهمت میبندند و هیچ افتزایی بزرگتر از این نیست که آن سامری گفت: این خدای شما و خدای موسی است.

محدث و فقیه مشهور سفیان بن عیینه فرموده است که: هر صاحب بدعتی ذلیل و خوار است. (طبری ۱۳/۱۳۶).

سزای برخی از گناهان در همین دنیا هم داده میشود:

از اینکه سامری و همدستان اش از شرک و گوساله پرستی توبه نکردند، خداوند تبارک و تعالی آن ها را در این جهان به گونه‌ای خوار و ذلیل ساخت که حضرت موسی علیه السلام به او دستور داد که از مردم دوری گزیند و عزلت اختیار کند و کسی را دست نزده و دیگران هم از او دور شده و هرگز او را دست نزنند. چنانکه او تمام عمرش را به تنهایی و دور از مردم و با حیوانات وحشی سپری کرد.

در «تفسیر قرطبی» از قتاده (رض) روایت است که خداوند عذابی را بر وی مستولی ساخت که هرگاه کسی به او دست می زد یا او به کسی دست می زد فوراً هر دو به تب مبتلا می شدند. (تفسیر قرطبی) و در تفسیر «روح البیان» نیز آمده که این خاصیت در نژاد او تا امروز باقی است.

و در پایان آیه فرمود «وَكذلك نجزي المفترين» یعنی کسانی که بر خدا افترا می کنند به آنها اینگونه سزا داده خواهد شد. سفیان بن عیینه فرموده است که کسانی که در دین بدعت ایجاد می کنند آنها هم به این افتراء علی الله مجرم شده، مستحق این سزا خواهند شد (تفسیر مظهری).

امام مالک (رح) از این آیه استدلال کرده و فرمود که سزای کسانی که از طرف خود در دین بدعت ایجاد میکنند این است که در آخرت مستحق غضب الهی و در دنیا مستحق ذلت قرار خواهند گرفت. (تفسیر قرطبی).

وَالَّذِينَ عَمَلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَأَمَّنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

و کسانی که کارهای بدانجام دادند (باز) پس از آن توبه کردند (و) ایمان آوردند (به وحدانیت الله) یقیناً پروردگار تو آمرزنده (و) مهربان است. (۱۵۳) «غفور»: بسیار آمرزنده.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ عَمَلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَأَمَّنُوا»: آنان که مرتکب اعمال گناهان شود و نافرمانی کنند و بعد از ارتکاب آن توبه کردند و برگشتند و با خلوص نیت بر ایمان خود پایدار ماندند، خداوند متعال توبه‌اش را می پذیرد به شرط آنکه این توبه توأم با ایمان صادقانه به الله متعال، پیامبران و کتاب هایش باشد.

باید گفت که دروازه توبه همیشه باز است، گرچه پس از مدتی باشد. «ثُمَّ تَابُوا» («ثُمَّ» برای فاصله زمانی است).

«إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ (153)»: خداوند متعال بعد از این توبه گناهان‌شان را می بخشد و همه را مشمول رحمت و واسع خود قرار میدهد؛ زیرا او بسیار بخشنده و مهربان است. لذا کارنامه سیاهشان را محو کرده و به رحمت خویش آنان را به بهشت وارد میکند. باید گفت که الله متعال نسبت به توبه کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم شامل آنان میسازد.

مفسر آلوسی فرموده است: در این آیه مشخص می‌شود که هر اندازه گناهان بزرگ باشند عفو و بخشندگی خدا بزرگتر است.

الله متعال نسبت به توبه‌کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم شامل آنان می‌سازد.

البته این حکم عامی است که شامل پرستشگران گوساله نیز می‌شود تا بدانند که گناه هر چند بزرگ باشد، عفو خداوند متعال از آن بزرگتر است.

در آیه مبارکه اول از بزرگی گناه آنان و پس از آن از وسعت رحمت الهی سخن در میان آمده است تا معلوم بدارد که گناهان هر چند هم که بزرگ و کلان باشند، عفو و گذشت الله متعال بزرگتر و سترگتر از آن است. اما در این میان می‌باید قطعاً دو شرط را در نظر داشت؛ اول، وجوب توبه و انابت و دوم آن که می‌باید دل را از حرص و طمع خالی ساخت و هرگونه طمعی را از ذهن زدود و با نیتی جازم به رحمت الهی دل بست.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبَ أَخَذَ الْأَلْوَابِحَ وَفِي نُسخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

و هنگامی که قهر و غضب موسی فرو نشست، ألواح (تورات) را برگرفت، و در نوشته های آن راهنمایی و رحمت بود برای آنانی که ایشان از پروردگارشان بیم دارند. (۱۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَكَتَ»: فرونشست، خاموش گشت. «أَخَذَ»: گرفت. «ألواح»: جمع لوح، صفحه های نوشته شده. «نسخة»: نوشته شده، مکتوب. «فِي نُسخَتِهَا»: در نوشته های آن. «هدی»: هدایت. «يَرْهَبُونَ»: می‌ترسند، بیم دارند.

تفسیر:

«وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ»: زمانیکه قهر و غضب موسی علیهم السلام در باره برادر و قومش فرونشست، «أَخَذَ الْأَلْوَابِحَ»: الواح کتاب هایی را که در هنگامی خشم دور انداخته بود، دو باره برداشت.

«وَفِي نُسخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةً»: الواحی که شامل ارشادات، موعظه‌ها، احکام تفصیلی، بشارت و رحمت واسع بندگان نوشته شده و به سعادت و نیکبختی دو جهان ارشاد شده بودند. قانون آسمانی، رحمت الهی است و هدایت همراه رحمت، شامل انسان‌های خدا ترس می‌شود.

«لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (154)»: چنین رحمتی واسع شامل حال کسانی میشود که بیم الله متعال را در دل دارند، و از عذاب و مجازات اش خوف و در هراسند. واقعاً خوف از الله متعال، دروازه‌های رحمت رابه روی انسان می‌گشاید. و باید گفت که: هیچ مقامی جز الله متعال شایسته نیست که انسان در برابرش خائف و خاضع باشد.

مفسر قتاده می‌فرماید: «موسی گفت: ای پروردگارم! من در الواح تورات اوصاف امتی را می‌یابم که بهترین امت پدید آورده شده در روی زمین برای مردم هستند، امتی که به معروف امر و از منکر نهی می‌کند. پس آنان را امت من گردان! پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. موسی گفت: ای پروردگارم! من در الواح اوصاف امتی را می‌یابم که در آفرینش خویش آخرین، اما در ورود به جنت، پیش‌آهنگ است، پروردگار! ایشان را امت من گردان! پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. موسی علیه السلام گفت: ای پروردگارم! من در الواح اوصاف امتی را می‌یابم که مصاحفشان در

سینه‌هایشان است و آن را از سینه‌های خویش میخوانند، پروردگارا! ایشان را از امت من گردان. پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. قتاده می‌گوید: به ما نقل شده است که در این هنگام موسی علیه السلام الواح را بر زمین انداخت و گفت: بار خدایا! پس مرا نیز از امت احمد بگردان». (ابن‌کثیر این روایت را در تفسیر خویش نقل کرده و آن را ضعیف هم نخوانده است).

خوانندگان گرامی!

در آیات (155 الی 157) در باره انتخاب کردن موسی علیه السلام هفتاد نفر را برای میعادگاه و راز و نیاز با پروردگار هنگام مشاهده‌ی زلزله‌ی کوه، ایمان انسان به پیامبری او و پیغمبری رسول خاتم، بحث بعمل آمده است.

وَإِخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السَّفَهَاءُ مِنَّا إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاءُ وَتَهْدِي مَن تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيِّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿١٥٥﴾

و موسی برای وعده‌گاه ما از میان قوم خود هفتاد نفر را انتخاب کرد. پس هنگامی که زلزله آنها را فروگرفت، گفت: ای پروردگارم، اگر می‌خواستی آنها و مرا پیش از این هلاک میکردی. آیا به خاطر اعمالی که بیخردان ما انجام داده‌اند، ما را هلاک می‌کنی؟ و این (عقوبت) جز آزمایش تو نیست، هر کس را که بخواهی به آن گمراه میکنی و هر کس را که بخواهی هدایت می‌کنی. توئی مددگار ما، پس ما را بیامرز و بر ما رحم کن که تو بهترین آمرزندگان. (۱۵۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الرَّجْفَةُ»: زلزله، «أهلکت»: نابود کردی. «السَّفَهَاءُ»: جمع سفیه، ابلهان، بی‌خردان. «إِنَّ هِيَ»: این نیست. «فِتْنَتُكَ»: آزمایش تو، امتحان تو.

تفسیر:

«وَإِخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا»: موسی علیه السلام از میان قوم خود هفتاد تن را بعد از آن که قومش به گوساله پرستی روی آوردند، پروردگار با عظمت به وی دستور داد که با جمعی از بنی‌اسرائیل، در آن میعاد معین به کوه طور بیاید تا نمایندگان قومش از پرستش‌گوساله عذرخواهی کنند.

از جمله «وَ إِخْتَارَ مُوسَى»: بر می‌آید که برای حضور و اشتراک در مراکز مهم و مسائل حساس، باید شخصیت‌های ذی‌اعتبار و مهم انتخاب و تعیین شوند، نه هر کس و در هر سطحی.

«فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ»: در وعده‌گاه، زلزله سخت، آنان را فراگرفت. نقل است که آنها را چنان زلزله‌ای فروگرفت که همه [انان بیجان بر زمین افتادند و موسی از هوش رفت] وقتی به هوش آمد، گفت: «قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ وَ إِيَّايَ»: وقتی موسی به هوش آمد با زاری و استسلام گفت: خدایا! اگر می‌خواستی قبل از این ما را به هلاکت میرساندی. ما بنده‌ی توایم و تحت تسلط قدرت تو قرار داریم، و تو هر کاری که بخواهی انجام می‌دهی.

این سخن را از سر افسوس و اندوه گفت. یعنی: اگر اراده نابود ساختن ما را داشتی، ای کاش ما را قبل از آنکه به سویت بیاویم، به علت‌گناهانمان نابود میکردی زیرا اکنون از آن بیم دارم که بنی‌اسرائیل بگویند؛ من آنان را با نیرنگ و توطئه پیش‌ساخته‌ای از سوی خود،

به قتلگاه کشانیده‌ام! آنگاه ادامه داد: «أَتَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْأَسْفَهَاءُ مِنَّا»: آیا ما و بقیه‌ی قوم بنی اسرائیل را به خاطر عملی که آن هفتاد نفر بیعقلان انجام دادند، نابود میکنی؟ (به قولی: هدف موسی علیه السلام از «بیعقلان» همانا، سامری و یارانش بودند) هفتاد نفری که گفتند: خدا را به ما نشان بده.

مفسر قرطبی در روایت سدی گفته است: الله متعال به موسی فرمان داد با جمعی از بنی اسرائیل به عنوان عذر خواهی از پرستش گوساله به پیشگاه او بروند، و وقتی را برای آنان معین کرد، آنگاه موسی هفتاد نفر را انتخاب کرد، و برای معذرت خواستن به راه افتادند. وقتی به محل معین به «میقات توبه» درکوه رسیدند به موسی گفتند: تا الله متعال را با چشم خود نبینیم به تو ایمان نمی‌آوریم، تو با او صحبت کردی، پس او را به ما نشان بده، پس صاعقه آنها را زد و همگی جان سپردند و موسی بیهوش شد، چون به هوش آمد و اوضاع را چنین دید، به پا خاست و به تضرع و دعا پرداخت و در حال گریان گفت: پروردگارا! وقتی به نزد بنی اسرائیل بازگردم، در مورد مرگ برگزیدگانشان که جانانشان را گرفته‌ای چه بگویم؟ اگر میخواستی جان آنها را در میان قومشان می‌گرفتی و آنان با چشم خود مرگشان را می‌دیدند. باز اراده، اراده‌ی توست. (طبری ۱۳/۱۴۰).

از فحوای آیه مبارکه بر می‌آید که در برخی از حالات آتش قهر الهی چنان فراگیر وسیع و شدید است که خشک و تر را باهم می‌سوزاند. وحتی انسانهای صالح را هم به خاطر سکوت و بی تفاوتی شان در مورد کفر و ظلمت اش نیز شامل حال آنان میگرداند. «إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ»: این فتنه که برای آنان پیش آمده، جز محنت و آزمایش و بلای تو چیزی نیست، که بندگان را بدان امتحان میکنی. یعنی: قضیه سامری و پرستش گوساله، فقط آزمایشی از سوی توست.

«تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ»: هرکه را بخواهی به وسیله آن گمراه و هرکه را بخواهی، هدایت میکنی، پس توهستی که هدایت و گمراهی به دست توست، امر؛ امر تو و حکم؛ حکم توست، هرکه را بخواهی، هدایت میکنی و هرکه را بخواهی، گمراه می‌گردانی، ملک؛ تماماً ملک تو و خلق و امر همه از آن توست لذا اگر بخواهی، قطعاً این بی‌خردان را هدایت میکنی.

«أَنْتَ وَلِيْنَا فَاعْفُرْ لَنَا وَارْحَمْنَا»: بار الهی! تو سرپرست و ولی امور ما و یاور و حافظ ما هستی، پس گناه گذشته‌ی ما را ببخشای و به رحمت و مهر وسیع خودت که همه چیز را در بر می‌گیرد به ما رحم فرما.

«وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ (155)»: تو بهترین پرده پوشی، از گناه صرف نظر کرده و آن را به نیکی تبدیل میکنی.

واقعاً آمرزش و عفو الهی، برخلاف بخشش مردم که یا با تأخیر است، یا همراه با منت و تحقیر، بهترین بخشایش هاست.

مفسر تفسیر کابلی مینوسید که به قول راجح آن است که این میقات علاوه بر آن میقات است که برای اعطای تورات به موسی- علیه السلام- مقرر شده بود. همچنین، از ترتیب این آیات به ظاهر مفهوم می‌گردد که این واقعه بعد از گوساله‌پرستی و مجازات به وقوع پیوست؛ لیکن آیت سوره نساء «يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنزِلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرْنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَ آتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا» (153) (اهل‌کتاب از تو

میخواهند که کتاب و نوشته‌ای از آسمان برایشان فرود آوری، بی‌گمان از موسی بزرگتر از آنرا خواستند که گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان بده! پس به سزای ظلمشان صاعقه آنان را فراگرفت، سپس بعد از آنکه معجزه‌های روشن برای آنان آمد، گوساله‌پرستی را پیش گرفتند، پس (از توبه) ما از آن (گناه) هم درگذشتیم و عفو کردیم و به موسی حجتی آشکار دادیم.

صریح بیان میکند که گوساله‌پرستی بعد از این واقع شده؛ و الله اعلم بالصواب.

وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَاكُنْهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُوْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

و برای ما در این دنیا و آخرت، نیکی مقرر کن که البته ما به‌سوی تو رجوع نمودیم. (الله) فرمود: عذاب خود را به کسی که بخواهم میرسانم و رحمت من هر چیزی را دربرگرفته است، و آن را برای کسانی مقرر می‌دارم که پرهیز گاری می‌کنند و زکات را میدهند و به آیات ما ایمان می‌آورند. (۱۵۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اَكْتُبْ»: مقرر فرما، عطا کن. «هُدُنَا»: بازگشته ایم. «سَاكُنْهَا»: آنرا مقرر خواهم داشت و به آن رحمت خود در آخرت حکم و فیصله خواهم کرد. (أنعام: 54). «أُصِيبُ»: می‌رسانم.

تفسیر:

«وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ» این آیه، تتمه و تکمله‌ی دعای موسی علیه السلام است که نیکی و سرافرازی هر دو جهان را از الله می‌طلبند.

یعنی ای پروردگار برای ما خیر بسیار را اعم از سلامتی، ثروت، عزت و عمل صالح مقرر کن و در آخرت نیز برای ما بهشت، رحمت و مغفرت گناهان را قرار بده! واقعاً هم انبیا در فکر تأمین سعادت دنیا و آخرت بشریت اند.

«اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ»: ما به سوی تو در حالی بازگشتیم که توبه می‌نمائیم و بر عملکرد خود سخت پشیمانیم. از حضرت علی(رض) روایت شده است که فرمود: «بنی اسرائیل را از آن رو، یهود نامیدند که آنان گفتند: اناهدنا الیک».

«قَالَ عَذَابِي اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ»: خدای تعالی خطاب به موسی علیه السلام گفت: این عذابی که با آن بنی اسرائیل را عذاب نموده و آنان را گرفتار زلزله کرده‌ام با آن تمام گناهکارانی را که بخواهم مجازات میکنم و رحمت من شامل همه امور مکلفان و دیگران میشود. این همان رحمت و اسعی است که بر غضب او تعالی پیشی گرفته و او مهربانترین مهربانان است.

«رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ»: رحمت الهی نامحدود است، اگر کسی به آن نرسید، تقصیر از خود اوست. نقصی در فاعلیت رحمت الهی نیست، بلکه نقص در قابلیت ماست. واضح است که: رحمت الهی فراگیر است، ولی عذاب الهی چنین نیست. اصل، رحمت الهی است و عذاب او عارضی. (در آیه مبارکه برای رحمت، فعل ماضی «وَسِعَتْ»، ولی برای عذاب فعل مضارع «أُصِيبُ» آمده است.

مفسر ابو سعود گفته است: نسبت دادن «اصابت» به «عذاب» و استفاده کردن از صیغه‌ی

مضارع و آوردن رحمت به صیغهی ماضی نشان دهندهی این است که رحمت از مقتضیات ذات خدا است، و عذاب از مقتضیات نافرمانی بندگان. (ابو سعود ۲۰۱/۲)

فَسَأَلْنَاهَا لَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ (156) خدای تعالی آنرا برای کسانی که تقوایش را از طریق اجرای فرامین و اجتناب از نواهی رعایت کنند و از شرک و گناهان کبیره دوری گزینند مقدر مینماید، آنانی که زکات فرضی اموال خود را ادا مینمایند و با آن خویشتن را از پلیدیهای حسی و ارواح خود را از گناهان پاک می کنند، آنانی که آیات الهی را تصدیق نموده و پیام آوران الهی را تکذیب نمی نمایند.

همچنان آنچه سبب دریافت الطاف الهی است، ایمان به تمام آیات است، نه بعض آنها.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

آنان که از (این) رسول (الله)، پیامبر «أمی» (= درس ناخوانده) پیروی میکنند، که صفاتش را در تورات و انجیلی که نزدشان است، نوشته می یابند، آنان را به کارهای نیک امر میکند و از کارهای بد باز میدارد، چیزهای پاکیزه را برایشان حلال میکند و چیزهای پلید را بر آنان حرام می نماید. و بار گران را از آنها بر میدارد و بند و زنجیره هایی را که بر آنان بود دور می کند، پس کسانی که به او ایمان آوردند و او را تعظیم نمودند و او را مدد کردند و از نوری که همراه وی فرورستاده شده است پیروی کردند، این گروه رستگار (و کامیاب) اند. (۱۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

النبي الأمي: نبی در لغت از ریشهی نبوت به معنای بلندی است و از ریشهی نبأ؛ یعنی، خبری مهم. در شرع، نبی کسی است که الله به او وحی کرده؛ و آن چه را از علم و حکمت که نمی دانسته به او خبر داده است. (تفسیر منار).

الرسول: کسی است که هم به او، شرع، وحی شده و هم به تبلیغش موظف گشته باشد؛ هر چند شرع یا کتابی مستقل و جداگانه ندارد؛ بلکه پیرو شرع یا کتاب یکی دیگر از پیامبران قبل از خود است، مانند: پیامبران بنی اسرائیل که پیرو تورات بودند.

الأمي: منسوب به ام (مادر)؛ یعنی، آن کس که، هم چون روز زادن از مادر، سواد خواندن و نوشتن ندارد. مردم عرب به «امیین» ملقب بودند: «هو الذی بعث فی الامیین رسولا منهم»: خدا کسی است که در میان بی سوادان، فرستاده ای از خودشان برانگیخت. (سوره جمعه آیه 2). اهل کتاب گویند: «...ذلک بانهم قالو لیس علینا فی الامیین سبیل...»: این، بدان سبب است که آنان به تصور خود، گفتند: در مورد کسانی که کتاب آسمانی ندارند، ما مسؤول نیستیم. (آل عمران آیه 75). نبی امی، یعنی، پیامبر خاتم صلی الله علیه وسلم. اِصْرَ: بارگران، مسؤولیت طاقت فرسا، الاغلال: جمع غل، سختیها و قید و بندها، زنجیرها، عزروه: او را کمک کردند، یار او شدند، او را محترم داشتند. النور: قرآن (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ» آن پرهیزکاران کسانی اند که از این پیامبر امی، که نامش را نزد خود در تورات و انجیل نوشته می یابند، پیروی می کنند.

مفسر بیضاوی فرموده است: او را «رسول» نامید؛ چون از جانب او فرستاده شده است،

و نیز اورا «نبی» نامید؛ چون اخبار و پیام‌هایی را برای مردم می‌آورد. (تفسیر بیضاوی صفحه ۲).

امی: یعنی: از امت های غیر اهل کتاب. و طوری که در فوق هم تذکر دادیم: امی کسی است که خواندن و نوشتن را نمی‌داند و در اصل از «ام» یعنی مادر است، به این معنی که مادرش او را از خود جدا نکرده تا علم و دانش بیاموزد.

کلمه «امی» به عنوان وصف رسول گرامی اسلام، فقط دو بار در قرآن عظیم الشان به کار رفته است، یکی در این آیه و دیگری در آیه 158 همین سوره.

«الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ» احوال این پیامبر نزد یهودیان در تورات و نزد نصرانیان در انجیل نوشته شده.

این کثیر فرموده است: وصف محمد صلی الله علیه وسلم این گونه در کتب پیامبران آمده بود و آنان مژده‌ی بعثت‌ش را به ملت‌های خود دادند، و به آنان دستور دادند که از او پیروی کنند، و هنوز صفاتش در کتاب‌هایشان موجود است و دانشمندان و احبار آنها آن را نیک می‌دانند. (مختصر ابن کثیر ۲/۵۵).

از عطاء بن یسار روایت شده است که گفت: با عبدالله بن عمر و بن عاص رضی الله عنهما ملاقات کردم و به او گفتم: مرا از اوصاف رسول الله صلی الله علیه وسلم مطلع بساز! فرمود: «بلی والله! آن حضرت صلی الله علیه وسلم در تورات به بعضی از اوصافی که در قرآن برای ایشان ذکر شده، توصیف شده‌اند، از جمله این‌که در تورات آمده است: ای پیامبر آخرالزمان! بی‌گمان ما تو را شاهد، مژده دهنده، بیم دهنده و پناهگاهی برای امی‌ها فرستادیم، تو بنده ما و پیامبر ما هستی، ما تو را متوکل نامیده‌ایم، تو نه در شتخو هستی نه سنگدل، نه جیغ و داد کننده در بازارها، تو بدی را با بدی پاداش نمی‌دهی بلکه عفو می‌کنی و در می‌گذری و هرگز خداوند تو را قبض روح نمی‌کند تا آنگاه که به وسیله توملت کج و منحرف را راست گرداند، به این‌که بگویند: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» و به وسیله تو چشم‌های نابینا و گوش‌های ناشنوا و دل‌های غلف شده را باز می‌گرداند».

«يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ» و او پیروان خود را به انجام تمام خوبی‌هایی دعوت می‌کند که بر آن فطرت سالم و عقل صریح و نقل صحیح دلالت می‌نماید و آن‌ها را از هر منکر و کار بدی که طبیعت بد برد و شرائع حرام کند بر حذر می‌دارد و نهی می‌کند.

«وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ» و برای آنها انواع خوراکی‌ها، نوشیدنی‌ها و لباس‌های خوب را و همچنان هر حلال لذت بخشی که نجس، مضر و بد نیست حلال مینماید و هر زشت و نجس را خواه در مأكولات باشد یا مشروبات و پوشیدنی‌ها که طبیعت سالم از آن بد می‌برد حرام می‌نماید.

خبائث:

هر چیزی است که طبع سلیم آن را پلید و نفس آن را ناپاک بشمارد و تناول آن سبب درد و آفت گردد. بعضی از علماء می‌گویند: هر خوراکی‌ای را که خداوند متعال حلال گردانیده، آن خوراکی پاکیزه است و هم در جسم و هم در دین سودمند می‌باشد و هر چه را که خداوند متعال حرام گردانیده، آن چیز هم در جسم و هم در دین پلید و زیانبار است.

از فحوای آیه مبارکه فهمیده میشود که: برای اصلاح جامعه، ابتداء باید امکانات حلال را فراهم کرد، سپس برای امور حرام، محدودیت ایجاد نمود. (زیرا «يُحِلُّ»، قبل از «يُحَرِّمُ» است). و باید اضافه کرد که: حلال‌ها و حرام‌های الهی،

بر اساس فطرت است.

«وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ»: او همچنان از پیروان خود تمام اوامر سخت و شدیدی که موجب در تنگنا قرار گرفتن آنها میشود از قبیل خودکشی به منظور پذیرش توبه، و بریدن محل ناپاکی لباس و قصاص قتل عمد و غیر عمد و خطا، و مانند آنرا از آنان برداشته و تخفیف می دهد.

تکالیف شاقه‌ای که بنی اسرائیل به آن مکلف بودند، تکالیفی نبود که در آن مصلحتی ذاتی نهفته باشد بلکه آن تکالیف، به عنوان مجازاتی بر اعمال بدشان برآنان وضع شده بود؛ چون تحریم غنایم جنگی، تحریم همنشینی با زن حائض، بریدن موضع نجاست از لباس و قتل نفس به عنوان نشانه‌ای بر توبه پس بدانید که این پیامبر امی؛ پیام آور آسانی و بخشایش است چنانکه در حدیث شریف آمده است: «بعثت بال حنیفیه السمحة: به دین حق گرای آسان برانگیخته شده‌ام».

«فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَرُوهُ وَ نَصَرُوهُ»: پس آنانی که تصدیقش کنند و از ایشان پیروی نموده و به آنچه فرستاده شده ایمان آورند و یاریش دهند و به او توقیر و احترام داشته در کنارش جهاد کنند. تنها ایمان به پیامبر صلی الله علیه وسلم کافی نیست، حمایت هم لازم است «وَ اتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ» و به هدایتی که برآن ازقرآن و سنت مبعوث شده هدایت شوند، قرآن، نوری است که دلها و اندیشه‌ها را روشن میکند و همواره قرین پیامبر صلی الله علیه وسلم بود. «النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ» (نبوت پیامبر، همراه قرآن و از طرف خدا نازل شده است).

«أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (157): اینها کسانی هستند که در دنیا و آخرت رستگار شده و به هدایت و استقامت و بهشت و رضوان الهی به سعادت رسیدند. عامل رستگاری و فلاح، ایمان و حمایت از پیامبر و پیروی از قرآن است.

خواننده گرامی!

در آیات متبرکه ذیل در باره رسالت عام پیامبر اسلام محمد صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین بحث بعمل می آید.

پس از آن که الله متعال، صفات پیامبر را در تورات و انجیل بیان فرمود و یادآور شد که هرکس پیرو او شود، سرافراز و خوشبخت هر دو جهان است، سپس مزیت و برتری رسالت اسلامی را، که عام و فراگیر است، تبیین کرد و این که رسالت و برگزیدن پیامبر خاتم، برای عموم مردم است که آنان را به سوی ایمان به خدا، پیامبر و رسالتش فراخواند و هر کس در هر زمان و مکانی پیرو او گردد، به سعادت ابدی دنیا و آخرت خواهد رسید.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

(ای پیغمبر!) بگو: ای مردم (جهان)، من فرستاده الله بهسوی همه شما هستم، آن پروردگاری که مالکیت و سلطنت آسمانها و زمین فقط در سیطره اوست.

و هیچ معبودی برحق جز او نیست، زنده میکند و میمیراند. پس به الله و رسول عالیقدر او، که ناخوان است و به الله و سخن‌های او ایمان دارد، ایمان بیاورید و از او پیروی کنید تا هدایت یابید. (۱۵۸)

در این آیه مبارکه خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور میدهد، تا به همه‌ی

مردم جهان، خود را بشناساند و دعوتش را برساند و اعلام نماید؛ چون پیامبری و رسالت او برای همه‌ی بشریت، رحمت و برکت است. (انبیاء آیه 107)، بشیر و نذیر است. (سوره أنعام / آیه 19). (سورة سبأ / آیه 28).

تفسیر:

بَعَثْتُ پیغمبر صلی الله علیه وسلم به ساکنین تمام جهان عامّ است. به امّی‌های عرب، یا یهود و نصاری، محدود نمیباشد؛ چنانکه خدای متعال شهنشاه مطلق است، حضرت وی رسول مطلق او تعالی میباشد. اکنون، هدایت و کامرانی غیر ازین نیست که به شریعت عالم شمول و جامع او پیروی به عمل آید.

خاص اوست که ایمان آوردن به وی مرادف ایمان آوردن است به همه انبیاء و مرسلین و جمیع کتب سماویّه.

«قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً» رسالت محمد صلی الله علیه وسلم رسالت جهانی است. بناءً این مکتب جهانی، رهبر جهانی لازم دارد.

طوریکه میفرماید: ای پیامبر! برای همه مردمان بگو: همانا الله متعال ما را به سوی ثقلین یعنی جن و انس و به سوی تمام بشر فرستاده پس مخاطب من در این دعوت تمام انسان‌هاست و خدایی که من را فرستاده تنها او مستحق عبادت است؛ «إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً» برخی از مفسران گفته اند: همه پیامبران به طور خاص به سوی قوم خویش برانگیخته شدند و حضرت محمد صلی الله علیه وسلم برای همه انسانها و همه جنیان برانگیخته شده است. جمیعاً حال از الیکم و منصوب است.

آشکار ترین مزیت رسالت اسلامی این است که: این رسالت؛ عام، فراگیر و ابدی است. احادیث متعددی نیز بر اصل عمومیت رسالت نبوی صلی الله علیه وسلم تأکید گذاشته‌اند، چون حدیث شریف وارده به روایت جابر بن عبدالله (رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم که فرمودند: «به من پنج خصلت داده شده که به هیچ یک از انبیای قبل از من داده نشده است:

1 - با رعب و وحشتی که از من در قلب دشمنم افکنده می شود، به اندازه مسافت یک ماه راه، نصرت داده شده‌ام.

2 - تمام زمین برایم سجده‌گاه و پاک قرار داده شده پس هرکس از امتم در هر جایی از زمین که هست، همین‌که وقت نمازش فرا میرسد، باید نماز بگزارد.

3 - غنایم جنگ برایم حلال شده، در حالی که قبل از من برای کسی حلال نشده بود.

4 - به من (حق) شفاعت داده شده.

5 - پیامبران قبل از من مخصوصاً به سوی قوم خویش برانگیخته می شدند، در حالی که من به سوی عموم مردم برانگیخته شده‌ام».

«الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: همان خدایی که فرمانروایی آسمان‌ها و زمین‌ها و متصرف و مدبر آنها اوست و ملکیت او کامل میباشد و تنها او مستحق الوهیت است. خدایی که مالک تمام کائنات است.

«لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ»: همچنین بگو: پروردگار من کسی است «که زنده میکند و میمیراند» لذا فقط او سزاوار یگانگی در ربوبیت است، «فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ»:

پس به الله و پیامبرش که نبی امی است ایمان آرید، ایمان به الله متعال و رسول و تبعیت از

پیامبر صلی الله علیه وسلم، در کنار هم رمز هدایت است. «الَّتِي الْأُمِّيُّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ»: به پیامبر «أمی» ایمان بیاورید که دارای معجزات است، پیامبری که الله متعال او را تصدیق و تأیید کرده است به وسیله‌ی کتابی که بر او نازل شده و نیز به وسیله‌ی کتاب‌هایی که برای سایر پیامبران فرستاده است. پیامبری که خود امی است، قرآنی را به‌عنوان معجزه نبوت خود آورده که شگفتی‌های آن پایان ناپذیر است و سنتی را با خود به همراه آورده که کمالات آن حدومرزی ندارد. «وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (158)»: این پیامبر به تمام کلمات شرعی که الله متعال نازل نموده باور دارد، بنابراین این بر شما لازم است تا او را تصدیق کنید و به امتثال او امرش بپردازند و به او اقتدا نموده و از سنت مطهرش پیروی کنید که رستگاری دنیا و آخرت در این است، این همان رستگاری بزرگی است که شما را به رضوان الهی و رحمت و بهشتش رهنمایی مینماید.

پیروی از قرآن و سنت و سیره‌ی پیامبر، هر دو لازم است. «وَاتَّبِعُوهُ» (درآیه‌ی قبل سخن از تبعیت از نور و قرآن بود و در اینجا تبعیت از پیامبر صلی الله علیه وسلم).

خوانندگان گرامی!

در اصل سلسله‌ی کلام درباره بنی اسرائیل بود و در میان آن با توجه به مناسبت مقام، دعوت به ایمان آوردن به نبوت محمد صلی الله علیه وسلم به صورت جمله‌ی معترضه آمد و اینک روی سخن بار دیگر به طرف همان موضوعی بر میگردد که با شروع از آیه‌ی 103 هم چنان ادامه دارد.

حالا در آیات (159 الی 162) باز هم در باره نعمت‌های الهی بر بنی اسرائیل در صحرائی تیه، امر به سکونت بنی اسرائیل در آن قریه (بیت المقدس)، بحث بعمل می‌آید.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

و از قوم موسی جماعتی هستند که مردم را با [موازین و روش‌های] حق هدایت می‌کنند و به درستی و راستی فیصله می‌نمایند. (۱۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أُمَّةٌ»: گروه فراوانی. مراد از این گروه زیاد، عقلائیه است که در زمان موسی گوساله‌پرستی نکردند و در برابر سفهاء قرار داشتند، و یا این که مراد عده‌ای از اصحاب پیغمبر است که در صدر اسلام ائین اسلام را پذیرفتند. «بِهِ»: به حق. «يَعْدِلُونَ»: فیصله می‌کنند. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ (159)»: با در نظر داشت اینکه یهود اکثر سرکش و بی انصاف اند ولی هستند از امت موسی علیه السلام که بر شریعت الله متعال هستند یعنی: مردم را به سوی هدایت دعوت می‌کنند، در حالی که خود به لباس حق ملبس و به زیور هدایت آراسته‌اند و مردم را به سوی حق هدایت می‌کنند و به معروف امر و از منکر نهی می‌کنند و برحق همواره استواراند و بر مبنای آن سخن می‌گویند و حکم و عمل میکنند پس اجر آنها بر خداست.

هدایت شدن به حق، نشانه‌ی دوری از تعصب و شناخت حق و پیروی از آن است و این گروه هدایت یافته‌ی یهود، کاری به‌سایر لجوجان بهانه‌گیر نداشتند. مفسر زمخشری گفته است: بعد از این که الله متعال جماعتی را یادآور شد که در دین تزلزل

و عدم ثبات نشان دادند و دچار شک و تردید شدند تا جایی که مرتکب دو گناه بسیار بزرگ یعنی پرستش گوساله و درخواست رؤیت الله شدند، خاطر نشان ساخت که در میان آنان جماعتی اهل یقین وجود دارند که مردم را به سوی حق هدایت کرده و آنها را راهنمایی و به طریق مستقیم ارشاد می کنند. (تفسیر کشاف ۱۶۷/۲).

**وَقَطَعْنَاهُمْ أَشْجَرَ عَبَسَاءَ أَسْبَابًا أُمَّا وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ
أَضْرِبَ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ
وَوَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا
ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾**

و ما بنی اسرائیل را به دوازده سبط (طائفه و قبيله) که هر یک امتی بودند، تقسیم کردیم، و به موسی وحی فرستادیم وقتی که قومش از او آب خواستند، که با عصایت به سنگ بزن، پس (از زدن عصا) از آن سنگ دوازده چشمه جاری شد که هر گروه جای آب نوشی و آب گیری خود را دانست، و ابر سفید را بر بالای آنها سایه بان ساختیم، و بر آنها من (شیرینی آسمانی) و سلوا (غذایی از پرنده‌ها) را نازل کردیم (و به آنان گفتیم) از چیزهای پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید، (و آنها به سبب مخالفت امر الله) بر ما ظلم نکردند، بلکه بر خودشان ظلم می کردند. (۱۶۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَطَعْنَاهُمْ»: آنان را تقسیم کردیم، دسته دسته کردیم. «أَسْبَابًا»: فرزندان فرزندان، نواسه گان. «أُمَّا»: جمع امت، جماعت و گروه. «اسْتَسْقَاهُ» (سقی): از او آب میخواستند. «انْبَجَسَتْ» (بجس): جوشید، بیرون آمد، روان شد. «مَشْرَب»: آبشخور، محل آب خوردن. «وَوَلَّلْنَا»: سایه‌بان ساختیم، سایه گستریدیم. «الْغَمَامَ»: ابر. «مَنَّ»: (شیرینی آسمانی)، ترنجبین، ماده ای عسل گونه. «سلوی»: پرنده‌ی (غذایی از پرنده‌ها).

تفسیر:

«وَقَطَعْنَاهُمْ أَشْجَرَ عَبَسَاءَ أَسْبَابًا أُمَّا»: و خداوند متعال بنی اسرائیل را به دوازده پُشت که هر یک امتی به شمار میرفتند - تقسیم کردیم - [تا کار هر عشیره به رییس و سرکرده‌ی خود واگذار شود].

«اسباط جمع سبط»: نام واحد اجتماعی یهودیان قدیم است «که هر یک امتی بودند» یعنی: هر سبط، قبیله‌ای از نسل یک پدر از فرزندان یعقوب علیه السلام بودند. منظور از «سبط» که در آیه آمده، نواسه‌ی پسری یا دختری است و از لحاظ معنی به مفهوم قبیله نزدیک است.

مفسر ابو حیان در این بابت نوشته است: یعنی آنها را به صورت نسل‌های مشخصی از هم جدا کردیم، تا کار هر نسل یعنی هر قبیله به رئیس خود واگذار شود و کارشان بر موسی آسان گردد و تا به یکدیگر رشک و حسادت نورزند و هرج و مرج بر پا نگردد، از این رو دوازده چشمه‌ی آب برای آنان جوشید. تا به خاطر آب به نزاع و کشتار دست نزنند، و برای هر قبیله رئیسی تعیین کرد که در امورشان به او مراجعه کنند. (البحر ۴/۴۰۶).

مفسر تفسیر تفهیم القرآن می نویسد: در این آیه اشاره است به سازمانده‌ی بنی اسرائیل که در آیه ی ۱۲ سوره‌ی مائده بیان شده است و تفصیل کامل آن در سفر اعداد، در تورات آمده است و از آن معلوم میشود که در بیابان کوه سینا موسی علیه السلام به دستور خدا

بنی اسرائیل را سرشماری کرد و سپس 12 عشیره‌ی آنها را که از نسل ده پسر یعقوب علیه السلام و دو پسر یوسف علیه السلام بودند به صورت گروه های مستقلی سازمان دهی کرد و بر هر گروهی سرداری راتعیین کرد تا از حیث اخلاقی، مذهبی، فرهنگی، اجتماعی و نظامی در میان آنان نظم به وجود بیاورد و احکام شریعت را اجرا کند. همچنین فرزند پسر دوازدهم یعقوب، لاوی را که موسی و هارون علیهم السلام نیز از نسل او بودند به صورت گروهی جداگانه سازماندهی کرد تا وظیفه‌ی روشن نگهداشتن شمع حق را در میان همه‌ی این عشیره ها انجام دهد.

«وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ»: و به سوی موسی علیه السلام وحی فرستادیم، که آنگاه در دشت (تیه) قومی از او آب خواستند و تشنگی بر آنان مستولی شد: «أَنْ اِضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ»: با عصایش به سنگ بزند، پس آن را زد، «فَأَنْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا»: چون موسی علیهم السلام با نام الله متعال چنین کرد، از سنگ دوازده چشمه به تعداد قبیله‌های بنی اسرائیل جوشید تا هر پشت چشمه مخصوص خود را بشناسد و از آن آب برگیرد و به این ترتیب از دحام و خصومت کم گردد و تا این گروه ها از هم متمایز شوند. آنها از این آب سرد نوشیدند.

«قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ»: هر قبیله و جماعت چشمه‌ای مخصوص خود دانستند. یعنی: هر سببی چشمه مخصوص به خود را که از آن مینوشید، شناخت. امام طبری نوشته است که: هیچ قبیله‌ای به منظور مصرف آب، داخل چشمه‌ی دیگری نمی شد.

«وَوَضَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ»: و خداوند متعال ابر رابر فرازشان سایبان آنها قرار داد که آنها را از گرمی آفتاب مصون بدارد و آنها را از آزار حرارت شدید حفظ نماید. مفسر آلوسی فرموده است: سایه با حرکت آنها حرکت کرده و موقع توقف آنها، آن هم می ایستاد.

«وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلْوَىٰ»: کرم خود را بر آنان با اعطای خوردنی اشتها انگیز و خوشمزه کامل کردیم، غذای خوردنی عبارت بود از «من»، و آن ماده‌ایست شیرین که بر برگ درخت می‌بارد و مردم آن را جمع آوری کرده و می‌خورند. و «سلوی»، و آن پرنده‌ای لذیذ گوشت است به نام سمائی «بودنه». تمام آنها از فضل و کرم و عطایای خدا بر آنان می باشد که بدون زحمت و تلاش برای آنان فراهم شده بود. «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ»: به آنها گفتیم: از این خوراک پاک و لذیذ که آن را روزی شما کرده‌ایم بخورید.

«وَمَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ» (160) ولی آنها نعمت خدای را رد نموده، احسان و معروفش را انکار و از امرش نافرمانی نمودند. خدای تعالی فرود: آن ها با این گناهان بر ما ظلم و ستم نکردند؛ زیرا برای خدای تعالی معصیت هیچ گناهکاری ضرری ندارد، ولی آنها بر خویشان ظلم نمودند، پس به زودی خدای تعالی بر آنها عذاب خویش را نازل خواهد کرد.

پس قومی که با پیامبر خودشان چنین رفتاری داشته باشند، از آنان بعید نیست که دین و دعوت جدید را هم رد نمایند لذا ای امت محمد صلی الله علیه وسلم! موضع‌گیری های یهود در قبال دعوت اسلامی را بعید نپندارید، در عین حال، به هوش باشید که مانند آنان در این منجلاب نیفتید.

وَإِذ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَعْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾

و[یادکنید] هنگامی را که به بنی اسرائیل گفته شد: در این شهر [بیت المقدس] سکونت گزینید، و از هر جا که خواستید [از میوه و محصولاتش] بخورید، و بگویید: الهی! گناهان ما را ببامرز. و سجده کنان از دروازه شهر داخل (بیت المقدس) شوید، تا گناهانتان را ببامرزیم (بلکه) به زودی نیکوکاران را اجر بیشتر می دهیم. (۱۶۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هَذِهِ الْقَرْيَةَ»: بیت المقدس یا اریحا. «حِطَّةٌ»: پاک نمودن، زدودن گناهان. «الْبَابَ»: دروازه ی این شهر. «سُجَّدًا»: فروتنانه، سجده کنان.

تفسیر:

«وَإِذ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ»: و ای پیامبر! روزی را یادآور که خطاب به بنی اسرائیل گفتیم داخل بیت المقدس شوید: در این شهر [مبارک که پیرامونش را پر برکت کرده ایم] سکونت گزینید و در هر نقطه و هر طور که میخواهید او آن چه لازم دارید، بخورید، یعنی: از نعمت‌ها و پاکیزگی‌هایی که در آن سرزمین است، بخورید، واقعاً هم که بیت‌المقدس، از سر زمین‌های پر نعمتی و پر برکتی است.

در ضمن ملاحظه میداریم که: برای آوارگان، بنی اسرائیل مسکن مهم‌ترین مسئله است. بنابر همین اساس که در آیه مبارکه در ابتدا اول از مسکن بحث بعمل آمده است.

«وَقُولُوا حِطَّةٌ» وقتی وارد آنجا شدید بگویید «حطه»: بار خدایا! گناهان ما را کم کن و نادیده بگیر و آن را ببخشای. یعنی: با گفتن کلمه «حطه»، از دروازه بیت‌المقدس سجده‌کنان در آید سجده شکر در برابر آن ادا نماید.

کلمه ی «حِطَّةٌ»، به معنای نزول چیزی از بالاست، (انحطاط هم از این ریشه گرفته شده است.) و به مفهوم تقاضای نزول رحمت و عفو الهی است.

هدایت پروردگار با عظمت این بود که بنی اسرائیل هنگام ورود به سرزمین مقدس، با این کلمه از خداوند آمرزش بطلبند، ولی آنان از روی استهزاء، کلمه را عوض کردند و گفتند: «حِطَّةٌ». (تفسیر نمونه).

داستان و رود بنی اسرائیل به بیت المقدس، همراه با عذرخواهی از خداوند در برابر لجابت‌ها و تغییر کلمات سفارش شده، داستانی عبرت آموز و قابل دقت است.

«نَعْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ»: که اگر چنین کنید خدای تعالی تمام گناهان و خطاهای گذشته شما را می بخشد و عیب‌های تان را مستور می دارد و از بدی‌های تان درمی‌گذرد.

پروردگار با عظمت، همه‌ی نیازها و مایحتاج مادی و معنوی، دنیوی و اخروی بشر را تأمین میکند و برای برخورداری از نعمت‌هایی همچون مسکن، غذا، عفو و لطف، دستور می دهد که دعا و استغفار کنند و سجده نمایند.

و در این هیچ جای شکی نیست که: خداوند متعال، با يك عذرخواهی و توبه‌ی خالصانه، گناهان بسیاری را می‌بخشد.

«سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (161)»: باید میان نیکوکار و گنهکار، تفاوت باشد. وقتی خطاکاران بخشوده میشوند، نیکوکاران هم از درجه و لطف بیشتری برخوردار می گردند. طوریکه میفرماید: و اگر کسی از شما نیکوکار باشد خداوند متعال با این استغفار در درجاتش می افزاید و به او حسنات بیشتری را می نویسد.

علاوه بر عفو و بخشودن گناهانش، او را به بهشت نیز داخل خواهیم کرد. به این ترتیب، به آنان دو وعده داده شد: یکی وعده آمرزش عام برای همگی به شرط اطاعت و دیگری وعده‌ای مخصوص به نیکوکاران در مورد افزودن بر پاداششان. از روایات چنین بر می آید که: دستور ورود به بیت المقدس برای یهودیان، در زمان یوشع، جانشین موسی علیهم السلام داده شد.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

اما کسانی که از آنها ظلم و ستم (بر خویشتن) کردند این سخن (و آن برنامه‌ها) را تبدیل نمودند و غیر از آنچه به آنها گفته شده بود انجام دادند، پس به سزای اینکه ظلم میکردند، عذابی از آسمان بر آنها فرستادیم. (۱۶۲)

تفسیر:

«فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ»: اما کسانی که از آنها ظلم و ستم (بر خویشتن) کردند، بنابر خیانت و طبیعت زشتی که داشتند کلمه‌ای را که خدای تعالی آنها را امر کرده بود تا بگویند، تغییر داده و در عوض «حطه» «حنطه فی شعره / گندمی در موی» گفتند و به جای این که سجده‌کنان و با خشوع و فروتنی وارد شوند، نشستند و به عنوان مسخره نشیمنگاه را بر زمین نهاده و خود را میکشیدند، بدین ترتیب فرمان و دستور خدا را به بازیچه گرفتند. و در این تغییر خویش ظلم نموده و از حد تجاوز کردند. واضح است که مجازات تحریف و تغییر دساتیر الهی، قهر و عذاب الهی است. «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ (162)»: به سبب ستم و تجاوز مدام آنها عذابی از آسمان بر آنان نازل کردیم.

بنابر ظلم و تجاوز مدام خداوند متعال بر آن‌ها عذابی را از آسمان و غضب نابود کننده و پلیدی بنیان بر انداز به سبب گناهان‌شان و مخالفت از امر خدا نازل کرد. نباید فرماش کنید که: تغییرات لجوجانه و بر اساس استهزاء، قابل بخشش نیست. واضح است که: همه‌ی سزاها و مجازات‌ها مربوط به قیامت نیست، بلکه گاهی در دنیا نیز مجازات داده میشود. و باید گفت که: در مجموع سرنوشت انسان به دست خودش است و عذاب، نتیجه‌ی ظلم خود اوست.

ابو سعود فرموده است: منظور از عذاب «طاعون» است. روایت شده است که در مدت یک ساعت بیست و چهار هزار نفر از آنان مردند. (ابو سعود ۲/۲۰۵). قابل یاد آوری است که: نظیر این آیه در سوره «بقره آیه 59» نیز تذکر رفته است. طوری که در آن آمده است: «اما کسانی که ستم کرده بودند، آن سخن را به چیزی جز آنچه به آنان گفته شده بود، تبدیل کردند آیه 59 بقره».

در حدیث شریف به روایت بخاری و مسلم از رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده است که فرمودند: «به بنی اسرائیل گفته شد: سجده‌کنان به در آید و حطه بگویند، پس سخن را عوض کردند و چون از در وارد شدند، در حالیکه بر نشیمنگاه‌هایشان میخزیدند، میگفتند: حبه فی شعره: گندم درجو» که این جمله‌ای تمسخر آمیز و بی‌معناست. بعضی برآنند که آنها: «حنطه: گندم» میگفتند «پس بر سر ستمکاران به کیفر نافرمانیشان عذابی از آسمان فرود فرستادیم».

رجز: عبارت از عذاب است. ابن عباس(رض) میفرماید: «هر رجزی در کتاب الله متعال به معنای عذاب است».

ابو سعود گفته است: منظور از عذاب «طاعون» است. روایت شده است که در مدت یک ساعت بیست و چهار هزار نفر از آنان مردند. (ابو سعود ۲/۲۰۵).
همچنان تعدادی از مفسرین در تفاسیر خویش نگاهشسته اند که: بصورت کل در این مصیبت طاعون هفتاد هزار تن از بنی اسرائیل در یک روز به هلاکت رسیدند.

تحریف ها در قانون الهی:

قرآن عظیم الشان، سه نوع تحریف را در قانون الهی مطرح میدارد:

1 - تغییر در کلمات و اصطلاحات، بطور مثال؛ بنی اسرائیل که به جای گفتن کلمه‌ی «حِطَّةٌ» یعنی طلب آمرزش و عفو، گفتند: «حِنْطَةٌ» یعنی گندم.

2 - تغییر زمان، مثل آنکه بنی اسرائیل حوضچه‌هایی را در ساحل بحر ساختند و شنبه‌ها که شکار ماهی حرام بود، ماهی در آنها جمع می‌شد و روز یکشنبه که صید اجازه بود، آنها را شکار می‌کردند و می‌گفتند: ما در روز شنبه و روز تعطیل شکار نکرده‌ایم. «وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» (بقره، 65).

3 - تغییر روشن فکرانه و دست‌کاری در تقویم طبیعی، مثل تأخیر انداختن ماه‌های حرام. در دوران جاهلیت؛ چون مایل نبودند که جنگ را به خاطر فرا رسیدن ماه‌های حرام قطع کنند، ماه‌ها را به تأخیر می‌انداختند که آیه نازل شد. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ» (توبه، 37).

برخی از نعمت های اعطا شده الهی به بنی اسرائیل:

طوری‌که در فوق یادآور شدیم؛ بنی اسرائیل بناءً به دوازده فرزند یعقوب به دوازده طایفه تقسیم شدند تا هر طایفه‌ای کارهای خود را نزد مسؤول و سرپرست خود ببرد، تا مشکلات موسی سبک و نظمی عادلانه حاکم گردد و در بین شان حسد و کینه به وجود نیاید که منجر به نزاع و اختلاف نگردد.

ولی در نهایت امر با وجود آن همه نعمت، ناسپاسی کردند؛ اما نه، بر خدا، بلکه بر خود ستم روا داشتند.

در آیات متبرکه که به بیان گرفته شد: این تیره بختان وقتی وارد شهر شدند، به جای «حِطَّةٌ»؛ یعنی، بار الها! گناهانمان را فروریز، خواسته‌ی ما آمرزش است؛ گفتند: «حِبةٌ فی شعرة» و ایستها کنان، به جای سجده کنان، روی کفلهایشان (سرین یاران) خزیدند. خدا نیز مجازات شان را به مریضی «طاعون» جواب داد.

در آیات متبرکه که ملاحظه داشتیم: بادر نظر داشت اینکه دروازه‌های رحمت و خیر و برکت پروردگار بر روی این قوم باز شده بود: اما با این وصف جز بیراهه نمی‌رفتند و به فرمان حق، گوش فرا نمی‌دادند.

عین این قصه که در این آیه‌ها [161 و 162] بیان میشود، با اختلاف در تعدادی از کلمات در سوره ی (بقره آیات 58 و 59) آمده است تا این گونه اختلاف، تناسب و بلاغت و رسایی قرآن و کمال اعجاز آن را بیشتر نشان دهد؛ زیرا تکرار عین کلمات و اصطلاحات، از شیوایی کلام می‌کاهد. طبعاً بلاغت در گفتار و نوشتار - بخصوص در کلام سخن آفرین - مقتضی اظهار معنای یگانه با شیوه‌های گوناگون و الفاظ مختلف است.

مفسر فخر رازی، هشت وجه را در آیه های یادشده در این دو سوره، آورده که در عین اختلاف در الفاظ و واژه ها با هم تناقض و تعارض ندارند و بلکه پسندیده و خالی از اشکالند. آن هشت وجه، عبارتند از:

- 1 - در این سوره (اعراف) میفرماید: «اسکنوا» در آن سوره (بقره) میفرماید: «أدخلوا» فایده‌ی جمله‌ی اول، کامل تر است؛ چون سکونت مستلزم ورود است، نه عکس آن. پس، هرکس ساکن گردد، قطعاً مرحله‌ی ورود را نیز طی کرده است؛ نه عکس آن.
- 2 - در این سوره میفرماید: «و کلووا» در آن سوره میگوید: «فکلوا» شروع به خوردن پس از ورود و آرام گرفتن است؛ بنابر این، بهتر است برای توضیح و تفسیر، فای تعقیب (از پی در آینده، پیگیری) پس از فعل امر «اسکنوا» ذکر شود؛ اما «واو» برخوردارن همراه آرام گرفتن دلالت می کند، نه، پس از آن.
- 3 - در سوره‌ی بقره، خوردن را به «رغدا»: گوارا و فراوان توصیف کرده، در این جا این کلمه را نیاورده آن که وقتی انسان مقیم گشت و مدتی گذشت، آن لذت و علاقه نیز هنگام نیاز شدید خود را نشان می دهد.
- 4 - در این سوره، کلمه‌ی «حطة» پیش از فعل امر «و ادخلوا» آمده و در سوره‌ی بقره، عکس آن است و میان این دو، هیچ فرقی نیست؛ زیرا «واو» در این جمله‌ی امریه مقتضی ترتیب نیست، خواه، نخست دعا و آمرزش را پیش اندازند، سپس - سجده کنان و فروتنانه - بندگی خود را نشان دهند، یا بر عکس، هر دو یکسان است؛ زیرا هدف بزرگداشت و تعظیم مقام بی همتای پروردگار و اظهار کرنش و فروتنی است.
- 5 - در این سوره میفرماید: «نغفر لکم خطیئاتکم» و در سوره‌ی بقره میگوید: «نغفر لکم خطیایکم» هر دو جمع، یکسان اند و فرق چندانی با هم ندارند و هر دو به آمرزش گناهان اندک و زیاد اشاره می کنند.
- در ادبیات عرب، جمع سالم: با «ات» یا «ون» و «ین» - معمولاً - زمانی که در مقابل جمع مکسر (جمع‌ی که مفردش از لحاظ حرکات و حروف، تغییر کرده و ساختمان اصلیش به هم خورده) قرار گیرد، برای قلت است و زیرمجموعه‌ی کمتری را در بر می گیرد. و البته این قاعده، عمومیت تام ندارد.
- 6 - در اینجا میفرماید: «سنزید المحسنین» بدون حرف «واو» در آنجا میفرماید: «و سنزید المحسنین» با حرف عطف و او؛ اما از نظر معنا یکسان اند و ترک واو استثناف (از سرگرفتن، شروع کردن)، پس از دعای آمرزش، بر نیکویی اضافی مستقلى از سوى خدا دلالت می کند.
- 7 - در این جا میفرماید: «فارسلنا علیهم رجزا»، و در آن جا میفرماید: «فأنزلنا علی الذین ظلموا» معمولاً در واژه‌ی انزال، فراوانی احساس نمی شود؛ ولی در ارسال، فراوانی احساس میشود. با توجه به ترتیب دو جمله در سوره، انگار، نخست عذاب کمتر و تدریجی نازل می کند، سپس بر آن عذاب می افزاید.
- 8 - در این جا میفرماید: «بما كانوا یظلمون» و در آن جا میفرماید: «بما كانوا یفسقون» آیه‌ی نخست به ستم و آیه‌ی دوم به نافرمانی امر حق اشاره میکنند: تجاوز به حق دیگران و خروج از دین خدا. (بنقل از تفسیر فرقان شیخ بها الدین حسینی)

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (163 الی 166) در باره حيله گری قوم يهود در مورد شکار ماهی در روز شنبه و سزای نافرمانان، بحث بعمل آمده است.

در ضمن قابل یادآوری می باشد که: این آیات، نوع دیگری از سرپیچی و مخالفت‌های يهود را پس از آن که وارد شهر شدند، به بیان میگیرد که: چگونه حيله گرانه به شکار ماهی گیری میپرداختند. البته این از داستان به طور کوتاه و مختصری در سوره ی (بقره آیه: 65) و (سوره نساء آیات 47 و 154) نیز یاد آوری بعمل آورده است.

وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

و از آنها (يهود) درباره (سرگذشت قریه که در ساحل دریا بود سوال کن، و) بخاطر بیاور هنگامی را که آنها در روز شنبه تجاوز (و طغیان در برابر قانون الله) میکردند، همان هنگام که ماهیان‌شان روز شنبه (که روز تعطیل و استراحت - شان بود) آشکار میشدند اما در غیر روز شنبه به سراغ آنها نمی آمدند، اینگونه آنها را به چیزی آزمایش کردیم که در برابر آن نافرمانی می نمودند. (۱۶۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَنِ الْقَرْيَةِ»: از مردم آن شهر، شهر ایلهو بندر ایلات. «حَاضِرَةَ الْبَحْرِ»: نزدیک و مجاور بحر احمر، کنار بحر. «يَعْدُونَ»: به حدود الله تجاوز میکند، ظلم میورزند. «سَبْتِ»: بریدن «سبت الشیء: قطعه». سبت يهود همان قطع عمل در شریعت موسی بود و آن در روز شنبه است که باید در آن روز دست از کار بکشند. «حِيتَانٌ»: جمع حوت، ماهی ها. «شُرَّعًا»: جمع شارع، روی آب آمدن، خودنمایی کردن، به دنبال هم قرار گرفتن، یا آشکار شوندهگان. «لَا يَسْبِتُونَ»: شنبه تعطیل نمی کنند.

تفسیر:

«وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ»: [ای محمد!] از ذریه این یهودیان در باره آنچه بر قریه «ایلات» واقع ساحل بحر احمر نازل شده سؤال کن هنگامی که از حدود الله متعال تجاوز کردند در حالی که اوتعالی آنها را از شکار ماهی در روز شنبه نهی فرمود ولی آنها در روز شنبه دست به شکار زدند. چه بلایی به سرشان آمد؟ آیا خدا آنان را به صورت میمون و خوک مسخ نکرد؟ ملاحظه میشود که: قانون شکنی اجداد و نیاکان، نسل‌های بعدی را نیز شرمنده می کند. ابن کثیر گفته است: این قریه عبارت است از «ایله» که در ساحل بحر احمر قرار داشت. (مختصر ابن کثیر ۵۸/۲).

همچنان تعدادی دیگری از مفسران بدین باور اند که: مراد از آن، شهر «ایله» است که در جوار خلیج عقبه واقع شده. امروزه نیز خلیج «ایلات» معروف است و یهودیان نام قدیمی آن را إحیا کرده و شهر مجاورش را «ایلات» نامیده اند. به قولی دیگر: آن شهر، شهر «طبریه» بود. اعراب، شهر را قریه مینامند، به این جهت، تعبیر: «وَسَأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ» گویای معنی است. «إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ» در روز شنبه از حد مقرر از جانب خدا تجاوز کرده و آن را زیر پا نهادند و به شکار پرداختند.

«إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا»: این در حالی بود که به عنوان ابتلای الهی ماهی ها

در روز شنبه که آنها از شکار در آن نهی شده بودند می‌آمدند و چون روز شنبه به پایان میرسید در سایر روزها ماهی‌ها جمع نمی‌شدند.

یعنی روز شنبه که شکار در آن روز بر آنان حرام بود، ماهیان به تعدادی فراوان بر سطح آب نمایان می‌شدند.

«وَيَوْمَ لَا يُسْئِلُونَ لِاتِّبَاهِهِمْ»: در غیر روز شنبه و در سایر ایام ماهیان ظاهر نمیشدند بلکه از دید آنها نپنهان می‌گشتند.

«كَذَلِكَ نَبَلَّوْهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (163)»: این یک امتحان بزرگ در حق آنها بود؛ چون از الله متعال و اوامرش نافرمانی نموده و به مخالفت امر پیامبر صلی الله علیه وسلم پرداختند این بود که الله متعال این بلای بزرگ را بر آنها نازل فرمود.

مفسر تفسیر تفهیم القرآن میفرماید: از جمله روش‌هایی که الله متعال برای آزمون بندگان اختیار میفرماید، یکی این است که چون در شخصی یا گروهی میل به انحراف و نافرمانی افزایش یابد، الله متعال دروازه‌ی موقعیت‌های نافرمانی را در برابر او می‌گشاید. تا تمایلات پوشیده‌ی وی به خوبی نمایان شوند و او از آلوده شدن به گناهان و جرایمی که خود در پی آلوده شدن به آنهاست تنها به این دلیل باز نماند که فرصت ارتکاب آنها را به دست نیاورده است.

امام قرطبی فرموده است: روایت شده است که چنین امری در روزگار داود بود، شیطان در دل آنها و سوسه کرده و به آنها گفت: شما در روز شنبه فقط از صید ماهی منع شده‌اید، پس حوض‌هایی از آب تهیه کرده و در روز جمعه ماهیان را به طرف آن برانید تا در آن بمانند و به علت کمی آب نمی‌توانستند خارج شوند و روز یکشنبه آنها را می‌گرفتند و بدین ترتیب در شکار کردن آنها نیرنگ به کار می‌بردند. (تفسیر قرطبی ۳۰۶/۷).

توضیح مؤجز:

الله متعال به یهودیان هدایت فرمود که در روزهای جمعه به شکار ماهی بپردازند؛ اما آنان روز شنبه را برای خود برگزیدند و در آزمون سخت، قرار گرفتند. خداوند، شکار ماهی را در روز شنبه که روز عبادت و بزرگداشت پروردگار بود، بر آنان حرام کرد. چون روز شنبه، شکار تعطیل بود و ماهیهای سفید و فربه، روی آب می‌آمدند و آنقدر زیاد بودند که سطح آب را می‌پوشیدند؛ اما روزهای دیگر خود را از دست شکارچیان پنهان می‌کردند.

مدتی چنین گذشت، برخی از مردم، و سوسه شدند و تصمیم گرفتند که چون روزهای شنبه صید ماهی ممنوع است، در کنار رودخانه برکه‌ها و حوضهایی بسازند و آنها را تا نیمه از آب پر کنند تا روز شنبه ماهی‌ها در آن جمع شوند و دیگر نتوانند بالا آیند و روز یکشنبه آنها را شکار کنند. عده‌ی کمی از آن مردم به این حيله‌گری دست زدند و سرانجام بر تعدادشان اضافه گشت و همه‌ی مردم از آن باخبر شدند. برخی از مردم، بقیه را از عذاب خدا برحذر میداشتند؛ اما خدا در عذابشان شتاب نکرد و بر غرورشان افزود و بی پروا روزهای شنبه به صید ماهی می‌پرداختند و آن را نمک سود می‌کردند و می‌فروختند.

حسن بصری (رح) میگوید: دو گروه از آنان نجات یافتند و یک گروه نابود شدند و آنان کسانی بودند که روز شنبه ماهی گرفتند. برخی هم گفته اند که یهود نیز فرمان یافته بودند که مانند ما روز جمعه را گرامی بدارند، اما آنان از این فرمان سر پیچیدند و به سراغ روز شنبه رفتند و خدا آنان را آزمود و در روز شنبه صید ماهی را برای آنان حرام قرار داد و فرمان داد که روز شنبه را بزرگ بشمارند و ماهیان روز شنبه آشکارا برآب می‌آمدند و

مانند ماده شتران آبستن سپید بودند و از شمار بسیارشان سطح آب دیده نمیشد، اما در روزهای دیگر به سراغشان نمی آمدند و روزگاری بدین منوال گذشت، آنگاه شیطان به سراغشان آمد و به آنان گفت: شما که شنبه ها نمیتوانید ماهیان را صید کنید، بند ها و دند و حوض های کوچکی بنا کنید و روز شنبه ماهیان را به آن سوی برانید و نگذارید که از آنجا بیرون بیایند و روز یکشنبه آنها را صید کنید و یکی از آنان ماهی بزرگی را روز شنبه برداشت و یک ریسمان کوچکی را به دمش و سر دیگرش را به چوبی در ساحل بست. سپس روز یکشنبه آن را بریان کرد و خورد و همسایه اش بوی ماهی را استشمام کرد و نگاهی به نتورش کرد و به او گفت: من میدانم که خدا به زودی به تو مجازات میدهد. وقتی دید که عذابی در کار نیست، شنبه بعد دو عدد ماهی گرفت و چون دیدند که به این نزدیکی ها از عذاب خبری نیست، روز شنبه از آن ماهیان صید کردند و خوردند و نمک سود کردند و فروختند و شمار آنان هفتاد هزار کس بود و مردم شهر به سه گروه تقسیم شده بودند؛ گروهی از آنان که حدود دوازده هزار نفر بودند، آنان را از این کار باز داشتند و گروهی گفتند: چرا این گروه را پند میدهید؟ و گروهی دیگر هم گناهکار بودند. وقتی از گناه خویش باز نیامدند، مؤمنان گفتند: ما با شما در یکجا زندگی نمیکنیم و در شهر دیواری کشیدند و مؤمنان از یک دروازه و تجاوزکاران از دروازه ای دیگر به آنجا در می آمدند و داود علیه السلام آنان را نفرین کرد و یک روز مؤمنان از منزل خویش بیرون آمدند، اما هیچ کس از تجاوزکاران بیرون نیامدند و مردم گفتند: اینان باید به بلایی دچار آمده باشند، دیوار را کنار زدند، دیدند که آنان بوزینه شده اند، دروازه را گشودند و وارد آن بخش از شهر شدند و بوزینگان خویشاوندان خود را باز شناختند، اما انسانها خویشاوندان بوزینه خود را نشناختند و بوزینگان به نزد خویشاوندانشان می آمدند و لباس هایشان را می بوییدند و میگریستند و انسانها به آنان میگفتند: آیا شما را از این کار باز نداشتیم و آنان سرهای خود را تکان میدادند و میگفتند: بلی. برخی گفته اند که جوانانشان به بوزینه و پیرانشان به خوک مسخ شدند. (بنقل از تفسیر کشاف)

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعذِرَةٌ أَلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾

و هنگامی را که گروهی از آنها (صالحان یهود به گروه دیگر) گفتند: چرا قومی را پند می دهید که الله، هلاکشان خواهد کرد، یا آنها را عذاب سخت خواهد داد؟ گفتند: (این اندرزها) برای اعتذار (و رفع مسئولیت) در پیشگاه پروردگار شماست، به علاوه شاید آنها (بپذیرند و از گناه پرهیزگار و) تقوی پیشه کنند. (۱۶۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَعذِرَةٌ»: عذر تقصیر به پیشگاه الله متعال.

تفسیر:

«وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا»: و گروهی که آنان را موعظه میکرد و از اصلاح آنها ناامید شده بود خطاب به گروهی که هنوز آنها را موعظه مینمود و به معروف امر و از منکر نهی میکرد گفتند: چرا اینها را نصیحت میکنید در حالیکه خدای تعالی بر آنها هلاکت را مقدر نموده است چون آنها به مخالفت امر او پرداختند، پس مصلحتی در نصیحت آنها و خیری در موعظه آنها نیست، چون آنها در معرض فنا، نابودی و عذاب شدید قرار دارند.

با تأسف باید گفت که عده‌ای، نه خود موعظه می‌کنند و نه تحمل موعظه کردن دیگران را دارند.

همچنان ابن کثیر میفرماید که: الله متعال خبر میدهد که اهل این قریه سه گروه شدند: گروهی عمل ممنوع را انجام داده و با به کار گرفتن حيله در روز شنبه به شکار ماهی می‌پرداختند، و گروهی آنها را منع کرده و از آنها دوری می‌جستند، و گروهی که نه شکار می‌کردند و نه منع اما به گروه مانع می‌گفتند: لَمْ تَعْظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ چَرا آن جماعت را منع می‌کنید حال این که خدا آنها را نابود می‌کند و مستحق کيفر خدا هستند، بنابر این نهی و منع شما، آنان را سودی نیست. (مختصر ابن کثیر ۵۹/۲).

«قَالُوا مَعْزِرَةٌ إِلَى رَبِّكُمْ»: جماعت نصیحتگر گفتند: ما آنها را نصیحت می‌کنیم تا نزد پروردگار خویش عذر داشته باشیم و با آنها شریک نگردیم و ای بسا که خدای تعالی به موعظه ما آنها را اصلاح می‌سازد، امید است الله متعال آنها را به واسطه نصیحت ما هدایت کند. و در ضمن وظیفه‌ی خود را انجام داده باشیم که عبارت است از نصیحت و یادآوری.

در ضمن قابل یادآوری است که: نهی از منکر واجب است؛ یا برای اینکه افراد فاسق باایمان شوند، یا برای عذر داشتن خود انسان نزد الله متعال خداوند. همچنان باید گفت که: لازم نیست حتماً نهی از منکر ما اثری و نتیجه‌ای بصورت حتمی ببار آورد، همیشه به یادداشته باشید که ما مأمور به ادای رسالت تبلیغی خویش هستیم، نه ضامن نتیجه. ولی انسانها خدا دوست هیچ وخت از اصلاح جامعه ناامید نمیشوند و رسالت مقدس امر به معروف و نهی از منکر را ترك نمی‌کنند.

«وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (164)»: و شاید از عمل و گناه خود دست بردارند.

یعنی قضاوت عجلولانه، و سریع ممنوع است. نمیتوان گفت: خداوند این گروه را عذاب یا هلاک خواهد کرد، شاید پرهیزکار شوند.

مفسر طبری فرموده است: شاید از خدا بترسند و به اطاعت از الله متعال روی آورند و از نافرمانی و تجاوز روز شنبه توبه کنند. (طبری ۱۳/۱۸۵).

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابِ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

اما هنگامی که تذکراتی را که به آنها داده شده بود فراموش کردند، آنانی را که از بدی منع می‌کردند نجات دادیم و ظالمان را به سبب نافرمانی‌شان به عذاب سخت گرفتار کردیم. (۱۶۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَسُوا»: از یاد بردند، به وعظ و اندرز گوش نکردند. «يَنْهَوْنَ»: باز می‌دارند، منع می‌کنند. «بَئِيسٍ»: سخت، سنگین.

تفسیر:

«فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ»: و چون پندی را که به آنان داده بودند، ترك و فراموش کردند؛ یعنی: هنگامیکه نافرمانان آن شهر، پند و موعظه صالحان نهی کننده از منکر را نادیده گرفتند و از یاد بردند، «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ»: الله متعال نصیحتگران‌شان را خواه آنانی که از نصیحت ناامید شده بودند یا آنانی که برکار خود دوام دادند نجات داد، «وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابِ بَئِيسٍ»: و سرکشان را و نافرمانان را به عذابی شدید، سنگین و دردناک گرفتار کردیم که مرتکب نافرمانی شده بودند.

«بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (165)»: چون آنها به مخالفت امر پروردگار با عظمت خود پرداخته و از طاعت او تعالی خارج شده بودند.

متوجه باشید: هر کسیکه راه موعظه را به روی خود مسدود سازد، مطمئن باشید که؛ راه قهر الهی را به روی خویش باز کرده است.

مفسران از جمله مفسر تفسیر فرقان مینویسد: که صورت هایشان مسخ شد و به شکل بوزینه در آمدند؛ اما برخی گفته اند: از صفات انسانی مسخ شدند و در صفات و حرکات، حیوان محض و بی اراده گشتند، دل‌هایشان مسخ و درک و افهامشان، چون بوزینگان شد.

دلیل این آیه که به بوزینه و میمون اشاره کرده، این است که میمون شکم دوست و یهود هم به دلیل حرص و علاقمندی که نسبت به مال اندوزی و دنیا پرستی داشتند و دارند، بر خلاف فرمان تورات، از کار دنیایی، دست نمیکشیدند تا به این مجازات، گرفتار آمدند. در هر صورت، مسخ شدند، حال، صوری و معنوی، و یا معنوی به سزای کردارشان رسیدند.

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (۱۶۶)

و هنگامی که از آنچه نهی شدند سرکشی کردند، به آنان گفتیم: به شکل بوزینگانی رانده شده درآیید! (۱۶۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَتَوْا»: نافرمانی کردند، تکبر ورزیدند. «خَاسِئِينَ»: جمع خاسی، رانده شدگان، طردشدگان، خوار و ذلیل شدگان.

تفسیر:

«فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ»: و چون این‌ها دست به تکبر و نافرمانی زدند، و از حد تجاوز کردند و عمل ممنوع انجام دادند. از امر الله متعال إعراض نموده مرتکب گناهان شدند، حقاً متجاوز، استحقاق از دست دادن انسانیت و مسخ شدن را دارد و مجازات مستکبر، طرد و تحقیر است. «عَتَوْا، قِرَدَةً خَاسِئِينَ» بلی، ملتی که در برابر قانون الهی گردن کشی کند، میمون وار از دیگران تقلید خواهد کرد.

«قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (166)» از بزرگترین و شدیدترین عذاب‌ها، سقوط از مرحله‌ی انسانیت است طوری که میفرماید: الله متعال آن‌ها را مسخ نمود و چهره‌هایشان را به شکل میمون، بوزینگان، خنزیر، خوک و در نهایت ذلت و حقارت در آورد و از رحمت خود طرد و از رضوان خود دور نمود. این مجازاتی کسانی است که به مخالفت امر الله تعالی بپردازند و نهی را مرتکب شود.

آنان که حکم خدا را با حيله، مسخ و دگرگون کنند، چهره‌شان مسخ می‌شود.

بازیگر با دین، به صورت حیوان بازیگر (میمون) در می‌آید. «كُونُوا قِرَدَةً» در نتیجه «اصحاب القرية» به سه گروه تقسیم شدند: گروهی که راه نافرمانی را پیش گرفتند و در نتیجه با عذاب سخت گرفتار شدند، گروهی که به منع و نصیحت پرداختند، در نتیجه خدا آنها را از عذاب نجات داد و گروهی هم که بی‌طرف ماندند؛ نه نهی به عمل آوردند و نه مرتکب زشتی و معصیت شدند و قرآن در مورد آنها سکوت اختیار کرده است.

حضرت ابن عباس (رض) فرموده است: نمیدانم چه به سر گروه ساکت آمد، آیا نجات یافتند؛ یا هلاک شدند؟ عکرمه گفته است: او (ابن عباس) را ترک نکردم تا به او نشان دادم که آنها نجات یافتند، چون از عمل تبهکاران ناراضی و بیزار بودند، در مقابل آن مرا لباسی پوشاند. (مختصر ابن کثیر ۵۹/۲).

از ظاهر آیه استفاده میشود که نه تنها خصلت آنان، بلکه شکل ظاهری آنان نیز تبدیل به میمون شد. بلی در این هیچ جای شکی نیست که الله متعال که با یک فرمان، آتش را بر حضرت ابراهیم گلستان ساخت، میتواند موجودی را به موجود دیگر و انسانی را نیز میمون کند. البته مسخ‌شدگان توالد و تناسلی نداشتند و به فرموده‌ی پیامبر صلی الله علیه وسلم چند روزی بیشتر زنده نبودند.

خوانندگان گرامی!

در آیات (167 الی 171) در باره برافراشتن سایه بان آسای کوه بر بالای سر یهودیان، خوار گشتنشان تا روز قیامت، پراکندگی آنان در زمین و ممتاز بودن صالحان در برابر بدکاران، بحث بعمل آمده است.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لِيُبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْفِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

و (نیز بخاطر بیاور) هنگامی را که پروردگارت اعلام کرد که کسی را بر آنان بفرستد که تا روز قیامت به آنها عذاب سخت بچشاند. یقیناً پروردگار تو زود سزا می‌دهد در عین حال در مقابل توبه کاران آمرزنده و مهربان است. (۱۶۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تأذَّن»: اعلام کرد. «لِيُبْعَثَنَّ»: البته برمی‌انگیزد، چیره می‌گرداند، می‌فرستد. «يَسُومُهُمْ» (سوم): به آنان می‌چشاند، بر سرشان می‌آورد، مجازات‌شان میکند.

تفسیر:

«وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لِيُبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْفِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ»: و یادآور ای محمد! هنگامی را که پروردگارت به گونه‌ی واضح و آشکار اعلان نمود که تا روز قیامت حتماً بر یهود کسانی را مسلط خواهد کرد که آنها را خوار و ذلیل کند، چون آنها با شریعت الله متعال مخالفت نمودند.

جمله «لِيُبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ» این فهم را میرساند که گرچه سنّت الهی، مهلت دادن به منحرفان است، اما مهلت‌دادن در همه جا و برای همیشه نیست.

از جمله «بخت النصر» را بر آنان مسلط کرد که مردان را به قتل رساند و زنان را به اسارت گرفت، و نصاری را بر آنان مسلط کرد که جزیه را بر آنان مقرر کرد و آنان را دچار خفت و خواری نمود، و حضرت محمد صلی الله علیه وسلم را بر آنان مسلط کرد که زمین را از لوٹ آنان پاک نمود و آنها را از جزیره العرب بیرون کرد. (بنقل از تفسیر صفوة التفاسیر).

«إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (167)»: یعنی الله متعال در مجازات نافرمانان به سرعت عمل کرده و برای مطیعان بخشاینده است.

یعنی گناهان کسانی که از او اطاعت کنند درمی‌گذرد و کسانی را که به او روی آورند رحم می‌نماید و توبه‌ی کسانی را که به او رجوع کنند می‌پذیرد.

و در این هیچ جای شکی نیست که؛ راه توبه و دریافت مغفرت الهی برای همه باز است.

وَقَطَعْنَا فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

و بنی اسرائیل را در روی زمین به صورت گروه‌های مختلف متفرق نمودیم که برخی از

آنها صالحان‌اند، و بعض از آنها کمتر از آنها‌اند، و آنها را به خوبی‌ها و بدی‌ها آزمودیم تا به در بار الله رجوع نمایند. (۱۶۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَطَعْنَاَهُمْ فِي الْأَرْضِ»: یهودیان را در سرزمین پراکنده ساختیم، گروه گروه کردیم. «أُمَّمًا»: دسته‌ها، گروه‌ها. «وَمِنْهُمْ ذُوْنَ ذَلِكَ»: برخی از یهودیان، پست و نافرمانند. «بَلَّوْنَاَهُمْ»: آنانرا آزمودیم، امتحان کردیم. «الْحَسَنَاتِ»: در این جا؛ یعنی، انواع نعمتها و خوشیها. «السَّيِّئَاتِ»: انواع مشکلات و ناخوردنی‌ها. (فرقان)

تفسیر:

«وَقَطَعْنَاَهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا»: مجازات یادشده در آیه قبل برای یهودیان، همانا اولین مجازاتشان بود که بیان شد، و این دومین مجازاتشان است که در همین آیه مبارکه به بیان گرفته میشود طوری که میفرماید: و ما یهودیان را در روی زمین به صورت طوایف و گروه‌های پراکنده‌ای، تقسیم کردیم، در هر شهری گروهی از آنان پیدا میشود، یعنی پس سرزمینی نیست که خالی از یهودیان باشد. سپس خدای متعال بیان کرده است که تمام آنها دروغگو و نافرمان نیستند، بلکه در بین آنها افراد نیک و افراد بد قرار دارد:

«مِنْهُمْ الْأَصَالِحُونَ وَ مِنْهُمْ ذُوْنَ ذَلِكَ»: برخی از اینها برگزیدگانی هستند که بر شریعت استقامت ورزیده و به رسالت ایمان آوردند اما در اقلیت می باشند، و برخی دیگر کفار بدکاری‌اند که از طاعت الهی خارج شدند. و به سبب فسق و کفرشان صلاحیت و شایستگی خود را از دست داده‌اند، که اکثریت را تشکیل می دهند.

«وَبَلَّوْنَاَهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (168)»: حوادث تلخ و شیرین، ابزار آزمایش الهی است، طوری که خداوند متعال آنها را به انواع و اقسام مصیبت‌ها و نعمت‌ها یعنی: باخوشی‌ها و ناخوشی‌ها، خیر و شر، امنیت و ناامنی، فراوانی و تنگدستی و نعمت و مشقت امتحانشان کردیم، تا آنها به مراجعه نفس‌های خود بپردازند و به سوی پروردگار خود بازگردند و به سوی خالق خود توبه کنند. تحوّل روحی انسان‌ها و بازگشت به سوی حق، از حکمت‌های آزمایش و امتحان الهی است.

باید گفت که: بنی اسرائیل، گاهی به عزّت و قدرت رسیدند تا شاید شکرگزار شوند و گاهی به سختی‌ها مواجه و گرفتار شدند تا حسّ توبه و انابه در آنان زنده شود. و طوری که در آیه متبرکه بیان یافت در این میان، بعضی صالح و نیکوکار بودند و به حقانیت اسلام ایمان آوردند و برخی هم در پی دنیا پرستی و لجاجت خویش بودند.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرَثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلَهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالِدَارُ الْأُخْرَى خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۶۹)

بعد از آن فرزندان جانشین آنها شدند که وارث کتاب (آسمانی، تورات) گشتند که متاع دنیوی پست را میگیرند و میگویند: به زودی آمرزیده میشویم. و اگر متاعی مانند آن بیابند باز هم آن را میگیرند آیا در کتاب (تورات) از آنها پیمان گرفته نشد که در باره الله نگویند مگر سخن حق، حال آنکه آنچه در آن کتاب آمده بود خوانده بودند. و سرای آخرت برای کسانی که پرهیز گاری پیشه می‌کنند (به مراتب) بهتر است، آیا (پس از این بیان) تعقل (درک) نمی‌کنید؟ (۱۶۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَلَفَ»: جانشین شد، امور کار را در دست گرفت. خلف: جانشین بد و ناشایست، پشت

سر [مریم/۵۹]. خلف: به معنای جانشین، مصدر است و به صورت مفرد و جمع به کار می رود. «عَرَضَ»: متاع، مال ناچیز دنیا، کالا. «هَذَا الْأَدْنَى»: این جهان پست و نابودشدنی. «مِيثَاقُ»: پیمان. «دَرَسُوا»: آموخته اند، درک کرده اند، خوانده اند. (فرقان)

تفسیر:

«فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرَثُوا الْكِتَابَ»: قبل از همه باید گفت که دنیاگرایی، از آفات دین است. در ضمن: تاریخ، شاهد نسل‌هایی دنیاگرا و گناهکار از یهود بوده است. طوریکه میفرماید: پس بعد از این اقوام، فرزندان و جانشینان بدی آمدند و تورات را وارث شدند، و در این هیچ جای شکی نیست که: یهودیان هم دسترسی به تورات داشتند، هم آگاهی کامل به آن.

این کثیر در این مورد فرموده است: یعنی بعد از آن نسل که از نیک و بد تشکیل شده بود، نسلی دیگر جانشین شد که امید خیری در آنها نبود و کتاب یعنی تورات را از پدرانشان به ارث برده‌اند. (مختصر این کثیر ۶۱/۲).

کسی که از تعالیم کتاب آسمانی آگاه شد، شایسته نیست دنیاگرایی و حرام خواری را پیشه خود کند.

«يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا»: ولی در احکام، رشوت گرفتند و درآمد حرام خوردند و برحرام تعامل نمودند و آیات و نشانه‌های الهی را مقابل متاع ناچیز و زودگذر از دنیا تحریف نموده و براساس آرزوهای باطل خویش گفتند: گناهانمان مورد آمرزش قرار خواهد گرفت.

یهودیان به گناه خود اعتراف داشتند، ولی می‌گفتند بخشیده خواهیم شد. یهودیان چنان خودخواه بودند که خیال میکردند بدون توبه بخشیده می‌شوند. «سَيُغْفَرُ لَنَا» آری، کسی که مغفرت را برای خود تضمین شده می‌داند، قابل توبیخ است.

مفسر امام قرطبی در این مورد میفرماید: «این وصفی که خدای سبحان یهودیان را بر آن نکوهش کرده، هم اکنون در میان ما مسلمانان هم موجود است. آنگاه روایتی از معاذ بن جبل (رض) را نقل می‌کند که فرمود: «به زودی قرآن در سینه گروه‌هایی از مردم چنان کهنه خواهد شد که جامه کهنه میشود، آنرا میخوانند ولی از آن لذت و بهره‌ای نمی‌برند، پوست میشان را بر دل گرگان میپوشانند، اعمال‌شان همه از روی طمع است و با خوف الهی آمیخته نیست، اگر در عمل کوتاهی ورزند؛ می‌گویند: باز کامل می‌کنیم! و اگر بدی کنند؛ می‌گویند: به زودی بر ما آمرزیده میشود زیرا ما به خداوند چیزی را شریک نمی‌آوریم!»

«وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ»: یعنی به امید مغفرت، برگناه اصرار می‌ورزند، و هر وقت حطام دنیا برایشان نمایان و فراهم گردد، بدون توجه به حلال یا حرام بودنش آنرا بر می‌گیرند.

مفسر سدی می‌گوید: «بنی اسرائیل هیچ قاضی‌ای را به کار قضاوت بر نمی‌گماشتند، مگر اینکه رشوه می‌گرفت پس اگر از او می‌پرسیدند: چرا رشوه می‌خوری؟ می‌گفت: بر من آمرزیده (بخشش) میشود! پس بر او ایراد می‌گرفتند و طعن می‌زدند، اما اگر او می‌مرد یا برکنار میشد و شخصی از آنان که بر او طعن زده بود، به جایش منصوب می‌گشت، باز خود او هم رشوه می‌گرفت پس مراد خداوند متعال از عبارت: (و اگر متاعی مانند آن بدیشان برسد، باز آن را می‌ستانند)، همین است». آنها غافل از آنند که اصرار بر گناه و

به ازاء آن، استناد به مغفرت الهی، پایه و مبنایی ندارد. «أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»: در حالیکه خداوند متعال از آنها در تورات تعهد گرفته بود که جز صدق و راستی چیزی دیگر بر زبان نیاورند و جز بر اساس حقیقت حکم نکنند.

عهدی که در تورات گرفته شده بود که «جز راستی به طرف خدا(ج) چیزی را نسبت نکنند» آیا به آنها معلوم نیست که از کتاب و احکام او تعالی قطع نظر کرده افتراء نمودند حال آنکه این مردم کتاب الله (یعنی تورات) را خود میخوانند و به دیگران تدریس میکنند؛ پس چه سان مضمون آن به اوشان معلوم نیست، و یا به یادشان نمانده؟! حقیقت آن است که آنها دین و ایمان را به متاع فانی دنیا فروخته، از آرام و رنج آخرت چشم پوشیده‌اند. نمی‌دانند آنانکه از الله می‌ترسند، و تقوی می‌گزینند؛ دار آخرت و عیش و تنعم آنجا را از مسرت دنیا بهتر و فایق‌تر می‌دانند؟ کاش اکنون نیز به هوش آیند!

«وَوَدَّرَسُوا مَا فِيهِ» آنها تورات را خواندند و فهمیدند و دانستند و براساس علم، از الله متعال نافرمانی کردند، «وَالَّذَارُ الْأَخْرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ»: بدانید که آخرت و نعمت هایش که دائمی، مستمر و جاودانه‌تر است از این دنیای زودگذر و متاع زائل و فانی بهتر است و آنانی که دین خویش را میفروشند و در بدل آن آیات و نشانه‌های اندکی رابه خاطر دنیای خود میخرند، به زودی به اضمحلال و نابودی کشانیده خواهند شد.

«أَفَلَا يَعْقِلُونَ(169)» آیا منزجر نمیشوند و عقل و خرد ندارند؟ منظور این است: که اگر آنها عقل داشتند، دنیای فانی را بر آخرت ترجیح نمی‌دادند. امید بی‌جا، مثل خوف نابجا مخرب است. «سَيُعْجَبُ لَنَا» امید به رحمت الهی علی‌رغم اصرار بر گناه نابجاست.

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

و آنها که به کتاب (آسمانی) تمسک جویند و نماز را برپا دارند (مستحق اجراند و بدانند که) ما ثواب اصلاح گران را ضائع نمی‌کنیم. (۱۷۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يُمَسِّكُونَ»: متمسک میشوند، پای بند و وفا دارند. «الْمُصْلِحِينَ»: درستکاران، اصلاح طلبان.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ»: آنانی که به اوامر کتاب‌های منزل از جانب الله متعال التزام و متمسک میشوند و به آن عمل می‌کنند و بر نماز در اوقات آن دوام داده و بر اموری که نماز به سوی آن از اوامر و دوری از نواهی امر می‌کند محافظت می‌نمایند، این‌ها صالحان و مصلحان‌اند.

طوری‌که ملاحظه میفرماید در این آیه مبارکه از گروهی که به کتاب آسمانی تمسک میکنند، تقدیر بعمل آمده است، ولی در جای دیگر کسانی را که کتاب در اختیارشان است، ولی به آن تمسک نمی‌کنند، به الأغی تشبیه کرده که بار کتاب حمل می‌کند. «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا الثَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْإِمْارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا» (آیه: 5 سوره جمعه) در ضمن قابل دقت و تذکر است که: تلاوت، حفظ، چاپ و نشر کتاب آسمانی، کافی نیست، بلکه باید به آن عمل صورت گیرد، تا نجات بخش باشد.

«إِنَّا لَأَنْضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ(170)»، والله متعال هیچگاه ثواب و پاداش مصلحان را ضایع

نمیسازد و سعی و تلاش‌شان را باطل نمینماید زیرا چنگ زدن به کتاب آسمانی، نماد و نشانه نیکوکاری‌شان است، و به زودی اجر و پاداش‌شان را حفظ می‌نماید پس آن‌ها خودشان صالح و در حق دیگران مصلح‌اند.

«مُصْلِحٌ»: به شخصی گفته میشود که در صدد اصلاح خویش است و هم به شخصی گفته میشود که در تلاش برای اصلاح جامعه است.

وَإِذْ نَفَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

و [یاد کنید] وقتی [را] که کوه [طور] را برکنندیم، [و] چنان که گویی سایبانی است بالای سرشان قرار دادیم و [به خاطر ضعف ایمان] پنداشتند که اکنون بر سرشان سقوط میکند. (در آن وقت به ایشان گفتیم) آنچه [از کتاب، شریعت و احکام] را که به شما داده ایم با قدرت [ی تمام و عزمی استوار] بگیرید، و آنچه [از معارف و حقایق] در آن است متذکر شوید [و فرا گیرید و همواره به خاطر داشته باشید] تا [با عمل به آن] پرهیزکار شوید. (۱۷۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَفَقْنَا»: از جا کندید، کشیدیم، بالا بردیم، برافراشتیم. «ظُلَّةٌ»: سایه بان. «وَاقِعٌ»: فروریختنی، افتادنی. «قُوَّةٌ»: وجد و جهد و تلاش، محکم.

تفسیر:

این آیه مبارکه، مشابه آیه‌ی 63، سوره بقره و آخرین آیه در این سوره است که در باره‌ی بنی‌اسرائیل مطالبی را به بیان می‌گیرد. طوری که از آیه‌ی 103 تا اینجا، پیاپی مسائلی را در مورد آنان مطرح کرده است.

«وَإِذْ نَفَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ»: قرار گرفتن کوه، بالای سر بنی‌اسرائیل و تهدید آنان، حادثه‌ای است که نباید فراموش شود، طوری که می‌فرماید: به یاد آور آن‌گاه را که کوه طور را [از جای خود از ریشه برکنندیم و] بر بالای سر بنی‌اسرائیل قرار دادیم.

«كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ»: گویا که ابری سایه دار بود. «وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ»: پس چنان پنداشتند که کوه بر سرشان فروخواهد افتاد.

مفسران مینویسند: موسی علیه السلام که برای میقات الهی به کوه طور رفته بود، در بازگشت برای هدایت بنی‌اسرائیل تورات را همراه خود آورد، اما آنان به سبب سنگینی احکام تورات از پذیرفتن آن امتناع ورزیدند؛ زیرا آن را سخت و سنگین می‌دانستند، بناءً به مخالفت آن پرداختند، آنگاه الله متعال کوه طور را بر سر آنان بلند کرد و به آنها گفته شد: اگر تورات و احکام آن را قبول نکنید کوه بر شما خواهد افتاد، وقتی کوه را نگاه کردند همگی از بیم سقوط کوه سرسجده بر زمین نهادند، آنگاه الله متعال فرمود: «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (171)» برای رسیدن به کمال تقوا، قاطعیت در دین و تصمیم جدی لازم است. طوری که می‌فرماید: و آنها را تهدید نمودیم که اگر به اوامر الله متعال التزام نداشته باشند و به عهد و پیمان وفادار نباشند و آنچه را از رسالت که نازل کردیم به جدیت و توأم با عزم و عمل نگیرند و آنچه در تورات است را یاد نیاورده و به آن عمل نکنند این کوه بر آنها فرود خواهد آمد. تا این تهدید آنها را بر تقوای الهی از طریق انجام اوامر و اجتناب نواهی وا دارد.

و نباید فراموش شود که: هدف کلی و نهایی کتب آسمانی و دستوره‌های دین، خداترسی و پیدایش تقوا در مردم است.

خوانندگان گرامی!

در آیات (172 الی 174) در باره گرفتن پیمان عام از عموم بنی آدم، بحث بعمل آمده است. **وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾**

به خاطر بیاور زمانی را که پروردگارت از پشت و صلب فرزندان بنی آدم، فرزندانشان را بیرون آورد، و آنانرا برخودشان گواه گرفت که آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: بلی! گواهی میدهیم. تا روز قیامت نگوئید: ما از این ربوبیت تو غافل بودیم. (۱۷۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَخَذَ»: برگرفت، به وجود آورد، بیرون آورد. «مِنْ ظُهُورِهِمْ»: از پشت آنان، جمع ظهر، ستون فقرات.

تفسیر:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»: مفسر امام طبری فرموده است: یعنی ای محمد! زمانی را به یاد بیاور که الله اولاد آدم را از پشت پدران بیرون آورد، و آنان به توحید و یگانگی خدا اعتراف کردند و آنها را بر همدیگر شاهد گرفت.

قابل تذکر است که: مفسران در مورد این آیه دو نظر دارند: یکی اینکه بعد از اینکه الله آدم را خلق کرد ذریتش را از پشت او بیرون آورد در حالی که همچون مورچگان بودند و از آنها تعهد گرفت که او را خدای خود بدانند، پس همگی گواهی دادند. چنین روایتی به طریق زیادی از پیامبر صلی الله علیه وسلم روایت شده است، و جمعی از صحابه به آن قائل شده‌اند.

دوم این که این آیه از باب تمثیل و تخییل است؛ به این معنی خدای سبحان برای آنان دلایلی را بر پروردگاری و یگانگی خود اقامه کرده و عقل آنها بر آن گواهی داده است، عقلی که خدا آنها وسیله‌ی تمییز بین گمراهی و هدایت قرار داده است. پس انگار بر خود گواهی داده‌اند. خداوند به آنها گفت: مگر من خدای شما نیستم؟ گفتند: بله. زمخشری و ابوحیان و ابو سعود این نظر را اختیار کرده‌اند. اما نظر اول درست‌تر است. (بنقل از تفسیر صفاة التفاسیر).

ابن عباس (رض) گفته است: دستی به پشت آدم کشید و تمام انسان‌هایی را بیرون کشید که تا روز قیامت آنها را خلق می‌کند.

«وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا»: از آنان بر پروردگاری و یگانگیش اقرار و اعتراف خواست، و آنها نیز بر آن معترف و ملتزم شدند.

این عهد را «عهد الست» و آن عالم را؛ «عالم ذر» می‌نامند لذا خداوند متعال فطرت بشر را بر توحید و خدا شناسی سرشته است.

«أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (172)»: تادر روز قیامت نگوئید: ما از این پیمان و اقرار غافل و بی خبر بودیم. یعنی: از شما عهد گرفتیم تا در روز قیامت نگوئید: ما به این امر که الله پروردگار ما، یگانه و لاشریک است؛ هیچ علم و آگاهی قبلی نداشته‌ایم.

این بدین معنی است که: در روز قیامت، ادّعی غفلت از ربوبیت خداوند، پذیرفته نیست. «إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ» واضح است که عذر جهل و غفلت، نزد خداوند پذیرفته نیست.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

یا نگویید که پدران ما پیش از این مشرک بودند و مانسلی بودیم بعد از آنها (که ما به تقلید آنها رفتیم). آیا به سبب کاری که اهل باطل کرده است، ما را هلاک می‌کند؟ (۱۷۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذریه»: سلاله، نسل، فرزندان. «أَفْتَهُلِكُنَا»: آیا ما را نابود می‌گردانی؟ عذاب میدهی؟ مراد از نابودی در اینجا عمدتاً عقاب رساندن و مجازات کردن است. «المبطلون»: باطل اندیشان، باطل گرایان.

تفسیر:

«أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ»: یا بگویید که: پدران ما در گذشته مشرک بوده اند و مانسلی پس از آنان بودیم. که به حق راه نیافته و راه صواب را نمی‌شناختیم لذا کار در میان ما نیز بر همان شیوه‌ای استمرار یافت که پیشینیان ما بر آن بودند، یعنی ما از نیاکان خود تقلید و پیروی کردیم و راه آنان را پیش گرفتیم، پس ما معذوریم.

باید یادآور شد که: فطرت خدا شناسی در وجود انسان، برای اتمام حجت از سوی خداوند است و چراغ فطرت، قدرت نور افشانی برظلمات محیط را دارد. تعداد از مفسران در تفاسیر خویش در باره آیه: «أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا»: می‌نویسند: اگر شهادت بر ربوبیت در عالم ذر یا فطرت نبود، انسان در دنیا به اسانی خداپرست نمی‌شد و همواره از نیاکان خود، تقلید می‌کرد. در ضمن قابل تذکر است که: تقلید در اصول دین، جایز نمی‌باشد.

«أَفْتَهُلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ(173)»: آیا به سبب شرک پدران، ما را نابود می‌کند؟ آنها گمراه بودند و ما از روی نادانی راه آنها را پیش گرفتیم و از حق بی‌خبر و از اندیشیدن ناتوان بوده‌ایم و فقط از پدران خویش پیروی کرده‌ایم؟ یعنی: اگر حجت بر آنان بر پا نمی‌شد و از آنان عهد قبلی گرفته نمی‌شد، از این عذر و بهانه‌ها می‌آوردند.

در تفسیر «تفسیر أنوار القرآن» آمده است: علماء در تفسیر آیه «عهد الست» بر دو رأی‌اند: رأی اول؛ رأی سلف و رأی دوم؛ رأی خلف است. رأی سلف بر آن وجهی است که ما تفسیر کردیم، یعنی اینکه: پروردگار با عظمت حقیقتاً ذریه آدم را از پشت وی بیرون آورد و از آنان عهد و پیمان گرفت. اما رأی خلف این است که: این آیه از باب مجاز و تمثیل است و خداوند متعال ذریه آدم را از پشت وی بیرون نیآورد بلکه أدله کونی را بر وحدانیت خویش اقامه کرد و عقل‌های بنی آدم بر وحدانیت حق تعالی گواهی داد پس اقامه ادله بر توحید، به منزله آن است که گویا باری تعالی به مخلوقش گفته است: آیا من پروردگار شما نیستم؟ آنان هم جواب داده‌اند: چرا، تو پروردگار ما هستی و ما بر این حقیقت گواهییم. لذا مراد از این گواه گرفتن، خلقت فطری آنها بر توحید و یگانه‌پرستی است. این گروه از علما می‌گویند: به همین دلیل است که پروردگار فرمود: ما ذریه را از پشت آدم بیرون آوردیم. بلکه فرمود: ذریه را از پشت بنی آدم بیرون آوردیم. یعنی: نسل‌های بنی آدم را یکی از پی دیگری آفریدیم و برای هر نسل هم از طریق پیامبران و کتابهای آسمانی و همچنان کتاب مشاهد و منظور کونی خویش که کائنات است دلایل توحیدی اقامه کردیم و آن نسل‌ها در طول عصرها به زبان قال و حال هر دو، بر توحید ما شهادت دادند.

ابن کثیر میان این دو توجیه تفسیری از حیث قاعده و مبدأ هیچگونه تعارضی نمی‌بیند و هر دو را موجه می‌داند. در باب بیرون آوردن نسل آدم علیهم السلام از پشت وی در عالم

«ذر»، احادیثی آمده است، که قائلان به رأی دوم (رأی خلف)، احادیث را نیز بر معنای مورد نظر خود تفسیر کرده اند. (بنقل از «تفسیر انوار القرآن»)

وَكذلك نَفَصِلُ الأَيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

و این گونه آیات را [مُسندل و منطقی] تفصیل و توضیح می دهیم [تا تدبّر کنند] و برای اینکه [از شرک به توحید] بازگردند. (١٧٤)

تفسیر:

«وَكذلك نَفَصِلُ الأَيَاتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (174)» همانطور که پیمان گذشته را بیان کردیم آیات و نشانه‌های واضح و معجزات ظاهر و آشکار را بیان میکنیم تا اهل فطرت سالم و بینش مستقیم در آن تدبّر کنند و تا از شرک توبه نموده مجدداً به سوی توحید باز گردند و به الله یگانه ایمان آورند. یعنی راه طغیان و انحراف را ترک کرده به راه بندگی و اطاعت بازگردند.

فحوای آیه مبارکه مبین این حقیقت است که: اصل، توحید است و شرک، عارضی است، از این دو آیه چنین می فهمیم که خداوند متعال برای هیچکس، در فرار از عبودیت خود، عذر و حُجّتی باقی نگذاشته است.

نگاهی کوتاه به این آیات متبرکه:

1 - الله متعال، انسان را - نسلأ پس از نسل - بر فطرت توحید و یگانه پرستی آفرید که پروردگاری تنها و بی همتا دارد. (روم آیه 30). و اینکه: پیام آوران، به مردم برسانند که باید فرزندان آدم علیهم السلام در طول زمان از راه عقل و درایت به شگفتیهای هستی پی ببرند و از روی قوانین و سنن حاکم در جهان، الله خود را - به خوبی - بشناسند و بر یکتایی او، خود گواه باشند و غفلت نورزند.

2 - این آیات، بنابه دلایلی که بیان کرد، انسان را در مورد جهل به ربوبیت و یکتایی آفریدگار، معذور نخواهد داشت.

3 - هر کس، پیش از رسیدن به حد رشد و تکلیف بمیرد، مجازات نمی بیند.

4 - باطل بودن، استدلال مشرکان در قیامت که گویند: از نیاکان مشرک خود پیروی کرده ایم؛ زیرا بنابه دلایل فطری - عقلی که بر شناخت و یگانگی خدا دلالت می کند، پیروی از گذشتگان مشرک در اصول عقاید و دین، مردود و بی اساس است.

5 - هر چیزی به روشنی در قرآن بیان شده است. پس، همان سان که آفرینش انسان بر فطرت توحید است، سایر آیات دستور می دهند که باید انسان - به خوبی - به آن بیندیشد، آنگاه به سوی حق بازگردد و از باطل، روی برتابد. (بنقل از تفسیر فرقان)

خوانندگان گرامی!

پس از شرح گرفتن پیمان از همه‌ی مردم و اعتراف آنان به ربوبیت پروردگار، خداوند متعال با این آیه ها رفتار تکذیب کنندگان را ضرب المثل زده که اگر کسی به آیات الهی دانا باشد و به آن عمل نکند، همچون ماری است که پوست می اندازد و به جایش میگذارد. در آیات (175 الی 177) قصه‌ی بلعم بن باعورا و سایر گمراهان و تکذیب کنندگان، به بحث گرفته میشود.

وَآتُلُّ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ ﴿١٧٥﴾

و برای آنان سرگذشت آن کس را بخوان که (علم) آیات خود را به او داده بودیم، پس از آن (از عمل کردن به آن) بیرون رفت، و شیطان او را تعقیب کرد (و بر او غالب شد)، و او از جمله گمراهان شد. (۱۷۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ائُلُ»: بخوان. «الَّذِي»: کسی که، شخصی که، آن کس که. «انْسَلَخَ»: برهنه گشت، پوست انداخت، تهی ساخت، جدا شد. [بلعم باعورا: از دانشمندان یهود است که از فرمان الهی فاصله گرفت و پس از هدایت گمراه شد و شیطان بر او مسلط گشت]. «الْغَاوِينَ»: گمراهان.

تفسیر:

«وَأُتِلُّ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا»: ای محمد! برای یهود داستان آن مرد عالم را بگو که به او دانشی از انبیاء را که او تعالی در کتاب‌های خود نازل نموده دادیم. یعنی: واقعه دیگری را که برای یکی از اسلاف بنی اسرائیل روی داد، به آنان یادآوری کن. او از علمای بنی اسرائیل (بلعم باعورا) بود که عمل به آیات الهی را ترک کرد و از آنها بیزاری جست یعنی به آن کافر شد و از آن رو گردان گشت.

«فَانْسَلَخَ مِنْهَا» به طور کامل همانند کندن پوست گوسفند از آن بیرون شد. ابو سعود گفته است: خروج از دین را به «انسلاخ» تعبیر نموده است تا اعلام کند که کاملاً از آیات دور شد، در حالی که بسیار به آن نزدیک بود. (ابو سعود ۲/۲۱۰).

«فانسلاخ منها» به این معناست که ایمان بلعم باعورا همچون پوسته‌ی نازک روی خون بود و هنوز در قلبش جای نگرفته بود. اگر جای می‌گرفت و با روی گشاده، دریچه‌ی قلبش را بر روی ایمان به الله می‌گشود، هرگز از راه راست منحرف نمیشد و فریب جلوه‌های دنیا را نمیخورد. جمله‌ی «فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ» تلمیح و اشاره‌ای است به اینکه: آن مرد در دشمنی بادین الله از شیطان سرسخت تر بود، گویا که او پیشوای شیطان، و شیطان شاگرد و دنباله‌رو اوست.

«فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ (175)» این بود که شیطان بر او تسلط پیدا کرد و او را به زمره‌ی گمراهان و فرورفتگان در ضلالت درآورد. او از شیطان پیروی می‌کرد و به او اقتدا می‌نمود و به این ترتیب از جمله رؤسای گمراهی و از پیشوایان سرکش و از جمله بزرگترین مفسدان شد.

مفسران در تفسیر جمله‌ی «فَاتَّبَعَهُ»، مینویسند که این جمله: بیانگر آن است که آن شخص در مسیر حق به چنان مقامی رسیده بود که شیطان از او قطع امید کرده بود، اما با بروز نشانه‌های انحراف، شیطان به سرعت او را تعقیب کرد و سر انجام در صف گمراهان و شقاوت‌مندان قرار گرفت.

بلعم بن باعورا کیست؟

از ابن عباس (رض) روایت شده است که فرمود: «او مردی به نام بلعم بن باعورا از اهالی بیت المقدس بود که اسم اعظم الله متعال را می‌دانست، چون موسی علیه السلام با سپاه بنی اسرائیل به قصد حمله به جباران (عمالقه) فرود آمد، خویشان بلعم همراه با پسرکاکایش نزد وی آمدند و گفتند: موسی مردی تند مزاج و خشم آلود است و با او لشکری است بسیار، شکی نیست که اگر بر ما پیروز شود، همگی‌مان را نابود میکند لذا به بارگاه خداوند دعا کن تا موسی و همراهانش را از ما برگرداند. بلعم گفت: اگر من

به بارگاه الله متعال چنین دعایی بکنم، دنیا و آخرتم همه از دست می رود. بنابراین، این درخواست‌شان را رد کرد، اما آنها از وی دست برنداشتند و پیوسته اصرار کردند تا سرانجام به خواسته آنان تسلیم شد و به بارگاه الهی دعا کرد. در روایات آمده است: هر دعایی که او علیه موسی و همراهانش میکرد، الله متعال زبانش را به سوی قوم خودش بر میگردانید و هر دعایی که به سود قوم خودش میکرد، خداوند متعال زبانش را به سوی بنی اسرائیل برمیگردانید. قومش که ناظر این صحنه بودند، به او گفتند: ای بلعم! آیا میدانی که چه میکنی؟ آخربه نفع آنها و علیه مادعا میکنی! گفت: این دیگر، چیزی است که در اختیار من نیست، این چیزی است که خداوند متعال بر آن غلبه کرده است. راوی می افزاید: در این اثنا، زبانش از کامش بر روی سینه‌اش بیرون افتاد و به آنان گفت: حالا دیگر، دنیا و آخرت از دست من رفت و جز نیرنگ و حیلۀ چیز دیگری برایم باقی نماند. پس به آنان این نیرنگ را آموخت که زنان را آرایش کرده به میان لشکر بنی اسرائیل بفرستند. آنها چنین کردند و مردی از بنی اسرائیل با یکی از آنان زنا کرد، آنگاه خداوند متعال بر بنی اسرائیل طاعونی نازل کرد که در یک روز هزاران تن از آنان را به کام مرگ کشید...».

ابن مسعود فرموده است: مردی است از بنی اسرائیل، حضرت موسی او را نزد پادشاه (مدین) فرستاد تا او را به سوی الله دعوت کند، پادشاه به او رشوه داد و پست و مقام به او داد تا دین موسی را رها کرده و به دین پادشاه بپیوندد، او هم پذیرفت و چنان کرد و مردم را از دین منحرف نمود. (التسهیل ۵۴/۲).

شان نزول آیه مبارکه:

اکثر مفسرین از جمله ابن عباس، ابن مسعود و مجاهد - رح - گویند: این آیات در مورد «بلعم بن باعورا» نازل شده است.

در تفسیر کابلی آمده است: و بلعم عالمی درویش، و صاحب تصرف بود، در اثر اغوای يك زن و طمع دنیوی، آیات و هدایات الهی را ترك داده، آماده آن گردید که مقابل حضرت موسی علیهم السلام تصرفات خود را به کار اندازد، و تدابیر نکوهیده خویش را به ظهور آرد؛ به موسی - علیه السلام - زیانی رسانیده نتوانست؛ اما، خود را مردود ابدی گردانید. علم آیات الله چندان به بلعم ارزانی شده بود که اگر خواست الله می‌بود، به مراتب بلند میرسید؛ به وی توفیق ارزانی میشد، تا به علم خود رفتار، و به آیات الهی اطاعت می‌کرد؛ ولی چنین نشد؛ زیرا، خود از برکات و آیات آسمانی إعراض نمود، و به شهوات و لذات زمینی منهنك شد؛ (فرورفته درکاری) در پی خواهشات نفسانی روان بود؛ و شیطان به تعاقب وی؛ در زمره کجروان و گمراهان داخل شد. در آن وقت، حال وی شبیه سگی بود که زبانش بیرون برآید، و پیهم، نفس زند، که بالفرض اگر بر او باری نهند، و زجری ننمایند، و چیزی نگویند، و آزادش گذارند، باز هم در هر صورت نفس میزند، و زبانش را بیرون می‌آرد؛ زیرا، طبعاً بنا بر ضعف دل به آسانی نمی تواند هوای گرم را خارج کند و هوای سرد و تازه را فروبرد. چنین است کسی که برای خواهشات نفسانی دهن باز میکند؛ پس در اثر ضعف اخلاقی، اعطاء و عدم اعطای آیات الله، اذار و یا عدم اذار، هر دو درباره وی یکسان است «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ، أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» «سوره بقره، آیه 6». به حرص دنیا زبانش بیرون، و از نحوست ترك آیات، منظره آشفتگی و پریشانی حال وی چون «نفس زدن مسلسل» ظاهر است.

مطالعه کنندگان عزیز!

در طول تاریخ بشری داستان و قصه های بلعم با عورا اتفاق افتاده که حکام طاغوتی توانسته اند علماء را هم فریب دهند. ما باید از سرنوشت دانشمندی همچون بلعم با عورا پند گرفت، زیرا داستانی مهم و مفید است. این داستان برای ما می آموزاند که: انسان هر چه بالا رود، نباید مغرور شود، چون احتمال سقوط وجود دارد و عاقبت کار مهم است. جایگاه هر کس بالاتر باشد، احتمال خطر بیشتری وجود دارد.

جمله «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ» این حقیقت بزرگی را برای می آموزاند: کسیکه از الله جدا شود، طعمه‌ی شیطان می‌گردد. به یادداشته باشید که شیطان و سوسه می‌کند و در کمین نشسته است که هرگاه در کسی زمینه‌ای ببیند، او را دنبال میکند. طوری که کلمه‌ی «فَأَتْبَعَهُ» در کنار کلمه‌ی «فَأَنْسَلَخَ»، این فهم را نشان میدهد که شیطان در کمین است و به محض انسلاخ، (بیرون آمدن) انسان را دنبال و تعقیب می‌کند.

به یاد داشته باشید که؛ شیطان، حریف عالم ربّانی نمیشود. طوری که در فوق ملاحظه نمودیم: تا زمانی که بلعم از آیات الهی دست بردار نشده بود، شیطان بر او تسلط نداشت، همینکه از آیات الهی دست بردار شد و از آن فاصله گرفت «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ» شیطان بر او تسلط یافت. در ضمن قابل دقت و یادآوری است که: علم، به تنهایی نجات بخش انسان نیست، زیرا دانشمند دنیاپرست، اسیر شیطان میشود. در ضمن قابل یادآوری است که: سقوط انسان در چند مرحله صورت می‌گیرد: جدا شدن از آیات الهی، پیروی از شیطان و پیوستن به جمع گمراهان.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمَلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾

و اگر می‌خواستیم (مقام) او را به سبب علم به آن آیات بالا می‌بردیم، ولی او به زمین متمایل شد و از هوی و هوس خود پیروی کرد. پس حالت او مانند سگ است، اگر او را به رفتن مجبور کنی زبان از دهان بیرون می‌آورد، و اگر آنرا رها کنی باز زبان از دهان بیرون می‌آورد. این است حالت قومی که آیات ما را دروغ شمردند. پس این داستانها را (برای آنها) بازگو کن شاید بیندیشند (و بیدار شوند). (۱۷۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَخْلَدَ»: جدا نشد، همراه گشت. «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ»: به دنیا چسبید و بدان گرائید. به پستی گرائید. «يَلْهَثُ»: زبان از کام بر می‌آورد، زبان بیرون میکشد (تشبیهی است در مورد حقارت و پستی). «تَحْمَلُ»: حمله کنی. بتازی. «ذَلِكَ»: آن. اشاره به وصف سگ یا اشاره به وضع شخصی است که از دلایل توحید و آیات کتاب آسمانی آگاه باشد و به ترک آنها گوید و به دنبال آرزوی نفسانی و سواس شیطانی رود. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ»: پایبندی به آیات الهی، سبب تقرب به خداوند و مقامات والاست. طوری که میفرماید: و اگر الله متعال اراده رفعت و بلندی درجه را درحقیقت مینمود حتماً او را گرامی میداشت آنگونه که به علم خود عمل میکرد و از آیات پروردگار پیروی مینمود و به هدایتش هدایت میشد. ولی او از هوای نفس آماره به بدی پیروی کرد و دنیا را بر آخرت ترجیح داد و به آن دل بست و این متاع زائل و بی

بها را بر نعمت ماندگار و همیشگی بهشت برتری داد. از این رو به «أسفل السافلين» سقوط کرد.

خواست خداوند، بر پایه‌ی عملکرد خودماست. «وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَ لَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ»: بلی، رسیدن به مقام قرب، مشروط به پرهیز از دنیاگرایی و هوس است. علمای دین اگر دنیاگرا شدند، در صدد تکذیب آیات الهی و گرایش به کفر قرار می‌گیرند. «فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ»: انسانهای غافل، به چهار پایان می‌مانند، ولی دانشمند دنیا پرست، مثل سگ حریص است.

طوری‌که در آیه مبارکه میفرماید: پس مثل و حالت او مانند مثل و حالت سگی است که اگر او را زجر نمائی زبان از کام برمی‌آورد و اگر رها کنی باز هم زبان از کام برمی‌آورد، پس او در هر حالی و برای همیشه در مشقت قرار دارد و به دنبال شهوات خود می‌دود. به قولی دیگر معنی این است: اگر پندش دهی، گمراه می‌شود و اگر او را به حال خودش واگذاری، نیز گمراه میشود پس او در گمراهی‌ای پیوسته قرار داشته و گمراهی همیشه گریبانگیرش میباشد، به سبب آنکه از آیات پرورگارش تهی و عاری شده لذا او همچون سگی است که اگر به حال خود رها باشد، زبان از دهان بیرون می‌آورد و اگر بر وی حمله‌ور شوند، نیز زبان از دهان بیرون می‌آورد، درحالی‌که سایر حیوانات چنین نیستند زیرا اگر بر آنان حمله‌ور شوی، زبان از دهان بیرون می‌آورند و در غیر آن خیر، اما سگ در هر دو حالت، زبان از دهان بیرون می‌آورد.

از ابن عباس (رض)، روایت است که میفرماید: «سگ از میان حیوانات هیچ همانندی ندارد، آن را برانگیزی یا برنینگیزی، زبان از کام بیرون می‌آورد.» (تفسیر کشاف) مفسران می‌نویسند که در جمله: «فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ» شامل تشبیه تمثیلی است؛ یعنی حالش در خرابی بسان حال پست‌ترین حیوان یعنی سگ است که مدام نفس نفس می‌زند، هم در حالت خستگی و هم در حالت آسایش، بدین ترتیب این صورت از اموری متعدد برگرفته شده است، از این رو آن را تشبیه تمثیلی می‌گویند. «ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: این مثل و حالت فرمایه و خسیس مثل و حالت قومی از یهودیان و نصرانیان و مشرکانی است که آیات الله متعال را بعد از اینکه برای آن‌ها واضح شده که از جانب خداست تکذیب می‌کنند.

کنایه از یهود است که تورات بر ایشان آمد و اوصاف پیامبر صلی الله علیه وسلم را شناختند، اما وقتی او را شناختند، به او کافر شدند و از حکم تورات سرپیچی کردند. «فَأَقْصَصَ الْقَصَصَ أَلْعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (176): پس بر تو لازم است تا امتت را به این مثال‌ها خبر دهی و بر آن‌ها این داستان‌ها را بر خوانی تا مایه عبرت و موعظه باشد شاید که آن‌ها تفکر و تدبیر کنند.

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ (۱۷۷)

بد است داستان گروهی که آیات ما را تکذیب کردند و همواره به خود ظلم روا می‌داشتند. (۱۷۷)

«ساء»: چه بد است! چه زشت است!

تفسیر:

«سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: چقدر این وصف و مثل بد است، مثل آنانیکه آیات الله متعال را تکذیب نموده و رسالتش را انکار کردند و با پیامبرانش جنگیدند، «وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا

يَظْلِمُونَ (177):» این ها کسانی اند که با تکذیب رسالت بر خویشتن ظلم نموده و خود به علت کفر سبب نزول عذاب بر خویشتن شدند.

واقعیست اینست که: تکذیب آیات الهی، ظلم به خویش است، نه خداوند. «أَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ» مُقَدَّم داشتن «أَنْفُسَهُمْ» بر «يَظْلِمُونَ»، نشانه‌ی انحصار است. واقعاً هم چه ستم جبران ناپذیری است که این دانش و این سرمایه‌ی معنوی را در اختیار، زر و زور و تزویر قرار میدهند و در مقابل، بهایی بسیار اندک و بی ارزش را دریافت میکنند که قطعاً موجب سرافکندگی و خواری و رسوایی هر دو جهان آنان است!

خوانندگان گرامی!

الله متعال در آیات متبرکه قبلی ضرب المثل هایی را بیان داشت که شاید گمراهان از خواب غفلت بیدار شوند و به سوی حق باز آیند. اینک در آیات (178 الی 179) درباره راهیابی و گمراهی، صفت دوزخیان، به بیان گرفته شده است.

هكذا در این آیات هم به اسباب هدایت و گمراهی از طریق به کارگیری عقل و حواس و هدایت فطری در مسیر راه خیر یا شر، اشاره میکند: «و هدیناه النجین» (بلدآیه 10).

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

آن کس را که الله هدایت کند هدایت یافته (واقعی) او است و آنها را که (به خاطر اعمالشان) گمراه سازد زیانکاران (واقعی) آنهایند. (۱۷۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْمُهْتَدِي»: راه یافته، هدایت شده.

تفسیر:

«مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (178)»: کسی را که الله متعالی او را به سوی خیر، ایمان و عمل صالح توفیق دهد رهیاب حقیقی است و هرکه را خوار و ذلیل سازد و به راه برابر هدایت نکند چنین کسی حقیقتاً دچار خسارت و زیان کامل شده است.

هدف و منظور آیه مبارکه این است که هدایت و گمراهی به دست الله متعال است! بادر نظر داشت این که: گرچه هدایت و گمراهی به دست الله است، ولی جنبه‌ی اجبار ندارد و بی دلیل و بی حساب نیست. خداوند حکیم و رحیم است و تا انسان زمینه را به دست خویش فراهم نسازد، مشمول لطف یا قهر الهی نمی شود. هدایت به دست الله است و اگر لطف او نباشد، علم به تنهایی سبب نجات و هدایت انسان نمی شود.

شاید دلیل این که در مورد هدایت یافتگان کلمه‌ی مفرد «مهتد» و در مورد گمراهان به صورت جمع آمده «خاسرون»، آن باشد که راه هدایت یافتگان یکی است و با هم متحدند، اما منحرفان، متفرقند و راهشان متعدد است.

هدایت یافتگان از هرگونه زیان و خسران به دور هستند، زیرا ضلالت سرچشمه‌ی خسارت است.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

و مسلماً برای دوزخ بسیاری از جن ها و انسانها را آفریدیم که علامت آنها این است: ایشان

را دل هایی است که به آن (حق را) نمی فهمند و چشم هایی است که توسط آن [حقایق و نشانه های حق را] نمی بینند، و گوش هایی است که به وسیله آن [سخن الله و پیامبران را] نمی شنوند، آنان مانند چهار پایانند، بلکه گمراهتر از آنها. ایشان غافلانند. (۱۷۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذَرَأْنَا»: آفریده ایم. «لَا يَفْقَهُونَ»: درک نمیکنند، نمیفهمند. «الْأَنْعَامَ»: جمع نعم: چهارپایان. تشبیه دوزخیان به چهار پایان از جهت درک و بینش و پندپذیری.

تفسیر:

«وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ»: به راستی، که ما بسیاری از جنیات و انسانها را [به سبب کردارشان] برای آتش آفریدیم. البته خداوند متعال در حال آفرینششان می دانست که فرجام کارشان سرانجام به سوی جهنم است، چرا که اختیارا به عمل اهل دوزخ عمل می کنند. آری! او قبل از آن که آنان به دنیای هستی قدم گذارند می دانست که در زندگی خود چگونه عمل خواهند کرد. آنگاه در علت جهنمی بودنشان میفرماید:

«لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا»: برای اینها قلب هایی است که با آن حق را نمی فهمند و دلائل را درک نمی کنند و متون شرعی را نمی بینند. یعنی ضمیر دارند اما به وسیلهی آن حق را درک کرده نمی توانند.

«وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا»: برای آنها چشم هایی است که با آن قدرت، وحدانیت را نمی بینند و عبرت نمی گیرند، «وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا»: گوش دارند اما آیات و اندرزها را نمی شنوند و اندیشمندانه از آن پند نمی گیرند.

منظور نفی شنیدن و دیدن به طور کلی نیست، منظور شنیدن و دیدن مطالب مفید و حقیقت دینی است. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُنْهَاهَا»: اینها در بهره نبردن از حواس و اعضای خویش مانند چهارپایان و حتی بدتر از آنهاست؛ زیرا چهارپایان به اندازه توانی که خدای تعالی به آن ها داده نفع و ضرر خود را می دانند ولی این ها نمی توانند بین حق و باطل تمیز و فرق کنند و این ها از آیات خدای تعالی روی گردان و در لهو لعب قرار دارند.

بصورت کل باید گفت که: ملاك انسانیت، فهم پذیرش معارف، تکالیف و مسئولیت های دینی و شرعی است، و در غیر آن انسان مانند حیوانات است.

جمله «بَلْ هُمْ أَضَلُّ» این فهم را برای ما انسانها میرساند: کسانی که با وجود توانایی از نعمت های الهی درست بهره نبرد، بدتر از موجودی است که اساساً آنها را ندارد.

همچنان مفسر تفسیر کابلی در تفسیر آیه مبارکه می نویسد: قلب، گوش، چشم دارند؛ اما، از قلب در «آیات الله» غور نمی کنند؛ و در نشانه های قدرت به نظر تعمق و اعتبار مطالعه نمی نمایند؛ و سخنان خدا را به گوش قبول نمی شنوند! چنانکه ادراکات بهائم همه در دایره خورد و نوش و خواهشات بهیمی محدود می باشد. این است حال آنها که دل و دماغ؛ دست و پا؛ چشم و گوش؛ غرض، تمام قوای خدا داد را، به تکمیل و تحصیل لذات دنیوی و خواهشات مادی وقف کرده اند؛ به اکتساب کمالات انسانی و خصال ملکوتی سر و کاری ندارند! اگر خوب غور شود، احوال آنها از چارپای نیز فروتر است؛ حیوان به صدای مالک خود پیش او می آید، و به زجر او منع میشود؛ اما، اینها به صدای مالک حقیقی خود قطعاً گوش نمیدهند؛ علاوه حیوانات از قوای فطری خود، کاری می گیرند که ایزد متعال برای آنها مقرر فرموده، و بیشتر از آن استعداد ندارند؛ اما، اینها قوت و استعداد موهوبه فطری

را که برای ترقیات روحانی و عرفانی خلق شده، از غفلت مهلك و انحراف از راه راست، به دست خود ضایع و معطل کرده‌اند.

«أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (179)»: در دریای جهل و غفلت فرو رفته‌اند. یعنی: آنان نسبت به خداوندی الله متعال، و آیات و شریعت وی و آنچه که برای اهل طاعت و معصیت آماده کرده است، در غفلت کامل قرار دارند.

باید یادآور شد که: دوزخی شدن بسیاری از انسان‌ها، به خاطر بهره‌نبردن از نعمت‌های الهی در مسیر هدایت و کمال است. زیرا با داشتن چشم، گوش و قلب، گرفتار غفلت شده‌اند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیه متبرکه ذیل در باره اسمای حسناى الله، بحث بعمل می‌آید. خداوند متعال در آیه‌های قبلی کسانی را آفریده‌های دوزخ نام می‌برد که عقل و حواس خویش را برای فهم و درک آیات قرآن و تزکیه‌ی درون از راه ایمان و علم سودمند، تعطیل میکنند و غافل میمانند؛ در این آیه‌ی مبارکه «اسمای حسنی» را داوری این غفلت و بی‌خبری بر می‌شمرد که بر ماست ذات بی‌مثال او را با این نامهای نیکو بخوانیم تا غفلت را از خود برانیم.

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

و تنها الله دارای زیباترین و نیکوترین نام‌ها است، پس او را به آن نام‌ها بخوانید، و آن‌ها را که در اسماء الله تحریف میکنند (و بر غیر او می‌نهند و شریک برایش قائل میشوند) رها سازید، به زودی سزای آنچه را که میکردند، خواهند دید. (۱۸۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْحُسْنَىٰ»: اسم تفضیل برای مؤنث و أحسن برای مذکر، بر وزن: فعلی، أفعال، زیباترین، نیکوترین. «فَادْعُوهُ بِهَا»: الله را با آن نام‌ها یاد کنید، الله متعال را با آن نام‌ها بخوانید. «ذَرُوا»: رها کنید، ترک نمایید. يُلْحِدُونَ: به ناراستی می‌گرایند، تحریف می‌کنند.

تفسیر:

«وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا»: نیکوترین نام‌ها از آن الله است؛ چون از نیکوترین و شریفترین معانی خبر می‌دهند، پس الله را به آنها بخوانید، برای خدای تعالی نود و نه نام نیکوست که آنها و برخی دیگر را برای خود به عنوان نام برگزیده است. واجب و لازم این است که الله متعال را با این نام‌ها خوانده و با او مناجات شود و این نام‌ها تحریف نشود. مثلاً بگویید: یا الله! یا رحمن! یا رحیم! یا علیم!... زیرا خواندن الله سبحان و تعالی با نام‌های نیکوی وی، از اسباب اجابت دعاء است، و نباید با نام‌هایی خوانده شود که خودش دلیلی بر آن نه در کتاب و نه در سنت نازل ننموده است چون اسم‌های توقیفی است.

باید گفت که: کلمه‌ی «الله»، محور همه‌ی اسمای الهی است. و کلمه‌ی «الله»، در بردارنده‌ی تمام صفات الهی است، و تمام خصال نیکو، برای الله است، دیگران برای رسیدن به «حسنى» باید سراغ او بروند.

ایمان به اینکه خداوند تمام کمالات را دارد و از همه‌ی عیب‌ها دور است، انسان را به دعا و ستایش و امیدارد، «وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ»: همچنان واجب و لازم است تا کسانی که از این اسم‌ها به سوی دیگری تمایل می‌کنند و یا در آنها دست به الحاد و تحریف می‌زنند.

«يلحدون»: الفاظ یا معانی نام های الهی را تحریف می کنند و یا خدای را به غیر نام های شرعی اش نام مینهند، مانند مشرکان که از اسامی الله برای بت های خود کلماتی مشتق کرده اند، مانند لات که از «الله» مشتق شده و عزی که از «عزیز» و منات که از «منان» مشتق شده است.

«سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (180)»: عقاب و مجازات شان در پیشگاه پروردگار با عظمت این باشد که سزای وصف و افتزای خود را دریابند.

شان نزول آیه:

در شان نزول آیه مبارکه آمده است که: این آیه در باره شخصی از مسلمانان نازل شد که در نماز خویش میگفت: یا رحمن! یا رحیم! در این وخت یکی از مشرکان گفت: مگر محمد و یارانش نمی پندارند که پروردگار یگانه ای را می پرستند پس چرا این مرد دو پروردگار را می خواند؟

در حدیث شریف به روایت ابو هریره (رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «همانا الله متعال نودونه نام دارد و هر کسیکه آنها را بشمارد (حفظ کند) به بهشت وارد می شود. همانا خداوند متعال فرد است و عدد فرد را دوست دارد».

الحاد و کجروی در اسماء الله متعال:

الحاد و کجروی در اسماء الله متعال بر سه وجه است:

1 - تغییر دادن اسماء الهی چنانکه مشرکان کردند زیرا آنها اسم «لات» را از الله، اسم «عزی» را از عزیز و اسم «مناه» را از منان گرفتند.

2 - افزودن بر نام های الله متعال، چون اختراع نامهایی برای وی که بدانها إذن نداده است زیرا نام های خداوند متعال، توقیفی است که در آنها مجال دخل و تصرف وجود ندارد.

3 - کم کردن از اسمای خداوند متعال؛ با انکار بعضی از آنها.

مفسیر تفسیر کابلی در تفسیر آیه مبارکه مینویسد: از تذکر احوال غافلین، به مؤمنین تنبیه شده که شما غافل مشوید! یاد الله متعال غفلت را زایل می نماید؛ الله را به نام های خوب بخوانید؛ و به صفات نیکو یاد کنید؛ کسانی که درباره اسماء و صفات باری تعالی کجروی میکنند، آنها را بگذارید؛ خود به کیفر کردار خویش می رسند؛ کجروی در مقابل اسماء و صفات الهی این است که بر ذات خداوندی چنان نام و یا صفتی را اطلاق کنند که شریعت آن را مجاز قرار نداده، و سزاوار تعظیم و اجلال وی تعالی و تقدس نیست؛ و یا نام و صفتی را که خاص حضرت اوست به غیر اطلاق کنند؛ و یا در بیان معنی آن تأویلات بی اساس و تعبیرات خود ساخته به کار برند؛ و یا در مواقع معصیت (مثلاً سحر و غیره) استعمال نمایند.

یادآوری:

در حدیث آمده است: «خدا دارای نود و نه اسم است، هر کس آنها را بر شمارد وارد بهشت میشود». روایت از ترمذی. دانشمندان گفته اند: معنی این حدیث این است که هر کس آنها را حفظ کند و در معنی آنها بیندیشد وارد بهشت می شود.

منظور این نیست که اسماء الله در این نود و نه اسم منحصر است؛ چون در حدیثی دیگر آمده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم گفته است: «بار خدایا! به هر نامی که آن را بر خود نهاده ای تورا می خوانم و نیز با نامی که در علم غیب برای خود برگزیده ای». ابن عربی از بعضی روایت کرده است که خدا هزار نام دارد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (181 الی 186) در باره موضوعات ذیل هر یک:

1 - راه یافتگان

2 - دروغ پردازان، بحث بعمل آمده است.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

و از آنها که آفریدیم گروهی به حق هدایت می‌کنند و به حق اجرای عدالت می‌نمایند. (۱۸۱).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بِالْحَقِّ»: به دلیل دوستی با حق.

تفسیر:

«وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ (181)»: از میان ملت‌هایی که خلق کرده‌ایم گروه هستند که در گفتار و رفتار به شریعت خدا عمل نموده و مردم را به حق دعوت میکنند و از باطل باز میدارند و براساس عدالت حکم مینمایند و همواره در پرتو آن حرکت می‌کنند.

مفسر ابن کثیر فرموده است: منظور این آیه، امت حضرت محمد است که در حدیث آمده است: «جمعی از امت مدام از حق پشتیبانی می‌کنند و در راه حق پیروزند، مخالفان و مانعان نمیتوانند به آنها زیانی برسانند، و تا فرا رسیدن فرمان الله چنان خواهند بود» (مختصر ابن کثیر ۲/۷۰). این حدیث در «صحیحین» وارد شده است.

این طایفه و گروه به زمانی اختصاص ندارند، بلکه در هر زمان و مکانی امکان دارد وجود داشته باشند، بنابر این اسلام همیشه پیروز است و مغلوب نخواهد شد، و هر چند افراد کم دین و اهل شر هم در افزایش باشند، آنها اهمیت و اعتباری ندارند و بی قدرند. در این حدیث برای امت محمد مژده‌ی بزرگی آمده است و آن این که اسلام در اوج رفعت و والایی قرار دارد و تا فرارسیدن قیامت، اسلام و مسلمانان چنان خواهند بود. (صفوة التفاسیر).

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند به تدریج از جایی که نمی‌دانند گریبانشان را خواهیم گرفت. (۱۸۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَنَسْتَدْرِجُهُمْ» (درج): به تدریج، مرحله به مرحله و اندک اندک دچارشان می‌سازیم و به نابودی نزدیکشان می‌کنیم. خوارشان می‌گردانیم. غالباً سقوط انسان، پله پله و آرام آرام است.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (182)»: و آنان که آیات ما را دروغ می‌پندارند، به تدریج، آنان را از آن جا که خود بی‌خبرند، خوار و گرفتار می‌کنیم. از فحوی آیه مبارکه در می‌یابیم که: تکذیب آیات روشن الهی، به سقوط تدریجی و هلاکت مخفی می‌انجامد. در ضمن قابل یادآوری است که: مهلت دادن به مردم، از سنت‌های الهی است، تا هرکس در راهی که برگزیده، به نتیجه برسد و درها به روی همه باز باشد، هم فرصت طغیان داشته باشند، هم مجال توبه و جبران.

مفسر بیضاوی (رح) فرموده است: این عمل چنین صورت میگیرد که نعمت‌ها بر آنان افزایش مییابد و آنها گمان میکنند که خدا به آنها لطف دارد، از این رو در یاغیگری بیشتر فرو میروند، تا سرانجام عذاب در حق آنان تحقق می‌یابد. (بیضاوی صفحه‌ی ۲۰۵).

وَأْمَلِي لَهُمْ إِنْ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾

و به آنان مهلت می‌دهیم؛ [زیرا از سیطره قدرت ما بیرون رفتنی نیستند] یقیناً تدبیر و نقشه من استوار است. (۱۸۳)

«أملی»: مهلت می‌دهم، فرصت و میدان می‌دهم.

تفسیر:

«وَأْمَلِي لَهُمْ»: به آنها مهلت میدهم یعنی: مدت این بهره‌گیری هایشان را طولانی ساخته و از آنان مجازات را به تأخیر می‌اندازم آنگاه آنها را همانند انسانی نیرومند و قوی دستگیر نموده و به عذاب سخت خود گرفتار می‌کنیم، طوریکه در حدیث آمده است: «اللَّهُ متعال ظالمین را مهلت می‌دهد و وقتی او را می‌گیرد از دستش در نمی‌رود».

باید گفت که: عمر و زندگی، به دست الله متعال است و گنهکار را از قدرت خدا گریزی نیست. در ضمن باید گفت که: در این هیچ جای شکی نیست که؛ الله متعال فرصت توبه و جبران به کافران می‌دهد، ولی آنان لایق استفاده از این فرصت‌ها نیستند.

«إِنْ كَيْدِي مَتِينٌ (183)»: گرفتن، سزا و مجازات الهی محکم و شدید است.

کید الله متعال تدبیر اوست و او تدبیر خویش را «کید» نامید زیرا فروریختن نعمت در عین مهلت دادن به آنان ظاهراً کید است؛ چرا که در ظاهر امر إحسان ولی در حقیقت امر خواری و خُسران می‌باشد.

باید گفت که: همیشه نعمت‌ها نشانه‌ی لطف خدا نیست، گاهی زمینه‌ای برای قهر ناگهانی الله متعال هم است.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١٨٤﴾

آیا آنها فکر نکردند که همنشینشان (پیامبر) هیچگونه آثاری از دیوانگی ندارد (پس چگونه چنین نسبت ناروایی به او می‌دهند؟) او فقط بیم‌دهنده آشکاری است (که مردم را متوجه مسئولیت هایشان می‌سازد) (۱۸۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«صاحب»: همدم، یار، رفیق، همنشین. «جِنَّةٌ»: جنون، دیوانگی.

تفسیر:

«أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ»: آیا آن تکذیب‌کنندگان، نیندیشیده‌اند که رسول الله صلی الله علیه وسلم همنشین است هیچ جنونی ندارد و او به هیچ وجه دیوانه نیست.

آنحضرت صلی الله علیه وسلم در میان همین قوم به دنیا آمده کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی خویش را در میان آنان سپری کرده و با آنان زندگی کرده بود. پیش از نبوت تمام قوم، ایشان را به عنوان مردی سالم از حیث روحی و روانی و مردی درست‌اندیشه می‌شناختند و این تنها پس از نبوت بود که چون ایشان اقدام به رساندن پیام الله متعال نمود ناگهان و یک مرتبه مجنونش خواندند. پیداست که این حکم جنون به خاطر سخنانی نبود که ایشان پیش از نبوت بر زبان آورده بود، بلکه تنها به خاطر سخنانی بود که پس از نبوت به زبان می‌آورد.

پیامبر صلی الله علیه وسلم پیامبر بر حق الله متعال است و او را به منظور هدایت انس و جن فرستاده است؟ بدین ترتیب تهمت مشرکین که به او دیوانگی نسبت می دادند نفی میشود آنجا که می گفتند: ای آنکه وحی بر تو نازل شده است! تو دیوانه‌ای.

«إِنَّ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ (184)»: وجز هشدار دهنده ای آشکار نیست؟ که شریعت الله متعال را برای آن ها بیان میکند و آنها را از عذاب الله و مجازات او برحذر می دارد. قابل دقت و توجه است که: تعبیر قرآن به کلمه‌ی صاحب، در این آیه‌ی 184 مبارکه، نهایت غفلت و کند ذهنی آنان را نشان می دهد؛ طوری که در فوق هم یادآور شدیم محمد صلی الله علیه وسلم از آغاز تولد تا ابتدای وحی، جلیس آنان بود و با هم زندگی میکردند. اکنون که آنحضرت صلی الله علیه وسلم از بُت پرستی بازشان می دارد، او را به دیوانگی متهم می کنند، حال آن که عاقل ترین عاقلان است و مردم را از عذاب الهی باخیر می کند. اصطلاح؛ صاحب و جنه و مجنون در این مورد در چندین سوره تکرار شده است که آنها عبارتند از (سورة سبأ آیه 46)، (سورة تکویر آیه 22)، (سورة حجر آیه 6)، (سورة مؤمنون آیه 70)، (سورة صافات آیه 36).

شان نزول آیه: 184:

480- ک: ابن ابو حاتم و ابو شیخ از قتاده روایت کرده اند: نبی اکرم صلی الله علیه وسلم بر کوه صفا ایستاد و قریش را به یکتاپرستی دعوت نمود و تمام خاندانها را شاخه به شاخه مورد خطاب قرار داد: ای فرزندان فلان، ای فرزندان فلان و آنها را از عذاب سخت پروردگار و مجازات خدای تعالی بر حذر داشت. در این میان کسی از قریش گفت: بدون شک این رفیق شما دیوانه شده است که اینگونه شب تا صبح نعره میزند. پس الله متعال آیه: «أُولَٰمُ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِّنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ (184)» را نازل کرد.

أُولَٰمُ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ قَدِ افْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (١٨٥)

آیا در ملکوت آسمان ها و زمین و چیزهای دیگری که الله آفریده است (عقلمندان) نظر نکردند؟ و شاید که مرگشان (یا مهلت عذاب آنها) نزدیک باشد. و پس از (انکار) آن به کدام سخن باور می کنند؟ (١٨٥)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَلَكُوتٍ»: فرمانروایی و مُلک بیکران، قدرت فوق العاده، شگفتی های هستی. «حَدِيثٍ»: سخن، کلام. بَعْدَهُ: پس از قرآن.

تفسیر:

«أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: چرا این ها در اجرام آسمان ها و زمین و این بنای بزرگ، زیبا و ضخیم تفکر و نظر نمی کنند و آیا با تعمق در ملکوت آسمان ها و زمین، ملک وسیع و عظیم خدا نمی نگرند که بر عظمت و کمال قدرت خالق دلالت دارد؟ یعنی: درحقیقت، این تعداد از انسانها در فرمانروایی عظیم پروردگار بر آسمان ها و زمین و مخلوقاتش، به دیده تأمل و استدلال ننگریسته و نیندیشیده اند تا از این نگرش و اندیشه بهره مند شده و به وسیله آن به سوی ایمان به وجود و وحدانیت پروردگار متعال راه یابند. استفهام برای انکار و تعجب و سرزنش است.

نگاه آندیشمندان، عمیق و متفکرانه، ثمربخش و کارگشا می باشد. (توجه و آندیشه در باره‌ی باطن هستی و شیوه‌ی ارتباط آن با آفریدگار، انسان را به خداوند مرتبط می سازد.

«وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ»: آیا در باره‌ی این همه مخلوقات بدیع و شگفت‌انگیز خدا نمی‌اندیشند تا آن را دلیل کمال قدرت سازنده‌ی آن و نشانه‌ی عظمت مالک و یگانگی خالقش قرار دهند؟ آفرینش هیچ ذره‌ای، بی هدف نیست.

«وَ أَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ»: یعنی به این بیندیشند که شاید به زودی بمیرند؟ پس چرا قبل از آنکه مدت تعیین شده برای اندیشه و ایمان و عبادت، با به سر رسیدن اجل هایشان به پایان آید، در آنچه که وسیله هدایت و منفعت‌شان است تأمل و اندیشه نمی‌کنند؟ با تمام صراحت باید گفت که: بیشترین بدبختی‌ها به خاطر غفلت از یاد مرگ است. «عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ» (یادمرگ، درکاستن از لجاجت، مؤثر است و مردم رابه استفاده از فرصت و به ایمان آوردن پیش از فرا رسیدن مرگ، فرا می‌خواند).

«فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (185)»: پس بعد از قرآن، به کدام سخت ایمان می‌آورند؟ یعنی: اگر آنها به این کتاب بزرگ، معجزه و جاودان ایمان نمی‌آورند پس به چه سخنی بعد از آن ایمان می‌آورند و چه سخنی را امکان دارد تصدیق کنند و از آن اثر پذیرند. قرآن عظیم‌الشان و آیات الهی، بهترین کتاب و سخن است و هیچ عذری برای نپذیرفتن آن ها نیست. کسی که به قرآن و معارف آن ایمان نیاورد، دیگر به هیچ سخن هدایت بخشی ایمان نمی‌آورد.

مَنْ يُضَلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

برای کسانی که الله [به سبب لجاجت و عنادشان] گمراهشان کند، هدایت کننده ای نیست؛ و آنانرا در سرکشی و تجاوز شان وا میگذارد تا در [گمراهی شان] سرگردان و حیران بمانند. (۱۸۶) «يَعْمَهُونَ»: سرگردان میشوند، متردد و متحیرند.

تفسیر:

«مَنْ يُضَلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ»: هر که را الله متعال توفیق هدایت ندهد هیچ توفیق دهنده و مرشدی برای او نیست. یعنی اینکه اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمر و ادامه‌دار است. در ضمن قابل یادآوری است که: اضلال، کار الله متعال است ولی زمینه ساز آن، نیت و عمل خود انسان است که سبب می‌شود قلب او زنگ بگیرد و هدایت الهی را نپذیرد.

«وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (186)»: چنین کسی خوار و هلاک شده است و خدای تعالی دشمنان خود را در گمراهی و حیرت شان سرگردان می‌گزارد، در چنین حالی هیچ هدایتگری برای آنها نیست که هدایت‌شان کند و هیچ نصیحت و موعظه‌ای نیست که به حال آنها نفعی داشته باشد.

باید گفت که: هدایت و ضلالت، و هر چیز، در قبضه الله متعال است؛ اگر او تعالی نخواهد، هیچ وسیله هدایت به درد نمیخورد، و انسان از چیزی منتفع شده نمی‌تواند. الله متعال برحسب عادت خویش، آنگاه توفیق هدایت میدهد که بنده به کسب و اختیار خود بر آن روان شود؛ اما، کسی که عالماً و عامداً به بدی و شرارت تصمیم کند، الله هم بعد از رهنمائی، او را به حال خودش میگذارد.

سزای کسانی که به هشدار های انبیا گوش نمیدهند و به گفته های آنان نمی‌اندیشند، این است که گرفتار قهر الهی شده و به حال خود رها شوند.

اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمر و ادامه‌دار است.

قابل یادآوری است که: طغیان و سرکشی مردم اجباری نیست و گمراهی انسان‌ها، نتیجه‌ی انتخاب خود آنان است. «طَغْيَانِهِمْ» (انسان، از ابتدا بد آفریده نشده است)

خوانندگان محترم!

در آیه مبارکه ذیل (187) به این واقعیت اشاره بعمل آمده است که: الله متعال می داند که روز قیامت کی برپا می‌گردد.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

از تو در باره قیامت می پرسند که چه وقت رخ می دهد؟ بگو: جز این نیست که علم آن نزد پروردگار من است، کسی جز او نمیتواند وقتش را ظاهر کند. (این واقعه) بر (اهل) آسمان‌ها و زمین سخت و دشوار است، نمی‌آید (قیامت) به سراغ تان مگر ناگهانی باز از تو در باره قیامت می پرسند، گویا تو از آن آگاه هستی، بگو: جز این نیست که علم آن نزد الله است، و لیکن بیشتر مردم نمی دانند. (۱۸۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«السَّاعَةِ»: یک لحظه‌ی گذرا و سریع، روز قیامت، آغاز عالمی دیگر. «مُرْسَاهَا»: وقوع آن، فرار سیدن آن. مُرْسَى از ریشه‌ی «رَسَو» اسم زمان و مکان، زمان و مکان وقوع لنگرگاه، مصدر؛ یعنی، ثابت و ماندگار شدن، اسم مفعول، ثابت و استوار شده. [هود/۴۱]. «لَا يُجَلِّيهَا» (جلو): آن را آشکار نمیسازد. آن را بروز نمیدهد.

«ثَقُلَتْ»: گران و سنگین است. «بَغْتَةً»: ناگهان. «حَفِيٌّ عَنْهَا»: آگاه از آن، جویای آن.

تفسیر:

«يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ»: ای محمد! کفار از تو در باره‌ی قیامت سوال میکنند، یعنی مردم، مکرر از پیامبر صلی الله علیه وسلم سوال می‌کردند «يَسْأَلُونَكَ» (فعل مضارع نشان دوام و استمرار است) مفسران در تفاسیر خویش در مورد کلمه «يسألونك» می نویسند: که گروهی از یهودیان گفتند: ای محمد، اگر پیامبر هستی، به ما بگو قیامت چه زمانی خواهد بود، زیرا ما می دانیم که آن چه زمانی خواهد بود. و آنان میخواستند، به رغم آن که می دانستند الله متعال آگاهی از وقوع قیامت راتنها برای خودبرگزیده است، آنحضرت را بیازمایند. پرسش کنندگان، قریشیان بودند. و «الساعة» مانند نجم برای ثریا، از اسمای غالبه است و از آن حیث قیامت «الساعة» نامیده شده که ناگهان اتفاق می افتد و حساب مردم را به سرعت و یا برعکس آن در مدتی طولانی، مورد رسیدگی قرار میدهند یا این که در نزد خدا از حیث زمان به یک لحظه انسانها میماند.

«أَيَّانَ مُرْسَاهَا»: که قیامت چه وقت واقع میشود و موعدانتهای جهان چه وقت و زمان رخ میدهد؟

قیامت از این‌رو به «ساعت» موسوم شده است که حسابرسی در آن به سرعت صورت می‌گیرد، همانگونه که میفرماید: «وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ 77 نحل»: (غیب آسمان‌ها و زمین مخصوص الله است و برپایی قیامت (در سرعت و آسانی) جز مانند چشم بر هم زدن یا نزدیک‌تر نیست. البته خداوند بر هر چیزی قادر است.)

«قُلْ إِنَّمَا عَلَّمَهَا عِنْدَ رَبِّي» ای محمد! برای آنها بگو علم قیامت از جمله اسراری است که جز خدای تعالی هیچکس بر آن آگاهی ندارد سپس آن را تاکید کرده و گفته است:

«لَا يُجَلِّبُهَا لَوْ قَتَبَهَا إِلَّا هُوَ» او هیچکس را نه ملائکه مقرب و نه پیامبران را در جریان آن قرار نداده است و بر آن هیچکس جز خدای تعالی اطلاع ندارد و او قیامت را مگر هنگام فرا رسیدن آن بر ملا نمی سازد.

«تَفَلَّتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: این امر بر ساکنان آسمانها و زمین بزرگ و سنگین آمد؛ چرا که از آن برحذر و بیمناکند و از خوف و ترس شدید آن به خود می لرزند. یعنی: آسمانها و زمین به دلیل بزرگی حادثه قیامت تاب و توان تحمل آن را ندارند زیرا در هنگام این رخداد، آسمان شگافته شده، ستارگان تار و مار میشوند و دریاها می خشکند. یا معنی این است: فرشتگان و جن و انس، همه در آرزوی آن هستند که وقت آن را بدانند و پنهان بودن این امر بر آنان گران و سنگین است.

در حدیث شریف آمده است: «بیگمان قیامت مردم را هیجان زده و سراسیمه میسازد زیرا درحالی فرا میرسد که شخصی حوضش را مرمت میکند، دیگری چهارپایانش را آب میدهد، آن دیگر کالایش را در بازار به نمایش میگذارد و ترازویش را بالا و پایین می برد...». «لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً»: قیامت در آسمانها و زمین عظیم و بزرگ است و از جمله بزرگترین نشانهها و شگفت انگیزترین امور است و جز به صورت ناگهان فرا نمی رسد و هیچکس نمی داند قیامت چه وقت فرا می رسد.

بناءً باید گفت که: قیامت، قابل پیش بینی نیست و در زمانیکه انتظارش نمیرود، ناگهانی رخ خواهد داد. «بَغْتَةً» (بَغْتَةً) در موردی بکار میرود که انسان حتی احتمال و حدس آن را نیز در ذهن خود نداشته باشد)

«يَسْأَلُونَكَ كَاتِبًا حَفِيٌّ عَنْهَا» ای محمد! این کفار از تو در این خصوص سوال میکنند گویا که تو در باره امور قیامت کار میکنی و از آن سوال مینمائی و اخبارش را میدانی و بر علامتاتش احاطه داری!

«قُلْ إِنَّمَا عَلَّمَهَا عِنْدَ اللَّهِ» بگو: جز الله هیچ کس از زمان آن خبر ندارد؛ به آنها خبر بده که علم آن نزد خدای تعالی است و جز او کسی دیگر آن را نمیداند چون موضوع قیامت از جمله امور غیبی است که به دانای نهانها اختصاص دارد.

ولی این جهال نمیدانند که تنها خداوند متعال میداند و آنها در شک خویش متردد اند طوری که برخی منکر و برخی مشکوک اند.

«وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (187) اکثر مردم سبب و علت نهان بودن آن را نمیدانند. امام فخر رازی گفته است: حکمت در نهان بودن روز رستاخیز این است: اگر وقت و زمان آن را ندانند، از آن برحذر میباشند، انسانها سر اطاعت را بیشتر فرود آورده و بیشتر از معصیت دوری میجویند. (فخر رازی ۴/۴۸۴).

شان نزول آیه: 187:

481- ابن جریر و دیگران از ابن عباس (رض) روایت کرده اند: حَمَلُ بْنُ أَبِي قَشِيرٍ وَسَمُوعِلُ بْنُ زَيْدٍ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَفْتَنَتْ: اگر واقعاً پیغمبر هستی ما را آگاه کن که قیامت چه وقت است؟ اگرچه ما خود می دانیم که قیامت چه زمانی فرا میرسد. پس الله متعال آیه: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا...» را نازل کرد.

482- همچنین از قتاده روایت کرده است: قریش به پیغمبر صلی الله علیه وسلم گفت خدا گفت: [ما و تو خویشاوندیم، پس نهانی به ما بگو که قیامت چه وقت می آید؟ الله متعال بزرگ فرمود: «يَسْأَلُونَكَ گَائِكَ حَفِيٌّ عَنْهَا» از تو می پرسند گویی که تو در باره قیامت بسیار پرسش و سؤال کرده، و از وقت آمدن آن آگاه شده ای»] (تفسیر طبری، همان منبع، ج 9، ص 140).

خوانندگان گرامی!

در آیات قبلی خبر داده شده است که: علم قیامت را الله متعال میداند و بس و تمام کارهای غیبی و غیره در دست قدرت اوست و پیامبر، هشدار دهنده و بشارت آور است. (یونس آیه 48 و 49)، (سوره مریم آیه 97)، (سوره جن آیات 26 و 27). همچنان در آیه 110 سوره کهف آمده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم، بشری همچون سایر انسانهاست، جز این که بر او وحی نازل شده. می باشد. در آیه متبرکه ذیل گفته شده است که: همه ی کارها در دست الله متعال است، و تنها ذات پروردگار است که علم غیب می داند.

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَأَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

بگو من مالک سود و زیان خویش نیستم مگر آنچه را الله بخواهد (و از غیب و اسرار نهان نیز باخبر نیستم مگر آنچه الله اراده کند) و اگر از غیب با خبر بودم منافع فراوانی برای خود فراهم میساختم و هیچ بدی (و زیانی) به من نمی رسید، من فقط بیم دهنده و بشارت دهنده ام برای جمعیتی که ایمان می آورند (بیم از مجازات پروردگار و بشارت به پادشاهی گرانبهایش). (۱۸۸).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ»: اگر غیب می دانستم. «إِسْتَكْثَرْتُ» (کثر): افزون طلبی می کردم، فراوان به دست می آوردم. «الْخَيْرِ»: آن چه که معمولاً انسان به آن میل می کند، مانند: منافع مادی و معنوی. «مَسَّنِيَ»: به من رسید. «مَا مَسَّنِيَ»: به من نرسید. «السُّوءُ»: آنچه که انسان به آن میل نمی کند.

تفسیر:

«قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»: [ای فرستاده ی الله] بگو: به آنها که تو نمیتوانی برای خویشتن نفعی را که خداوند متعال اراده ننموده جلب کنی چنانچه نمی توانی ضرری را که او تعالی اراده کرده دفع کن. حق تعالی مقدر کننده هر نفع و ضرر است و خیر و شر به دست اوست، او کسی است که تمام امور را مقدر کرده «وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَأَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ»: و اگر تو امور غیب را میدانستی حتماً در جلب خوبی و خیر برای خویشتن، زیاد عمل مینمودی و بر هر امر منفعت آمیزی حریص بودی و از هر فرصت استفاده میکردی؛ زیرا تو بر مناسبت های امور اطلاع می داشتی.

«وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ»: اگر غیب می دانستم خود را از گزند و بدی حفظ میکردم، اما غیب را نمیدانم از این رو هر مقدری خیر یا شر نصیب می شود.

«إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ»: ولی تو غیب را نمی دانی وظایفها تنها این است که سرکشان را از آتش برحذر داری و به اطاعت کنندگان بشارت بهشت رابدهی.

«لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (188)»: با این حال کسانی از هشدارها و بشارت های تو بهره میبرند که به

توباور دارند و از تو پیروی میکنند و به آنچه آورده‌ای ایمان دارند. یعنی: من مبلغی از سوی الله متعال برای احکامش هستم که مردم را به وسیله آن بیم و بشارت می‌دهم و قطعاً من کسی نیستم که غیب خدای سبحان را بداند لذا نه خبر دادن از غیب در حوزه مأموریت من است و نه علم و آگاهی به آن، از اوصاف و خصوصیات من.

شان نزول آیه مبارکه:

مردم مکه گفتند: ای محمد! آیا خدا تو را از ارزانی و گرانی نیازمندی‌ها در آینده با خبر نمیکند تا آن چه به سود توست، تهیه کنی و از ضررها بپرهیزی و یاتو را از خشکسالی و از سرزمین حاصل خیز آگاه نساخته است، تا به جاهای سرسبز حاصل خیز کوچ کنی؟! خدا در پاسخ آنان.. (..فرمود: «قل لا املك...»). (تفسیر فرقان)

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (189 الی 193) در مورد یادآوری خلقت اولی، امر به یکتاپرستی، پیروی از قرآن، خود داری از شرک بحث بعمل آمده است.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهَا لِنِ آتَيْنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾

الله آن ذاتی است که شما را از یک شخص آفرید، و از تن او زنش را (نیز) آفرید تا به او آرامش یابد. پس (نظام تولد و تناسل آغاز شد) چون مرد با زن خود همبستر شد (آن زن) به بار سبک باردار شد (حامل شد) پس وقتی که بار وی سنگین شد (و به ولادت نزدیک شد) پس زن و شوهر (هر دو) دعا کردند و از پروردگار خود خواستند که اگر به ما فرزند نیک (و سالمی) دهی، ما حتماً از شکرگزاران خواهیم شد. (۱۸۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»: یک نفس، نوع انسان، یک جنس. به قول جمهور مفسران، آدم، [نساء / ۱]، [حجرت / ۱۳]، [روم / ۲۱]، [ذریات / ۴۹]. «جَعَلَ»: آفرید، ساخت، پدید آورد. «لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا»: تابیار آمد، تا بیاساید، تا آرام گیرد، اُلُفْتُ گِیرِد. «تَغَشَّاهَا»: با او همبستر میشود. «حَمْلًا خَفِيًّا»: باری سبک، نطفه و سپس جنین. «مَرَّتْ بِهِ»: او را برد، حمل او را برد، آن بار سبک، سنگینی نکرد و مانع کار نشد. «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ»: وقتی آن جنین سنگین گشت و نزدیک شد به دنیا بیاید. «صَالِحًا»: شایسته، سالم، بی عیب.

تفسیر:

«هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»: الله متعال ذات است که شما را از یک جنس آفرید، «وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا»: و از آدم علیهم السلام حوا را خلق کرده است. «لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا»: تا در کنارش آرامش و انس بیابد. «فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا»: و چون آدم علیهم السلام با حوا در آمیخت وی با حملی سبک باردار شد. «تغشاهَا»: کنایه از جماع (مقاربت جنسی) است. ابو سعود فرموده است: زمانی که نطفه در رحم جای می‌گیرد تبدیل به علقه میشود تحمل آن نسبت به سایر مراحل آسانتر است؛ چون در این حالت وزن زیادی ندارد. اشاره به سبک بودن «حمل» در واقع اشاره کردن به نعمت‌هایی است که الله متعال در مراحل مختلف آفرینش انسان‌ها به آنان ارزانی داشته است، آنگاه که آنها را از دریای عدم به صحنه‌ی وجود می‌آورد و مراحل مختلفی را در خلقت آنها پشت سر می‌نهد. و ناتوانی آن را به نیرو و قوت مبدل می‌سازد. (ابو سعود ۲).

«فَمَرَّتْ»: به تا زمان ولادت به این حمل و دگرگونی ادامه داد و با آن بساخت. یعنی: حوا چندی با آن حمل گذراند، بر می خاست و می نشست و حرکت می کرد و به امور زندگی خویش می پرداخت و از آن حمل، احساس سنگینی نمی کرد، «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ»: برای صلاح و تربیت صحیح فرزند، باید پیش از تولد او اقدام کرد و از خدا استمداد جست. بناءً حوا وقتی کم کم جنین، در شکمش سنگین شد، (انتظار فرزندی نیکو در سر می پروراندند و)

«دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا»: پروردگارشان را می خوانند و میگویند: «لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (189)»: بار الها! اگر به ما فرزندی صالح و سالم عطا کنی، یقیناً از سپاسگزاران خواهیم بود. به قولی: مراد از فرزند صالح، فرزند سالم و طبیعی است، نه فرزند ناقص الخلقه‌ای که ایشان از تولدش بیمناک بودند.

باید یادآور شد که: آمیزش جنسی تنها برای لذت و شهوت نیست، بلکه برای بقا و دوام نسل صالح است.

فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

و چون به آن دو [فرزندی] نیک داد در آنچه [الله] به ایشان عطا نموده بود برای او شریکانی قرار دادند و الله از آنچه [با او] شریک می گردانند برتر است. (۱۹۰)

تفسیر:

«فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا»: در این هیچ جای شکی نیست که الله متعال، فرزند شایسته و صالح به انسان میدهد، ولی این ما هستیم که: سبب انحراف فرزندان خویش میشویم طوری که در آیه مبارکه میفرماید: وقتی خداوند متعال دعایشان را اجابت کرد و فرزند صالح و سالم به آن ها عطا کرد: «جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا»: همان فرزند را برای خدا شریک قرار دادند، پرستش بت را آغاز کردند. (چون این نظر آشکار و واضح بود ما هم آن را برگرفتیم، و محققان اهل علم نیز آن را ترجیح داده اند، بعضی از مفسران گفته اند: آیه در باره‌ی آدم و حوا است و ضمیر (جعلاً له شرکاء) را به آن دو ارجاع داده‌اند.

در این باره احادیث و آثاری نقل کرده اند از جمله: حدیثی که به صورت مرفوع از سمره روایت شده و گفته است: وقتی حواء فرزند را به دنیا آورد، ابلیس نزد او آمد، طفل آرام نداشت، شیطان گفت: اسم او را عبدالحارث بگذار آرام می شود. حواء اسم طفل را عبدالحارث گذاشت و طفل آرام شد.

و این امر از وحی شیطان بود. روایت از احمد و ترمذی. حافظ ابن کثیر گفته است این حدیث از سه جهت معلول است و آن سه جهت را توضیح داده است. و ترجیح داده است که حدیث موقوف باشد و آثار را ضعیف دانسته است، سپس با سندش از حسن روایت کرده و گفته است: این امر در میان بعضی از ملت‌ها بود؛ نه نزد آدم، آنگاه ابن کثیر گفته است: ما مذهب حسن بصری را انتخاب میکنیم. و در اینجا آدم و حواء منظور نیستند، بلکه مشرکین نسل آنها منظور است. به دلیل فرموده‌ی خدا: فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ. من هم میگویم: حق همین است و نباید از آن منحرف شد. (تفسیر صفوة التفاسیر).

«فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (190)»: خداوند از آنچه مشرکان به او نسبت می‌دهند پاک و مُنَزَّه است.

در «تفسیر انوار القرآن» در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: سخن در اینجا از آدم و حوا به نسل پدید آمده از ایشان از مرد وزن حمل میشود بنابر این، جمعی از مفسران بر آنند که شریک آورندگان در عطای الهی از جنس بنی‌آدمند، نه خود آدم و حوا. حسن بصری میگوید: «مراد

از این مشرکان، یهود و نصاری‌اند که حق تعالی به آنان فرزندان سالم عطا کرد، اما آنها یهودی و نصرانی شدند».

ابن کثیر این تفسیر را از نیکوترین تفاسیر در این موضوع دانسته و می‌گوید: «ما قاطعانه برآنیم که آدم و حوا شرک نورزیدند و مراد آیه، برخی از نسل ایشان است».

ولی برخی دیگر از مفسران چون سیوطی و شاه ولی الله دهلوی بر آنند که: مراد خود آدم و حوا هستند. تکیه این گروه از مفسران بر حدیث ضعیفی است به روایت سمره از رسول الله صلی الله علیه وسلم که فرمودند: «چون حوا زایمان کرد، ابلیس نزد وی آمد و به وی گفت: فرزندات را عبدالحارث نام کن، که اگر چنین کنی، زنده میماند و قبلاً چنان بود که فرزندان وی میمردند پس این از القآت شیطان بود». به تأیید این روایت، روایات اسرائیلی بسیاری که هیچ پایه و اساسی ندارند، نقل شده است که نمی‌توان بر آنها استناد کرد. آری! شرک وامثال آن، از اعمال لایق شأن انبیا علیهم السلام نیست چنانکه از آیه بعدی که به صیغه جمع آمده است، نیز پیداست: بنقل از «تفسیر انوار القرآن».

أَيْشِرْكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلُقُونَ (۱۹۱)

آیا موجوداتی را شریک الله قرار میدهند که چیزی را نمی‌آفرینند و خودشان مخلوقند؟! (۱۹۱)

تفسیر:

«أَيْشِرْكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا»: آیا مشرکان، چیزهایی شریک الله متعال میگردانند، که اصلاً قدرت خلق چیزی را ندارد. «وَهُمْ يُخْلُقُونَ (191)»: و حال این که همان بت‌ها و خدایان، خود مخلوقند و ساخته شده‌اند. یعنی خودشان نیز آفریده شده‌اند؟

امام قرطبی گفته است: استفاده از ضمیر «واو» و «نون» بر این مبنا است که آنها معتقد بودند بت‌ها میتوانند نفع یا ضرر برسانند. بدین ترتیب همانند انسان تلقی شده‌اند. (تفسیر قرطبی ۳۴۱/۷).

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (۱۹۲)

و [این شریکانی که برای خدا قرار می‌دهند] نه می‌توانند پرستش کنندگان خود را یاری دهند، و نه قدرت دارند خودشان را یاری کنند. (۱۹۲)

«وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا»: این بت‌ها مالک هیچ یاری برای کسانی که آن‌ها را پرستش میکنند نیستند چنانچه نمیتوانند از عبادت کنندگان خود ضرری را دفع و یا به آن‌ها نفعی را جلب کنند.

«وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (192)»: آنها توان نفع رسانی به خود را هنگام نزول عذاب ندارند. و اگر سوء قصدی به آنها بشود نمیتوانند آن را دفع کنند.

کسی که مالک چنین نصرت و یاری است و آنکه مالک نفع و ضرر است خدای یگانه می‌باشد.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ (۱۹۳)

و هر گاه آنها را به سوی هدایت دعوت کنید، از شما پیروی نمی‌کنند، برای آنها فرق نمی‌کند چه آنها را دعوت کنید و چه خاموش باشید. (۱۹۳)

«لَا يَتَّبِعُوكُمْ»: خواسته‌ی شما را برآورد نمی‌سازد، از شما پیروی نمی‌کنند. «صَامِتُونَ»: جمع صامت؛ یعنی، خاموش. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ»: اگر بتان را به راه ارشاد و هدایت فرا خوانید، جوابی به شما نمیدهند؛ و شما را در این دعوت اجابت نمی‌کنند و از شما پیروی نمی‌کنند چون آنها از جمله‌ی جماداتند. یعنی چیزهایی که نه توان یاری‌رسانی دارند و نه می‌توانند از خود دفاع کنند، شایسته‌ی پرستش نیستند.

«سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ(193)»: حال آنها در هنگام خواندن و عدم خواندن شما یکسان است زیرا آنها چیزی بیش از سنگ‌های تراشیده و جامد نیستند.

ابن کثیر گفته است: یعنی این بت‌ها دعای هیچکس را نمی‌شنوند، و از نظر آنان کسی که آنها را می‌خواند با کسی که آن‌ها را می‌راند یکسان است.

همان‌طور که حضرت ابراهیم گفت: پدر جان! چرا چیزی را پرستش می‌کنی که نمیشنود و نمی‌بیند و چیزی را از تو دفع نمی‌کند و شما را از چیزی بی‌نیاز نمیسازد؟ (حافظ ابن کثیر گفته است: معاذ بن جبل و معاذ بن عمرو بن جموح که جوان بودند مسلمان شدند، شب‌ها به بت‌های مشرکین حمله می‌کردند، آنها را تکه تکه کرده و به توده‌ی چوب تبدیل می‌کردند، عمرو بن جموح که رئیس طایفه‌ی خود بود بتی داشت، آن را پرستش می‌کرد و عطر و روغن به آن میزد، آنها در خلال شب می‌آمدند آنرا واژگون کرده و مدفوع و نجاست به آن می‌مالیدند، ولی عمرو می‌دید چه به سرش آورده‌اند، آن را می‌شست و تمیز و خوشبو میکرد و شمشیری را در کنارش می‌نهاد و میگفت: از خودت دفاع کن، آنها می‌آمدند و همان کار را میکردند، حتی یکبار آن را به لاشه‌ی سگی مرده بستند و آنرا در چاهی در آن حوالی انداختند، وقتی عمرو آمد و آن را دید دریافت دینش باطل است. آنگاه چنین سرود: اگر خدا بودی و تکیه‌گاهی داشتی با مرده سگی هم زنجیر نمی‌شدی. آنگاه مسلمان شد و مسلمانی نیکو از آب در آمد و در جنگ احد شهید شد). (تفسیر صفاة التفسیر).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (194 الی 198) در مورد موقعیت بتها، و بت پرستان را که مورد نکوهش قرار گرفته بحث نموده و در ضمن موحدان از رفتار پست آنان و حقیقت بتان آگاه می‌سازد.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾

یقیناً کسانی را که به جز الله (به عبادت) می‌خوانید، بندگانی مانند شما اند. آن‌ها را بخوانید تا دعای شما را اجابت کنند، اگر (در دعوی خویش) راستگویید. (۱۹۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَدْعُونَ»: صدا می‌زنید، میخوانید، میپرستید. «عِبَادٌ»: بندگانی، پدیده‌هایی،

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ»: بی‌گمان آنهایی را که به جای الله به فریاد میخوانید، از جمله بت‌های اند که آنها را خدایان میدانید، آنها هم مانند شما مخلوقند، بلکه انسان از آن‌ها کاملتر است؛ چون انسان میشود، میبیند، و کار میکند اما آنها هیچ کدام از

این کارها را انجام نمی دهند، باید گفت که: پرستش، دلیل می خواهد و معبود باید برتر و بالاتر از عابد باشد، پرستیدن مخلوقات یا انسان‌هایی مثل خودمان، نه دلیلی دارد و نه امتیازی به همین علت گفته است:

«فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (194)»: پس آنها را بخوانید، برای جلب منفعت یا دفع زیانی «اگر راست می گوید» در این ادعایان که آن‌ها بر رساندن نفع و ضرر قادر اند «باید شما را اجابت کنند» اگر که زنده اند؟ خطاب از باب تعجیز و بیان ناتوانی آنهاست. معبودی شایسته‌ی پرستش است که نیازهای بنده و مخلوق را برطرف کرده، او را رشد دهد، و بین او و معبود روابط دو طرفه باشد.

أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

(بلکه معبودهای تان با شما هیچ مشابهتی ندارند) آیا پاهایی دارند که با آن راه بروند؟ یا دست‌هایی دارند که با آن کاری را انجام دهند؟ آیا چشم‌هایی دارند که با آن ببینند؟ یا گوش‌هایی دارند که با آن بشنوند؟ بگو: شریکان الله را بخوانید، باز در باره من حيله سازی و چاره جویی کنید و باز مرا مهلت ندهید. (۱۹۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَبْطِشُونَ بِهَا»: به آن کاری انجام دهند، به آن دفاع کنند و حمله ور شوند. «كِيدُونِ»: برای نابود شدنم، طرح بریزید، تزویری و حيله به کار برید. «فَلَا تُنظِرُونِ»: پس مرا مهلت ندهید، به من فرصت مدهید.

تفسیر:

«أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا»: آیا این بت‌هایی که به غیر از الله عبادت نموده و در برابر آن سجده کرده‌اید آیا حیات دارند؟ آیا اعضا دارند؟ آیا وسایلی دارند که از آن‌ها در انجام امور خود استفاده کنند؟ آیا پا دارند تا به منظور برآورده ساختن نیازهای خود راه بروند؟ «أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا»: یا دست دارند که به وسیله‌ی آن حمله کنند؟ و به کسیکه نسبت به آنها سوء قصدی داشته باشد، حمله‌ور شوند و آنها را دفع کنند؟ «أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا»: و آیا چشم دارند که به وسیله‌ی آن اشیاء را مشاهده کنند و ببینند؟

«أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا»: آیا گوش شنوا دارند تا با وسیله آن بشنوند و نفع برند؟ منظور بیان جهل و نادانی و سبک دانستن عقل و خرد آنها در عبادت جمادات میباشد، جماداتی که نه می شنوند و نه می بینند، و نه از پرستنده‌ی خود ضرری را دفع می‌کنند؛ چون فاقد حواس اند.

انسان به مراتب از آن بت‌ها برتر است؛ چون دارای عقل و حواس است، پس چگونه شایسته است کسیکه کاملتر و شریفتر است به عبادت پست‌تر و خوارتر بپردازد که هرگز امید جلب منفعت و دفع ضرر از آن نمی رود؟! «قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ»: ای محمد! به آنها بگو: بت‌هایی را که شریک قرار داده‌اید بخوانید و از آنها کمک بگیرید.

«ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنظِرُونِ (195)»: و اگر میخواهید و می توانید در حق من توطئه و دسیسه و توطیه خویش بچینید و عملی سازید، و حتی به اندازه‌ی یک چشم به هم زدن به من مهلت ندهید، من به شما اهمیتی نمی دهم؛ چون به خدا پشت بسته‌ام.

مفسر حسن گفته است: پیامبر را به خدایان ترساندند، لذا خدا به او امر کرد چنان جوابی به آنها بدهد.

چنین سوال‌ها و مطالباتی در نهایت تحدی و مبارزه طلبی و اعتماد و توکل بر خدا قرار دارند؛ زیرا آنها و بت‌هایشان مالک هیچ نفع و ضرری نیستند؛ بلکه آنها گمراه‌تر و ذلیل‌تر از این‌اند که بتوانند به مخالفان خود ضرر برسانند، چون آن‌ها در برابر پادشاه پادشاهان قرار دارند، خدایی که جز او خدایی نیست.

قابل تذکر است که در این آیه مبارکه سفاقت و بی‌عقلی مشرکان و مددجویان را نشان می‌دهد که سنگ و چوب و امثال آن‌ها را پناهگاه و امید زندگانی هر دو جهان خود کرده‌اند. بنابر این، اگر از دست این بی‌زبان‌های درمانده کاری ساخته است، همگی علیه من به پا خیزید و حيله را ساز کنید تا بدانید که کاری از دست شما بر نخواهد آمد؛ زیرا یار و یاور من خداست. (سوره بقره آیه 257).

ابن‌کثیر روایت میکند: «معاذ بن عمر و بن جموح و معاذ بن جبل دو نوجوان بودند که با هجرت رسول الله صلی الله علیه وسلم به مدینه مسلمان شدند، آن دو نوجوان غیور مسلمان، شبانگاه بر بتان مشرکان هجوم برده آنها را میشکستند و خرد و ریز نموده و از آنها برای بیوه زنان، هیزم درست میکردند تا قومشان از این امر عبرت بگیرند و به ماهیت بی‌جان و بی‌ارزش بتان اطلاع حاصل بدارند.

از قضا که عمر و بن جموح پدر معاذ بن جبل که رئیس قومش نیز بود، بتی داشت که آن را زینت میداد و معطر میکرد و میپرسید پس آن دو در تاریکی شب می‌آمدند و بت وی را بر سر چپه ساخته و آنرا با کثافت و چتلی آغشته میساختند. عمرو بن حجوح که به خانه می‌آمد و بت خویش را بر این وضع میدید، از این وضع بی‌نهایت متاثر میشد، بت خود را دوباره شستو شو میکرد و بار دیگر خوشبو می‌ساخت و نزد آن شمشیری را می‌گذاشت و در خطاب به آن می‌گفت: از خودت دفاع کن! اما آن دو نوجوان، باز هم این کار را با آن بت تکرار می‌کردند و او نیز مجدداً آن بت را می‌شست و می‌آراست. تا این‌که سرانجام، آنها بتش را گرفته و آن را با سگ مرده‌ای به هم بستند و آن دو بر ریسمان چاهی که در آن نزدیکی بود، آویختند. چون عمرو آمد و این منظره را دید، تأملی کرد، آنگاه به خود آمد و متوجه شد که دین وی، دین باطل و بی‌بنیادی بوده است پس گفت: «تالله لو کنت إلهما مستدن لم تک والکلب جمیعا فی قرن» به الله قسم؛ اگر تو خدایی سزاوار پرستش بودی؛ اینگونه با سگ مرده هم آغوش نمی‌شدی.

سپس اسلام آورد و مؤمنی نیکو شد و در روز احد به فیض شهادت نایل گشت که خداوند متعال از او راضی باد! (بنقل از «تفسیر انوار القرآن»

إِنَّ وَلِيَّ اللَّهِ الَّذِي نَزَلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

(اما) ولی و سرپرست من الله ای است که این کتاب را نازل کرده است و او صالحان را یاری می‌کند. (۱۹۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَلِيَّي»: سرپرست و متولی من، سرور من. «یتولی»: سرپرستی میکند، دوست می‌دارد.

تفسیر:

در آیات قبل، ناتوانی معبودهای باطل به بیان گرفته شد، در این آیه مبارکه به معرفی خداوند می‌پردازد. یعنی: چگونه از بتانی که دارای اوصاف دروغین، جعلی، و غیر واقعی

هستند، هر اسی در دل راه دهم، در حالی که سرور و کارسازی چون پروردگار با عظمت دارم که به سوی او پناه می برم، از او یاری می جویم و او مرا بر شما پیروز می گرداند. «إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهِ الَّذِينَ نَزَّلَ الْكِتَابَ»: آن که نصرت و حمایت و حفظ مرا در دست دارد، عبارت است از خدایی که قرآن را بر من نازل کرده است. خداوند به واسطه‌ی قرآن، پیامبر رایاری و بیمه کرد، آن ذاتی که به من کتاب فر فرستاد، و مرا به منصب رسالت فایز گردانید، در مقابل تمام دنیا به حمایت و حفاظت من خواهد پرداخت؛ زیرا، حافظ و مددگار بندگان نیکوکار، حضرت اوست.

«وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (196)»: نترسید! زیرا الله متعال ولی صالحان است و وعده‌ی یاری داده خدای عز وجل حفظ و تایید صالحان را در دست دارد. هم در دنیا و آخرت ولی و سرپرست آنهاست. یعنی: اوست که شایستگان را حفظ می کند، ایشان را نصرت می دهد و میان آنان و میان دشمنانشان مانع میشود و این از سنت وی است. صالح: هر کسی است که عقیده‌اش از خرافات و اوهام سالم و اعمالش نیکو باشد.

مشکلات انسان، یا از نداشتن برنامه درست و منظم است و یا از نداشتن سرپرست، و شکر الحمد لله مؤمن مسلمان هیچ يك از این دو مشکل را ندارد.

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (۱۹۷)

و کسانی را که شما جز او میخوانید نمیتوانند یاریتان کنند و نه (حتی) خودشان را یاری دهند. (۱۹۷)

تفسیر:

«وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (197)»: این بت‌هایی که به غیر از الله متعال میخوانید برای شما نه نفعی جلب می کنند و نه ضرری را از شما دفع مینمایند. این ها حتی نمیتواند خویشتن را یاری رسانند چه رسد به شما. این ها جماداتی اند خاموش و بی حرکت.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (۱۹۸)

و اگر آنان را به سوی هدایت دعوت کنید، نمی شنوند و آنان را می بینی که به سوی تو می نگرند در حالیکه نمی بینند. (۱۹۸)

«يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ»: به تو می نگرند. در این جا؛ یعنی، در برابر تو همچون، بیننده اند. بتها را به صورت کسی که دارد روبه رویش را می نگرد، می ساختند.

تفسیر:

«وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا»: و اگر از این بت‌ها بخواهید تا هدایت شوند و شما آنها را با سخنان خود مخاطب قرار دهید آنها دعای شما را نمیشنوند، تا چه رسد به مساعدت و امداد شما بشتابند چون سنگ‌هایی اند جامد، «و تَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (198)» توهنگامی که به سوی آنها بنگری اینها به گونه‌ای شکل داده شده‌اند که گویا تو را می بینند در حالی که آنها نابینا میباشند؛ چون فقط ظاهری از چشم دارند و با آن چیزی نمی بینند.

مشرکان، بتان را به صورت تمثال هایی به شکل انسانها، یا حیوانات دارای دست و پا و چشم می ساختند و چشمان آن ها را چنان باز به نقش و تصویر می کشیدند که گویی خیره به دیگران می نگرند، لیکن آن پیکرهای بی‌جان، تمثال‌های جامدی بیش نبودند که نه می توانستند چیزی را بگیرند، نه کاری را انجام دهند، نه راه بروند و نه چیزی را ببینند.

اگر در آیات متبرکه که در فوق تذکر یافت دقت نمایم، با تمام وضاحت در خواهیم یافت که: هدف بت پرستان، یاری جستن از بت‌هاست که قرآن عظیم الشان آنرا رد میکند. بت‌ها و معبودها، حداقل باید خودشان از حوادث مصون باشند که نیستند.

از مجموع آیات که گذشت در می‌یابیم که: معبود و رب، باید:

خالق و مالک باشد. «أَيْشُرْكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلُقُونَ»

ناصر و یاور باشد. «لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ»

به خواسته‌ها و دعاها ترتیب اثر دهد. سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ...

توانگر و قدرتمند باشد. أَمْ لَهُمْ أُيْدٌ يَبْتَاطُونَ بِهَا...

شنوا و بینا باشد. «أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا، أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا».

قدرت خنثی کردن مکر دشمن را داشته باشد. «ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُون».

کتاب و قانون عرضه کند. «نَزَّلَ الْكِتَابَ».

خوبان و شایستگان را حمایت کند. «يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ».

خوانندگان گرامی!

در آیات قبلی الله متعال با تمام وضاحت بیان فرمود که سرپرست و حافظ پیامبر و مؤمنان درستکار است و بتها و بت پرستان هرگز نمی‌توانند به دوستان خدا زیان برسانند.

در آیات (199 الی 202) در موارد مهمی از «اصول اخلاقی اجتماعی»، برخورد با مردم و راه راست و پایدار را بیان می‌دارد. در واقع این آیات، شامل اصول همه‌ی فضایل است که آن هم از اساس تشریح به شمار می‌آید که به دنبالش اصول عقیده‌ی توحیدی به بهترین شیوه، خواهد آمد.

حُذِّ الْعَفْوَ وَأْمُرٌ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (۱۹۹)

با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر و به نیکیها دعوت نما و از جاهلان روی بگردان (و با آنها ستیزه مکن). (۱۹۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْعَفْوُ»: گذشت. «بِالْعُرْفِ»: بالمعروف: پسندیده، رفتار نیکو، کردار خوب. «أعرض»: روی برتاب، چشم پوشی کن.

تفسیر:

«حُذِّ الْعَفْوَ»: پروردگار با عظمت ما به پیامبر نیز دستور و هدایت فرموده است که مکارم اخلاق را داشته باشد؛ یعنی در برخورد و معامله و معاشرت با مردم راه سهل و آسان را پیش بگیر، طوریکه می‌فرماید: «حُذِّ الْعَفْوَ»: یعنی ای محمد از اخلاق مردم آنچه سهل و آسانست را بگیر و آنچه را بدون کدام سختی و مشقت کمائی کرده‌اند بپذیر بدون اینکه از آن‌ها زیاده طلبی کنی، بلکه آنچه یکی از آن‌ها به تو می‌آورد را بپذیر و آن‌ها را مکلف به امور مختلف و پراکنده نکن در حالی که از آنها بیشتر از حد توان شان مطالبه نمائی. ابن کثیر فرموده است: این مشهورترین اقوال است و گفته‌ی جبرئیل علاقه به پیامبر صلی الله علیه وسلم بر آن گواه است آنجا که می‌فرماید: خدا به تو امر میکند آن که به تو ظلم کرد، او را ببخشی و به آنکه از تو دریغ کرد، عطا کنی و آنکه صله‌ی رحم تو را قطع کرد، صله‌اش را وصل کنی.

بلی! رسول الله صلی الله علیه وسلم به پیروی از این دستور، هیچگاه در میان دو کار مخیر ساخته نشدند، مگر این که آسان‌ترین آن را انتخاب کردند، مشروط به این که آن کار آسان‌تر، گناه نمی بود چنانکه در حدیث شریف فرمودند: «آسان بگیرید و سخت نگیرید و بشارت دهید و نفرت برنینگیزید». در حدیث شریف آمده است: 1744- عَنْ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «أَمَرَ اللهُ نَبِيَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَأْخُذَ الْعَفْوَ مِنْ أَخْلَاقِ النَّاسِ [رواه البخاری: 4644].

1744- از ابن زبیر (رض) روایت است که گفت: خداوند پیامبرش را امر نمود که از اخلاق مردم، گذشت را پیشه خود سازد. (ابن جریر روایت می کند که چون این آیه کریمه نازل گردید، پیامبر صلی الله علیه وسلم از جبرئیل علیهم السلام پرسیدند: یعنی چه باید کرد؟ گفت: خداوند تو را امر کرده است که اگر کسی بر تو ظلم کرد او را عفو نمائی، اگر برایت چیزی نداد تو برایش چیزی بدهی، و اگر با تو مقاطعه کرد بدیدنش بروی. «وَأْمُرُ بِالْعُرْفِ» یعنی به معروف و نیکی امر کن و گفتار و اعمال نیکو انجام بده.

معروف: هر خصلت پسندیده‌ای است که عقل‌ها آنرا بیسندد و روان‌ها بدان اطمینان یابد. یعنی بر توست تا آنها را به انجام هر امر نیکو و خوبی که از لحاظ عقل و شرع پسندیده است خواه از اقوال و گفتار باشد یا اعمال امر کنی که چنین با فطرت سالم و عقل صحیح موافق و از سُف‌ها، نادانان و احمقان دور است. پس با مطابق با جهل، سفاهت و نادانی‌شان تعامل نکن که تو بر هدایت مستقیمی.

مقصود: اینکه هر کس نسبت به شما بدی روا داشت او را ببخشید و هرگز انتقام مگیرید، و در ضمن او را به کارهای نیک هدایت کنید، چنین نباشد که در مقابل بدی تنها نیکی کنید و در مقابل ظلم انصاف، بلکه او را به نیکویی دعوت کرده، احسان نمایید.

«وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (199)»: پس با جهال و نادانی‌های شان مقابله به مثل مکن، بلکه در مقابل آنها صبر و شکیبایی داشته باش. یعنی: چون در دستور دادنشان به معروف، برای آنان حجت بر پا داشتی، اما آن کار معروف را انجام ندادند، در این صورت از آنان روی برگردان و در مقابل این جهالتی که از آنان سر میزند، با آنان بگومگو و مشاجره نکن.

امام قرطبی در مورد فرموده است: این آیه اگر چه خطاب به پیامبر صلی الله علیه وسلم است، اما معنی تادیب جمیع خلق الله را در بر دارد. (تفسیر قرطبی ۳۴۷/۷). مفسر این کثیر فرموده است که مقصود از کناره‌گیری این است که بدی را به بدی جواب ندهید و مقصود این نیست که از راهنمایی آنان اعراض کنید که این کار مغایر با شأن رسالت و نبوت است.

در این باره از حضرت عبدالله بن عباس، در صحیح بخاری، واقعه‌ای نقل شده است که شخصی به نام عیینة بن حصن، در زمان خلافت عمر فاروق اعظم (رض) و به منظور ملاقات با خلیفه وارد مدینه گردید و در خانه برادر زاده خویش حر بن قیس که از محدود علمای برجسته بود و در مجلس شورای حضرت فاروق شرکت داشت، میهمان شد. پس عیینة به برادر زاده اش گفت، چون تو به دربار امیرالمؤمنین مقرب و از معتمدان او هستی، از او برای من وقت ملاقاتی بگیر. حر بن قیس به خدمت حضرت عمر فاروق (رض) رفته و عرض کرد که کاکایم عیینة درخواست ملاقات کرده است. آن جناب اجازه داد؛ پس آنگاه عیینة در مجلس حضرت عمر فاروق (رض) اعظم خلیفه قدرتمند مسلمین حضور یافت و بی پرده و با روش غیر محترمانه بر حضرت عمر فاروق (رض) به شدت پرخاش

نمود و به وی ناسزا گفت و بعد از آن اظهار داشت که تو نه به ما حق کامل می دهی و نه منصفانه رفتار می کنی. فاروق اعظم از ناسزا گویی وی برآشفت، فوراً حر بن قیس عرض کرد که یا امیرالمؤمنین مگر بخاطر نداری که الله تعالی فرموده است: «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (199)»: و این شخص هم از جاهلان است. و با شنیدن این آیه آثار خشم از چهره پرفروغ فاروق ناپدید گشت، و در جواب او چیزی نگفت و با آرامش خاطر به سخنان تند او گوش فرا داد. این عادت حضرت عمر فاروق اعظم (رض) و معروف و مشهور بود که: «کان وقافا عند کتاب الله عزوجل»: یعنی: سر خود را در جلوی احکام کتاب الله خم می کرد.

این آیه جامع مکارم اخلاق است و بعضی از علما آن را چنین خلاصه کرده اند که مردم بر دو قسم اند: یکی محسن و نیکوکار؛ دوم، بدکار و ظالم. این آیه برای هر دو گروه هدایتی بس مفید به شمار می آید که در باره نیکان چنین ارشاد می دارد که با آنان با رفتار کریمانه برخورد کنید و از نیکوکاران، نیکی ظاهری را بپذیرید و به دنبال تفتیش و تجسس قرار نگیرید و بالاترین معیار نیکی را از آنان درخواست نکنید بلکه به هر مقدار که بتوانند انجام دهند، اکتفا کنید، و نسبت به بدکاران و جاهلان چنین اظهار داشت که راه نیک را به آنها نشان دهید و به نیکی تشویق کنید و اگر نپذیرفتند و بر گمراهی و اشتباه خود اصرار ورزیدند و در صدد بر خورد جاهلانه بر آمدند، در آن صورت از آنها کناره بگیرید و به صحبت جاهلانه آنها پاسخ نگوئید، و با این روش امید میرود که آنها زمانی به هوش بیایند و به اشتباه خود پی برده به راه حق باز آیند.

مفسر. «تفسیر انوار القرآن» مینویسد: باید یادآور شد که قواعد و اصول سه گانه مطرح شده در

این آیه، تبیین کننده اصول فضایل و مکارم اخلاقی در اموری است که به رفتار و معامله انسان با دیگران تعلق می گیرد.

در حدیث شریف آمده است که چون این آیه نازل شد، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «ای جبرئیل! توضیح این آیه چیست؟ جبرئیل گفت: پروردگارت میفرماید: توضیح آیه این است که با کسی که با تو قطع پیوند میکند، بیبندی و به کسی که تو را محروم می گرداند، بدهی و از کسی که بر تو ستم می کند، درگذری».

امام جعفر صادق (رض) می فرماید: «در این آیه، خداوند متعال پیامبرش را به مکارم اخلاق دستور میدهد و در قرآن، آیه ای جامع تر از این آیه در باره مکارم اخلاق وجود ندارد».

اصول فضایل و مکارم اخلاق عبارتند از:

- 1 - گذشت و چشم پوشی و آسان گیری. (آل عمران آیه 159)، (نحل آیه 125).
- 2 - امر به معروف؛ یعنی، آن چه که شرع بپسندد و خردمندان نیکویش پندارند، این آیه ها نیز به طور عام به آن اشاره میکنند: [آل عمران آیه 104]، و هم چنین حقوق زن (بقره آیات 228، 229 و 231).
- 3 - روی گردانیدن از نادانان و کوتاه بینان.

توضیح مفیده در مورد آیه مبارکه:

ای محمد! سخت مگیر، آسان گیر، در جواب رفتار احمقان و نادانان، مقابله به مثل مکن، بردباری و گذشت را پیشه کن و به هر کار نیک و زیبایی فرمان بده. راستی، این آیه هر

چند موجز است؛ اما بسیاری از فضیلت های انسانی و اجتماعی مورد پسند دین اسلام، در آن جمع بسته است و از منشها و خلق و خوی زشت، رفتار خشونتو کردار پستی هشدار میدهد و انسان را به سوی ارزشهای والا و سودمند فرا می خواند.

امام ابن جریر الطبری نقل فرموده هنگامی که این آیه نازل گردید آن حضرت از حضرت جبریل مقصود آن را دریافت نمود، حضرت جبرئیل بعد از سؤال از خداوند متعال مطلب آن را چنین توضیح داد: که در این آیه به شما دستور داده شده که هر کسی بر شما ظلم کند شما او را ببخشید و هر که به شما چیزی ندهد شما به او بخشش نمایید و هر که خود را از شما قطع کند شما به او ببیوندید. و در اینجا ابن مردویه به روایت سعد بن عبادہ نقل کرده است که وقتی در غزوه احد حضرت حمزه کاکای آن حضرت به شهادت رسید و با بی رحمی تمام اعضا و جوارح او قطع کرده و با جسد مبارکش بی ادبی روا داشتند، هنگامی که آن حضرت پیکر مبارک را اینگونه دید فرمود کسانی که با حمزه چنین برخورد کرده اند من باهفتاد نفر از آنان چنین خواهم کرد آنگاه این آیه نازل شده و از جانب الله ارشاد شدند که این تصمیم مناسب مقام شما نیست بلکه لایق شما اینست که با عفو و کرم بر خورد نمایید.

این مطلب با آن حدیث تأیید میگردد که امام احمد به روایت عقبه بن عامر نقل فرموده: که رسول الله مکارم اخلاق را به او چنین تعلیم داد: هر که بر تو ظلم کند تو او را عفو کن و آنکه خود را از تو قطع میکند و آن را وصل کن و کسی که تو را محروم می کند تو بر او انعام و بخشش کن.

و امام بیهقی به روایت حضرت علی (رض) نقل کرده است که رسول الله به او فرمود که: من شما را اخلاق بهتر از اخلاق اولین و آخرین نشان میدهم و آن اینکه هر که تو را محروم میکند تو بر او بخشش کن و آنکه بر تو ظلم کند تو او را عفو کن و هر که رابطه اش را با تو قطع کند تو با او ببیوند.

اگر چه در هر دو معنی «عفو» فرقی هست اما حاصل آن دو تا یکی است که در اخلاق و اعمال مردم اطاعت و فرمانبرداری سطحی را قبول کن و در صدد تجسس و تفتیش بیشتر قرار مگیر و از اطاعت آنها معیاری مخواه و از خطاها و کوتاهی هایشان درگذر، و بر ظلم آنها انتقام مگیر.

اعمال و اخلاق رسول الله دائماً بر همین منوال بود، که مظاهر کامل آنها هنگامی آشکار گشت که مکه فتح شد و دشمنان سرسخت او در قبضه او قرار گرفتند آن جناب و آنها را آزاد کرده فرمود: نه تنها بر ستم های تان انتقام نمیگیریم بلکه شما را به اعمال منکر گذشته تان مورد ملامت و نکوهش قرار نخواهیم داد.

نتیجه گیری سودمند و آموزشی:

امام ابن کثیر در تفسیر مبارکه: «حُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ 199» باتوجه به تحقیقات و تأملات تفسیری در این باره سخن جالب و عجیبی عرضه کرده و چنین نوشته است که: در تمام قرآن سه آیه جامع، جهت تعلیم و تلقین اخلاق فاضله آمده است که در هر سه آیه پناه خواستن از شیطان ذکر شده است. اولین همین آیه مبارکه سورة اعراف است. دومین این آیه 96 سورة مؤمنون است که میفرماید: «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّبِيَّةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ، وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ، وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ». (مؤمنین آیات 96 الی 98) (بدی را به روشی که آن بهتر است دفع کن، ما

به آنچه وصف می کنند داناتریم. (97) و بگو: ای پروردگرم! از و سوسه های شیاطین به تو پناه میبرم. (98) و (ای پروردگرم) از این که شیاطین پیش من حاضر شوند، به تو پناه می برم. (99)

سومین آیه، همانا آیات متبرکه (34 الی 36 سوره فصلت) که میفرماید: «وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (34) وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا نُو حَظٌّ عَظِيمٌ (35) وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (36)» (و نیکی و بدی برابر نیست، (بدی دیگران را) به شیوه ای که آن بهتر است دفع کن، که (اگر چنین کنی) ناگاه کسی که میان تو و او دشمنی است، چون دوست گرم و صمیمی گردد. (35) و جز صابران (این خصلت نیکو) را دریافت نمی کنند و این را جز کسانی که بهره بزرگی از اخلاق و ایمان داشته باشند نخواهد یافت. (36) و هرگاه و سوسه ای از شیطان به تو رسد، پس به الله پناه ببر، چون او شنوای داناست).

پس در هر سه آیه هدایت های جامع و کاملی هستند که می باید در برابر خشم، عفو و اغماض کنید، و بدی را به نیکی جواب دهید و از شیطان به خداوند پاک پناه ببرید، پس در آیات فوق دشمنی و منازعات شیطان کاملاً روشن گردید. چون شیطان در منازعات انسان رابطه مستقیم دارد و هر جا که کوچکترین مجادله و نازعه ایجاد شود میدان تاخت و تاز شیطان برای و سوسه انداختن و مشتعل کردن آتش نزاع، هموار میشود و شیطان سعی دارد مردم نیک و بردبار را زودتر از دیگران به خشم وا دارد و از کنترل خارج سازد، پس خداوند متعال آگاه کردن از مکاید شیطان، معالجه و برخورد با شیطان را نیز روشن ساخته است. که هرگاه دیدید به هنگام خشم کنترل از دست می رود بدانید که شیطان دارد غالب میشود، پس بی درنگ متوجه الله شده به او پناه آورده به درگاه الهی دعا (استعاذه کنید، که: «رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ (97) وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ (98)» (مؤمنون، آیات 97 و 98). (پروردگارا! من از و سوسه های شیطان ها به تو پناه می برم، پناه می برم به تو ای پروردگارا! از این که آنان نزد من حاضر شوند).

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

و اگر از جانب شیطان و سوسه ای به تو رسد، پس به الله پناه بجوی، همانا او شنوای داناست. (۲۰۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَنْزَغَنَّكَ»: تو را و سوسه می کند، به تو می رسد. «اسْتَعِذْ»: پناه ببر.

تفسیر:

«وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ»: ای محمد! هرگاه شیطان (و شیطان صفتان) در تو به چیزی از فساد و امر به بدی و سوسه کرد، نباید فراموش کنیم که: و سوسه های شیطان، حتمی است. طوریکه «يَنْزَغَنَّكَ»: (بانون تأکید آمده است) و از جانب دیگر و سوسه های شیطان، دائمی است. زیرا جمله «يَنْزَغَنَّكَ»: (فعل مضارع، نشانه استمرار است). همچنان انسان نباید از کوچکترین و سوسه های شیطان غافل شود و باید به الله پناه برد و خود را تحت پوشش پروردگار با عظمت قرار داد.

«فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»: پس تو از الله متعال یاری بجوی و به سوی او التجا کن و از پروردگارت بخواه تا از تو مکر و سوسه آن را بردارد یعنی خود را در پناه الله متعال قرار بده و به او پناه ببر که آن را از تو دفع و برطرف کند.

نباید فراموش کنید که: استعاده و استمداد از الله متعال، بهترین درمان و سوسه های شیطانی میباشد، انبیاء هم نیاز به استعاده و پناهجویی به الله متعال را دارند.

باید گفت از اینکه وسوسه های شیطانی متفاوت است، استعاده هم باید به «الله» باشد که جامع همه صفات نیک و کمالات است.

«إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (200)»: باید به الله متعال پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت ها و خرافات خداوند متعال ذاتی است که: دعا را می شنود و بر احوال و اعمال مردم آگاه می باشد و کافی است که او حسابگر است. یعنی: به اوالتجا کن زیرا او این التجای تو را می شنود و میداند بنابر این، شر شیطان را از تو دفع می کند. نزع: و سوسه کردن به فساد است، اعراب میگویند: نزع بیننا: یعنی در میان ما فساد افکند. باید به خدایی پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت ها و خرافات.

مطالعه کنندگان محترم!

طوری که ملاحظه فرمودید؛ در این سوره، از آیه 16 تا 27 داستان وسوسه کردن شیطان نسبت به حضرت آدم علیه السلام آمده است، در اواخر سوره هم نسبت به وسوسه های شیطان هشدار می دهد.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾

مسلماً کسانی که [نسبت به گناهان، معاصی و آلودگی های ظاهری و باطنی] تقوا ورزیده اند، هرگاه وسوسه هایی از سوی شیطان به آنان رسد [خدا و قیامت را] یاد کنند، پس بی درنگ بینا شوند [و از دام وسوسه هایش نجات یابند]. (٢٠١)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَسَّهُمْ»: به آنان رسید. کلمه «مس»، به معنای إصابت و برخورد کردن همراه بالمس کردن است. «طَائِفٌ»: وسوسه شیطانی، گمان بد. «مُبْصِرُونَ»: جمع مبصر، بینایان.

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا»: آنان که تقوای الهی را پیشه می کنند یعنی اهل تقوا، آنانی که تقوای پروردگار خود را رعایت می کنند و از عقاب او می ترسند و به اوامرش عمل و از نواهی اش اجتناب می کنند.

«إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ»: هرگاه به آنها وسوسه یا تکانی از جانب شیطان برسد، و وسوسه شیطان: آراستن گناه و دستور دادن او به انجام بدی در هنگام قهر و غضب است. طائف: یعنی وسوسه طوافگر زیرا وسوسه القایی از سوی شیطان است که به وسوسه خیال شباهت دارد، بر انسان سرک می کشد و چون طوافگری بر گرد او می تند.

و وسوسه های نفسانی و شیطانی، مثل میکرب همه جا وجود دارند و دنبال ایمان های ضعیفند تا در آنها نفوذ کنند، باید گفت که وسوسه شیطان، از چند طریق صورت می پذیرد: گاهی از دور است، «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (طه، 120)، گاهی از طریق نفوذ در روح و جان، «فِي صُدُورِ النَّاسِ» (ناس، 5)، گاهی با هم نشینی، «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (زخرف، 36)، گاهی هم از طریق رابطه و تماس.

«إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ»

«تَذَكَّرُوا»: به یاد پروردگار خود و آنچه به دشمنانش آماده نموده می افتند و از غفلت خویش بیدار می شوند و قامت خمیده خود را راست می کند و از گناه خویش استغفار می طلبند.

«فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ» (201): اینجاست که آنها خطا و اشتباه خود را در می یابند و راه برابر را می بینند و به رشد و عقل خویش باز می گردند. و از و سوسه های شیطان رهایی می یابند.

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

و برادران بی تقویان [که شیاطین هستند] همواره آنان را به عمق گمراهی میکشانند؛ سپس [در به گمراهی کشیدنشان] کوتاهی نمی ورزند. (٢٠٢)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِخْوَانُهُمْ»: یارانانشان، مراد کافران و منافقان شیطان صفت است. «يَمُدُّونَهُمْ»: آنانرا به سوی گناه می کشانند و یاری میکنند. «لَا يُقْصِرُونَ»: کوتاه نمی آیند، اکتفا نمی کنند.

تفسیر:

«وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ»: برادران شیاطین از میان کفار و مشرکان به آنها در گمراهی کمک میکنند یا به عبارت دیگر شیطانها به کفار در شرک و فساد در روی زمین مدد میرسانند در حالیکه آنها از فسادگری و دعوت آنها به سوی باطل و فرورفتن در گمراهی دست بر نمی دارند و در آن کوتاهی نمیکنند؛ یعنی اگر تقوا و تذکر نباشد، شیطانها با انسان برادر می شوند و تماس آنها، آسان و مؤثر می گردد و انسان را به عمق گمراهی می کشانند.

شیطانها، پس از به گمراهی کشاندن انسان هایی که برادر آنها شده اند، دست بردار نیست و همچنان آنان را در منجلاب گمراهی فرو می برد.

در تفسیر کشاف آمده است: اگر بپرسند: چرا ضمیر در «إخوانهم» جمع آمده، حال آن که شیطان مفرد است؟ در پاسخ باید گفت: مراد از آن جنس شیطان است، چنانکه به همین شیوه میفرماید: «اولیاءهم الطاغوت» (سوره بقره، 257) «ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ» (202): از گمراهی خود کوتاه نمی آیند و دست بر نمی دارند. بلکه همیشه غرق در اعمال زشت و بد خویش اند و همواره حرمت های الله متعال را می شکنند. شیطان صفتان، در انحراف کردن انسانها به کسی رحم نمی کنند و از هیچکس دست بر نمی دارند.

این آیه مبارکه: نهایت تأثیر رفتار شیاطین را بر انسانهای نادان و تباهکار به تصویر میکشد که چگونه عقل را به کار نمی اندازند و بیراهه می روند و در اسارت و حلقه شیطان گیر می مانند.

ولی مؤمنان برگزیده که به عالم غیب ایمان دارند و اهل نماز و نیکوکاری اند، هرگاه و سوسه های شیطان جن و انس، بخواهد آنان را به سوی گناه و بزهکاری ببرد یا دلپایشان را از کینه و حسد آلوده کند، خدا را به یاد می آورند و میدانند که آن از راه های زشت شیطانی است و فوراً به خدا پناه می برند، تا در امان بمانند. (نحل آیه 98 و 99) مثال انسان مؤمن پرهیزکار که شیطان در برابرش، درمانده و سرافکنده است، همانند انسان تندرست نیرومند بس پاکیزه ای است که میکروب، راهی برای تباه و بیمار کردن بدنش نمی یابد و جسمش در امان است. حال اگر راه یافت، به وسیله ی سربازان مدافع تندرستی

(حفظ الصحة)، کشته و نابود می شوند. این حالت در اصطلاح علم پزشکی، مصونیت (مناعه) نام دارد.

مطالعه کنندگان گرامی!

پس از شرح گمراه گریهای شیاطین در آیه های قبل، اکنون این آیه مبارکه نوعی خاصی از انواع گمراهی را به بیان میگیرد و آن، این که: بی باوران به منظور آزار رساندن به پیامبر، خواهان آوردن آیات روشن هستی و معجزات ویژه بودند و می گفتند: ما تو را باور نداریم، مگر آنگاه که از زمین چشمه ای آب برایمان روان گردانی. یا باغی از درختان خرما و انگور داشته باشی که از میان آنها جوی بارها روان باشد. (سوره اسراء آیات 90 و 91). در آیه متبرکه ذیل: در باره: پیروی کردن پیامبر از وحی الهی و ویژگی های قرآن، بحث بعمل آمده است.

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

و هنگامی که (در نزول وحی تاءخیر افتد و) آیه ای برای آنها نیاوردی میگویند چرا خودت (از پیش خود) آنرا برنگزیدی بگو من تنها پیروی از چیزی میکنم که بر من وحی میشود. و این (قرآن) بصیرتهایی است از جانب پروردگارتان. و هدایت و رحمت است برای مردمی که ایمان می آورند. (۲۰۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ»: برای اهل مکه نیاوردی. «لَوْلَا»: چرا نباید؟ برای چه نباید؟ «اجْتَبَيْتَهَا»: آنرا برمیگزیدی، آنرا جمع میکردی، در اینجا به معنای خودسرانه سخن گفتن و ساختن سخن است. «بَصَائِرٌ»: جمع بصیرت، رهنمود، بینش، حجت روشن، روشن بینی.

تفسیر:

«وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ»: و اگر تو ای پیامبر به این مشرکان طور که آنها درخواست میکنند معجزه ای برایشان نیاوردی، یا آیه ای از آیات قرآن نیاوردی، «قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا»: آن ها می گویند ای محمد! چرا از جانب خود اختراع نمی نمائی؟ «قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي»: ای محمد! به آنها بگو! که تو پیامبری فرستاده شده از جانب الله متعال و بنده ای هستی مأمور و نمی توانی آیات را از جانب خود بیاوردی و یا معجزات را اختراع کنی.

«هَذَا بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ»: این قرآن گرانقدر دلیلی است واضح و برهانی است پر فروع و درخشان که انسان را از سایر معجزات بی نیاز می کند، پس نور هدایت قلوب است که به وسیله ای آن می توان حق را درک نمود.

«وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (203)»: و در آن هدایتی است که خدای تعالی با آن هر که را از بندگان خود بخواهد هدایت میکند و رحمتی برای کسانی است که از او پیروی مینمایند و به آن باور دارند و به امتثال او امرش می پردازند.

قابل تذکر است که: مردم دوره ای جاهلیت از قرآن که معجزه ای جاودانه ای است، روی بر میگشاندند و خواستار معجزه ای مادی بودند که پیامبران پیشین داشتند و به زمان خود آنان اختصاص داشت. از این رو، با تمسخر و ریشخند، چنین معجزاتی را از پیامبر خاتم درخواست میکردند؛ اما پیامبر در برابر ذات آفریدگار بسیار بادب و با شرم و وقار بود و هرگز بی جهت پیشنهاد نمی کرد و از خود چیزی نشان نمی داد، مگر آن که فرمان می

یافت، «وَإِذَا تَنَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِنَّتِ بُرْآنٌ غَيْرَ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ...» (یونس آیه 15)، آنگاه هر دستوری که از سوی حق به او میرسید، - بی کم و زیاد - به مردم می گفت و در یاد دادنش، بسیار می کوشید تا سبب خوشبختی آنان شود. (أنعام آیات 104 و 155).

خوانندگان گرامی!

در آیه مبارکه قبلی بیان یافت که قرآن عظیم الشان، حُجّت گویا، بینش و راهنمای مردم و هدایت و رحمت مؤمنان است. بنابر این، الله متعال در این آیات هم فرمان میدهد تا به پاس احترام و ارزش قرآن، هنگام تلاوت، ساکت و خاموش باشیم و با تدبر و تفکر به آن گوش فرا دهیم، تا هرچه بیشتر رحمت و نور و سعادت را دریابیم و به حقایق کلام خدا پی ببریم، نه آنگونه که دشمنان در میان تلاوت قرآن سر و صدا راه می اندازند. بناءً در آیات (204 الی 206) در باره گوش فرا دادن به قرآن و شیوهی یاد الله بحث بعمل آمده است.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

و هنگامی که قرآن خوانده شود، به آن گوش فرا دهید و خاموش باشید (تا بشنوید) باشد که بر شما رحم شود. (٢٠٤)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اسْتَمِعُوا»: گوش فرا دهید. اِستماع، گوش فرا دادن از روی قصد و نیت است. «أَنْصِتُوا»: ساکت و خاموش باشید.

تفسیر:

«وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا»: و هنگامی که کتاب الله متعال در نماز و غیر نماز بر شما تلاوت شود آنرا توأم با تدبر و تفکر بشنوید و به منظور فهم و تفکر بیشتر سکوت کنید و تمام مشغله‌ها را هنگام شنیدن تلاوت آن کنار بگذارید هر وقت قرآن قرائت شد، متفکرانه گوش فرا دهید، و برای احترام به قرآن در باره‌ی عظمت و جلال خدا بیندیشید و او را یاد کنید و بی سر و صدا گوش به آن فرا دهید.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ(204)»: تا مورد رحمت الله متعال قرارگیرید و رضوان او تعالی را به دست آورید و اوامر او را اجرا نموده و به کرمش برسید و آنچه نزد اوست را کمائی کنید؛ زیرا این کتاب راهی به سوی هر هدایت و رشدی به سوی هر فلاح و رستگاری است.

شان نزول آیه: 204:

483- ابن ابو حاتم و غیره از ابو هریره (روایت کرده اند: مسلمان‌ها به امامت رسول الله صلی الله علیه وسلم (نماز می خواندند و در آن حال صدای خود را بلند می کردند. در این باره آیه مبارکه: «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ...» نازل شد. (طبری 15597 و واحدی 463 روایت کرده اند. در این سند عبدالله بن عامر اسلمی ضعیف اما حدیث دارای شواهد است.)

484- و نیز از او چنین روایت کرده است: مسلمان‌ها در نماز با هم صحبت میکردند. لذا این آیه: «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ» نازل گردید. (طبری 15593 روایت کرده اسناد آن قوی نیست به خاطر ابراهیم هجری اما حدیث دارای شواهد است).

یادداشت:

«وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا» از ظاهر عبارت این آیه مبارکه بر می آید که گوش داشتن و خاموش ماندن به هنگام قرائت قرآن در نماز یا غیرنماز واجب است.

برخی از مفسران در تفاسیر خویش مینویسند نه تنها در نماز بلکه اگر کسی در مجلسی باشد که در آن قرآن میخوانند، باید خاموش بماند. برخی دیگر هم گفته اند که معنای عبارت آن است که هرگاه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به هنگام نزول آیات، آنها را برای شما خواند، به آن گوش فرا دهید. برخی از مفسران هم گفته اند که معنای شنیدن آن این است که به احکام عمل کنید و از مرزهای آن گذر نکنید.

هدف اصلی این آیه همان است که در بالا بیان شد، اما به طور ضمنی این مطلب نیز از آن فهمیده میشود که چون کلام خدا تلاوت شود، مردم بایستی سکوت و ادب را رعایت کرده با توجه و دقت به آن گوش فرا دهند. این مسئله نیز از آن قابل استنباط است زمانی که امام در نماز قرآن را تلاوت میکند، اقتداکنندگان سکوت نموده به آن گوش فرادهند، اما در این مسئله در میان ائمه فقه اختلاف است. نظر و مسلک امام ابو حنیفه (رح) و شاگردان ایشان آن است که نماز چه سری باشد چه جهری، اقتدا کنندگان بایستی سکوت کنند. نظر امام مالک و امام احمد این است که اقتداکنندگان تنها در نمازهای جهری باید سکوت کنند. اما امام شافعی بر این نظر است که اقتداکننده در همه نمازها، چه سری و چه جهری باید قرائت کند، چرا که ایشان بنا به برخی احادیث چنین فهمیده اند که هرکسی سوره‌ی فاتحه را نخواند، نمازش کامل نمی‌شود. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

فرق «استماع» و «انصات» چیست؟

انصات (خاموش ماندن) در ظاهر، ترک سخن و خاموش گشتن و خودداری از هر چیزی است که استماع را آشفته کند؛ اما استماع (گوش فرادادن)؛ یعنی، شنونده با حضور قلب و با تدبیر و اندیشه و بینش، گوش فرا دهد تا به خیر و رحمت فراوان، دانش سودمند، ایمان پایدار، هدایت بیشتر و آگاهی در دین، نایل آید. این است که الله، رحمتش را بر این دو صفت فرو می‌ریزد. اما تنها ساکت ماندن، بهره‌ی کمتری دارد.

یادداشت ضروری: بسیاری از علمای دین بدین عقیده اند که: در نماز جماعت، گوش فرادادن به قرائت امام در اوقات نماز جهری برای مأموم (مقتدی) برتر از خواندن سوره‌ی فاتحه است. [تفسیر تیسیر الکریم الرحمان].

وَأَذْكُرُ رَبِّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾

و پروردگارت را در دل خود با تضرع و پنهانی، بی آنکه آوازت را بلند کنی، در وقت صبح و شامگاه یاد کن و از غافلان مباش. (۲۰۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَضَرُّعًا»: فروتنانه و متواضعانه، با تواضع و زاری و فروتنی. «خِيفَةً»: با بیم و خشیت از خدا. «الْغُدُوُّ»: سحرگاهان. «الْآصَالُ»: جمع اصیل، شامگاهان.

تفسیر:

باید گفت که در آیه قبلی، آداب تلاوت قرآن به بیان گرفته شد و در این آیه مبارکه، آداب ذکر و دعا بیان گرفته میشود که: باید با تضرع و خشوع و بیم و امید همراه باشد. طوریکه میفرماید: «وَأَذْكُرُ رَبِّكَ فِي نَفْسِكَ»: و بر توست تا در ذکر پروردگارت مداومت کنی و در این امر با دعا، ذکر و تضرع استمرار بخشی و در ذکر خدای تعالی از حد وسط کار بگیر، به طور آهسته و همراه با تأمل و تدبیر طوری که نه صدایت را بلند کنی و سبب مزاحمت به خود و دیگران واقع شدی و نه آنگونه که نه خود بشنوی و نه انسان‌های اطراف تو این

حکمی عام در همه اذکار است؛ اعم از قرائت قرآن، دعا، تسبیح، تهلیل و غیره. آری! یادکن باری تعالی را «تَضَرُّعاً وَ خِيفَةً» او را با خشوع و خوف به یاد آور. یادکن باری تعالی را «به زاری و ترس و بدون چیغ زدن» یعنی: طوری او را با ترس و زاری یادکن که به خودت بشنوانی پس صدایت را در ذکر بلند نکن زیرا یاد کردن پنهانی، به اخلاص نزدیکتر و به اندیشیدن ممدتر است.

«وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ»: در حد متوسط، بین جهر و خفی او را بخوان. یاد الله وقتی غفلت زدایی میکند که بدون تظاهر و سر و صدا باشد، وگرنه خودش نوعی سرگرمی و غفلت می شود.

«بِالْعُدْوِ وَ الْأَصَالِ»: و بر توست تا ذکر الله را در هر روز صبح و شام بگوئی یعنی: در اوقات شبانگاه.

اصیل: بعد از عصر تا مغرب است، «وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ (205)» و از کسانی که از ذکر الله اعراض می کنند نباش، آنانی که از عبادت او تعالی در لُهو بسر می برند و از آیات و نشانه هایش باز می دارند.

از ذکر و یاد الله غافل مشو. واقعیت اینست آنان که هر صبح و شام، الله را یاد نمی کنند، از جمله غافلند.

خواننده محترم! روح و جوهر اصلی ذکر الله اینست که چیزی که ذاکر به زبان گوید، از دل به آن توجه داشته باشد، تا منفعت کامل ذکر به ظهور برسد، و زبان و دل هر دو عضو به یاد الله متعال مشغول شود؛ و در عین ذکر، دل از رقت مملو باشد. با رغبت و با رهبت حقیقی خدا را یاد کند؛ چنانکه زاری کنندگان ترسناک به کسی التجا می کنند. در لهجه، در آواز، در هیئت، در همه حال، علایم تضرع و خوف محسوس باشد؛ و طبیعی است که از عظمت و جلال ذکر و مذکور آواز پست میشود: «وَحَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا»: از اینجاست که به شدت بلند کردن آواز ممنوع شده؛ هرکه به آواز ملایم سرّا یا جهرا به ذکر الهی پردازد، الله متعال نیز او را ذکر می کند؛ عاشق را چه سعادت بلندتر از این است؟!

لطیفة زیبا در فایده استعاذه:

حکایت شده است: یک نفر از سلف به شاگردش گفت: اگر شیطان گناهان را در نظر شما آراست و فریبیت داد چه کار میکنی؟ گفت: در مقابلش مقاومت میکنم، گفت: اگر باز آمد؟ گفت: به مقابله بر میخیزم، گفت: چنین کاری طول میکشد، گفت: آیا اگر در کنار گله ای عبور کنی و سگ گله (عوعو، واق واق، ههههه) کنان مانعت بشود، چه کار میکنی؟ گفت: آن را از خود دور می کنم. گفت: این کار طول می کشد. اما به صاحب گله پناه ببر که تو را حفظ میکند، پس فایده ای استعاذه این است.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ (۲۰۶)

یقیناً مقرّبان و نزدیکان الله متعال هیچگاه از عبادت و بندگی اش تکبّر نمیورزند، و همواره او را تسبیح میگویند، و پیوسته برای او سجده میکنند. (۲۰۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ»: کسانی - مانند فرشتگان - که در پیش پروردگار تو مقام و مرتبه ای دارند.

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ»: مسلماً آنان که نزدیکان پیشگاه پروردگارت به شمار می آیند، یعنی فرشتگان، «لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ»: از بندگی و پرستش پروردگار باعظمت سرپیچی و تکبر نمی کنند.

یعنی خود بزرگ بینی و روی گردانی از بندگی شیوهی شیطان است و نتیجهی آن پستی و سقوط و دور شدن از رحمت الهی است. اما فرود آوردن سر تسلیم در برابر پروردگار و استوار ماندن بر بندگی یک کار ملکوتی است و نتیجهی آن رشد و عروج و نزدیک شدن به خداست. اگر شما جویای این قرب و پیشرفت هستید، از شیوهی فرشتگان پیروی کنید نه از شیوهی شیطان.

«وَأَسْبِغْهُ»: او را به پاکی میستایند و او را از اوصاف ناشایست پاک و مبری می دانند. «وَلَهُ يَسْجُدُونَ (206)»: و سر سجده و تعظیم فقط برای او بر زمین می نهند.

بناءً بر شماسست ای مؤمنان تا به ملائکه خود را شبیه سازید که در برابر الله متعال و اوامرش خاضع و فروتن آند و اوتعالی را در هر وقتی یاد می کنند طوری که نه خسته میشوند و نه افتراء مینمایند در حالیکه خضوع آنها تمام و خشوعشان کامل است و رجوع آنها به سوی الله متعال از طریق عبادت میباشد، پس شما نیز در طاعت و عبادت و سجده خویش مانند آنها باشید تا به رضوان پروردگار خود دست یابید و به رحمت مولای خویش رستگار شوید.

یاد داشت سجده ای:

این اولین سجده تلاوتی در قرآن کریم است که بر خواننده و شنونده آن إجماعاً سجده (سجده ای تلاوت) واجب می شود.

در این مقام دستور این است که هرکسی این آیه را تلاوت کرد، یا شنید، سجده کند تا حالش چون حال فرشتگان شود و او نیز همچون فرشتگان در برابر خدایی که به فرمان او نظام این جهان هستی را می چرخاند، خضوع و خشوع اختیار کند و با عملش بلا فاصله ثابت کند که نه دچار غرور خود بزرگ بینی است و نه از بندگی خدای بلند مرتبه روی میگرداند. در قرآن کریم چهارده آیهی سجده (سجده ای تلاوت) وجود دارند. مشروع بودن سجده به هنگام خواندن و یا شنیدن این آیه ها متفق علیه است، اما در بارهی واجب بودن آن اختلاف نظر وجود دارد. امام ابو حنیفه (رح) سجدهی تلاوت را واجب میدانند، اما علمای دیگر آن را سنت قرار می دهند.

پیامبر اسلام محمد صلی الله علیه وسلم گاهی در میان جمع بزرگی به تلاوت قرآن میپرداخت و پس از تلاوت آیهی سجده هم خودش به سجده می افتاد و هم تمام حاضران هریک در جای خودش سجده میکردند، این هم در روایات آمده است که پیامبر به هنگام فتح مکه به تلاوت قرآن پرداخت و چون به آیهی سجده رسید، کسانی که بر زمین ایستاده بودند، بر زمین سجده کردند و کسانی که سوار اسب ها یا شترها بودند در همان حال خم شدند. گاهی آن پیامبر صلی الله علیه وسلم به هنگام ایراد خطبه آیهی سجده را تلاوت میفرمود و پس از تلاوت آن از منبر فرود می آمد، سجده می کرد و بار دیگر بالای منبر می رفت.

جمهور عالمان برای این سجده همان شرایطی را قایل آند که برای نماز قایل آند، یعنی با وضوء بودن، رو به سوی قبله کردن و گذاشتن پیشانی بر زمین به هنگام سجده.

اما در هیچ یک از احادیثی که در باب سجدهی تلاوت به ما رسیده است، دلیلی بر این شرایط وجود ندارد. آن چه از این روایات به دست می آید این است که به محض شنیدن

آیهی سجده هرکسی در هر حالی باشد خم شود، چه وضوء داشته باشد یا وضوء نداشته باشد، چه استقبال قبله ممکن باشد یا ممکن نباشد و چه بتواند سر را بر زمین نهد یا نتواند. از میان سلف نیز کسانی بوده اند که مسلک آنان همین بوده است. امام بخاری درباره‌ی عبدالله بن عمر (رض) نوشته است که وی بدون وضوء سجده‌ی تلاوت میکرد. درباره‌ی ابو عبدالرحمان شلمی نیز در فتح الباری آمده است که او در حین راه رفتن قرآن تلاوت می کرد و اگر در جایی به آیه ی سجده می رسید، تنها سرش را خم میکرد، چه وضوء میداشت یا نمی داشت و چه روی به طرف قبله میبود و یا نمی بود. بنابر وجوه مذکور نظر ما این است که گرچه مسلک جمهور مبنی بر احتیاط است، اما اگر کسی برخلاف مسلک جمهور عمل کرد نمیتوان او را سرزنش کرد، چرا که سنت ثبت و صحیحی در تأیید مسلک جمهور وجود ندارد و در میان سلف بوده اند کسانی که عمل شان برخلاف مسلک جمهور بوده است. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

بعضی از فضایل و احکام سجده :

در اینجا از عبادت نماز به این سبب تنها، سجده را ذکر کرد که در تمام ارکان نماز، سجده از فضیلت ویژه ای برخوردار می باشد.

در «صحیح مسلم است که شخصی به حضرت ثوبان گفت که به من چنان عملی نشان ده، که به وسیله آن بتوانم به جنت راه یابم، حضرت ثوبان سکوت فرمود. او باز سؤال کرد و ایشان باز خاموش ماندند وقتی که بار سوم سؤال را اعاده کرد او پاسخ داد که بنده شخصاً همین سؤال را از رسول خدا پرسیدم آن جناب به من چنین وصیت فرمود که زیاد سجده کن؛ زیرا که اگر تو یکبار سجده کنی، خداوند بخاطر آن برای تو یک درجه، بلند میفرماید، و یک گناه می‌آمرزد. او میگوید که من بعد از ثوبان حضرت ابو الدرداء را ملاقات کردم از او هم سؤال کردم او هم همین پاسخ را به من داد.

او در «صحیح مسلم» به روایت حضرت ابو هریره و منقول است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده که بنده زمانی از همه به پروردگار خود نزدیک می شود که در سجده باشد، لذا در سجده دعا بسیار بخوانید زیرا امید اجابت ایزدی خیلی زیاد است.

لازم به یادآوری است که عبادتی تنها به سجده معروف نیست، بلکه مراد خواندن نماز با تضرع و فروتنی است، و مراد از کثرت سجده، به نزد امام ابوحنیفه (رح) آنست که علاوه بر نمازهای یومیه، نماز نوافل زیاد بخوانند؛ زیرا به هر مقدار که نماز نفل، بیشتر خوانده شود، سجده های بیشتری صورت میگیرد و در نتیجه از فضایل ویژه سجده که همان انکسار و نهایت تسلیم به درگاه خالق متعال است، برخوردار میگردد که امید می رود به رضایت قرب الی الله نایل گردد. و هم چنین اگر کسی تنها سجده کرده، دعا بخواند در آن اشکالی نیست و آن هم دعا در سجده، مختص نمازهای نوافل است نه فرایض.

سورة أعراف به همین جا پایان پذیرفت، درحالیکه آخرین آیه آن آیه سجده است. در «صحیح مسلم» به روایت حضرت ابو هریره منقول است که هرگاه یکی از بنی آدم، آیه سجده را بخواند، سپس سجده تلاوت بجای آورد شیطان نالان و فریاد کنان گریخته و میگوید: وای افسوس! که به انسان دستور سجده داده شد که خدای را سجده کنید و آنها بجای آوردند پس جایگاه شان جنت شد، و به من هم همین دستور رسیده بود من نافرمانی کردم جای من جهنم شد.

خوانندگان محترم!

از رسول الله صلى الله عليه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «من قرأ سورة الأعراف جعل الله يوم القيامة بينه وبين ابليس سترا، و كان آدم شفيعا له يوم القيامة» هرکس سوره أعراف را بخواند الله متعال روز قیامت، بین او و ابلیس پوششی قرار می دهد و در آن روز حضرت آدم برای او شفاعت می کند.»

الهی ما را شفاعت رسول الله(ص) نصیب گردان. آمین!

صدق الله العظيم و صدق رسوله نبي الكريم.
و من الله التوفيق

ترجمه و تفسیر: الأعراف

تتبع و نگارش: امین الدین « سعیدی - سعید افغانی »
مدیر مرکز مطالعات ستراتیژیکی افغان
و مسؤل مرکز فرهنگی د حق لاره - جرمنی
ایمیل ادرس: saidafghani@hotmail.com

مکتبی بر بعضی از منابع و مأخذها

- 1- **تفسیر و بیان کلمات قرآن کریم:**
شیخ حسنین محمد مخلوف (751 هـ - 812 ق)، اسباب نزول، علامه جلال الدین سیوطی ترجمه: از عبد الکریم ارشد فاریابی. (انتشارات شیخ الاسلام احمد جام)
- 2- **تفسیر انوار القرآن:**
تألیف عبدالرؤف مخلص هروی، «تفسیر انوار القرآن» گزیده ای از سه تفسیر: (فتح القدیر شوکانی، تفسیر ابن کثیر و تفسیر المنیر و هبه الزحیلی می باشد).
- 3- **تفسیر معالم التنزیل - بغوی:**
تفسیر البغوی تألیف حسین بن مسعود بغوی (متوفی سال 516 هجری قمری) این تفسیر اصلاً به زبان عربی نوشته شده، و از تفسیر الکشف و البیان ثعلبی بسیار متأثر می باشد.
- 4- **تفسیر زاد المسیر فی علم التفسیر:**
تألیف: ابن جوزی ابوالفرج عبدالرحمن بن علی (510 هجری/ 1116 میلادی - 12 رمضان 592 هجری) «زاد المسیر فی علم التفسیر» مشهور به «زاد المسیر»، تفسیر متوسط ابن جوزی میباشد که: این تفسیر خلاصه از تفسیر بزرگ وی بنام المغنی فی تفسیر القرآن می باشد.
- 5- **البحر المحیط فی التفسیر القرآن: ابو حیان الأندلسی:**
تألیف: محمد بن یوسف بن علی بن حیان نفری غرناطی (654 - 745 ق) مشهور به ابوحیان غرناطی. تفسیر «البحر المحیط» اصلاً به زبان عربی تحریر شده است.
- 6- **تفسیر القرآن الکریم - ابن کثیر:**
تفسیر القرآن العظیم تألیف عماد الدین اسماعیل بن عمر بن کثیر دمشقی (متوفی 774 ق) مشهور به ابن کثیر. (جلال الدین سیوطی، مفسر و قرآن شناس بزرگ اسلامی میفرماید: ابن کثیر تفسیری دارد، که در سبک و روش همانندش نگاشته نشده است).
- 7- **تفسیر بیضاوی:**
یا «أنوار التنزیل و أسرار التأویل، مشهور به «تفسیر بیضاوی» در قرن هفتم هجری به زبان عربی نوشته شده. تألیف ناصرالدین عبد الله بن عمر بیضاوی (متوفی سال 791 هـ)
- 8- **تفسیر الجلالین « التفسیر الجلالین »:**
جلال الدین محلی و شاگردش جلال الدین سیوطی (وفات جلال الدین محلی سال 864 و وفات جلال الدین سیوطی سال 911 هـ) (سال نشر: 1416 ق یا 1996 م. این تفسیر در قرن دهم هجری بزبان عربی و از معدود تفاسیری است که توسط چند عالم به رشته تحریر آمده است .
- 9- **تفسیر جامع البیان فی تفسیر القرآن - تفسیر طبری:**
محمد بن جریر طبری متولد (224 وفات 310 هجری قمری) در بغداد ویا (839 - 923 میلادی) (قرن 4 قمری) شیخ طبری یکی از محدثین، مفسر، فقهی و مؤرخ مشهور سده سوم قمری است.
- 10- **تفسیر ابن جزئی التسهیل لعلم التنزیل:**
تألیف محمد بن احمد بن جزئی غرناطی الکلبی مشهور به جزیّ (متوفی 741 ق) این تفسیر یکی از موجزترین و درعین حال مفیدترین و فراگیرترین تفاسیر مغرب اسلامی است.
- 11- **تفسیر صفوة التفاسیر:**
تألیف محمد علی صابونی (مولود 1930 م) این تفسیر در سال 1399 ق نوشته شده است. نویسنده در تدوین این تفسیر از مهم ترین و معتبرترین کتب تفسیر از جمله: تفسیر طبری، کشاف، قرطبی، آلوسی، ابن کثیر، البحر المحیط و... استفاده بعمل آورده است.
- 12- **تفسیر ابو السعود:**
«تفسیر إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الکریم» تألیف: مفسر شیخ ابوالسعود محمد بن محمد بن مصطفی عمادی (متوفی 982) از جمله علمای ترک نژاد می باشد.
- 13- **تفسیر فی ظلال القرآن:**
تألیف: سید بن قطب بن ابراهیم شانلی (متوفی سال 1387 هـ).
- 14- **تفسیر الجامع لاحکام القرآن - تفسیر القرطبی:**
نام مؤلف: الام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی (متوفی سال 671 هجری)
- 15- **تفسیر نور دکتّر مصطفی خرم دل:**
نام کامل تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن» تألیف: دکتّر مصطفی خرم دل از کردستان: (متولد سال 1315 هجری، وفات 1399 هجری).

16- تفسیر المیسر:

تأليف: دکتر عایض بن عبدالله القرنی (اول جنوری 1959 م مطابق 1379 هجری)

17- تفسیر معارف القرآن:

مؤلف: حضرت علامه مفتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی مترجم مولانا شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد یوسف حسین پور.

18- تفسیر خازان:

نام تفسیر: «لباب التأویل فی معانی التنزیل (تفسیر الخازان)» تألیف: علاء الدین علی بن محمد بغدادی مشهور به الخازان (متولد ۶۷۸ و متوفای ۷۴۱ هجری میباشد.)

19- روح المعانی (آلوسی):

تفسیر «روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم» اثر محمود أفندی آلوسی است. (1217 – 1270ق)

20- جلال الدین سیوطی:

«الاتقان فی علوم القرآن» تفسیر الدار المنثور فی التفسیر با لمأثور» مؤلف آن: حافظ جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی شافعی. (۱۴۴۵-۱۵۰۵م)

21- زجاج: «تفسیر معانی القرآن فی التفسیر»:

مؤلف: الزَّجَّاجُ أو أبو إسحاق الزَّجَّاجُ أو أبو إسحاق إبراهيم بن محمد بن السری بن سهل الزجاج البغدادی است. (241 هجری - 311 هجری 855-923 میلادی)

22- تفسیر ابن عطیة:

نام کامل تفسیر: «المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز ابن عطیة» بوده، مؤلف آن: أبو محمد عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن بن تمام بن عطیة الأندلسی المحاربی (المتوفی: 542 هـ)

23- تفسیر قتادة:

أبو الخطاب قتادة بن دعامة بن عکابة الدوسی بَصْرِي (۶۱ هـ - ۱۱۸ هـ، ۷۳۶-۶۸۰م) شیخ قتادة از جمله تابعین بوده، که در علوم لغت، تاریخ عرب، نسب شناسی، حدیث، شعر عرب، تفسیر، دسترسی داشت. و در ضمن حافظ بود، در بصره عراق زندگی بسر برده ولی نابینا بود. امام احمد حنبل در باره او میگوید: «او با حافظهترین اهل بصره بود و چیزی نمی شنید مگر اینکه آن را حفظ می کرد، من یک بار صحیفه جابر را برای او خواندم و او حفظ شد.» حافظه او در طول تاریخ ضرب المثل بود. او در عراق به مرض طاعون در گذشت.

24- تفسیر بیضاوی:

تفسیر الیضاوی (انوار التنزیل و اسرار التأویل) مؤلف: مفسر کبیر جهان اسلام شیخ ناصرالدین عبدالله بیضاوی.

25- تفسیر کشاف مشهور به تفسیر زمخشری:

«تفسیر الکشاف عن حقایق التنزیل و عیون الاقوال فی وجوه التأویل» مشهور به تفسیر کشاف. مؤلف: جارالله زمخشری (27 رجب 467 - 9 ذیحجه 538 هـ) این تفسیر برای بار اول در سال: ۱۸۵۶ میلادی در دو جلد در کلکته به چاپ رسید، سپس در سال ۱۲۹۱ در بولاق مصر، و در سال های ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، و ۱۳۱۸ در قاهره هم به چاپ رسیده است.

26- تفسیر مختصر:

تفسیر ابن کثیر: مؤلف: ابو جعفر محمد بن جریر بن یزید بن کثیر بن غالب طبری مشهور به جریر طبری متولد 224 وفات 310 هجری قمری در بغداد (218 - 301 هجری شمسی. تاریخ طبری مشهور به پدر علم و تاریخ و تفسیر است.

27- مفسر صاوی المالکی:

«حاشیة الصاوی علی تفسیر الجلالین فی التفسیر القرآن الکریم» مؤلف: احمد بن محمد صاوی (1175-1241ق) است.

28- فیض الباری شرح صحیح البخاری:

داکتر عبد الرحیم فیروز هروی، سال طبع: 26 Jan 2016

29- صحیح مسلم - و صحیح البخاری:

گردآورنده: مسلم بن حجاج نیشاپوری مشهور به امام مسلم که در سال 261 هجری قمری وفات نمود. وگرد آورنده صحیح البخاری: حافظ ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن مغیره بن بردزبه بخاری (194 - 256 هجری)

30- سعید حوی:

حَوّی، سعید، حَوّی، سعید، مفسر «الاساس فی التفسیر (یازده جلد؛ قاهره ۱۴۰۵)، که از مهم ترین و اثر گذار ترین آثار حوی به شمار می آید.

31- مفردات الفاظ القرآن:

از راغب اصفهانی. (خیر الدین زرکلی در کتاب «الأعلام» گفته: او اهل اصفهان بود اما در بغداد سکونت گزید، ادیب مشهوری بود، و در سال 502 هجری قمری وفات کرد». امام فخرالدین رازی در کتاب «تأسیس التقدیس» در علم اصول ذکر کرده که راغب از ائمه اهل سنت است و مقارن با غزالی بود. (بغیة الوعاة 2 / 297، و أساس التقدیس صفحه 7).

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**